FATABUREN 1968

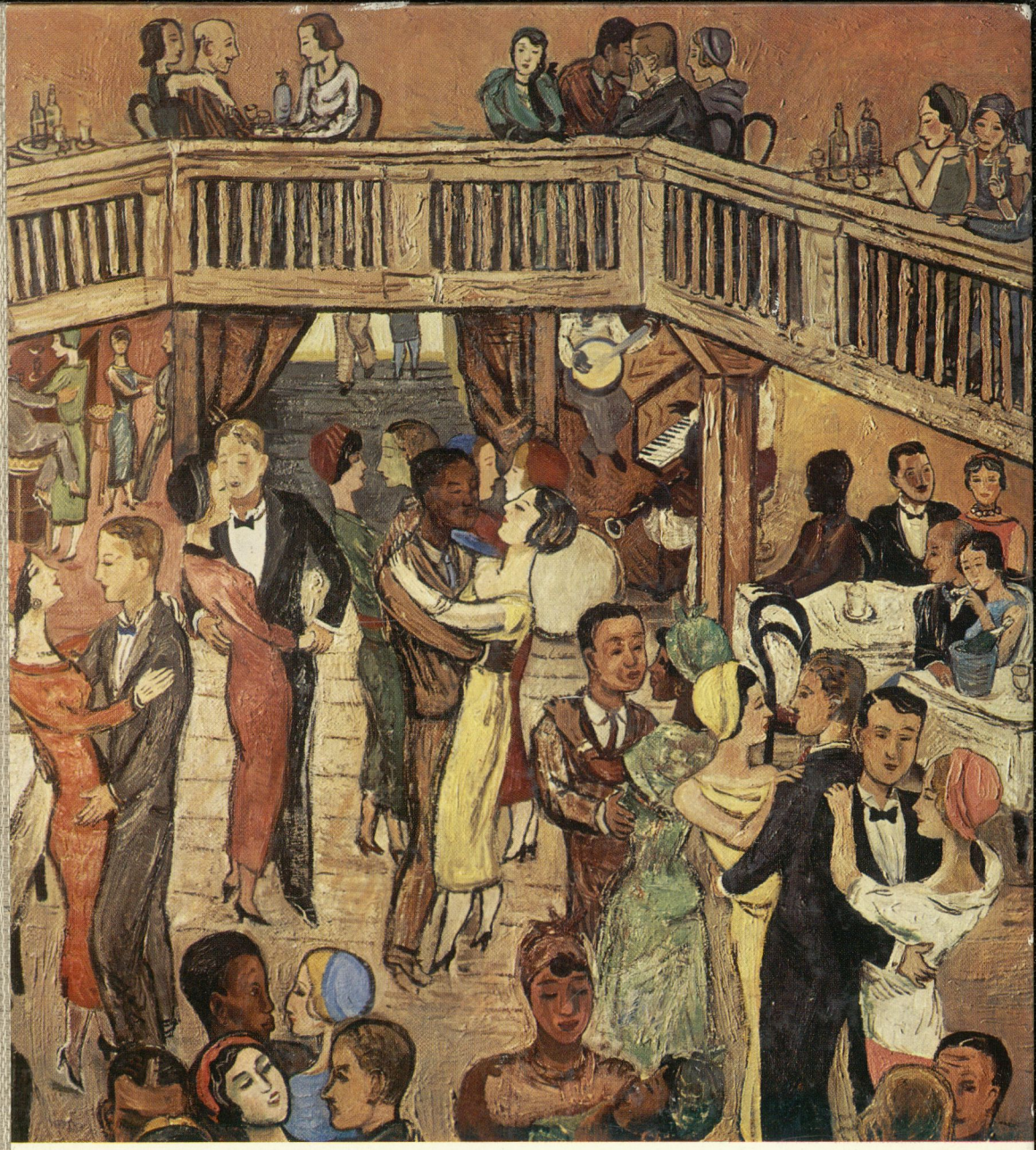

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1968

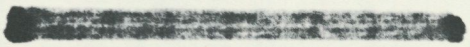

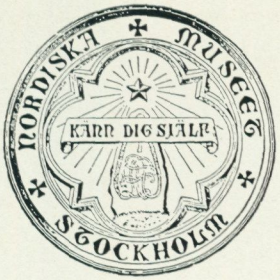
NORDISKA MUSEET
KÄRN DIG SJÄLF
STOCKHOLM

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1968

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson · Christian Axel-Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1968

Pärmens färgbild: »Tidsreportage. La béguine.» Detalj från oljemålning av Otte Sköld, 1931. Moderna Museet.

Förord

Denna årgång av Fataburen ägnas ett speciellt tema: 1920-talets Sverige. Årsbokens uppsatser vill i text och bild söka visa något av det typiska i tiden, sett ur skilda aspekter. Fataburen utgör därmed ett komplement till den utställning om 20-talet som under hösten och vintern 1968 visas i Nordiska museets utställningssal.

För ett kulturhistoriskt museum är det angeläget att söka belysa bakgrunden till företeelser i nutiden. Fullständighet kan givetvis inte eftersträvas och avvägningen är också svår, eftersom epoken i fråga ligger oss så nära och ännu i mångt och mycket är ofullständigt analyserad.

Man kan knappast undgå att märka, hur 20-talet aktualiserats under vårt årtionde och påverkat t. ex. konst, mode och dekor. En rad utställningar i utlandet har tagit upp temat: »Les années'25'» i Musée des arts décoratifs i Paris 1966, »Bauhaus Weimar 1919–1924: Werkstattarbeiten» i Weimar 1966, »Die Wiener Werkstätte» i Wien 1967 m. fl. Frågan är om inte även andra företeelser i vår tid har paralleller med 20-talet. Mönstret för vissa djupt liggande konflikter i det västeuropeiska samhället, som aktualiserats under 60-talet, är i många stycken principiellt detsamma som under 20-talet.

Redaktionen

Innehåll

7 *Sven Ulric Palme:* Tjugotalets samhälle

29 *Anna-Maja Nylén:* Beklädnadsindustrin och modet

51 *Marianne Olsson:* Rokoko eller funkis

71 *Elisabet och Ove Hidemark:* Kontinenten och Sverige. Influenser på arkitektur och konsthantverk omkring 1917

93 *Per-Olof Olsson:* Demokratins arkitektur

109 *Gregor Paulsson:* Stilepok utan morgondag

115 *Staffan Björck:* Världsklassiker och svensk vardag. Ett strövtåg på litteraturmarknaden

129 *Claes M. Cnattingius:* Från Rolf till Brecht — en musikalisk rapsodi

151 *Bengt Idestam-Almquist:* Vår stumfilms storhet och fall

179 Kyrkhelg i Norrbotten

*

189 *Maj Nodermann-Hedqvist:* Det stora gästabudet i Hälsingland

201 *Marshall Lagerquist:* En porträttidentifikation

203 Nordiska museet under år 1967

203 Näringsliv och samfund. 205 Bostadsskick. 207 Textil. 209 Kulturhistoriska undersökningen. 210 Institutet för folklivsforskning. 212 Undervisningsavd. 214 Bibliotek och arkiv. 215 Administrativa och kamerala avd. 215 Nordiska museets gårdar. 217 Utställningar. 219 Förvaltning m. m. 220 Utgivna skrifter. 224 Offentliga uppdrag. 225 Befattningshavare.

229 Skansen under år 1967

229 Kulturhistoriska avd. 231 Naturhistoriska avd. 235 Högtider, fester och andra programinslag. 238 Klädkammaren. 239 Utgivna skrifter. 241 Offentliga uppdrag. 243 Styrelse. 243 Befattningshavare. 244 Styrelseberättelse för år 1966. 250 Revisionsberättelse för år 1966.

Sven Ulric Palme

Tjugotalets samhälle

Det stora kriget var slut. Farsoter, hunger och stress hade följt i dess spår, också hos oss, också hos de neutrala. Potatiskravallerna, som var väl regisserade men såg ut som om de varit spontana, spanska sjukan, det sjudande missnöjet med själva samhällsordningen, minskat antal äktenskap och minskade barnskördar – allt visade att samhället var i olag. Det demokratiska genombrottet 1918, firat som en stor seger, dröjde med att visa sina verkningar. Samarbetet i regeringen och inför väljarna mellan de två stora vänsterpartierna bröts. Året 1920 förde med sig det första socialdemokratiska valnederlaget efter en obruten serie snabba framgångar genom två årtionden. Det var resultatet av lågt valdeltagande och av socialistskräck, i skuggan av händelser och förhållanden i öster, där socialistrevolutionen drabbat inte bara överklassen utan också hungrande massor, nu snabbt föremål för svensk u-hjälp.

En sak blev plötsligt tydlig detta år 1920. I det ännu övervägande agrara Sverige, industrialiseringen till trots, blir bondeklassens vakthållning kring jordäganderätten en verksam broms på samhällsreformerna, och det sker i samma ögonblick som den permanenta jordbrukskrisen börjar. Samma år 1920 tillsatte den socialdemokratiska enpartiregeringen, en minoritetsregering, sin stora socialiseringsutredning. Ingen anade då att den utredningen skulle bli begravningsplats för alla planer på en snabb och genomgripande samhällsreform genom direkt socialisering.

Visst var detta 1920 ett förväntningarnas år! Längst ut på vänsterkanten levde starkt förhoppningarna om en utveckling trots allt efter ryskt mönster, och bland svenskar med ärende i det revolutionära Ryssland fanns inte bara Elsa Brändström utan också några av de stora revolutionära temperamenten i vår historia, Kata Dalström och Zeth Höglund. Hemma stod i stället männen ur socialdemokratiens andra generation, Per Albin Hansson, Ernst Wigforss, Östen Undén och Arthur Engberg, beredda att på parlamentarisk väg gripa makten i det liberala samhället och följa dess spelregler. Längst till höger hoppades man ännu, uppmuntrad av socialdemokraternas valnederlag, på en återgång mot ägarnas, disponenternas och godsherrarnas välde, sedan den allmänna och lika rösträtten alltså visat sig mindre farlig än man fruktat. Kungahuset, som hade värjt sig i det längsta mot socialisterna, hade ingått en intim allians med nymornat nationalistiska socialdemokrater om att klå Åland av det unga Finland. Nykterhetsfolket förberedde den sista striden om lös-

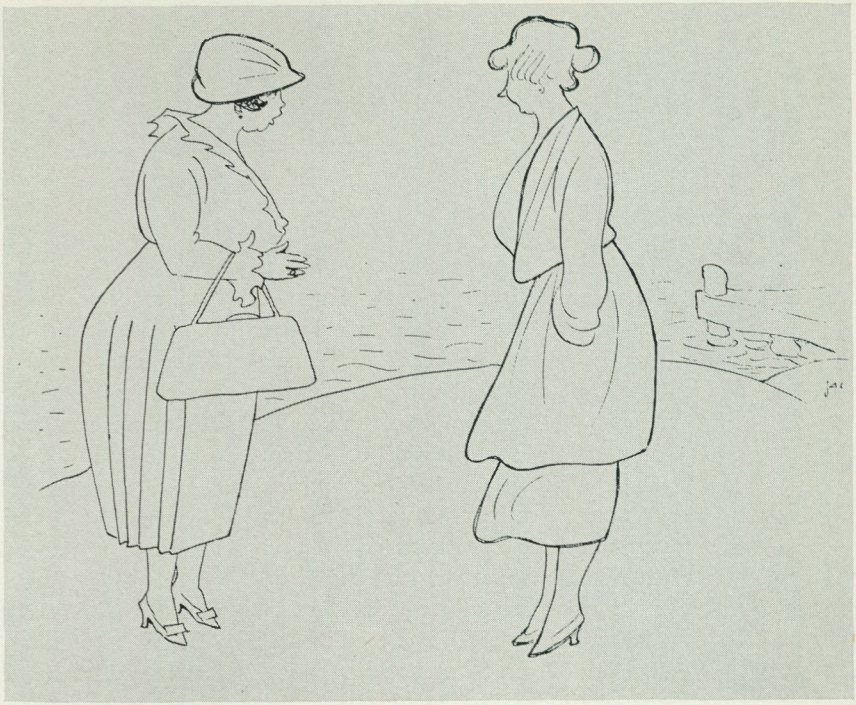

1. Efter första världskrigets slut blev det åter möjligt att göra utlandsresor. Ur Söndags-Nisse 1921, nr 27. Teckning av C. A. Jacobsson.

— Nå, lilla fru Jonsson, vart ska de bära av i sommar? Blir de Trosa eller Tulseboda?
— Tackar så mycket! Det trosar sej inte längre! Vi reser till Italien! Vi ha fått ett så trevligt rum på själva Kapetolum i Rom med del i gondol och fri utsikt till Fesuven och Vatikanen.

2. Trots nya intryck över öppnade gränser hade kontinentens avantgardistiska tongångar svårt att vinna gehör i 20-talets Sverige. Ur Söndags-Nisse 1920, nr 9. Teckning av G. Bergström.

Det kubistiska porträttet.

ningen av alkoholfrågan genom totalförbud. Liberalismen i mitten hade framgångsrikt löst de flesta av de stora frågor som skapat dess maktställning. Bara nykterhetsfrågan fanns i behåll och blev den liberala politikens självmord.

Men också de enskilda människorna stod med händerna fulla av förhoppningar. Stora barnkullar från de rika barnskördarna före kriget gav samhället en lycklig åldersstruktur som inte längre rubbades av emigrationen. Tiotusentals familjer väntade på bättre bostäder när byggandet bara kom igång. Många som uppskjutit att gifta sig under de svåra åren väntade nu vid kyrkdörren. Kriget, som inte bara isolerat utan också brutit isoleringen, hade givit en jäsande oro i sinnena. Hur skulle det gå?

Världen runt om oss

Från länder som det åter blev möjligt att besöka, över öppnade gränser, strömmade intrycken mot oss. Kanske var de inte i första rummet politiska utan allmänt kulturella: Walter Gropius talade i Weimar om en ny byggnadskonst som en spegling av ungdomens framtidstro, Paul Klee i München om kravet på en enhetskultur, lika för alla, Léger målade i Paris bilder av en mytisk maskintidsålder, Chagall gjorde det härjade ryska ghettots sagovärld till allas egendom, Modiglianos revolutionära kvinnouppfattning fick sitt genombrott omedelbart efter hans död 1919, Picasso förvirrade sina beundrare genom det djärva försöket att gjuta ihop de många tendenserna till en syntes av kubism och monumental klassicism, författarna i alla länder läste Freud och Jung.

Gemenskapen var fast rotad i ett samhälle, den industriella kapitalismens, där allt hängde ihop och gränser bara tjänade beskattningsändamål: att få arbetarna i alla länder att verkligen förena sig, det var omöjligt, visste man sedan hösten 1914, men marknaderna var oupplösligt knutna till varandra och arbetslöshet i ett land födde arbetslöshet i de andra. När soldaterna vände hem för att få ett nyttigt jobb, fann de produktionsapparaten så skadad, eller i all enkelhet bara förändrad under krigets tryck, att arbetstillfällena inte räckte. Den politiska hämndlystnadens skadestånd gjorde ont värre och några år efter krigets slut växte de sysslolösas skaror till massarbetslöshet och de unga som vänt hem med förhoppningar om ett helt nytt samhälle hamnade i desperat besvikelse. Några som ville nå resultat med mer resoluta metoder fick göra blodiga erfarenheter. Tysklands spartakister krossades, och i Italien steg en diktator fram ur socialisternas egna led för att krossa arbetarrörelsen och trygga det gamla liberala samhället och de härskande klassernas makt.

Den värsta besvikelsen av alla, Förenta Staterna, vars president rest runt Europas huvudstäder och predikat internationell solidaritet och organisation för fred, vände strax det nya folkförbundet ryggen och gjorde alla de stora framtidsförhoppningarna till ett narrspel, med resultat att folkförbundet i stället blev ett forum för nationell diplomati av den traditionella typen. Det dröjde inte länge förrän den hemliga diplomatien, som redan dikterat fredsvillkoren i Paris 1919, slog ut folkförbundet från de verkliga avgörandena, det hände i Rapallo 1922.

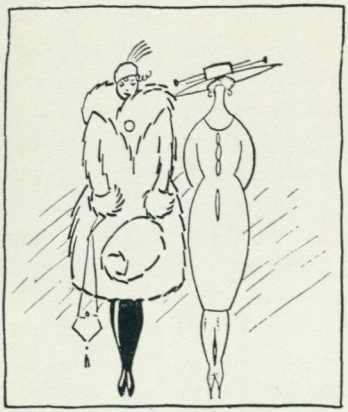

Under nya året kommer kvinnan alltmer att inträngа på mannens arbetsområde. Redan de yttre tecknen tyda på att hon börjat anpassa sig efter det praktiska livets krav.

Vissa speciellt kvinnliga egenskaper göra henne skriven till vissa yrken. Den berömda nyfikenheten gör kvinnan till en prydnad för brevbärarkallet.

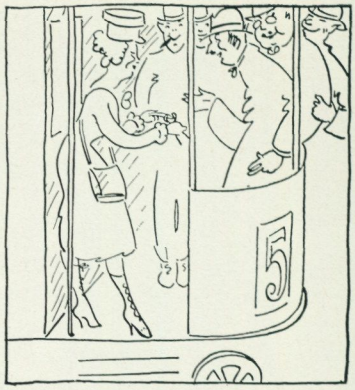

Den kvinnliga spårvagnskonduktrisen åstadkommer säkert ökad frekvens vid spårvägarna. Trängseln å bakre plattformen torde bli livsfarlig.

3. Vid 20-talets början fick kvinnan rösträtt och tillträde till de flesta tjänster i samhället. »Kvinnans utveckling i framtiden» heter denna serie från 1920 ur Erik Lindorms skämttidning Naggen.

De besittande klasserna, industribaronerna, storgodsägarna, de några hundra familjerna behöll greppet över de verkliga maktresurserna. Revolutionen i andens värld följdes av en rad små revolutioner i sedernas. Kjolarna blev korta och kvinnornas frigörelse ledde till fullt ut så kaotiska förhållanden i erotiken som sedlighetsivrarna och kvinnosakskritikerna verkligen fruktat. Men det var bara krusningar på ytan och visade för den som tänkte efter att Marx haft i grund fel när han trodde att den ekonomiska produktionsordningen bestämde kulturlivets utveckling. Produktionsordningen bestod orubbad, liksom den absurda egendomsfördelningen. Dada, krigsbarn från Cabaret Voltaire i Zürich, blev esteternas sensibla svar på fredsbesvikelserna. Den socialdemokratiske tyske försvarsministern Noske lät militären skjuta på demonstrerande arbetare.

Om förtvivlan kom från Amerika, var det också därifrån räddningen väntades. Ty kapitalismen fungerade. Denna gång hette det inte Marshallhjälp utan Younglån och Daweslån och alla de tusen rännilarna av stora och små lån till stater och kommuner och industrier i Europas hjärta. Pengarna skapade sysselsättning, Keynes hade visserligen inte ännu talat om varför, och mot mitten av tjugotalet hade högkonjunkturen trevande kommit i gång, stödd av hemliga och öppna rustningar.

Säkerhet framför allt var politikernas mål liksom kapitalisternas. Frankrike gick i täten, den franske generalen Weygand räddade Polen då Warszawa hotades av sovjetiska trupper, revolutionen drevs tillbaka bakom en gräns långt in i Ryssland, och så var det dags att skapa lilla ententen som skydd mot en fruktad ny tysk maktexpansion. Östersjöområdet som sedan Krimkrigets dagar tvärs genom ett helt världskrig legat vid sidan av stormaktspolitikens strida strömfåra fick ny aktualitet, när två förnedrade och revanschlystna expansiva stormakter började framtona bland dess strandägare, Versailles-Tyskland och Sovjetunionen. Det betydde att Sverige plöts-

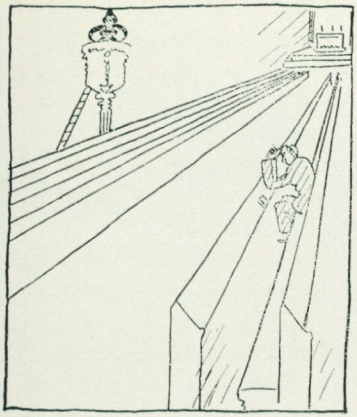

Kvinnans inträde på den prästerliga banan bör hälsas med tillfredsställelse. De sista ihärdiga kyrkbesökarna, de prästsvärmande fruntimmerna komma att försvinna. Den å bilden synlige åhöraren är pastorns man.

Våldsamt motstånd blir okänt, när kvinnlig polis börjar **användas. Kanske må**-te det i stället stadgas böter för **alltför stor villighet** att medfölja polis.

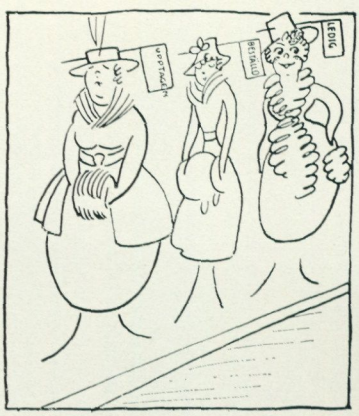

Slutligen kommer den kvistiga frågan om kvinnofriden att ordnas genom den radikala åtgärden att tillämpa bilarnas signalsystem, som männen visat sig respektera.

ligt kommit närmare världens centrum.

Mot tjugotalets slut kom den stora katastrofen. Överinvesteringar, en kaotisk kapitalmarknad, förvirrande handelsbarriärer, oförmåga att reda upp jordbrukets problem i samhällen med demokrati och därför alltför många jordbrukarväljare (endast Stalin kunde det med piska och deportationskolonner) ledde rakt fram till den stora depressionen 1929. Svallvågorna från Wall Street slog över alla kontinenter, alla länder, de nådde också oss, fängslade som vi är i den internationella handeln, mer än någonsin betingelsen för vårt liv.

Vart vi ser oss om i tjugotalets värld möter skärvor av våra egna problem. Överallt har demokratin och parlamentarismen skapat svaga regeringar där det behövdes starka regeringar för att hålla de allt annat än blinda ekonomiska krafterna stången. Skräcken fanns på lur. Konstnärerna och författarna, folkens samveten, hade tecknat på väggen så att envar kunde läsa. De hade sett en alldeles förryckt värld, och då årtiondet var slut, kunde också alla vanliga människor i skräck och ångest se denna förryckta värld för sina ögon. Men tillbaka till Sverige och svenskarna!

Befolkningsutvecklingen

Aldrig hade svenskarna varit så många som i början av 1920: det fattades bara knappt hundratusen i sex miljoner. En lättsinnig beräkning, och på detta område är de flesta beräkningar lättsinniga, kunde ha sagt svensken av 1920 att befolkningstalet 1930 borde ligga ett stycke över 6,3 miljoner. Det blev bortåt tvåhundratusen mindre. I verkligheten hade barnskörden börjat fluktuera på det mest förbluffande vis. Vad menade egentligen svenskorna?

Emigrationens upphörande, medicinska framsteg, långsamt stigande levnadsstandard i förkrigskonjunkturen hade år 1913 givit oss den största barnskörd vi någonsin haft i detta land, inte mindre än 138 000 barn. Så

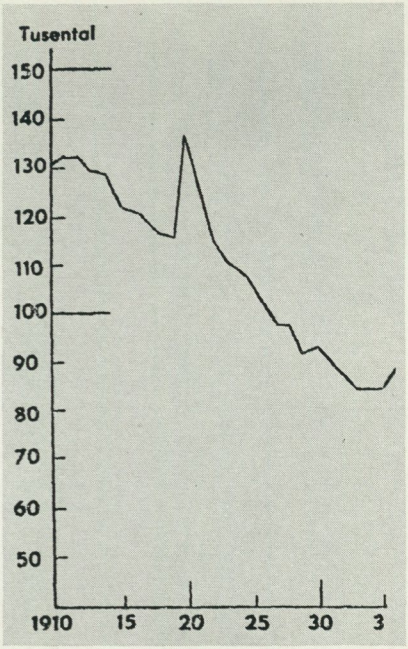

4. Antalet födelser i Sverige 1910—1935.

kom kriget, inkallelserna, otryggheten, livsmedelsbristen och spanska sjukan och kurvan sjönk raskt. Men under tjugotalets första år gick det uppåt igen: flickorna som dröjt med giftermål under de besvärliga krisåren skulle nu ha sina barn, och eftersom de var många, blev det en ny topp med snudd på skörderesultatet från 1913. Men så vände siffrorna nedåt, barnskörden sjönk jämnt och skoningslöst under hela resten av årtiondet, med bara ett kort avbrott som följd av högkonjunkturen, och 1930 var man på god väg ned mot bottenläget 1934, då vi plötsligt började tro att svenska folket helt enkelt höll på att dö ut.

Därför fanns det väldigt många barn i skolåldern år 1930 men det var betydligt sämre ställt med kullarna småbarn och spädbarn. Saken skulle bli viktig långt senare: det var de många flickorna från de stora årsklasserna i början av tjugotalet som skulle komma att ge oss nästa stora stegring av barnskörden, några år in på fyrtiotalet. Vågrörelsen från åren kring första världskriget har fortplantat sig.

Varför denna snabba jämna nedgång i barnskörden under tjugotalet och ett stycke in på trettiotalet? Världskrisen från 1929 kan ju ingenting förklara i detta fall, den har på sin höjd förlängt linjen nedåt något. Svaret på frågan är tveklöst att den antikonceptionella tekniken nu började vinna alltmera fotfäste inom arbetarklassen. Sekularisering och upplysning, chocker utifrån världen och vaga intryck av att något nytt höll på att ske för kvinnans del både hemma och borta gjorde mer än vad en Hinke Bergegren hade kunnat åstadkomma med alla sina agitationsresor i seklets början: det var kvinnorna som vägrade. De började allt mera allmänt träffa ett val mellan en stor barnaskara och högre levnadsstandard, och fler och fler valde det senare. Bakgrunden är klar. Dessa barnavägrare på 1920-talet hörde själva till de största barnkullar vi någonsin haft i detta land, resultatet av de medicinska framstegen och den snabbt minskade barnadödligheten från sekelskiftet. De kom ihåg sina utsläpade mödrar, och de menade att mödrarna varit utsläpade därför att barnkullarna var så stora, vilket väl bara delvis var riktigt. De ville för egen del ha ett annat liv.

Annars var tjugotalets samhälle befolkningsmässigt ganska statiskt, saken mätt med de mått vi numera är vana vid i strukturrationaliseringens

5. Redan under 20-talets första år kommenterades barnbegränsningen i skämtpressen. Ur Söndags-Nisse 1921, nr 17. Teckning av E. Schwab.

— Har inte Emil och Johan fått någon liten syster än?
— Nej, vi har tvåbarnsystem.

6. Kvinnornas nya »garçonne»-stil fick sitt mest markanta uttryck efter 20-talets mitt. Ur Söndagsnisse-Strix 1927, nr 36. Teckning av H. Rosenberg.

— Röka kan dom, men föröka sej har dom inte så lätt för.

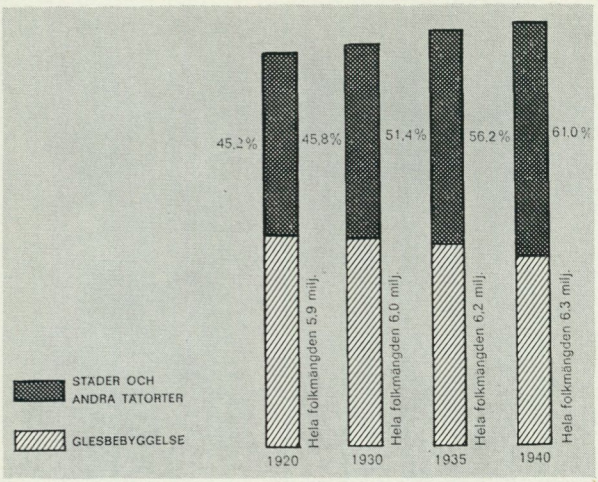

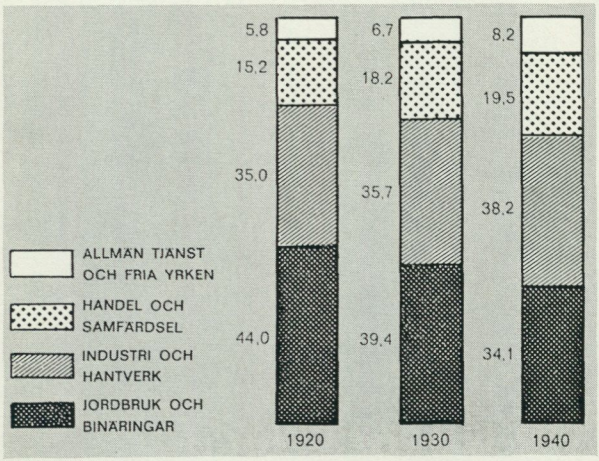

7. Folkmängdens fördelning på städer med andra tätorter och glesbebyggelse.

8. Befolkningen fördelad på näringsgrenar 1920—1945 (procent).

tid. Vid folkräkningarna har från och med 1920 den administrativa landsbygdens befolkning delats upp på tätorter och egentlig glesbygd, och det medger en nyanserad bild av urbaniseringsprocessen och landsbygdens avfolkning. Som diagrammet visar skedde det inga jordskred i det avseendet på tjugotalet. Tätortsbefolkningens andel av befolkningen ökade på hela tjugotalet med något mer än 3 %, medan nästa årtionde gav mer än 11 %.

Bilden av ett i det närmaste statiskt samhälle kompletteras om man drar in siffrorna för befolkningens fördelning på näringsgrenar. Jordbruket minskar, det är ofrånkomligt med tanke på jordbrukskrisen. Men industrin ökar bara obetydligt i arbetareantal och antal försörjda, medan den största förändringen finns inom handel och samfärdsel — motorismen — och inom allmän tjänst och fria yrken. Eftersom industrin är förändringsfaktorn framför andra och mekanisering och rationalisering ännu inte börjat att på allvar pressa ned arbetarantalet i fabriker och verk, kan man förstå att många var tveksamma om framtiden: skulle Sverige vända nedåt och bli industriellt underutvecklat?

Konjunkturutveckling och arbetslöshet

Efterkrigsdepressionen kom, den hade man ännu inga redskap för att undvika. Under sista kvartalet år 1920 blev bilden av den ekonomiska nedgången allt klarare. Från oktober—november registreras konjunktursvackan i fackföreningarnas arbetslöshetsstatistik. Regeringen drev en målmedveten deflationspolitik för att snabbast möjligt kunna återknyta den svenska valutan till guldmyntfoten. Denna ekonomiska politik skärpte krisen. Omsorgen om penningvärdet tedde sig ännu ganska allmänt som långt viktigare än den fulla sysselsättningen.

Det fanns visserligen förhoppningar om att krisen snabbt skulle gå över. Därför var företagen i början ganska försiktiga med att friställa arbetskraft. Man försökte i det längsta komma till

9. Byggnadsindustrin släpade efter under krigsåren med bostadsbrist som följd. Därtill kom de många nybildade familjerna under 20-talets första år. Teckning av G. Bergström.

— Undrar var han ska bygga huset.

rätta med svårigheterna genom provisoriska åtgärder, korttidsarbeten och annat. Men så kom den stora vågen av permitteringar, med kulmen under vintermånaderna 1921—22. Arbetslöshetskommissionens siffra för arbetslösheten den 31 januari 1922 var omkr. 163 000, men den låg klart i underkant. Krisen hade spetsats till av det politiska beslutet om åtta timmars arbetsdag.

Priserna sjönk kraftigt. Mot slutet av 1922 låg grosshandelspriserna under 45 % av nivån från sommaren 1920. Särskilt hårt drabbades jordbruket och järnhanteringen av krisen. Saken är emellertid svårbedömbar nu efteråt, därför att jordbruket hade mera långsiktiga svårigheter att tas med. Under kriget hade spannmålsproduktionen i de transoceana länderna ökat snabbt, och nu blev det risk för överproduktion, när det europeiska jordbruket repade sig efter kriget och skyttegravsfälten åter odlades upp. Jordbrukstekniken framsteg, också en frukt av krigets tvång till rationalisering, verkade i samma riktning.

Men det var inte bara priserna som sjönk, också lönerna. Nedgången i nominallön inom industrin var avsevärd. Men när levnadsomkostnaderna sjönk i samma takt kom i varje fall industriarbetarnas reallön att på det hela taget hålla sig.

Men nu började snart industriarbetarnas löner stiga i rask takt, och till det får man ju lägga den reala vinsten, socialt sett, av arbetstidsförkortningen. Betecknar man den genomsnittliga dagsförtjänsten 1913 för en industriarbetare med 100, hade den inom industrin 1924 nått siffran 214, för betydligt färre arbetstimmar. Men jordbruket släpade alltså efter, där hade man inte nått över 160.

Under loppet av 1922 blev konjunkturuppgången allt tydligare. Den bars upp av exporten, byggnadsverksamheten och de industriella investeringarna. Byggnadsindustrin hade en stor eftersläpning från krigsåren att hämta igen och måste dessutom skaffa fram bostäder till de många nya familjerna under giftermålshaussen. Expansionen ledde till att man kunde avskaffa

krigsårens hyresreglering redan 1923, och utan större omedelbara hyreshöjningar.

År 1924 återgick Sverige till guldmyntfoten och nådde samtidigt upp till industriproduktionens toppnivå från 1916. Denna högkonjunktur fortsatte faktiskt i det allra närmaste årtiondet ut, med en del fluktuationer. De två dominerande konjunkturfaktorerna, byggnadsindustrin och exporten, fortsatte att expandera. De reala timförtjänsterna inom industrin ökade stadigt. Men det var ännu inte tal om annat än stabil utveckling, inte en strukturomvandling av det slag vi sett efter andra världskriget.

Och jordbruket släpade alltså efter. Det är ju en normal företeelse att jordbruket i ett expansivt samhälle håller en långsammare utvecklingstakt än industrin. Men så expansivt var ännu inte det svenska samhället att det balanserade jordbrukets stagnation. Konkurrensen från andra sidan havet är inte den enda förklaringen. Sedan massornas hunger något så när hade mättats, balanserades tydligen en fortsatt ökning av matstandarden av den stegrade mekaniseringen och därmed minskad kaloriåtgång. Resultatet blev brydsam ekonomi för många jordbrukare, och politikerna började nödvändigtvis men tvekande att söka efter möjligheten att bereda jordbrukarbefolkningen sociala förmåner utöver det gränsskydd som tullarna gav.

Konjunkturutvecklingen hade ett betydelsefullt resultat: klyftan mellan tätorterna och glesbygden, de rena jordbruksområdena, vidgades, samtidigt som den radikala agitationen österifrån talade om solidaritet mellan arbetare och bönder. Var den solidaritetens tid förbi, saknade den grund i de nya samhällsförhållanden som konjunkturutvecklingen skapat? Paradoxen är att det skedde samtidigt som landsbygdens kulturella och materiella isolering alltmera bröts, genom kommunikationsväsendets utveckling, genom radions tillkomst. Från knappt mer än 4 000 registrerade bilar 1918 kom språnget till uppåt 140 000 1929, jämte 55 000 motorcyklar. Ett resultat var ofrånkomligt: jordbruksbefolkningen blev i allt större utsträckning medveten om sitt relativt missgynnade läge.

Då den stora världskrisen grep tag också i oss, in på året 1930, skonades länge både industriproduktion och byggnadsverksamhet. Jordbruket drabbades särskilt hårt. Klyftan vidgades. Inget ekonomiskt, socialt och politiskt problem som tjugotalet lämnade efter sig åt trettiotalet var så viktigt som det.

Konjunkturutvecklingen ger bakgrunden och ramen för svensk samhällsutveckling under tjugotalet. Två stora problemkomplex tränger sig fram. Vid sidan av jordbrukets problem är det arbetslöshetsfrågan, som snart blir decenniets stora politiska fråga. Det beror inte bara på arbetslöshetens betydelse i och för sig. Vad som spetsade till situationen och skapade politik var de stora strejkerna, ofrånkomliga i ett läge då industriarbetarlönerna sjönk och kollektivavtalen, så länge häftigt omstridda, plötsligt blev obekväma för arbetarparten själv.

Minoritetsparlamentarismens tid

Fram till 1920 gick skiljelinjen i svensk politik längs det s. k. tusch-

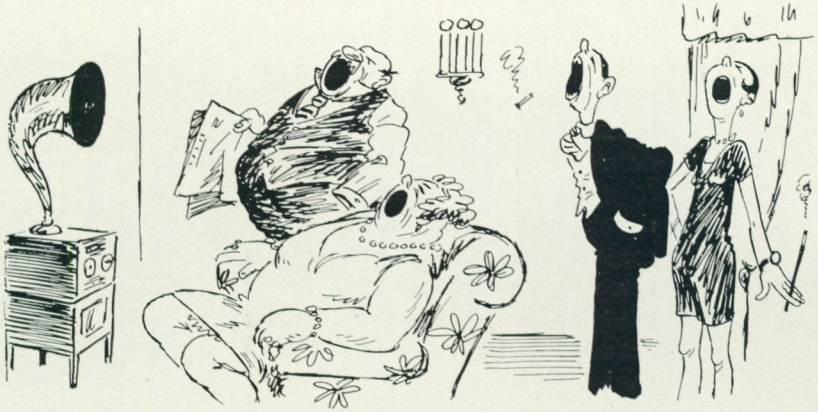

Radions inflytande på familjen.

10. Radion öppnade nya horisonter, då dess regelbundna verksamhet började nyåret 1925. Ur Söndagsnisse-Strix 1928, nr 2. Teckning av G. Bergström.

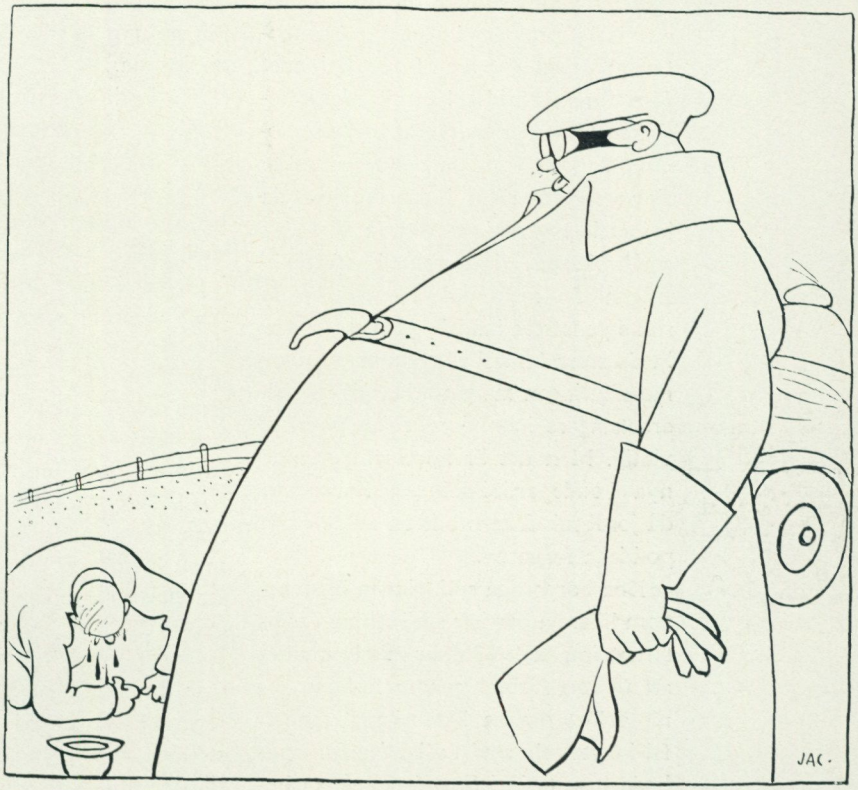

Chauffören: — Om det roar er att veta, så vill jag meddela, att ni blivit överkörd med fullt tillåten hastighet.

11. Det ökade antalet bilar minskade avstånden men ökade de sociala klyftorna, eftersom endast de välsituerade hade råd med en sådan extravagans. Ur Söndags-Nisse 1920, nr 44, i anledning av hastighetsmätarens införande. Teckning av C. A. Jacobsson.

strecket mellan å ena sidan vänsterpartierna liberaler och socialdemokrater och å andra sidan de konservativa partierna, småningom förstärkta av små bondepartier. Gränslinjen bestämdes av att de stora medborgerliga rättsfrågorna, rösträtten och parlamentarismen, dominerade. Nu hade de frågorna lösts och till på köpet hade kvinnorna fått rösträtt utan strid. En ny tudelning av det politiska spektret blev aktuell, i borgerliga och socialistiska partier. De borgerliga partierna ökade i antal genom bondeförbundets tillkomst 1921 – det slukade visserligen upp två små obetydliga bondegrupper som blivit representerade 1917. Med bondeförbundets tillkomst löstes ett viktigt problem i svensk parlamentarism, centerfrågan från årtiondet före första världskriget. Partigrupperingen blev mer markerat socioekonomisk än den varit då bönderna sökte finna sig till rätta inom det liberala idépartiets skrankor, dit de förts av småbrukarnas intressen i rösträttsfrågan. Ju mer socialdemokratin nu sökte penetrera landsbygden och fånga in de stora lantarbetargrupperna, blev motsättningen mellan arbetsgivare och arbetstagare inom jordbruket politiskt viktig. Men det är intressant att den nya bondepartibildningen finns där, då jordbruksfrågan blir en av de stora politiska frågorna.

Den borgerliga splittringen ökar genom liberala partiets sprängning i nykterhetsfrågan 1923 efter misslyckandet att få totalförbud genom folkomröstning. Det omaka äktenskapet mellan frisinnet och stadsradikalismen, som hade berett Karl Staaff så många bekymmer kring storstrejksåret 1909 och under borggårdsåret 1914, var därmed upplöst.

Men splittringstendensen var lika markant på den andra flygeln. Det hade börjat 1917 då vänstersocialisterna hade brutit sig ut ur socialdemokratiska partiet, men nu splittrades i sin tur vänstersocialisterna genom bildandet 1921 av ett kommunistiskt parti som var en sektion av den kommunistiska arbetarinternationalen och leddes av Karl Kilbom och Zeth Höglund. Snart splittrades emellertid också kommunistpartiet i en Höglundsfalang och en Kilbomsfalang och redan 1926 var Zeth Höglund och större delen av hans grupp tillbaka inom socialdemokratien, som redan några år förut fångat upp de återstående vänstersocialisterna.

Partisplittringen var en ofrånkomlig följd av det proportionella valsättet och kunde väl ha blivit ännu större, om inte minoritetsparlamentarismen hade tvingat till samverkan mellan socialisterna. Det avgörande var att inget parti var stort nog för att kunna bilda regering och styra, inte bara landet utan riksdagen. Här var problemet detsamma i Sverige som i Tyskland och Frankrike, men den parlamentariska lösningen kom hos oss att få intressanta särdrag.

På själva tröskeln till tjugotalet var man desorienterad och fick i ett moment hjälpa sig fram med en ämbetsmannaregering De Geer–von Sydow 1920–21. Men snart stabiliserade sig systemet med minoritetsregeringar, som var av två slag. De bägge högerregeringarna 1923–24 och 1928–30 stödde sig på en inte alldeles liten riksdagsgrupp, och likadant de socialdemokratiska regeringarna 1920 och

1921-23

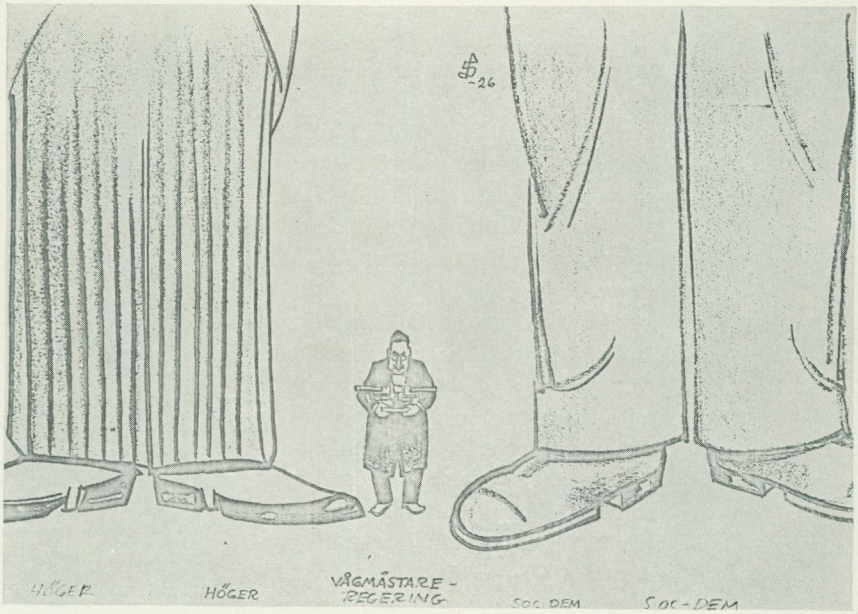

12. Statsminister C. G. Ekman som vågmästare. Teckning av Ivar Starkenberg 1926.

1924–26. Men dessemellan uppträdde regeringar med en ytterst smal parlamentarisk bas, de två frisinnade regeringarna C.-G. Ekman 1926–28 och från 1930, i ett fall med deltagande från den till numerären obetydliga stadsradikala gruppen som behållit namnet liberaler.

Systemet kunde över huvud taget endast fungera genom parlamentariska stödpartier och hoppande majoriteter. Både de socialdemokratiska regeringarna och högerregeringarna kunde klara sin uppgift genom parlamentariskt stöd från grannarna i det politiska fältet. Försvarsbeslutet 1925 kunde exempelvis genomdrivas endast under samverkan mellan socialdemokrater och frisinnade. Men ännu mer extrema förhållanden rådde under de två regeringarna Ekman som kunde klara sig i votering efter votering endast genom att söka stöd än åt höger, än åt vänster. Man kallade det också för vågmästarpolitik, eftersom mandatläget gjorde att det frisinnade partiet i situation efter situation utgjorde tungan på vågen.

Systemet betraktades av många med misstro, av rent principiella skäl. Man menade att parlamentarismens regler bjöd att det största partiet i andra kammaren skulle bilda regering, också om det saknade majoritet. Det tedde sig som en parodi på parlamentarism och demokrati att det minsta partiet skulle regera, inte det största eller en koalition med majoritet.

Det blir strax anledning att återkomma till hur systemet fungerade i detalj, vid genomgång av några stora politiska frågor. Men systemets följder i stort är lätta att se. En regering utan majoritet är under alla förhållanden bunden och svag, har svårt att planera på lång sikt, svårt att agera efter prin-

cipiella linjer. Många trodde utifrån tjugotalets erfarenheter att partisystemet som sådant måste komma att leda till taktiskt loverande, till försiktighet för att inte säga konservatism, till oheder-lighet i politiken. Därigenom kom systemet att starkt bidra till kritiken av parlamentarism och demokrati över huvud taget, hos oss som i andra länder.

Liksom all politik i alla tider i viss utsträckning bestäms av erfarenheten lever tjugotalet kvar i svensk politik i dag i debatten om möjligheten att få fram starka regeringar. De manipulationer med valsystemet och den ångest inför att rubba grundvalarna i det valsystem vi fick genom författningsreformen 1907—1909, som man kunnat observera i vårt land de senaste åren, har sin bakgrund i erfarenheterna från tjugotalet. Målen, syftena är skiftande men de är enhetliga på den punkten att man inte på något håll vill ha minoritetsparlamentarismen tillbaka.

Regeringsmaktens svaghet under detta system ledde till att makten försköts och fick sin tyngdpunkt hos riksdagen, men inte hos riksdagens plena utan i dess utskott. De uppgörelser mellan partierna i fråga efter fråga som minoritetsparlamentarismen framtvingade kunde inte ske efter förhandlingar för öppna dörrar, inför allmänheten. Kompromisskonsten krävde sekretess och avgörandena skedde i utskotten eller vid förhandlingar mellan regeringsledningen och utskotten. Ofta fick regeringen finna sig i den kompromisslösning man stannat för under utskottsmanglingen. Att också detta stred mot parlamentarismens grundprinciper är klart.

Arbetslöshetsfrågan

Inför tjugotalets deflationskris var samhället praktiskt taget socialpolitiskt avrustat. Det var rent av på tal att arbetslöshetskommissionen från krigsåren skulle upplösas. Den ekonomiska liberalismens jämviktsteori var allmänt spridd bland svenska nationalekonomer, oberoende av parti (Eli Heckscher, Gustav Cassel, Gösta Bagge). Systemet skulle upprätthållas genom att arbetskraften var rörlig, alltså på arbetarnas bekostnad. Därför var det nödvändigt, menade ekonomerna, att hålla hjälparbetenas löner lägre än på allmänna marknaden. Det var sådana överväganden som ledde fram till den stora stridsfrågan i svensk tjugotalspolitik, frågan om arbetslöshetsdirektiven.

Nu ledde arbetslösheten till att arbetslöshetskommissionen fick leva kvar, den kom också att bli det viktigaste expertorganet vid utformningen av arbetsmarknadspolitiken, och man skönjer här ett annat karaktäristiskt drag hos minoritetsparlamentarismen: de svaga regeringarna råkade lätt bli beroende av expertisen i ämbetsverk och kommissioner.

Frontlinjerna drogs upp redan från början, vid 1921 års riksdag. Ämbetsmannaregeringen krävde efter arbetsmarknadskommissionens hörande moderata anslag. Socialdemokraterna krävde i partimotioner högre anslag och särskilt bättre löner vid hjälparbetena, men de gick inte särskilt långt, avsikten var tydligen att bedriva praktisk politik och försöka få fram förbättringar genom kompromiss. Men vänstersocialister och kommunister kom med vida högre krav. Ett intres-

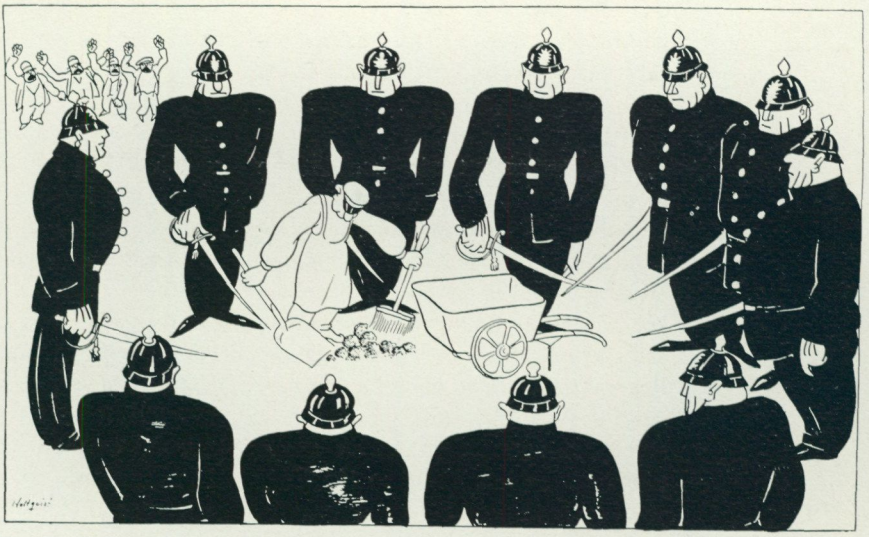

13. Strejkbryteri utgjorde ofta ett oroselement i arbetskonflikterna. Ur Lutfisken 1924, i anledning av renhållningsstrejken i Sundsvall. Teckning av R. Hultqvist.

Elva Stockholmspoliser beordrades dit i händelse av revolution vid hästspillningens bortförande från gatorna.

sant drag är att arbetsgivarkretsar inom högern ville ha i lag fastslaget att arbetslösa skulle ha lägre löner än marknadslönerna, medan liberalerna stod för sin gamla princip om största möjliga frihet på detta område. Man ser att partilinjeringen redan helt bestäms av den viktigaste ekonomiska frågan och att denna politiserats.

Men ännu var arbetslöshetsfrågan inte den viktigaste, det framgår av agitationen före 1921 års val. Den socialdemokratiska minoritetsregering som trädde till efter valet ökade arbetarrepresentationen i arbetslöshetsorganen men satsade till en början inte på en radikal förändring av arbetslöshetspolitiken. Radikaliseringen kom med de stora arbetskonflikterna på nyåret, då stora grupper arbetslösa inom yrkesgrenar i konflikt uteslöts från hjälp, genom att de hänvisades att ta arbete som strejkbrytare – de löner som arbetsgivarsidan ville ge ansåg arbetslöshetskommissionen vara skäliga. Naturligtvis reserverade sig arbetarrepresentanterna och i mars kom det till starka demonstrationer mot arbetslöshetspolitiken. De var organiserade av kommunisterna men påverkade också socialdemokraternas hållning. Nu tvingades regeringen till handling, genom en kommuniké, där man direkt tog avstånd från arbetslöshetskommissionens politik och stämplade hänvisningarna som klart strejkbryteri. Regeringen övertog själv ansvaret för avgörandena i frågor av detta slag.

Men regeringen var en gång för alla en minoritetsregering och det betydde att riksdagsbehandlingen av anslagen till de arbetslösa blev avgörande. Manglingen i utskotten ledde till ofrånkomliga kompromisser med en särläggning av hjälparbetena i olika typer med olika slags löner. Det var bäddat för kommande kontroverser

om tillämpningen. Det var en sådan kontrovers i frågan om en arbetskonflikt vid gruvorna i Stripa som fällde den socialdemokratiska regeringen 1926.

Men de omfattande konflikterna inom järn- och pappersindustrierna i början av 1923 tvingade den socialdemokratiska regeringen till handling. Stora grupper av arbetslösa hade vid konfliktens början blivit uteslutna från arbetslöshetsunderstöd enligt reglerna. Regeringen begärde en förändring av dessa regler så att arbetare som varit arbetslösa mer än ett halvår skulle slippa suspension. Efter en långvarig utskottsbehandling fälldes regeringen på frågan.

Det skulle dröja ända till in på trettiotalet, med ny massarbetslöshet, innan tjugotalets arbetslöshetspolitik bröts upp, först genom inrättandet av beredskapsarbeten till allmänna marknadens löner 1931, sedan genom en revision av hela regelsystemet i samband med den politiska kohandeln 1933–34.

Försvarsbeslutet

Den väldiga arméorganisation som skapats under beredskapsåren måste självklart minskas och försvaret moderniseras med ledning av krigserfarenheterna, den saken var självklar. Men allt var bäddat för en hård politisk konflikt. Det började med en utredning, vars liberala majoritet dikterade 1923 års förslag, med betydande förändringar i organisation och kostnadsram. Detta förslag förkastades emellertid av både socialdemokraterna och högern.

Nästa steg blev att högerns minoritetsregering 1924 lade fram ett förslag, avsett som en kompromiss mellan alla de borgerliga partierna, alltså en klar eftergift från högerledningen. Den frisinnade ledaren C. G. Ekman var personligen benägen för denna lösning, men han fick inte sitt parti med sig utan måste i utskottet, där alla avgöranden skedde, satsa på en kompromiss med socialdemokraterna i stället. Men det misslyckades. Socialdemokraterna vågade inte gå så långt försvarsvännerna till mötes, de hade sin ömtåliga vänsterflygel och de expansiva kommunisterna att tänka på. Därför blev det i stället den socialdemokratiska regeringen som fick hantera frågan. Åter ett försök till kompromiss, med närmanden till 1923 års frisinnade kompromissförslag. Men nu visade sig utskottspolitikens möjligheter till hållningslöshet och utpressning. Ekman gick ifrån sitt tidigare bud och tvingade socialdemokraterna att acceptera utskottets förslag som gick ganska långt från propositionen.

Parlamentarismens problem i en minoritetsregering var ställt på sin spets. Den socialdemokratiska regeringen borde enligt alla regler ha avgått på försvarsfrågan, men en ny insikt om vikten av att ha regeringsmakten i sin hand hade börjat tränga igenom. Nästa fråga på programmet var en förkortning av arbetsveckan till 48 timmar. För att få tillfälle att lägga fram denna fråga vid nästa riksdag måste socialdemokraterna acceptera utskottslösningen av försvarsfrågan.

Detta betyder att det var de frisinnade, inte den socialdemokratiska regeringen som dikterade 1925 års försvarsbeslut. Inget visar bättre regeringsmaktens svaghet under ett minoritetssystem.

14. »Kulturell fingerkrok». 20-talets svaga regeringar gjorde att de politiska uppgörelserna skedde i riksdagens utskott. Ur Söndagsnisse-Strix 1927, nr 20. Teckning av Ivar Starkenberg.

Skolreformen blev en uppgörelse mellan Rydén och Bondeförbundet. Rydén tillerkände Bondeförbundet segern, ädelmodigt nog.
Ecklesiastikminister Almkvist fick sitta emellan, som vanligt.

I sak innebar försvarsbeslutet en betydande nedskärning. Många militära förband fick försvinna, och särskilt den lokala opinionen i många landsändar kom att påverka politiken, särskilt inom det frisinnade lägret. Ser man saken på längre sikt är det ingen tvekan om att försvarets nedskrivning var nödvändig och lycklig, så att den upprustning i slutet av trettitalet, som ingen ännu kunde förutse, fick starta utan en alltför tung belastning av föråldrad organisation. Däremot kan man klandra de svenska politikerna på tjugotalet för att inte ha varit radikala och resoluta nog, när världskriget ändå hade givit klart besked om att den svenska krigsmakten numera var tekniskt helt föråldrad. Också här får nog ansvaret läggas på minoritetsparlamentarismen och på regeringarnas svaga ställning.

Skolans demokratisering

Liberaler och socialdemokrater hade länge planerat en genomgripande re-

form av det svenska skolväsendet, med sikte på demokratisering. Minimikravet var att folkskolan skulle bli gemensam bottenskola för alla andra skolformer. Ett annat viktigt krav var lika undervisning, i skolformer och i innehåll, för pojkar och flickor. Programmet hade vuxit fram under tiden före världskriget men kunde aktualiseras genom den radikala koalitionsregeringen 1917. Ecklesiastikminister Värner Rydén tillsatte sin parlamentariska kommitté 1918, men då resultatet förelåg 1922 blev det en störtsjö av kritik från den gamla lärdomsskolans sida och från universiteten. Saken har särskilt intresse därför att man nu möter de tonfall som alltsedan dess på konservativt håll mött praktiskt taget alla stora reformer inom undervisningens område. Man förutspådde kulturskymning.

Högerns minoritetsregering tillsatte en ny kommitté i frågan, men det blev den frisinnade vågmästarregeringen Ekman som 1927 kunde föra den i hamn, efter ett mönsterexempel av slug förhandlingsskicklighet och genom upprepade utskottskompromisser. På det hela gick det att samla socialdemokraterna, de frisinnade och bondeförbundet bakom bottenskolan. Men det stod tidigt klart att denna kompromiss inte skulle kunna stå sig länge, eftersom det var en demokratisering endast till hälften.

Barnlagarna

Det sägs ofta att tjugotalet, delvis till följd av regeringsmaktens konstitutionella svaghet, kom att bli en reformpaus inom svensk socialvård. Vad man jämför med är naturligtvis de stora pensionsreformerna 1913 och 1935. Men ändå är omdömet orättvist. Tjugotalets stora insats på det socialpolitiska fältet blir lätt förbisedd därför att det gäller samhällets barnavård. Men det kan å andra sidan sägas att 1924 års barnavårdslag bara var slutstenen i ett stort reformverk som var planerat redan tidigare.

Den första av de tre barnlagarna kommer också redan 1917, med lagen om barn utom äktenskapet, ett radikalt lagstiftningsverk för att bota ett verkligt kräftsår i det svenska samhället och ge de utomäktenskapliga barnen självständig rättsställning och samhällets stöd. Genom denna lag inrättades barnavårdsmannainstitutionen, till stöd också för den ogifta modern och med uppdrag att fastställa faderskap och underhållsplikt. En följdlag var 1920 års lag om barns ställning i äktenskapet och om makes underhållsskyldighet mot andra makens barn.

Hela denna lagstiftning syftade till att inskärpa föräldrarnas skyldighet mot barnen. För första gången får barnen en egen rättsställning. Även om samhället träder in vid den ogifta moderns sida, är det hennes och barnafaderns skyldigheter som närmast regleras. Barnen som ett rättslöst proletariat i samhället, utlämnat åt de vuxnas godtycke, är en del av den sociala verkligheten i gången tid vi har särskilt svårt att förstå, och det är i sin mån ett resultat av den normbildande kraft som 1917–20 års lagstiftningsverk utövat.

Detta hindrar inte att 1924 års barnavårdslag, vars utgångspunkt var en utredningsskrivelse av riksdagen 1918 och ett betänkande av fattigvårdslagstiftningskommittén 1921, är den mest

genomgripande reformen i nyare svensk sociallagstiftning över huvud taget. Om de två tidigare barnlagarna syftade till att garantera föräldrarnas insats och utkräva den med de samhälleliga medel som stod till buds, reglerade den nya lagen samhällets egen insats i barnavården. Här skapades ett särskilt kommunalt organ, barnavårdsnämnden, för att sköta samhällets barnavård.

Barnavårdsnämnden fick först en övervakande myndighet. Den skulle ingripa när barn vanvårdades, och den skulle direkt ta hand om vad man på denna tid kallade vanartade barn. Den fick rätt att ta ifrån föräldrarna barnen om det var nödvändigt för barnens eget väl, alltså vid misshandel eller uppenbar vanvård. Den blev central myndighet för barnavårdsmännens verksamhet.

Reformen utlöste febril praktisk verksamhet, som innebar en betydande utvidgning av kommunernas administrativa och socialvårdande verksamhet över huvud taget, särskilt på större orter. Det hade varit lagstiftarnas avsikt att undvika byråkratisering av verksamheten, men på vissa håll var det oundvikligt att barnavården redan från början fick särskilda byråer.

Landstingen och sjukhusen

Samhällets reglering av sjukhusvården följde en helt föråldrad lag från 1901, och det var ett gammalt socialpolitiskt önskemål att få till stånd en reform som lade huvudansvaret för sjukhusens förvaltning på landstingen. I början av 1920 tillsattes en kommitté för att skapa en ny politisk bas för samhällets sjukvårdande verksamhet, dess betänkande kom redan 1922. Förslaget var genomgripande. Det stadgade vårdskyldighet för landsting och landstingsfria städer och gav landstingen direkt inflytande på sjukhusens skötsel. Betänkandet blev emellertid starkt kritiserat och det blev upprepade uppskov, tills en ny kommitté hann överarbeta denna lagstiftning som genomfördes vid 1928 års riksdag och blev början till den moderna landstingsstyrda sjukvårdens enorma expansion.

Tillsammans med 1924 års barnavårdslag betyder 1928 års sjukhuslagstiftning att tjugotalet blev ett expansionsårtionde för den kommunala verksamheten. Till bakgrunden hör kommunernas demokratisering genom avskaffandet av den 40-gradiga skalan vid kommunala val. Den kommunala karriären blir nu en viktig del av den politiska utbildningen i ett byråkratiserat samhälle. Tjugotalet såg också början till en specialiserad utbildning för socialt arbete, huvudsakligast inom kommunal tjänst, genom socialinstitutets inrättande 1921.

Internationell solidaritet

Starka impulser utifrån kom att bestämma mycket i svenskt kulturliv och svensk politik under tjugotalet. Också den svenska utrikespolitiken kom att bestämmas av en brytning mellan inhemsk tradition och främmande inflytelser.

De främmande inflytelserna tilldrar sig det största intresset. Det gäller en gren av den pacifistiska strömning som drog genom världen i krigets spår. Udden riktade sig mot de militära rustningarna och mot den hemliga diplomatien. Målet var fredligt bilag-

gande av mellanfolkliga tvister, skapandet av en fastare internationell rättsordning. Däremot fanns i denna strömning inte, så som efter andra världskriget, antikolonialism.

Brännpunkten för alla förhoppningar blev folkförbundet, och det tedde sig för många självklart att Sverige skulle biträda den nya världsorganisationen. Men det kom också gensagor, som ofta utgick från Sveriges neutrala ställning under världskriget. Neutraliteten hade, så såg man saken, räddat vårt land från att bli inblandat i kriget. Varje avsteg från neutraliteten var farligt. Och onekligen innebar inträdet i folkförbundet en sådan risk.

Det är tveksamt om dessa gensagor alltid var ärliga. De fördes ibland fram från sådana kretsar som tidigare ingalunda hade varit klara anhängare av svensk neutralitet. De egentliga motiven för oviljan mot folkförbundet var i vissa kretsar klart nog att världsorganisationen skapats av krigets segermakter och icke utan vidare stod öppen för de besegrade. I så fall var det vänskapen för centralmakterna under världskriget som innerst dikterade.

Till saken hör att denna uppfattning om Sveriges en gång för alla givna och traditionella neutralitet i sak knappast var riktig. Den fick emellertid en särskild betydelse för utrikesdebatten i Sverige under tjugotalet. Denna debatt fick nämligen en klart moralistisk karaktär. Sverige och svensk hållning i utrikespolitiska frågor framställdes som mer moraliskt värdefull än andras, just därför att vi var neutrala. Detta ingick en besynnerlig förening med föreställningen att småstater också var mer moraliska i politiken än stormakter.

Det fanns emellertid en annan linje i svenskt tänkande i utrikespolitiska frågor, endast att den sällan ventilerades offentligt. Det gäller traditionen inom den svenska utrikesförvaltningen, som närmast hade karaktären av en doktrin. Enligt denna doktrin borde Sverige i varje situation sträva efter att, där det var möjligt, upprätthålla maktbalansen i Östersjöbäckenet.

Det finns en latent konflikt mellan denna doktrin och medlemskapet i folkförbundet. Medlemskapet kunde förplikta oss till politiska ställningstaganden som rubbade maktbalansen inom Östersjöområdet.

Tjugotalets svenska utrikespolitik rymmer endast två stora frågor, sedan man väl bestämt sig för att bli medlem av Nationernas förbund. Den första är Ålandsfrågan. Den är ännu inte klarlagd av forskningen. Tills vidare ter den sig som ett ytterst olyckligt nationalistiskt ingrepp i Finlands politik. Försöken att motivera Sveriges krav på Ålandsöarna med folkens självbestämningsrätt var självfallet förfelade, även om de kanske stundom var ärligt menade. Det är inte utrett att någon verklig fara för ålandsbefolkningens nationella särart förelåg, sannolikt är det inte. Att uppjagade folkstämningar kunde leda den svenska regeringen ut på dessa äventyr ter sig gåtfullt. Men det är tills vidare inte känt hur agitationen i frågan bland ålänningarna faktiskt förlöpt och vilka som låg bakom den.

Dessbättre blev resultatet av den svenska aktionen att folkförbundet ställde sig närmast den finska ståndpunkten i frågan. Varje annat resultat skulle ha äventyrat Sveriges neutralitetspolitik och kunde ha fått ödesdigra

konsekvenser för den strävan efter maktbalans inom Östersjöområdet som hade tradition inom svensk utrikesförvaltning.

Den andra incidenten gäller Sveriges rådsplats inom Nationernas förbund. Det var en av de rörliga rådsplatserna och den hade givit Hjalmar Branting basen för hans verksamhet inom folkförbundet. När en konflikt uppstod om fördelningen av nya rörliga rådsplatser, 1926, liksom redan då frågan om inrättandet av nya rådsplatser behandlades, strävade den svenska politiken efter att såvitt möjligt bevara den dittillsvarande balansen mellan östersjöstaterna i den höga församlingen. För att vinna detta syfte offrade Sverige till sist sin rådsplats. Här har man ansett att det var utrikesförvaltningens traditionella linje som blev vägledande. Själva denna politik leddes av den socialdemokratiska regeringens utrikesminister Östen Undén.

Tjugotalets aktualitet

Fransmän och tyskar kallar tjugotalet för »de vanvettiga åren». De tänker på inflationen, korruptionen, Ruhrockupationen, de ungas besvikna förhoppningar. De tänker på kulturlivets häftiga strömkantringar, på trolösheten, på uppbrottet från gamla värden som inga värden var. De tänker på massarbetslösheten och på det politiska våldet under åren efter kriget. Meningen är: sådant som tjugotalet var, kunde vi inte vänta något annat av trettiotalet än det vi faktiskt fick.

Från en provinsiell synpunkt som den svenska ter sig tjugotalet annorlunda. Vad neutraliteten, som skonade oss från kriget, än betydde för övrigt, den räddade oss från det mesta av det som härjade ute i Europa, krigets följdhändelser. Oss nådde bara eldens återsken. Litterärt och konstnärligt fångade vi upp åtskilligt av det nya utifrån. Men man kan inte säga samma sak om samhällsutvecklingen. Närmast världen kom vi i utrikespolitiken, men den spelade så liten roll hos oss. Nära världen var vi också då de ekonomiska konjunkturerna skiftade i takt med världskonjunkturen, men många skäl gjorde att vi inte drabbades så hårt och inte så länge. Närmast har det att göra med industrialiseringsnivån och med den relativt stora koncentrationen till investeringar i bostäder just de år då sysselsättningen var mest berörd. Det låg ingen plan bakom. Det bara blev så.

För politikens del är det regeringsproblemet i en nymornad parlamentarisk demokrati som närmast kan jämföras med förhållandena på andra håll, i Frankrike, i Tyskland. Men vår lösning av problemet, ofullkomlig och inte särdeles glansfull, var en helt annan än deras.

Har tjugotalets samhälle aktualitet för oss?

Den väldiga samhällsförändringen sedan dess gör det svårt att svara obetingat jakande. Mycket av det nya som tjugotalet skapade finns oförändrat eller nästan oförändrat kvar. Men inte alltid det vi just nu behöver. Tag som ett exempel vår nya barnavårdslag, som alltför mycket liknar den som var ett stort framsteg, en verklig bravad, år 1924. Samhället har förändrats så genomgripande sedan dess att den nu ter sig, också i sin nya stöpning, som ohjälpligt föråldrad.

Större aktualitet har tjugotalet för

vad det förberedde. Då växte funktionalismen fram i Italien och Tyskland, då skapades den moderna sociologien vid amerikanska universitet, då lades grunden till vår tids atomteknik och datateknik. Men det hör till vetenskapens, till kulturens fält. På politikens område var det annat som förberedde, mindre välkommet. Det var trettiotalets totalitära rörelser. Det var medelklassens ruin som gjorde den revolutionär.

Men av allt detta var vi ganska litet berörda, i vår avkrok av världen.

SUMMARY

The Society of the Twenties

The Great War was at an end, with pestilence, famine and stress in its train. The effects of the breakthrough of democracy in 1918 were slow in coming. 1920 was a year of expectations. On the Left there were hopes for a development on the Russian pattern. The second generation of Social Democrats—Per Albin Hansson, Ernst Wigforss, Östen Undén and Arthur Engberg—were prepared to seize government power. The Conservatives hoped for a return to the proprietor domination. The demands of the public were chiefly for better housing.

The postwar depression came. The crisis was accentuated by the government's deflationary policy. Unemployment rose, reaching a peak in the winter months of 1921—22. Prices fell heavily, agriculture and the iron and steel trade being particularly severely hit.

During the twenties industrial wages rose, while agriculture was lagging. The upward economic trend was sustained by exports, building activities and industrial investments. The gap between town and country widened. The great political questions of the twenties were the problems of agriculture and unemployment.

The army organization had to be reduced and the defence modernized. A hard political conflict ensued, culminating in the 1925 Defence Resolution, through which a drastic reduction was made in the armed forces and many military units were dissolved.

Liberals and Social Democrats had long planned a reform of the educational system. The minimum demands were that the elementary school should be the universal basis for all forms of schooling, and that teaching should be uniform for boys and girls. The scheme was finally carried through in 1927 by Ekman's liberal government.

The achievements of the twenties in the field of social policy were in child welfare, three laws being passed concerning the status of children born in and out of wedlock.

In 1922, a committee report was presented on public health service, and in 1928, a law was passed concerning the duties of county councils with respect to the care of the sick.

International pacifist currents, the opposition to armaments and to secret diplomacy pointed to a more solidly established international judicial system. In the discussion of neutral Sweden's membership of the League of Nations, neutrality was considered to give special significance to Swedish opinions. After the decision to join the League of Nations the main issues within Swedish foreign policy were the Finnish-Swedish conflict concerning the Åland islands and Sweden's surrender of its membership on the council of the League in 1926. The latter policy was led by Östen Undén.

Anna-Maja Nylén

Beklädnadsindustrin och modet

Från 1870 till 1930 genomgick beklädnadsproduktionen en utveckling från övervägande hantverksproduktion till starkt dominerande industriell produktion. För herr- och gosskläder hade den industriella tillverkningen tagit fart redan under 1900-talets första årtionde. För dambeklädnaden utfördes mest korsetter, underkläder och förkläden m. m. dels i bomull dels i trikå. Även för män var skjortor och kragar, manschetter och underkläder i bomull eller trikå sådant som tidigast utfördes industriellt. Länge hade dock produktionen av färdigsydda kläder karaktär av hemindustri eller som det också kallades storhantverk eller t. o. m. storslöjd. Flera av nu verksamma företag i konfektionsbranschen har börjat som förlagsrörelse, dvs. tillskurna plagg eller material har utlämnats till hemmen för sömnad mot en viss betalning per styck. Flertalet företag i Borås, vårt centrum för textila industrier, hade ännu på 30-talet hundra eller fler hemarbetare. I Sjuhäradsbygden har detta slag av hemindustri gamla anor. Den industriella produktionen har i stort sett vuxit ut från hemslöjden och förlagsslöjden. Detta gäller t. ex. firmor sådana som AB Eriksson och Larsson (1892), Oscar Jacobsson AB (1906), Algot Johansson AB, Algots (1907), AB Vitvaruindustri (1918), m. fl.

För damkonfektionen gick det trögt förutom med vitvaror och trikåunderkläder. Kravet på individuell passform var stort så länge de åtsittande klänningarna med insydda styvnader och stålfjädrar hörde till den nödvändiga utrustningen för att ge kvinnorna en smal midja, en svällande barm och ett omfångsrikt och kurvigt höftparti. Det första överplagg, som blev föremål för industriell tillverkning, var blusen. Omkring 1900 blev dräkten med kjol och jacka det stora modet och blusen dess nödvändiga komplement. Mans- och gosskläder blev redan under 1900-talets första årtionden så standardiserade att de väl lämpade sig för industriell framställning i stora serier. De obetydliga förändringarna från år till år i tillskärning och sömnad gjorde det möjligt att skaffa maskiner, som kunde utnyttjas under en följd av år. Sannolikt föreligger här en växelverkan. Den industriella tillverkningen har utnyttjat ett drag i den manliga klädattityden och har i sin tur ytterligare accentuerat tendensen till likformighet och brist på omväxling. Konfektionen producerade till en början arbetsblusar, skjortor, arbetsbyxor, storvästar o. dyl. men övergick småningom till mera modebetonad tillverkning som kostymer, överrockar, ulstrar och regnkappor.

Det fanns länge en berättigad miss-

1. Stora sömnadssalen i Mölnlycke fabrik Hasängen för fritidskläder, 1949.

2. Elektrisk bandsåg för tillskärning. Mölnlycke, 1949.

tro mot fabriksgjorda kläder. Inte bara passformen utan kvaliteten på tyget och sömnaden ansågs låg. Priserna var också därefter för att passa en kundkrets vars knappa tillgångar inte tillät några anspråk. Den färdigköpta kostymen blev en social klasstämpel, som länge utgjorde ett hinder för konfektionens accepterande, även sedan kvaliteten höjts i alla avseenden. Den skräddarsydda måttbeställda kostymen var in på 20-talet ett självklart signum för en person som ville vara välklädd. I en broschyr från Engelska skrädde-

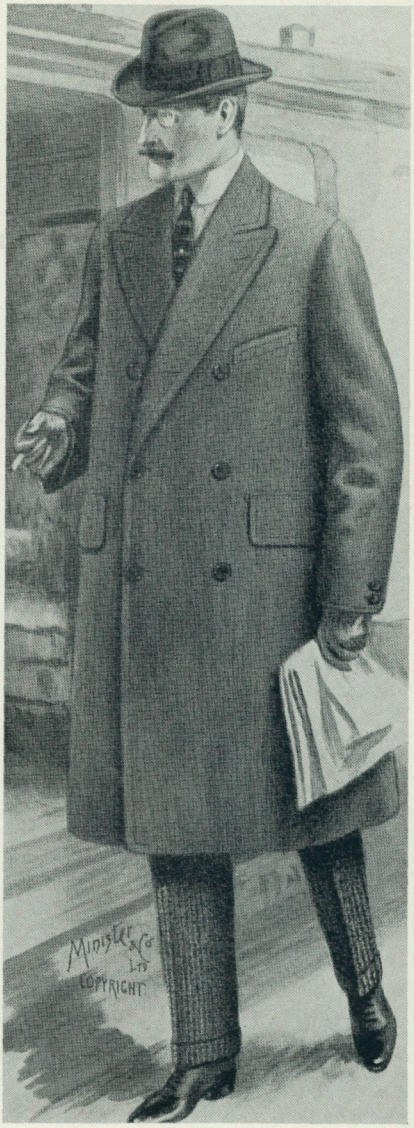

3. Sommarklänning vid badstranden. Ur Le Coquet, Journal des modes 1906.

4. Överrock ur Minister Gazette Fashion. Omkring 1920.

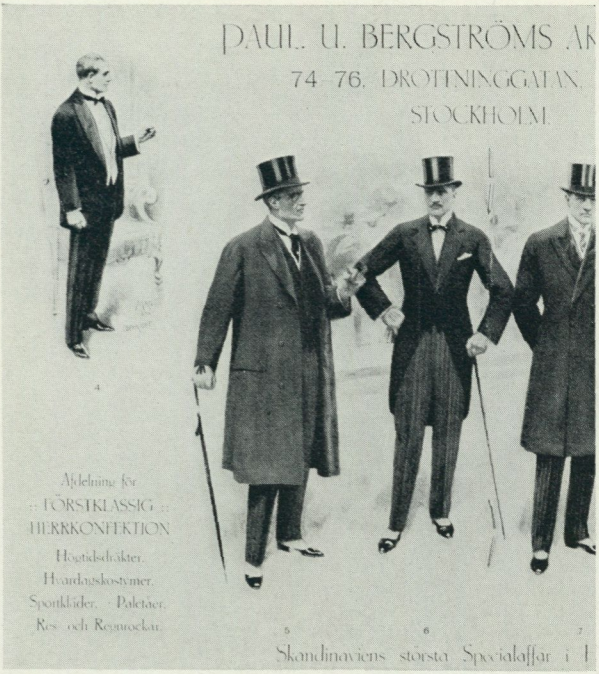

5. Ur katalog från PUB 1913.

6. Ulstrar och paletåer för ynglingar. Ur katalog från Konfektions AB Union, hösten 1915.

riet 1927 står att läsa följande: »För dem som vill vinnlägga sig om att vara verkligt välklädd torde det i detta sammanhang näppeligen vara behövligt att erinra om, att en skräddarsydd kostym av ett förstklassigt tyg är ett oundgängligt krav för en dress, vilken skall gälla som 'first class'.» I själva verket hade det vid den tiden blivit nödvändigt för de hantverksmässigt arbetande skrädderierna att erinra om sina produkters överlägsenhet över konfektionens. Den hade då erövrat så gott som hela marknaden.

Genombrottet förbereddes under världskriget. Vid tiden för krigsutbrottet 1914 var den industriella tillverkningen av mansklädер väl utvecklad, hade en betydande bredd och en stor kundkrets bland folk som måste köpa billigt. För att få köpare med fetare plånböcker att anmäla sitt intresse hade konfektionsbranschen att höja kvaliteten på tyger, sömnad och passform, att övervinna den skarpa konkurrensen från en storimport, skrädderierna och syateljéerna. Och så naturligtvis att fabriksgjorda kläder var en klasstämpel. Världskriget medförde betydande tekniska framsteg även på beklädnadsindustriens område. Massarméernas utrustning med uniformer kom att påskynda utvecklingen. En rad teknisk-organisatoriska och maskinella uppfinningar fördes hastigt fram. I USA, där konfektionen redan hade en större omfattning och spridning socialt sett än i Europa, rev massproduktionen igång en utveckling, som i ännu högre grad gjorde det till konfektionens föregångsland.

I Sverige skapade visserligen avspärrningen under kriget material-

knapphet men lättade också på trycket från den utländska konkurrensen. Både textilfabrikanter och beklädnadsproducenter fick ett välkommet andrum och kunde expandera. Maskinparken förnyades och utvidgades med de senaste amerikanska modellerna och uppfinningarna; stofferingsmaskiner till olika moment, t. ex. påsättning av kragar, blindstickningsmaskiner för kanter, för knapphål, vidare krympanläggningar m. m. När det internationella handelsutbytet åter kom igång efter fredsslutet 1918, var den inhemska beklädnadsindustrien så till vida i ett gott utgångsläge att den kunde möta konkurrensen utifrån med högre kvalitet på sina produkter, samtidigt som den kunde tillgodose en ökad efterfrågan genom massproduktion.

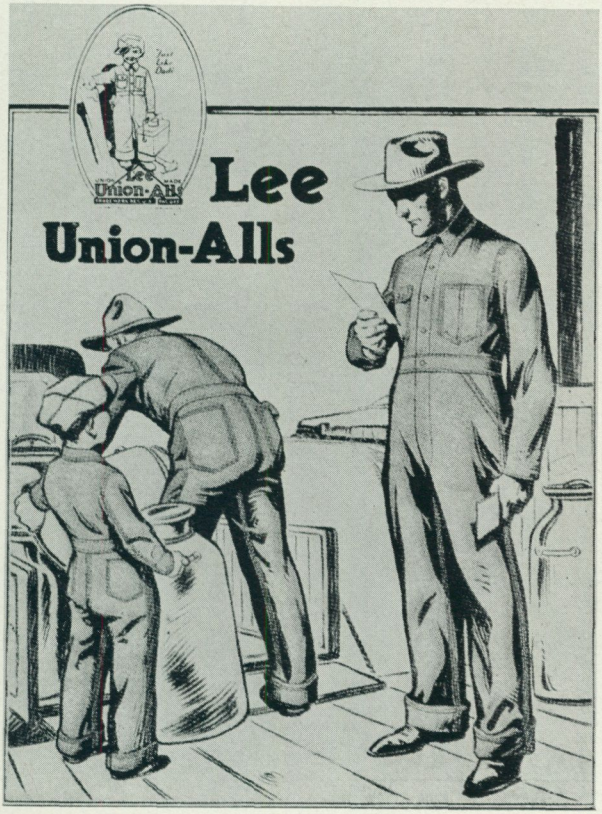

7. Annons för overaller, de amerikanska överdragskläderna. Ur en katalog från Ströms 1926.

Även på detta område var USA läromästare. Härifrån kom nyheterna i rationalisering och organisation. Produktionsprocessen uppdelades i sina enklaste handgrepp. Varje arbetare gjorde endast ett eller några av dessa. Arbetet på en kavaj t. ex. uppdelades i en högrationaliserad konfektionsfabrik på 50 moment, vart och ett utfört av en arbetare. I USA utformades också försäljnings- och reklamteknik. När marknadens behov var mättat skapades nya behov med hjälp av välberäknade reklamkampanjer. När sömnadsindustriens produkter, särskilt herrkostymerna, kunde framställas i standardiserade typer i stora serier, hade man förutsättningarna att skapa en prisbillig vara. Man kunde knyta de bästa tillskärare till fabrikerna. Passformen förbättrades, storleksurvalet ökades. De stora konfektionsfirmorna började föra fram kvalitetsmodeller efter måttbeställning med begränsad inprovning. Detta skedde i samarbete med affärer som MEA, PUB och NK, vilkas varor hade högt prestigevärde.

Den industriella framställningen av kläder hade på 20-talet nått så långt att den behärskade hela marknaden. Den gav alla människor möjlighet att tillfredsställa mera differentierade behov. Den hade skaffat sig möjlighet att i viss mån dirigera behoven, att ge dem en form, att standardisera formvariationerna och att öka differentieringen av behoven för att få fram en så stor konsumtion som möjligt.

Beklädnadsindustrins utveckling har

8. Ur Grafton Fashions for Gentlemen, 1922.

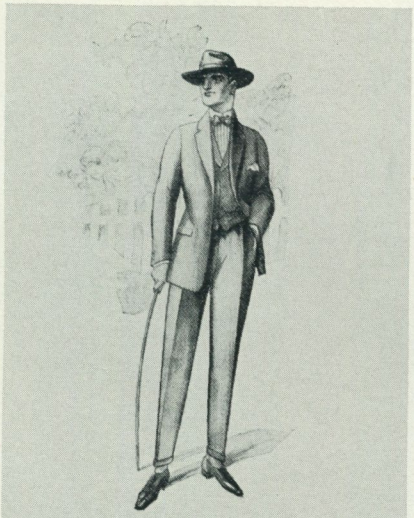

Vi ha aldrig erbjudit Eder ett så rikhaltigt urval eleganta herrkläder som denna vår. Bland vårt lager av kostymer i prislägen från 55 till 145 kronor nämna vi särskilt våra en- och tvåradiga specialkostymer av egen tillverkning till

110 kronor

i stor färg- och mönstersortering.

9. Ur katalog från Ströms herrekipering 1926.

De va en stilig hatt Baron har köpt sig!
Ja det är en Wilke, ser du, nyaste modellen.

10. Annons för Wilkes hattar. Ur Saisonen, januari 1924.

sålunda givit vissa direkta resultat i kvantitet och kvalitet, i formförenkling av plaggen för anpassning till den industriella produktionens tekniska och organisatoriska procedur. Men det finns mera allmänna företeelser förknippade med industrialismens framväxt under de gångna hundra åren, som mera djupgående förändrat samhället och som beklädnadsindustriens här påvisade utveckling sammanhänger med och är betingad av.

Den allmänna höjningen av produktionsnivån har givit ett ökat välstånd, vars fördelning inom samhället föranlett och föranleder starka motsättningar mellan dess olika grupper. Höjningen av arbetarklassens välstånd har haft en utomordentligt stor betydelse för utformningen av kläderna, klädvanorna och produktionen. Den allmänna demokratiseringsprocessen före första världskriget gick långsamt. Den sociala prestigen kom för mansdräkten att knyta sig till fracken, bonjouren, jacketten, den höga hatten och de vita stärksakerna. Den kulörta skjortan med fasta manschetter och fast krage hörde till konfektionens nyheter, som snart blev vanligare än den vita skjortan till vardags och under loppet av 20-talet också till finare kostym. Fracken, bonjouren och jacketten betecknas på 10-talet som det stora modet och var utpräglade skräddarplagg, liksom smokingen. Först i mellankrigstiden under 20-talet började de mera avancerade herrkonfektionsfabrikerna att tillverka frack och smoking. Kriget medförde de största förändringarna på mer än hundra år. Smokingen ersatte fracken som enklare festplagg, bon-

Gentlemannen

Sportmössan

som helst bör vara i sportkostymens mönster, är av ett mjukt behagligt material, men har ändå påfallande stadga i formen.

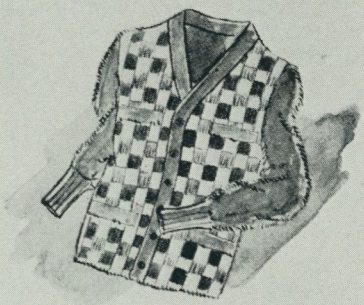

Baretten

"Béret basque", som kan man säga, gjorts världsbekant genom den franske tennismästaren Borotra, "den flygande basken", synes i år i synnerligen hög grad bli såväl sport- som segelmössan par preference.

Pullovern,

eller dess variant, slip-overn, (den stickade tröjan att knäppa framtill) i medelmåttigt djärva mönster, hör till golvkostymen, ävensa *golvstrumpor* i mönster med tröjan. Det nyaste i pullovers, liksom i strumpor, präglas en distinguerad smak i färg- och mönsterställningar. Rutmönstret är ett rikt varierat tema — men den enfärgade pullovern finnes också företrädd i ett flertal nyanser.

Den stickade halsduken

av ylle är också en sak, som bör vara med till denna utrustning. Antingen denna eller kulörta bröstficksnäsduken — eller båda — utgöra med fördel dräktens "djärva" färgklick.

Paul U Bergströms A/B

11. Ur Gentlemannen nr 1, våren 1927. Utgiven av PUB.

12. Teckning till en artikel. Ur Femina, mars 1928.

jouren och jacketten började gå ur bruk under 20-talet, en tid ersatt av svart kavaj med grårandiga byxor, s. k. citydress. Ulstern blev det egentliga ytterplagget, paletå hörde till den mera exklusiva garderoben. Cheviotkostymen blev något av ett universalplagg. Kakikostymen och trenchcoaten liksom de militära spetsbyxorna kom till heders som civila plagg. Via sporten och friluftslivet fördes nya plaggtyper och material in. Grova tweeder och rutiga tyger i kavajkostymer, som bars med knickerbockers och sportstrumpor, längre fram på 20-talet med golfbyxor, den stora vågen för vardagsbruk i mansdräkten. Den mörka kavajkostymen med dubbelvikt stärkkrage med rundade hörn blev fin. Damasker därtill gav den fulländade elegansen. Dessutom kom under tjugotalet en rad bekväma plagg i stickning, sweaters, pull-overs, slip-overs, alla förvärv från den anglosaxiska beklädnadsmiljön, där sport och friluftsliv blivit folkrörelser av betydande omfattning. Campingen kom vid den här tiden från samma håll och medförde en omfattande produktion av fritidskläder. Overallen som blev arbetarplagget framför alla andra, influerade fritidskläderna liksom arbetsblus och skjorta gör det nu. Ahla tog upp en tillverkning av fritidsoveraller som gav upphov till en allt rikare differentiering av begreppet fritidskläder, i samma mån som arbetstiden förkortades genom 8-timmars arbetsdagen

13. Annons i Vogue, juni 1915.

och den lagstadgade semestern gav alla arbetsgrupper och sociala skikt ökad fritid. Från arbetardräkten har modet hämtat flera andra idéer, som berikat formvärlden och differentierat våra klädvanor. Lumberjackan och baskermössan, jeans eller – som det hette förr – farmarkalsonger.

Genom samhällets omvandling tvingades och tvingade sig kvinnan ut i förvärvslivet. Som yrkeskvinna fick hon andra beklädnadsbehov grundade på de praktiska, ekonomiska och sociala realiteter hon mötte i sin arbetsmiljö. Den fullständiga omvälvning i livsföring, sociala och ekonomiska förhållanden, som kvinnorna fick genom industrialismen, är en del av den allmänna demokratiseringsprocessen och utjämningen mellan grupperna. Aldrig har förändringar av så stor räckvidd skett på så kort tid för kvinnorna. Det avspeglade sig också i dräkten. Kvinnorörelsen vann under 1800-talets sista årtionden och 1900-talets början mycket långsamt terräng under en seg kamp för de enklaste samhälleliga rättigheter för kvinnan, för att få rösta, för att själv få disponera över de tillgångar hon ägde, för att få tillträde till studier och yrkesutbildning, till yrkesmässigt arbete. Det första världskrigets flodvåg förde kvinnorna i ett slag in på mannens arbetsområde. Vid den allmänna mobiliseringen av männen fick kvinnorna rycka in. De klarade jobben under svårare förhållanden än sina manliga kamrater. Det gav självförtroende. Kvinnoemancipationen kom in i en rasande utveckling. Och det gäller också kläderna. Rörlighet och praktisk användbarhet blev avgörande egenskaper. Kvinnornas nyförvärvade positioner på arbetslivets område skapade krav på att de själva skulle få utforma sitt liv utan ingrepp från någon manlig förmyndare. År 1921 fick kvinnorna i Sverige genom lag rätt att disponera sina egna inkomster. Ett helt nytt beteendemönster för den unga kvinnan kom efter kriget, och hennes möjligheter till ett eget fritt liv ökades under 1920-talet genom större möjligheter till högre utbildning.

Behovet av praktiska kläder för ökad rörlighet i arbetslivet medförde kortare kjolar. Snörlivet levde kvar hos dem som levt halva eller större delen av livet med ett sådant. Men i modet existerade det inte längre. Följ-

14. Annons i Vogue, maj 1917.

samma tunna och minimala underkläder av konstsilketrikå. Bysten, som under 10-talet och en bit inpå krigstiden varit överväldigande på en onaturligt lång bål med smala höfter på för korta ben, fick efter ett kort mellanspel med nästan empireartat uppflyttad midja, nära nog helt försvinna. Det var bystplattarens tid. Linjerna blev ytterligt enkla. Ett rakt fodral som utan individuell anpassning till kroppen hängde från axlarna till knä-

15. Aftonkappa av sidenbroderi, sammet och blåräv. Ur Vogue, maj 1916.

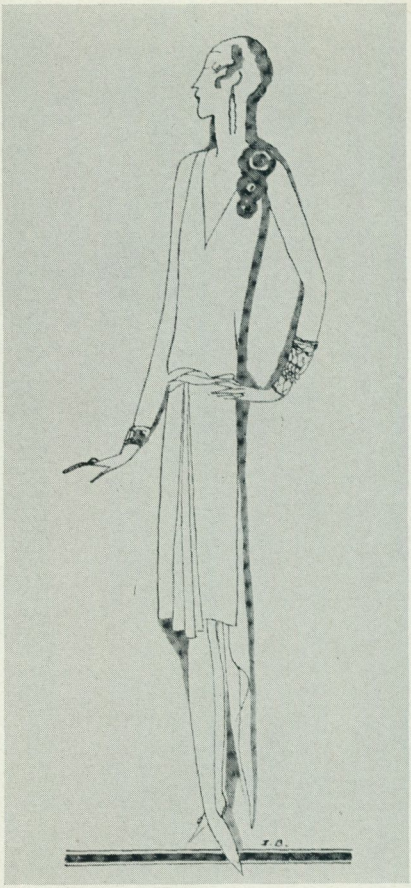

16. Den smala 20-talssiluetten ur Femina (Paris), september 1927.

et. Nu fick konfektionen sin chans. Och den grep den.

Dammodets huvudstad är Paris och har varit så sedan åtminstone 1600-talet. Paris prestige vilar på fast grund. Om denna grundar sig på faktiskt stilledarskap eller beror på nödvändigheten för de otaliga modeindustrier, som koncentrerats dit, att behålla greppet om utvecklingen, spelar ingen roll. Hittills är Paris modets diktator.

Före 1914 skapades modet för och i en exklusiv överklassmiljö. De pariskiska modehusen gjorde stora toaletter i siden och sammet med broderier och rik dekorativ utstyrsel, med decolletage och släp, för stora fester, opera och teaterpremiärer, kapplöpningar och alla den fina världens evenemang inklusive kröningar, furstebröllop och hovcourer. Sekelskiftets stora modeskapare Jacques Douçet, Paquin, Callot Sœurs och två generationer Worth arbetade alla för enskilda beställare — visserligen kunder, vilkas klädpengar uppgick till hundratusentals kronor pr år, men dock en

17. Klänning med empirelinje av Lucile. Ur Vogue, april 1919.

18. Aftonkappa och aftonklänning, design Zarah. Ur Vogue, april 1919.

individuell kundkrets. Paul Poiret, som hörde till nästa generation, började sin bana inom huset Worth. År 1908 startade han eget företag och var fram till 1914 helt dominerande. Med honom kom något nytt in i den parisiska modevärlden – vardagselegansen. Redan under sin tid hos Worth hade han gjort en kollektion enkla tailleurkostymer, som han förevisade för Jean Worth. Denne avvisade dem föraktfullt med orden: »Och det kallar Ni för ett plagg! Det är en säck!» Poiret blev banbrytare för en mera differentierad elegans, och Gaston Worth, den ekonomiske ledaren för modehuset, förstod att Poiret var inne på rätt väg. Kundkretsen, hur förnäm den än var, efterfrågade inte bara ceremoniella rober utan också eleganta vardagskläder. Det fanns alltså redan före och under världskriget 1914–18 en tendens mot en mera differentierad klädsel, men genombrottet för en helt annan kläduppfattning kom som så många andra förändringar efter 1918.

Den som i alldeles särskild grad gav

19. Svart breitschwanzjacka av Chanel. Hatten från Tallula. Vogue, september 1929.

20-talets mode dess form var Gabrielle (Coco) Chanel, verksam en första period 1918–1939 för att 1954 göra comeback. Ganska följdriktigt har hon på 60-talet, som i så mycket tagit upp samma stil som 20-talsmodet,

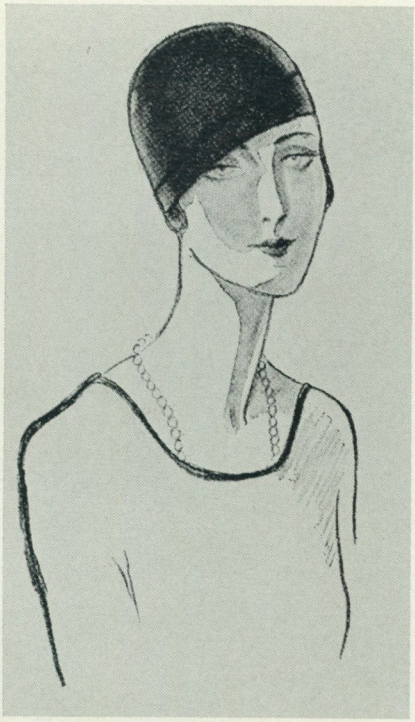

20. Marquise Paola di Medici i en turban av röd sammet från Reboux. Ur Vogue, augusti 1926.

uppnått förnyad uppskattning. Chanel vann enorm framgång med sin utstuderade enkelhet, de tillbakahållna färgerna, de knappa linjerna, som reducerade underkläderna till det minimala och uteslöt korsetten. För sina modeller valde hon tyger, som följde kroppen. Det var hon som lancerade jerseyn och de stickade plaggen. Hon föredrog mjuka småmönstriga engelska tweeder för dräkten, tailleuren, som var hennes stora slagnummer. Hon skapade 1918 »La Garçonne» som blev idealet under större delen av 20-talet. Och hon förkroppsligade det idealet själv i hög grad. Hon skriver om sin stil: »Jag stod med båda fötterna i en ny tid. För att komma fram till en stil som passade för tiden behövde jag bara förverkliga mig själv. Jag klippte av mina kjolar och mitt hår, bar byxor och följsamma stoffer därför att jag ville kunna röra mig obehindrat. Jag har först efteråt sökt finna en form för detta behov». Som modeskapare hade Chanel givetvis sin exklusiva krets av privatkunder. Hon influerade på lyxindustrierna inom hela modets område: material, smycken, frisyrer, make-up, parfymer. Hennes största betydelse ligger emellertid i att hennes stil passade den industriella framställningen. Chemiseklänningen, jersey-ensemblen, den raka jackan och pullovern lämpade sig genom sin enkelhet väl för maskinerna. Nu kunde även på dammodets område de stora serierna göras. Tidsstilen sammanföll med beklädnadsindustriens möjligheter. Eller kanske segrade Chanels enkelhet därför att den passade maskinerna. I varje fall har de stora parisiska modehusen sedan dess i allt högre grad skapat typiserade kollektioner avsedda för konfektionsindustriens serieproduktion.

Till Chanels generation av modeskapare hörde också Madeleine Vionnet och Jean Patou. Något yngre samtida var Drécoll, Lucien Lelong, Alix Grès, Christobal Balenciaga och Elsa Schiaparelli m. fl. De båda generationer av modeskapare som här nämnts hör definitivt till två skilda epoker. Världskriget är den stora skiljelinjen politiskt, socialt och ekonomiskt. De gamla kunderna, Europas furstehus och hov, adel och finansmän, hade inte längre möjligheter att slösa förmögenheter på sina kläder. Som Worth d. y. själv yttrade: »Även prinsessorna åker numera buss och klär sig därefter.» I stället blev det de stora konfek-

SKETCHED AT
THE GREAT
FRENCH HOUSES
For descriptions, see page 108
25
Molyneux
26
Louiseboulanger
27
Drecoll
28
Chanel
29
O'Rossen
30
Lelong
31
Lanvin
32
J. Suzanne Talbot - Lanvin

A Paquin coat of midnight-blue satin is part of one of the four ensembles that make up this complete wardrobe, and it may also be worn separately, with other frocks. The scarf and graceful fichu of the coat are of gold-beige satin, the Reboux hat of navy-blue belting

(Left) A Chanel day dress of faultless and exquisite taste is of midnight-blue georgette crêpe, with embroidery in gold, seed-pearls, and coloured jewelled stones in a motif designed for Chanel by the Grand Duchess Marie of Russia, from a beautiful necklace belonging to the Romanoff family. Such a dress combines perfectly at an ensemble with the Paquin coat in the sketch above

22. »Att vara chic, är att vara lämpligt klädd.»
Ur Vogue, maj 1925.

tionsfirmorna, som uppträdde som de köpstarkaste kunderna. De personliga kunderna, som beställde sina toaletter, fanns givetvis kvar, men de stora husen började nu göra upp särskilda kollektioner för visningar fyra gånger om året, där framför allt representanter för de stora konfektionsfirmorna kom för att göra inköp av modeller för industriell framställning i stora serier. Hela modedistributionen utvecklade sig under 20-talet i denna riktning och slog helt igenom under 30- och 40-talet. Med Dior-epoken är typiseringen av de stora modehusens kollektioner och anpassningen till konfektionens breda kundkrets genomförd.

21. Ur Vogue, maj 1925.

Stora förändringar i modet är förknippade med nya material, nya ar-

Perfection Finds Its Own

FORTUNE smiles on her who, with imaginative insight, takes her individual fragrance from the treasure-house of Houbigant. For has she not proclaimed a taste for charm that is smart as well as pleasing? Has she not assumed an aura of chic and gracious loveliness?

In choosing a perfume by Houbigant, she acquires her favourite odeur not only in its essence but also in soft, clinging powders, rouge in Parisian tones, and requisites of the bath and the dressing table . . . And what inspiration they bring! For in the exquisite depths of Quelques Fleurs, Le Parfum Ideal, Subtilité, Mon Boudoir, and Le Temps des Lilas is recorded all the ageless allure of fragrance.

"Things Perfumes Whisper" is a booklet to help you decide which Houbigant odeur best expresses your individuality. We would like to send it to you, with sachets of five different kinds. May we have your address?

HOUBIGANT, Inc., 539 West 45th Street, New York

HOUBIGANT

PARIS

NEW YORK - CHICAGO - CLEVELAND - MONTREAL

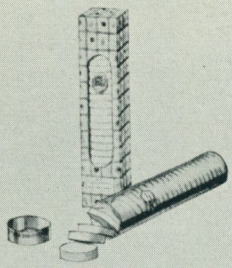

Effervescent Bath Tablets are the latest creations of Houbigant. A single tablet —there are twenty-five in each flacon —gives exhilarating perfume to the bath. In Houbigant fragrances—$1.75.

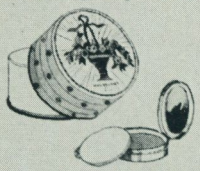

Houbigant Face Powder is obtainable in five odeurs, and in five natural tones —$1.50 . . . Compact Powder is of the same excellent quality; Compact Powder or Compact Rouge—$1.50.

The same painstaking care that is lavished on the creation of rare Houbigant perfumes, is also given to Houbigant Talc. In many odeurs—$1.00 . . . . . Quelques Fleurs Skin Lotion—Daily use of this lotion keeps the skin fair and smooth—satiny in texture—$1.00.

Houbigant Dusting Powder is a masterpiece of the perfumer's skill. Used after the bath, its fragrance clings lightly to give one a sense of immaculate charm. In a large French box with flat puff—$1.50 and $2.75.

Houbigant Perfumes in purse size flacons —enabling one to try many odeurs inexpensively. Quelques Fleurs, Le Parfum Ideal, and Le Temps des Lilas at $1. Subtilité and Mon Boudoir—$1.25. La Rose France and Quelques Violettes, lovely flower perfumes—$1.00.

Prices quoted apply to U. S. A. only

24. Annons för cigarrettändare. Ur Femina, november 1927.

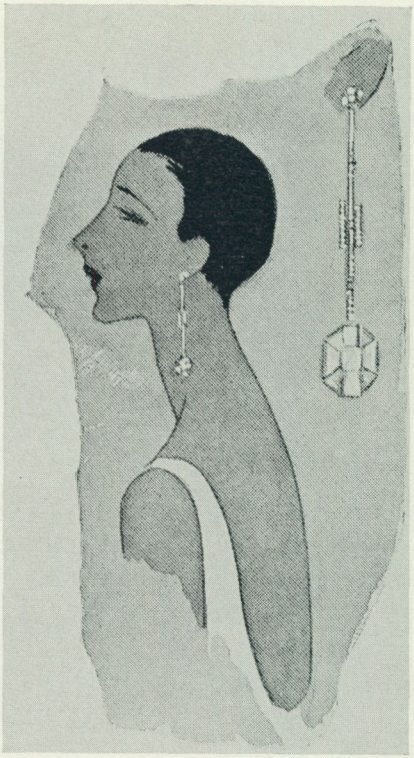

25. Örringar med diamant på en lång kedja, som enda smycke, rekommenderas för den eleganta damen till klänning i vitt siden med enkla linjer. Ur Vogue, augusti 1926.

23. Annons för Houbigants preparat. Ur Vogue, oktober—november 1926.

betsmetoder och nya organisatoriska former. De båda sistnämnda förutsättningarna var för handen i den industriellt organiserade produktionen. Det nya materialet var konstfibrerna. Konstsilket blev en billigare ersättning i första hand för natursilket, vars höga pris satte en gräns för en mera allmän användning. Konstsilketrikån kunde användas för damstrumpor och damunderkläder i massproduktion och gav en av förutsättningarna för de korta kjolarna och de åtsittande kläderna.

Samtidigt som beklädnadsproduktionen i stort sett inriktade sig på den breda kundkretsen kom också stilledarna att bli andra. Den exklusiva miljön, som ger förebilden, finns givetvis, men den bildades av andra skikt. I stället för furstar, börds- och penningaristokrati trädde filmens och sportens idoler. Hollywood spred över hela världen via den vita duken filmstjärnornas utseende, kläder, frisyrer och beteendemönster. Clara Bow och Colleen Moore representerade den amerikanska versionen av La garçonne, flappern. Den fick en större genomslagskraft genom filmen än den franska litet fränare och mera ambivalenta motsvarigheten. Manliga filmstjärnor sådana som Douglas Fairbanks, Valentino, Wallace Reid m. fl. förde fram den amerikanska stilen t. ex. den bredbrättade hatten, kostymer utan väst, armbandsur m. m.

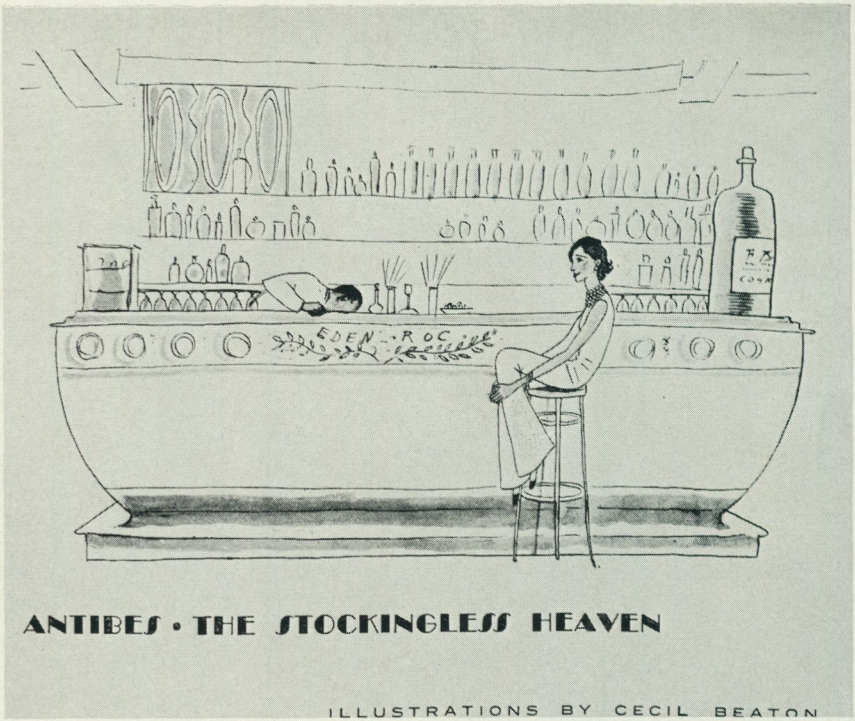

26. The Hon. Mrs Reginald Fellowes i baren Eden Roc, Cap d'Antibes. Teckning av Cecil Beaton i Vogue, september 1929.

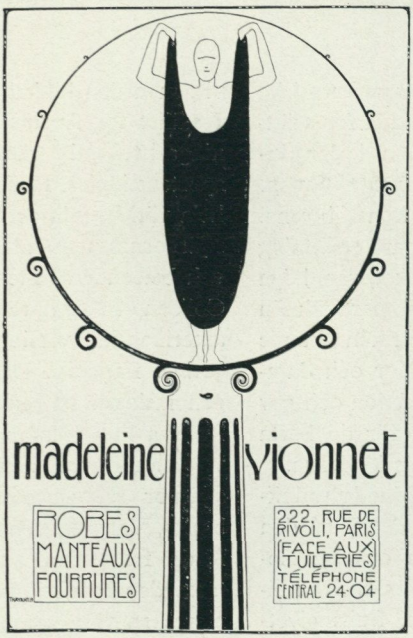

27. Annonser i Vogue, augusti 1926.

28. Fritidskläder av Doucet, Jane Regny, Germain Lecomte och Jenny; här framställda i en scen från badstranden, Lido 1929. Ur Vogue 1929.

Modeidealet genomgick en annan mycket märklig förändring. Det blev ungdomligt. Förr var det den mogna kvinnan och mannen som var stilbildare. Allt sedan 20-talet den unga människan. Orsakerna är många och svåröverskådliga.

Under tjugotalet började den utveckling som den industriella beklädnadsproduktionen erbjuder och som

fortsatt med accelererande hastighet. Direkta resultat i kvantitet och kvalitet har vunnits. En viss formförenkling och standardisering av produkterna har blivit nödvändig för att passa den maskinella proceduren. Om 60-talet är kulmen på en slit och slängkurva eller en början vet vi inte.

SUMMARY

The Clothing Industry and Fashion

Clothes were made predominantly by hand a bit into the 20th century. In the 1930's a number of the larger readymade clothing producers still had a hundred or so home-workers who sewed cut garments on a piece wage basis. Industrial manufacture of men's and boys' clothing started in the early 20th century. As regards women's clothing it was mostly underclothes, aprons, corsets etc. in cotton or tricot which were produced industrially. Individual fit was essential so long as fashion was dominated by a tightly fitting narrow-waisted style. The first outer garment to be made industrially was the blouse, when coat and skirt came in around 1900 and the blouse was a necessary complement.

Men's and boys' clothing was early so standardized that it became well adapted for mechanical production. The small changes in cut made possible to produce machines which could be used on a long-term basis. Industrial manufacture exploited a trait in the male attitude to clothes and, in turn, accentuated the tendency to conformability and lack of variety. The readymade clothing industry produced, to start with, smocks, shirts, workmen's trousers and the like, but in due course also more fashionable suits and outer garments.

The rise in prosperity of the working class has greatly influenced the design of clothes, clothing habits, and production. Social prestige up to the first world war lay, with the male, in tail-coat, frock-coat, morning-coat, top hat, and white starched items. The coloured shirt with fixed collar was among the innovations of readymade clothing. The lounge suit became the universal garment; other new features were the trench coat, plus-fours, knitted wear, the soft hat, cap etc.—all acquisitions from the Anglo-Saxon environment.

Woman was suddenly brought by the war into a number of activities which had earlier been closed to her. Education and a freer financial, social and legal status gave women the chance of a life of their own. This also brought new demands on clothing. Until the Great War the creators of fashion worked entirely for individual customers. During the twenties Chanel introduced a number of the new fashions. She did away with the corset and the voluminous underclothes and brought in the woollen jersey and artifical silk underclothes. She created »La garçonne»—the type for female beauty.

This great simplification gave the readymade clothing industry its chance to become main producer on the women's fashion side as well. During the twenties, therefore, a change began to take place in the creation of fashions. It is no longer the individual client from the exclusive, rich, upper class environment that is the centre of interest, but industry. The readymade clothing industry had to select models which the machines could make and which were suited for large scale production.

Marianne Olsson

Rokoko eller funkis

20-talet var en tid då de tekniska nyheterna började förändra bostäderna, till en början särskilt hos de välbärgade och i de större städernas hyreshus. Det stora flertalet hem utrustades med åtminstone någon av de nya bekvämligheterna: kopplade dubbelfönster, elektrisk belysning, avlopp, rinnande vatten, wc, gasspis, korkmatta på skurgolven. Men vedspisar och kakelugnar krävde fortfarande i de flesta hem vedhuggning och vedbärning, som man fick göra själv, om man inte hade råd att leja arbetskraft. Antingen vattnet bars in i köket från en brunn eller fanns indraget i en ledning, behövde man värma det på spisen för tvagning, disk och rengöring. Centralvärme var i början av 20-talet en mycket diskuterad nyhet. Det fanns motståndare som menade, att varken folk eller krukväxter skulle kunna leva i värmeledningsluft. Vad man vann i arbetsinsats skulle man förstöra i hemtrevnad. Vid mitten av 20-talet kan man dock säga att centralvärmen hade segrat i nybyggen. I förstklassiga hus inreddes också bad- eller duschrum. Sådana fanns i en sjättedel av bostäderna i Stockholm 1926, främst i de större lägenheterna på minst fyra rum och kök och så i HSB-husens ettor och tvåor. I övriga bostäder ordnades som tidigare bad i balja i köket för barnen, och de vuxna fick nöja sig med att tvätta sig i handfat, att bada i tvättstugan eller att söka upp en badinrättning, där det fanns någon sådan.

År 1922 inleddes ett betydelsefullt arbete på att åstadkomma en tekniskt god köksstandard. På bostadsutställningar vid den tiden och senare kom köksinredningen alltmer i centrum för intresset. Elektriska kokplattor, strykjärn, dammsugare, kylskåp blev åtkomliga för många, disk- och tvättmaskiner konstruerades och demonstrerades.

Den moderna komforten uppskattades mycket i kök och badrum, men i boningsrummen ville bara ett fåtal ha moderna ting. I de borgerliga hemmens matsalar, salonger, herrum, vardagsrum och sängkammare härskade en historieromantisk stämning som inte hade ändrat sig mycket sedan 1800-talet. Från den korta jugendepoken vid sekelskiftet stammade en del sakliga och ganska anspråkslösa möbelformer. Men i mycket stor utsträckning möblerades hemmen med antikviteter, stilmöbler eller pastischer på gamla stilar. En ivrig förespråkare för funktionalismen, Uno Åhrén, skrev 1927, att det knappast gick att hitta en svensk interiör med modern inredning. En estetiskt intresserad person satte i 99 fall av 100 ihop sitt hem av idel antikviteter.

1. Karakteristiskt för hemmen under slutet av 1800-talet var den stora anhopningen av prydnadsföremål. Jugendtiden medförde ett lugnare och mindre plottrigt heminredningsideal, som i stort sett bestått till 1960-talet. Detta fotografi är taget 1958 i Bergslagen och visar ett lanthem som bildades på 1890-talet. Bilden får tjäna som en påminnelse om att de flesta hem brukar behålla den karaktär de fick vid bosättningen. Under 20-talet fanns det många mycket ålderdomliga miljöer kvar, hem som ibland gått i arv i flera generationer. Sådana interiörer intresserade museimännen i deras strävan att dokumentera äldre förhållanden. Men tiden räckte inte till också för den då moderna heminredningen, och därför är bilder och beskrivningar av 10- och 20-talshem mycket välkomna på Nordiska museet.

2. Bad i balja i köket hos en folkskollärarfamilj i Värmland 1921.

Intresset för antikviteter var ju inget nytt för 20-talet. Den privata samlarvurmen var redan vid 1800-talets slut ganska utbredd i Europa, i tävlan med kulturhistoriska museer och konstslöjdmuseer. Under 1900-talet har den oavbrutet ökats i alla befolkningslager. Redan 1906 vädjade Gustaf Upmark, sedermera styresman för Nordiska museet, till ungt folk att skaffa sig bohag från sin egen tid och inte samla privatmuseer att leva i. Men de historiska stilarna var högsta mode både före, under och efter jugendtiden. Troligen var det dessutom ännu på 20-talet billigare för antikvitetsälskaren att samla ihop gamla möbler till ett hem, som kunde imponera på umgängeskretsen och avbildas i veckopressen, än att köpa nya stilimitationer.

För den som hade råd var det däremot ingen svårighet att med hjälp av stilimitationer möblera sin salong i Louis XVI eller matsalen i barock. Den europeiska möbelmarknaden översvämmades redan i slutet av 1800-talet med trogna kopior av gamla möbelstilar. Efter en studieresa till England 1891 skrev Carin Wästberg: Den moderna engelska möbeln görs i gotik, Queen Anne, Louis XV, Louis XVI, empire, italiensk renässans. »För närvarande håller den engelske möbelsnickaren hela stilknippet i sin hand.» Alf Wallander rapporterade från Paris 1908, att fransmännen förutom en degenererad art nouveau endast producerade stilimitationer, som bl.a. begärligt köptes av svenskar, särskilt empiresalongsmöblemang.

I Sverige ordnade Svenska slöjdföreningen och Nationalmuseum en gustaviansk utställning år 1891, därför att »den gustavianska tiden mer än någon annan äger en viss dragningskraft på det nu levande släktet». År 1900 gjordes en liknande presentation av Karl Johansstilen. Samtidigt studerades och kopierades Nordiska museets allmogemöbler. Några exempel från möbelmarknaden kan ge en glimt av förhållandena: En stockholmsfabrikant hade enligt en reklambroschyr 1912 gjort följande utställningsframträdanden: en snidad barockmöbel hade gett guldmedalj i Stockholm 1897, en sängkammarmöbel i empire guldmedalj i Gävle 1901, en gustaviansk sängkammare och ett herrum

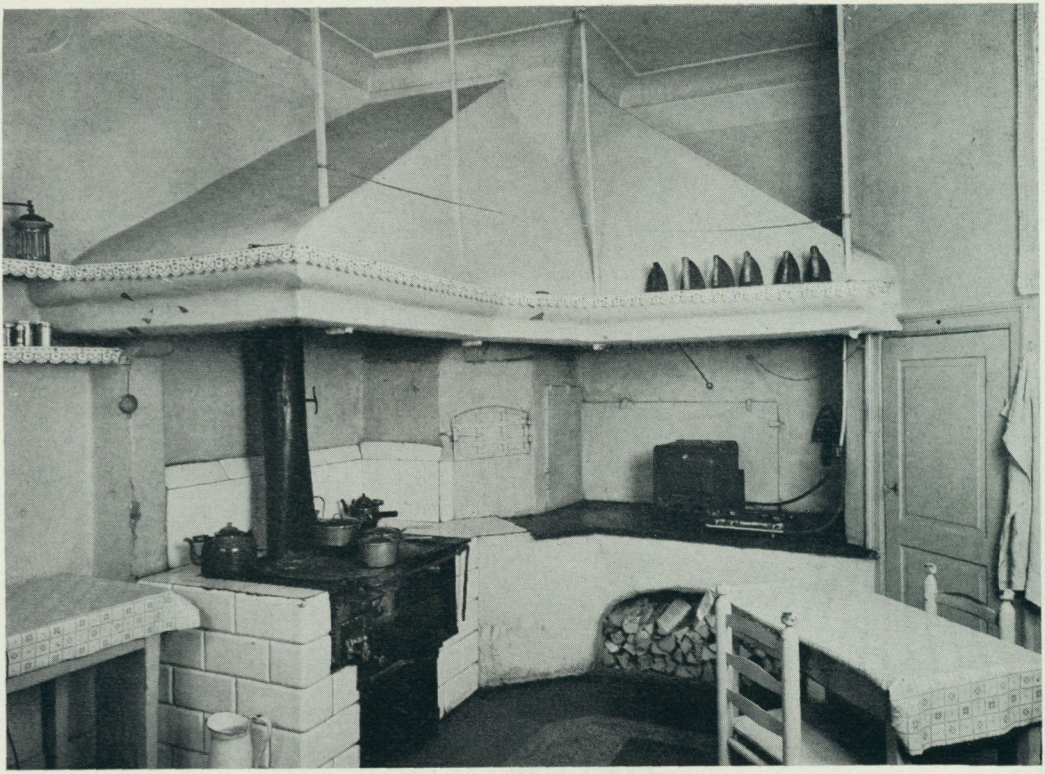

3. Ett stockholmskök av äldre typ med järnspis inmurad i den gamla öppna härden. Dessa spisar kom i bruk på 1860—70-talen och var ännu mycket vanliga i Stockholm på 20-talet trots gasspisens frammarsch. Foto 1947 i ett kanslirådshem på Drottninggatan.

i jugend-barock visades i Riga 1908, en matsal i fornkeltisk stil och ett vardagsrum i biedermeier i Stockholm 1909. En skulpterad salongsmöbel i rokoko hade sålts till sultanen av Turkiet. En annan stockholmsfirma, grundad på 1890-talet, annonserade 1911—14 att den genom omfattande specialstudier i antik möbeltillverkning var i stånd att leverera stiltrogna kopior av slottsmöbler från Gripsholm, Drottningholm, Kina slott, Rosersberg, men också borgerliga möbler från förflutna stilperioder, särskilt det gustavianska skedet.

Jugendstilen fick inte samma direkta inflytande över arkitekternas och möbelsnickarnas produkter i Sverige som på kontinenten. Däremot uppammades en viss nationalism och därmed också kopieringen av inhemska historiska stilar från vasarenässans till allmogemöbler. Under många debatter i Slöjdföreningen på 1910-talet framfördes ideligen förhoppningar på en ny och nationell stil. Snart samlade sig kritikerna kring uppslaget att det nya och nationella skulle bestå i en återgång till det gustavianska skedet och även till biedermeier. Det var också just vad som redan hade börjat hända men långt tidigare. För genom-

4. Köket i ett dagsverkstorp i Uppland 1967. Ägaren bosatte sig här 1902 och skaffade under de första åren kopparvattentunna, kryddskåp, kommod, paradhandduk med hängare, m.m. Väggarna var klädda med pärlspånt, »rävskinn», som senare täckts med papp och tapeter men ännu syns t. h. i farstun. Många kök såg ut så här både före, under och efter 1920-talet.

snittshemmet var det betydelsefullt att Svensk hemslöjd under ett par årtionden i Stockholm och på olika håll i landet ställde ut vitlackerade gustavianska möbler och rokokomöbler, som tycks ha haft en utomordentlig framgång. Vita möbler med ljusa hemslöjdstyger uppfattades snart som typiskt svenska. »Gustavianska herrgårdsmöblemang» tillverkades före 1910 på flera möbelfabriker.

Förkärleken för de vitlackerade möblerna förefaller att vara ett arv från jugendtiden och från Carl Larssons vita förmak.

När Sofiero nyinreddes 1909 av Ferdinand Boberg, fick salongen ett skulpterat möblemang i gustaviansk stil, en lysningspresent från landskapet — hertigdömet Skåne till kronprinsparet. Matsalens färger blev jugendinfluerade: vita möbler och röda textilier. Men stolarna var kopior av en gustaviansk stol i Nordiska museet, och Boberg ritade sideboards i anslutning till dem.

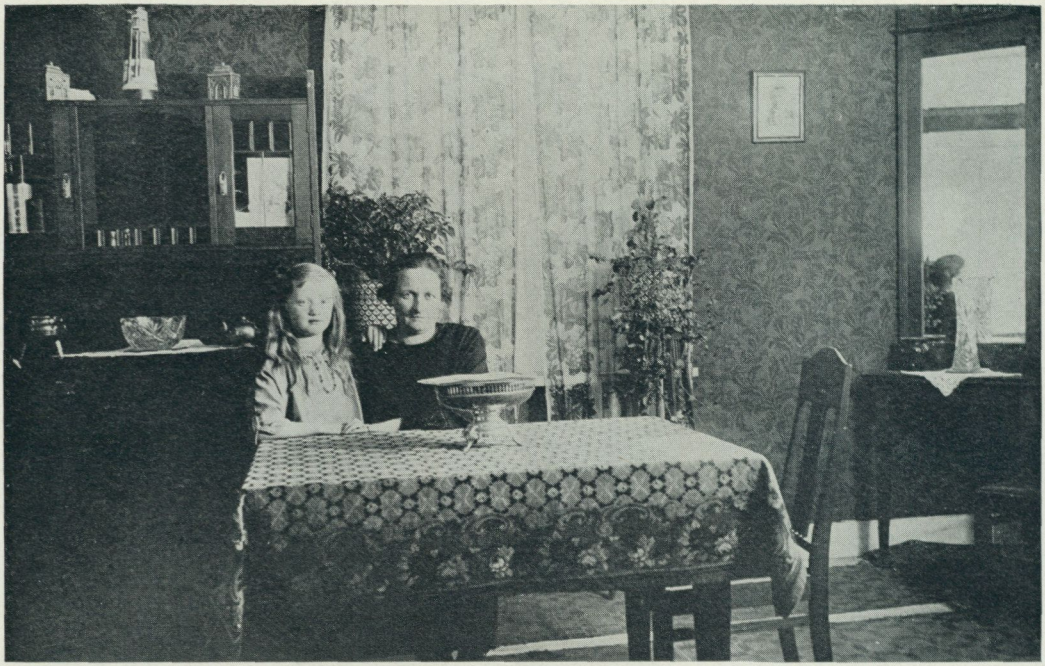

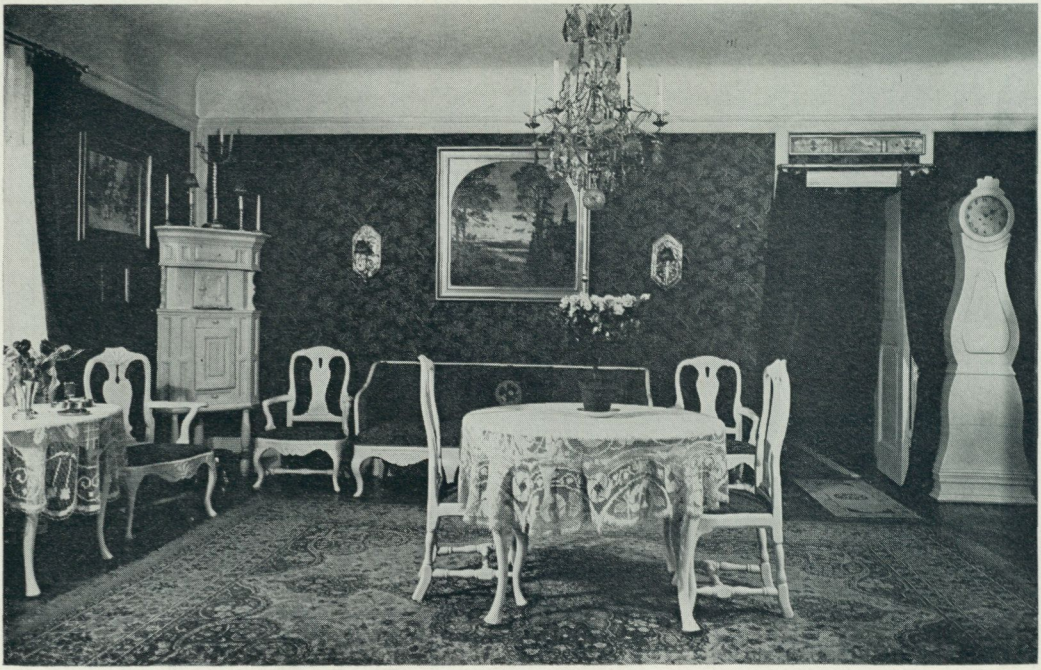

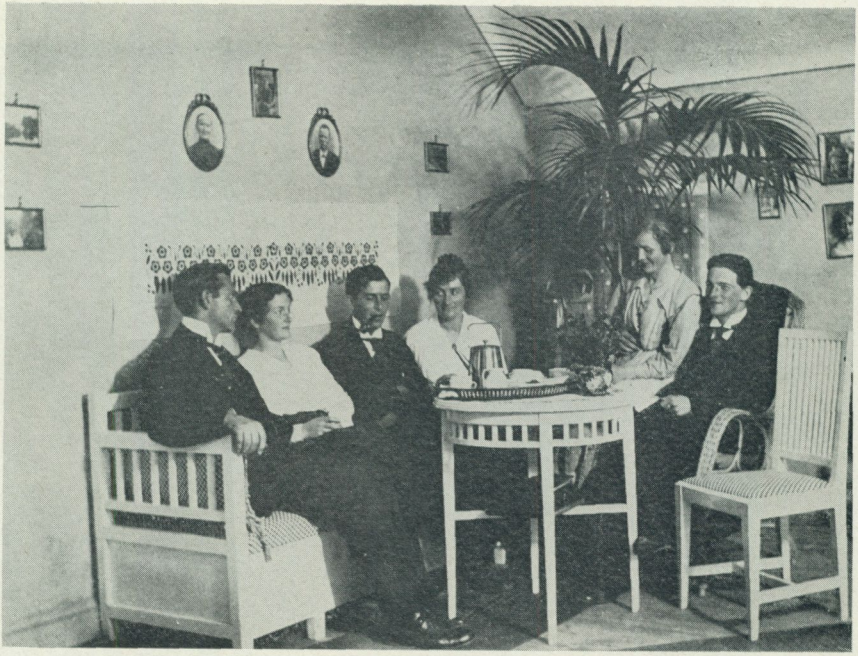

7. Vit pinnmöbel och korgstol i husmors rum på Epidemisjukhuset i Sala.

Särskilt populär från tiden före första världskriget till långt in på 20-talet var en av bl. a. Svensk hemslöjd introducerad, anspråkslös vit pinnmöbel, som byggde på sengustavianska former. Den användes till förmak, flickrum, gästrum och barnkammare och annonserades som lämplig möbel till sommarnöjet. Utökad med en eller två bekväma korgstolar uppskattades den som vardagsmöbel hos lågavlönade tjänstemän som lärarinnor, telefonister o. a. Där ekonomin tillät det, skaffade man sig dock hellre en dyrbarare, vitlackerad eller t. o. m. förgylld rokokomöbel.

Rokoko och gustaviansk stil ansågs ännu under 20-talet, liksom de gjort sedan slutet av 1800-talet, passa speciellt bra i salonger och sängkammare, medan matsalar, herrum, vardagsrum och bibliotek borde ges en tung och förnäm prägel genom möblemang i mörkpolerad eller antikbonad renässans, barock, empire och chippendale. Det förefaller som om barocken upplevde en ny storhetstid på 20-talet, att döma av alla bilder från nyinredda hovrätter, departement, länsresidens, banker, etc. Nordiska kompaniet fick t. ex. 1927 möblera utskottsrummet i Stockholms han-

5. Salsmöblerat finrum hos en murare på Söder i Stockholm 1910—20. Mörkbetsad möbel, mörka tapeter, piedestaler med krukväxter, vita lysdukar och tunna gardiner, prydnadsföremål av nickel och kristall- eller pressglas, allt detta var modernt från 1900-talets början till 1930. Endast byffén med sitt överskåp blev omodern under 20-talet. Då skulle man ha en lång, låg byffémöbel som kallades sideboard, med engelsk stavning och uttal.

6. Matsalen hos en antikvitetssamlande borgerlig familj på Östermalm i Stockholm 1932. Rokokostolarna är av den engelsk-holländska typen, som i möbelhandeln går under det missvisande namnet bondrokoko. I samma hem fanns en hall och en salong i Karl Johansstil, ett bibliotek i barock och ett flickrum med sengustavianska möbler.

8. Salen i en bondgård på Gotland 1933, med pinnstolar. Pinnstolen var den första industriella seriemöbeln. Den började spridas över landet redan på 1860—70-talen och finns fortfarande i produktion.

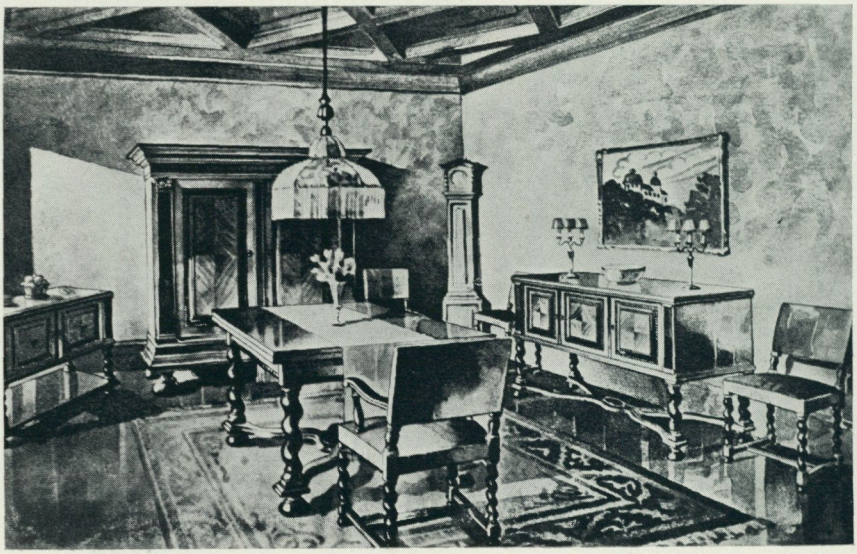

9. Reklam för ett salsmöblemang i barock från Svenska möbelfabrikerna 1928 av en typ uppskattad ännu under 1930-talet. Försäljaren bör ha kunnat locka med de flesta av 20-talsskribenternas honnörsord i fråga om heminredning: solid, värdig, elegant, kultiverad, borgerligt förnäm.

10. Chippendale var en omtyckt stil i matsalar. Detta möblemang i ett borgerligt stockholmshem köptes till bosättningen 1922 från Nordiska kompaniet. En fullständig salsinredning med chippendalemöbler betingade vid den tiden ett pris av ca 2 500 kr. Priset för ett enkelt möblemang i mörk ek av den raka typen rörde sig mellan 700 och tusen kr. Enligt Statistisk årsbok var genomsnittslönen 1924 för manliga arbetare över 18 år 2 594 kr. per år, för kvinnor 1 519. För kontorsanställda män varierade årslönen mellan 3 059 och 5 616, för kvinnor mellan 2 090 och 2 525

delskammare i vad man stolt kallade Louis quatorze och även förse den nybyggda Handelshögskolan med värdiga barockkopior.

Chefsarkitekten för Nordiska kompaniets möbelavdelning 1917—21 Carl Bergsten ordnade 1919 en utställning med namnet Borgerliga möbler. Här fanns pastischer på empire, biedermeier, chippendale, barock, etc. Utställningen hälsades av Carl Malmsten som »en lycklig förening av tradition och förnyelse». Han gratulerade Bergsten till den stora fond av gedigen kunskap i de gamla stilarna, som denne säkert funnit på kompaniets arkitektkontor. Utställningen kallades i Idun »en redogörelse — huru den allmänhet, som anser sig kultiverad, bör bygga och bo». Alldeles bestämt ansåg sig också den publik kultiverad som Verkstaden vände sig till med en utställning 1920. Arkitekten Wahlman recenserade den i Arkitektur och gav en del målande omdömen: »Helintrycket är kultur och förfining. Men är icke den kulturella tonen så urblekt, att den verkar vemod och ålderdom . . .» Hakon Ahlbergs matsal andades kärlek till en sydsvensk hembygd, fortsatte han, Karl Norbergs matsal var en tungt gedigen men trist modern översättning av engelskt renässanskynne. David Blomberg var den tränade konsthantverkaren, som gick försiktiga men tunga steg med handen på barock och renässans. Den i Wahlmans ögon bäs-

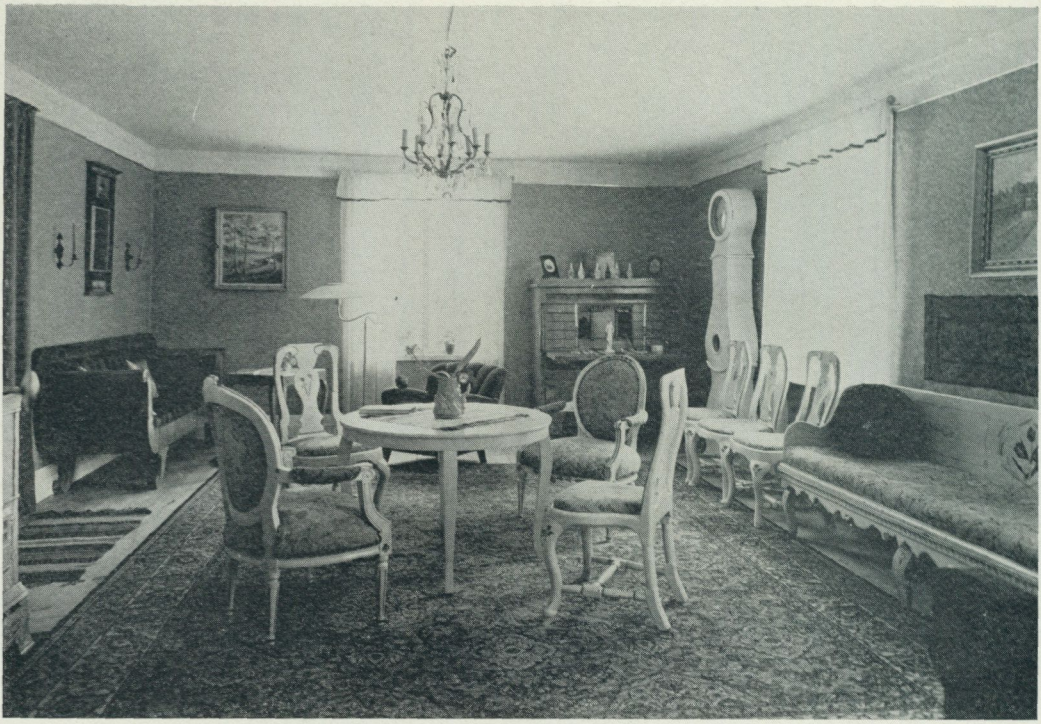

11. Salen i en bondgård i Närke, möblerad på 20-talet och fotograferad 1947. Den är ett exempel på en okonventionell stilblandning: vitlackerade stolar och bänk i rokoko med tulpanmålningar, två fåtöljer i gustaviansk stil och en Karl Johanssoffa. Chiffonieren var en möbeltyp som var allmänt spridd över hela landet från mitten av 1800-talet. De många finsnickare som var i verksamhet på 20-talet hade ännu många beställningar på chiffonierer.

ta utställaren var C. A. Hörvik, som hade gått fram med »en viss brist på pietet för gammalstämning och med förakt för ännu rådande lyxsmak». Wahlman hänvisade till Slöjdföreningens Hemutställning 1917. Den var resultatet av en tävling om industriellt framställda möbler för enkla hem, i små lägenheter på högst två rum och kök, utställda som genomtänkta interiörer. Där hade kravet på ändamålsenlighet och lämplighet för industriellt utförande gett en ny friskhet och enkelhet åt formgivningen, ansåg han. För inspirationen till den vackra Hemutställningen 1917 tackade Wahlman vår bygdekultur, vår hemslöjd, vårt Nordiska museum.

Det tongivande möbelhantverket fortsatte att arbeta med imitationer och pastischer hela 20-talet. På Göteborgsutställningen 1923 visades många interiörer med stämning av Karl Johanstid och biedermeier. Carl Malmsten gjorde möbler till det nya konserthuset i Stockholm, och en kritiker påpekade, att det var det sengustavianska herrgårdsmöblemanget som firat sin återuppståndelse. Malmsten fick också i uppdrag att skapa Stockholms stads bröllopsgåva till kronprinsparet, ett vardagsrumsmöble-

12. Ett okänt 20-talspar i estetiskt medveten miljö, förmodligen bostadens herrum. Stålottomanen med sitt överkast av kelim var en tidig 1900-talsuppfinning som löste många bäddproblem i trånga lägenheter och dessutom tillhörde de få bekväma möblerna vid denna tid. Det orientaliska rökbordet med bricka och tillbehör av mässing eller koppar var lika omtyckt på 20-talet som vid sekelskiftet. I ottomanen ligger nyheter: sidenkuddar att luta sig mot och en mascot-docka. På Göteborgsutställningen 1923 ansågs arkitekten Bergsten visa sig avancerat modernistisk när han lade massor av dunkuddar i en soffa. Bilden kan vara tagen någon gång mellan 1924 och 1929.

mang till Ulriksdal, som utfördes i moderniserad gustaviansk stil.

De många gånger utsökta möbler som ritades av 20-talets bästa formgivare, som t. ex. Gunnar Asplund, Eskil Sundahl, Uno Åhrén, var åtkomliga endast för de mycket välsituerade. 1917 års hemutställning hade ju varit ett försök att åstadkomma goda typmöbler för serietillverkning, men från den synpunkten var den närmast ett misslyckande. Den hårdaste kritiken kom från Ingrid Lilienberg 1922. Hon påpekade att man hade skapat charmerande, lantligt hemtrevliga miljöer men glömt att ta reda på smålägenheternas behov. Soffor som inte kunde förvandlas till sovplatser borde t. ex. inte förekomma, eftersom det behövdes 6—7 sovplatser för varje lägenhet och dessutom plats för sängkläderna på dagarna. Hon kunde inte heller inse, varför man skulle välja enklare allmogemöbler som förebilder för arbetarhem. En typmöbel måste vara fri från varje skymt av underklassmärke.

1917 års möbler uppskattades av allt att döma mest av den estetiskt intresserade medelklassen. Svårigheten

13. Bild ur katalog från Nordiska kompaniets basaravdelning 1909. Bord och stolar av ungefär samma typ hade Carl Westman ritat till Pressens villa 1901. Den enkla och raka stolen har en viss släktskap med senbarocka stolsformer. Detta var en konstruktivt saklig och flärdfri möbel, stark och tålig, förhållandevis billig men med ett tillräckligt »värdigt» utseende för att godtagas som salsmöbel. Den blev särskilt vanlig hos lantbrukare, arbetare och lägre tjänstemän.

att hitta trevliga möbler till överkomliga priser gällde nämligen inte bara låglönegrupperna. Det fanns visserligen under 20-talet, liksom tidigare, en hel del stapelvaror i handeln, uddamöbler som pinnstolar, wienerstolar, korgmöbler, nätbottensängar och -soffor, järnsängar, stålottomaner och dyra skinnfåtöljer. Men för övrigt var det inte möjligt att gå och plocka ihop en inredning från olika möbelserier. Modet och möbelhandlarna väntade sig, att varje rum skulle inredas med ett helt, enhetligt garnityr, utan blandning mellan olika material eller olika historiska stilar. Det fanns också industritillverkade sådana garnityr att köpa i varuhus och möbelaffärer. Många av dessa möblemang hade sitt ursprung i en tillämpad jugend och var inte stilpastischer. De saknade egentligen alla typiska internationella jugendformer så när som på en enkel dekoration som upprepades på varje pjäs. För matsalar utfördes de oftast i mörkbetsad ek och för sängkammare i polerad björk eller vitmålade med t. ex. rosa dekor. Den vanligaste stolstypen i de här garnityren var rak och enkel med hög rygg och stående balusterbricka eller någon gång spjälor. En sådan stol ritades t. ex. ofta av Carl Westman, första gången för Pressens villa 1901. Den fanns som modellritning i konstslöjdlotteriet 1911, ritades av arkitekten Sigurd Lewerentz till ett musikrum på Verkstadens utställning 1920 och tillverkades i serie vid Nässjö stolfabrik åtminstone ännu 1927. I mera påkostade möblemang fick den ofta en svängd, senbarock form.

En specialkatalog över möbler från Nordiska kompaniets basaravdelning 1909, alltså avsedd för enklare hem, innehåller sju möbelgarnityr för herrrum, lika många för salong, för matsal och för sängkammare samt två för vardagsrum. De flesta har den enkla, raka formen, och endast ett fåtal har drag av jugend eller historiska stilar. AB Svenska möbelfabrikernas kataloger för tiden mellan 1918 och 1930 visar tolv garnityr för vardagsrum, 35 för herrum, 65 för matsal och 60 för sovrum, sju för salong och elva för damrum samt ett för barnkamma-

14. Kontinuiteten inom möbelmarknaden 1900—1930 understryks av denna reklam från Nässjö stolfabrik som visar »Westmanstolen» som exportartikel 1927. I Sverige såldes den i 30 år, brunbetsad till salar och vitlackerad till sängkammare. Sitsen kunde kläs med tyg eller pegamoid som var lättskött men skör. Fram var stolarna ofta klädda med schagg som var mycket svår att hålla ren. Sedan kläddes de med pegamoid som var lättskött men skört. Fram på 20-talet användes åter tygklädsel, ty då hade dammsugaren kommit och rengöringen var inte längre något problem.

A SWEDISH CHAIR IS THE CHAIR FOR WEAR.

Best Swedish Workmanship

Packed in 1 dozen cases

No. 22.

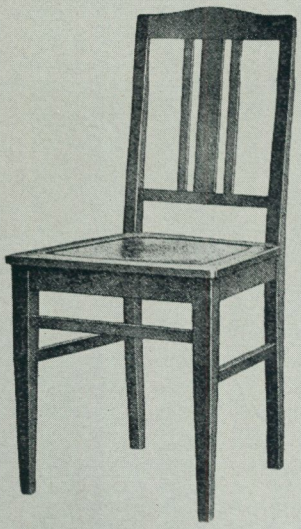

No. 21.

Strongly Constructed

Prices C. I. F. S. A. Ports.

	21 Small	21 A Arm	22 Small	22 A Arm
Birch				
In white Ready for your own finish	75/—	150/—	75/—	150/—
Waxed and stained any coloor	85/—	170/—	85/—	170/—
Oak				
White ready for your own finish	120/—	240/—	120/—	240/—
Waxed and stained to order	130/—	260/—	130/—	260/—

These chairs have loose seats, so that you can use your own upholstery.

If seats are upholstered at works in leather cloth, these will cost extra for small chairs 36/— and arm chairs 54/— pr dozen.

Samples of Leather Cloth and finishes from our representative

Mr. Edmund C. Matson, Box 1696, Cape Town.

AKTIEBOLAGET NÄSSJÖ STOLFABRIK, NÄSSJÖ, SWEDEN.

WALLERSTRÖMS BOKTR.
AKTIEBOLAG, NÄSSJÖ.

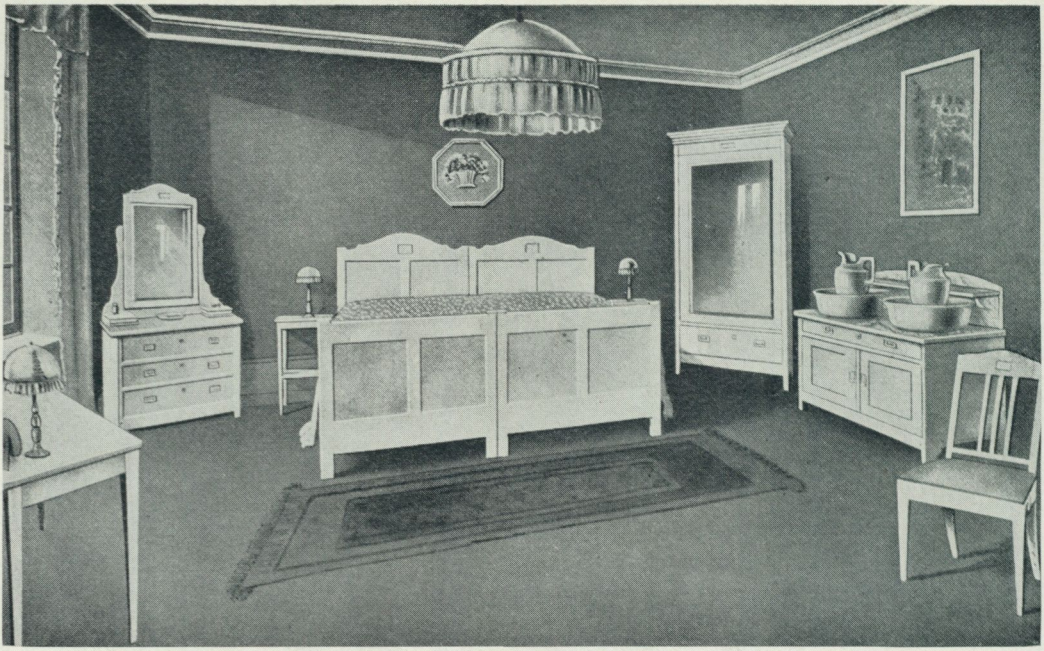

15. Lackerad sovrumsmöbel från Svenska möbelfabrikerna 1919. Lavoaren var ännu en självklar del av sovrumsmöblemangen under 20-talet. Byråns spegel var vanligen oval.
Tidningen Husmodern ordnade 1920 en pristävling om möblering »för att höja smaken». Första pris fick ett förslag med en vitlackerad rokokomöbel i sängkammaren och björk eller furu i vardagsrummet. På väggarna föreslogs Carl Larsson-tryck. Andra pris hade ett vardagsrum med brun tapet och brun kakelugn, björkmöbel i senbarock och gråa gardiner. Matsalen skulle ha grå tapet, mörkbruna björkmöbler, lila gardiner och Carl Larsson-tryck. Sängkammarens möbel var gul-vitlackerad, väggarna pryddes av gråblå tapeter och Einar Nerman-tryck.

re. Den enkla, raka stilen finns i en fjärdedel av vardagsrumsgarnityren, i en knapp tredjedel av herrummen, tre femtedelar av matsalarna, största delen av sovrummen men där försedda med olika fantasidekorer samt i en tredjedel av damrummen. Resten av garnityren är stilkopior eller pastischer, främst gustaviansk stil, empire, chippendale, barock och i salonger och damrum även rokoko. Träslagen är huvudsakligen björk i vardagsrum, ek eller björk i herrum, mest ek och något björk i matsalar, björk i sovrum och damrum, där lackering också är vanlig. Salongsmöblerna är lackerade eller av mahogny. Antalet garnityr för olika rumstyper stämmer bra med den dominerande uppfattningen om hur en, enligt dåtida terminologi, borgerlig våning skulle disponeras. En trerumslägenhet innehöll sal, sängkammare och herrum eller vardagsrum, en tvårumsvåning sal och sängkammare. En broschyr från Nordiska kompaniet 1925 ger olika förslag till inredning av två- eller trerumsvåningar för nygifta: antingen en matsal i senbarockpastisch eller ett kombinerat mat- och vardagsrum i chippendale, ett herr- och vardagsrum i jakobinstil i antikbonad ek med antikoxi-

16, 17. Matsal och sängkammare i småborgerlig miljö i Östhammar, fotograferade 1967. Rummen möblerades 1922, tapeterna har sedan dess bytts ut mot ljusare och teveapparaten har beretts plats. På sängkammarväggen hänger kvar en ännu på 10- och 20-talen uppskattad tavla: Kan du inte tala.

derad kyrkkrona samt sovrumsmöbel i rokoko eller sengustaviansk stil, grålackerad med blått siden.

Med ett speciellt garnityr för varje rum var familjens liv i bostaden ganska fastlåst. Särskilt opraktiskt var möbelgarnityret i de mycket små bostäderna. Under 20-talet innehöll 70—90 % av lägenheterna i städerna ett eller två rum och kök, eller ett rum med kokmöjlighet. Allra vanligast var bostäder på ett rum och kök. I de flesta fall tycks det enda rummet ha möblerats med ett mörkt salsgarnityr av ek, ev. utökat med en ottoman eller bäddsoffa för gäster. I många fall beställdes ett komplett möbelgarnityr hos ortens finsnickare, med likadan sammansättning av enskilda pjäser som i de industritillverkade helmöblemangen. Köket fick utgöra familjens vardags-, mat- och sovrum. Finrumsidén var lika betydelsefull för den sociala prestigen i de lägsta inkomstskikten som i de högsta, men fick allvarligare verkningar på familjemedlemmarnas privatliv i smålägenheterna. En verkstadsarbetare i Nora har berättat om enrumslägenheterna där på 20-talet: »Våra bekanta hade byffé med kristallskål, stort matbord mitt på golvet med en bit korkmatta mitt under och trasmattor runt omkring, högryggade stolar klädda med pegamoid eller gobelängtyg, en bäddsoffa med samma klädsel, piedestal med palm, trådgardiner eller broderade gardiner av tunn bomull, lavoar med virkade underlägg till en extra fin tvättservis, över lavoaren en handdukshängare med målat spegelglas och en fint broderad paradhandduk, och så en spegelbyrå.»

En telefonist bosatte sig 1921 i

D A V I D B L O M B E R G - S T O C K H O L M

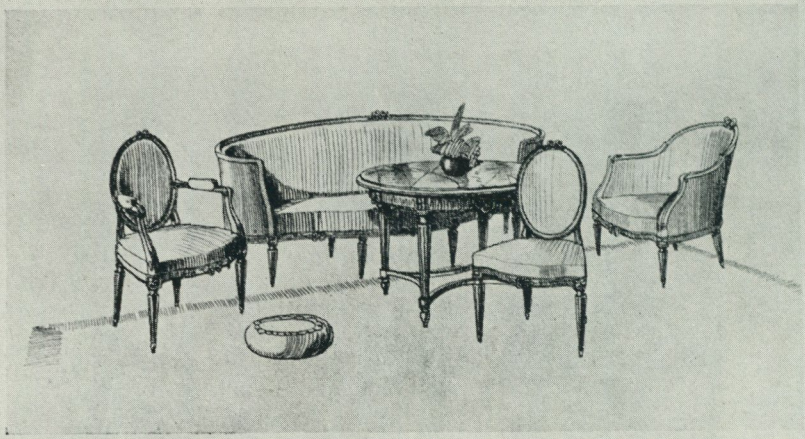

SALONG. förgylld eller lackerad, stoppad. **Fåtölj.** N:o 342. **Soffa,** 2 mtr. lång. N:o 140. **Bord.** N:o 2161. **Stol.** N:o 270. **Fåtölj.** N:o 766.

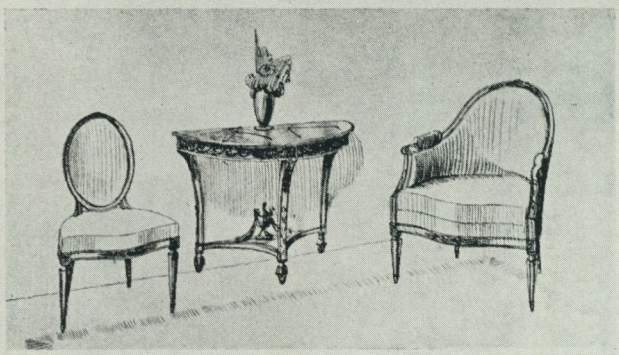

Stol. N:o 1439. **Konsolbord,** 90×50. N:o 1435. **Fåtölj.** N:o 1436.

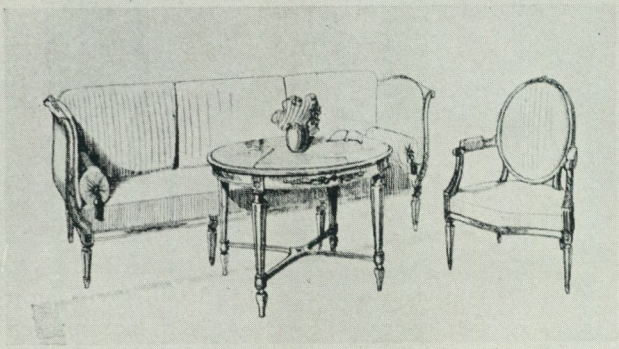

Soffa, 220×72. N:o 1432. **Bord,** 0,80 diam. N:o 1437. **Fåtölj.** N:o 1434.

Salongsmöbler,
gustaviansk stil.
Lackerade med förgyllningar (utföras även helförgyllda).

Ritningar till möbler från alla stilepoker såsom:

Adams
Barock
Biedermayer
Chippendale
Colonialstyle
Directoire
Empire
Elisabeth
Georgian
Heplewhite
Jacobeau
Louis XIII
Louis XIV
Louis XV
Louis XVI
Renässans
Regence
Rokoko
Sheratan
Queen Anne
William and Mary
Zopf m. fl.

18. En sida ur möbelarkitekten David Blombergs katalog från 1922 som visar gustavianska salongsmöbler och en uppräkning av de stilepoker som kunden hade att välja mellan. Utom stilmöbler innehåller katalogen interiörer från Hemutställningen 1917 och en del nyritade möbler, av bl. a. Gunnar Asplund, Carl Malmsten och Eskil Sundahl.

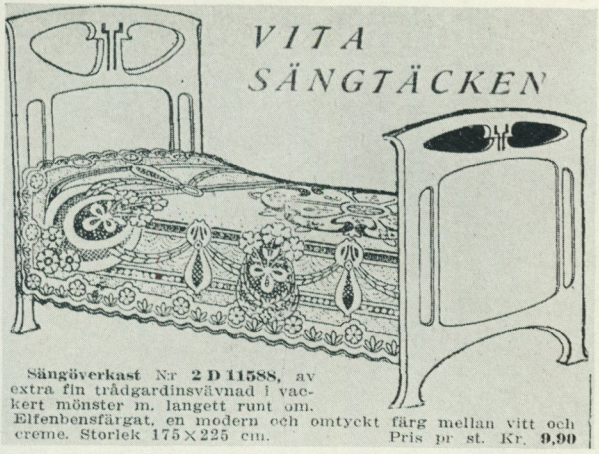

19. Åhlén och Holms kataloger bjöd på ett rikhaltigt urval av tillbehör till heminredningen, bl. a. tapeter, elektrisk armatur, uppritade väggbonader, soffkuddar o. a. handarbeten, speglar, väggur, nickelserviser och kristallskålar att ställa på byffén, statyetter och s. k. handmålade oljefärgstavlor. Denna bild ur katalogen 1922—23 visar ett sängöverkast av trådgardinväv, utbrett på en jugendsäng.

Stockholm som nygift i två rum och kök och köpte en s. k. matsalsmöbel av svartbetsad ek till det ena rummet och ställde sin lackerade vita flickrumsmöbel i det andra. »Ekmöbeln var en seriemöbel, som de flesta då nygifta arbetare med 1—2 rum och kök köpte. Den bestod av ett stort fyrkantigt bord med utdragsskivor, byffé med spegel, skrivbord, bäddsoffa, 4 stolar och en piedestal för en palm.»

En bussförarfamilj i ett rum och kök i Enebyberg 1923 hade »mörka ekmöbler: 1 matbord, 4 stolar, 1 skrivbord, 1 tvåmansottoman, 1 byffé, 1 piedestal. På matbordet kom så småningom löpare av bordets bredd med frans på kortsidorna, dessa arbetade vi fruar på på våra syjuntor».

En fabriksarbetare i Värmland bosatte sig i ett rum och kök 1928: »Vi bestämde oss för en ekmöbel som var så i ropet det året, utdragbart matbord, 4 stolar, byffé, linneskåp, hög trymå, skrivbord, duxottoman med överkast, kuddar och pölar i guld och brunt, gardiner av silke. Nu fick detta tjänstgöra som finrum. Vi sov i vår stora säng i köket och använde också köket till matsal.»

Till den mörka eller ljusa ekmöbeln hörde vanligen mörkblommiga eller bruna tapeter och vitbroderade dukar i engelskt broderi, hålsöm m. m., men också dukar av boj med broderier i färg. På skrivbordet låg ofta en färggrann silkebroderad löpare av filt under glasskiva. Gardinstången var av ek i samma färg som möblerna, och gardinerna var huvudsakligen av tunn trådspets, myggtjäll eller tunt siden. Det pågick ett ihärdigt broderande och virkande av väggbonader, brick- och tidningshållare, spjällband, borstväskor, virkade rundlar för toalettuppsatser, paradhanddukar, hyllremsor, symaskinsöverkast, draperier och gardiner. Material fick man från tapisseriaffärer, Allers, Åhlén & Holm. »Icke utan stolthet gav jag familjen 1920 en stor bonad, 70 × 100, sydd med små stygn på blå och grön yllejava och föreställande hjortar betande på en äng. Mönster och material sände jag efter från Allers. Den var länge familjens dyrgrip.» Sängkammaren hade samma tunna gardiner som salen men på en stång som stämde med möbelgarnityret, av björk eller vitlackerad. Vita virkade eller vävda överkast var vanliga i början av 20-talet, likaså spetsöverkast med ett pastellfärgat undertyg. Mot slutet av 20-talet blev tunt konstsilke modernt i både överkast och gardiner. Ofta var sängkammarens färgschema vitt och rosa och tapeterna blommiga.

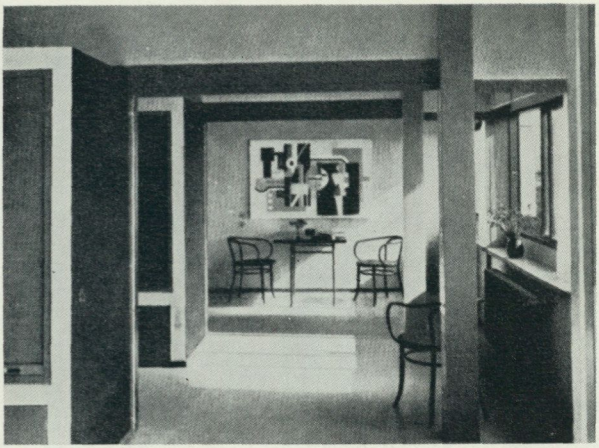

20. Interiör från le Corbusiers hus på Stuttgartutställningen 1927 med serietillverkade, billiga wienermöbler av böjträ.

De stilmöblerade interiörernas färger dämpades alltmer under 20-talets lopp. Den vita lackeringen ersattes av grå, grågrön eller liknande, s. k. antikboning av möblerna blev allt vanligare. Väggarna hölls vanligen mycket mörka, indelades t. ex. med målade bårder i fält eller kläddes i påkostade fall med brokad, sammet eller imiterat gyllenläder. Mörka och tunga var också textilierna, sammet och liknande material användes till gardiner, draperier och dukar. Särskilt omtyckta blev små prydnadsdukar av sidenbrokad, kantade med s. k. antikguldband. I spalten Hemtrevnadsråd i Idun 1930 kan man finna några prov på sådana tunga och mörka interiörer. En frågare som hade en mörk matsalsmöbel i barockstil råddes av tidningens expert att måla snickerierna i rummet mörkbruna, klä väggarna med vävimiterande tapet i varmgrått och använda vinröd sammet till gardiner, stolsklädsel och draperi. Till draggardiner var beigefärgat konstsilke vackert, ansåg experten, och som belysning en kyrkkrona med pergamentsskärmar. En annan läsare tänkte inreda ett vardagsrum i bondrokoko (möbel- och antikhandelns namn på den engelsk-holländska rokokon) men föreslogs att i stället göra ett renässansrum i antikbonad mörk furu eller ek som lämpligare bakgrund till hennes samling av tennkärl.

Nordiska kompaniet inredde 1927 en villa i Diplomatstaden i Stockholm, där biblioteket fick läderfåtöljer och väggpanel av bonad ek. Väggarna ovanför panelen kläddes med »antik sammet». Matsalen försågs med bonade möbler och paneler i Louis XVI och till väggklädsel användes gammal sidenbrokad.

Det var först när funktionalismen presenterades för svenska folket i samband med Stockholmsutställningens bostadsavdelning 1930 som den starka kritiken mot de rådande bostadsvanorna samt stilmöbler och möbelgarnityr på allvar satte in. Arkitekten Torsten Stubelius hade varit inne på samma linje, när han efter Baltiska utställningen i Malmö 1914 efterlyste ändamålsenliga och nyttiga möbler som kunde passa att placera i vilken normal hyreslägenhet som helst. Men vid den tiden arbetade de ledande heminredarna med en strängt genomförd enhetlighet i varje rum i fråga om stil, material och färger, och i det sammanhanget spelade garnityrmöblemanget en viktig roll. Ännu 1924 riktades syrlig kritik mot utställda bostadsinteriörer, som blandade olika träslag eller ytbehandling eller underlät att upprepa en och samma dekoration på varje möbelpjäs.

Närmaste förebild för den svenska funktionalismen var utställningen i Stuttgart 1927, där le Corbusier, Bau-

21. De första stålrörsmöblerna skapades 1925—28 av Marcel Breuer, som vid 23 års ålder blev ledare för möbelavdelningen vid Bauhaus. Den här stolen ritade han 1928. Enligt uppgift hade han blivit inspirerad av sin cykel till att använda detta starka och eleganta material för industriell möbelframställning.

haus-gruppen o. a. visade sakliga bostäder utan paradrum, med ett eget om också litet rum för varje familjemedlem och ett stort kombinerat vardags- och sällskapsrum. Husen hade stora fönster, ljusa, lättskötta väggar och golv samt programmatiskt enkla möbler, som i viss utsträckning bestod av industritillverkade stapelvaror. Dessa soliga, hygieniska, lätt asketiska interiörer uppfattades av de flesta som fula och omstörtande.

Tidningen Idun gjorde 1930 ett besök hos Gunnar Asplund, Stockholmsutställningens chefsarkitekt, och beundrade hans hem i Långängens gamla gård i Stocksund, där skurgolv, kakelugnar och smårutade fönster bildade en effektfull bakgrund till ett grustavianskt möblemang, en bukig rokokobyrå, en madonna funnen i Florens antikvitetsaffärer.

Källor och litteratur:

Fotografier samt uppteckningar om heminredning, möbelanskaffning och textilier i hemmen i Nordiska museets arkiv.

Fischer, Ernst, Svenska möbler i bild. Möbelformerna från 1830—1930. 1950.

Hellner, Brynolf, Garnityrmöbeln, i Fataburen 1950.

Schoultz, Gösta von, Till finrummets historia, i Fataburen 1950.

Spolén, Ernst, Ditt hem, hur det bygges och inredes. 1923. (Natur och kultur 18.)

Svensk hemslöjds årsberättelser.

Svenska slott och herresäten. 1908—1934.

Svenska slöjdföreningens meddelanden.

Svenskt konsthantverk från sekelskifte till sextiotal. 1967. (Årsbok för svenska statens konstsamlingar 14.)

Tidskriftsartiklar i Svenska hem och Arkitektur-Byggmästaren samt uppgifter ur veckopress, affärstryck och möbelkataloger.

Wollin, Nils G., Hemmet och den moderna smaken i Sverige. 1928.

SUMMARY

Rococo or Functionalism

During the first three decades of the 20th century the fashion in furnishing underwent no great changes. The new equipment in dwelling-houses was technical: central heating, electric light, running water, water-closets and bath-rooms. These conveniences were introduced in a fairly large proportion of the apartment-houses of the cities in the twenties. But the dwellings were organized in the old Swedish manner (originally influenced from France), according to which the largest and best situated rooms were dedicated to social purposes, while the every-day life of the family was often confined to inferior accommodation.

The number and style of the stately rooms were considered most important for the status of the family. Consequently, even a poor family in an apartment of one room and kitchen often used the one room for the entertaining of guests and themselves spent most of their time in the kitchen.

As for the furniture, there existed two kinds, apart from the much appreciated, original or false, antiques: newly made copies of period furniture and a modern, square and quite simple type, as seen in figs 13 and 14. The square type was introduced around 1900 under the influence from *art nouveau* and bore a light resemblance to late baroque style. Made of dark-stained oak it was especially popular in dining-rooms, but was also found in many bed-rooms, usually painted white with pink decoration. This furniture was sold at a reasonably low price and therefore became typical of the homes of farmers and people of low income.

Those who could afford it preferred the period furniture. Most popular were the French and the English-Dutch forms of rococo, the Louis Seize and its Swedish equivalent, the Gustavian style, but also the Empire and all kinds of baroque styles.

Only late in the twenties could a certain influence be traced from the progressive architects on the continent, le Corbusier and the school of Bauhaus, culminating in the great functionalistic exhibition in Stockholm in 1930. The ideas of rational planning and furnishing of houses shown in this exhibition gradually brought about a change in Swedish dwelling-habits and furniture.

Elisabet och Ove Hidemark

Kontinenten och Sverige. Influenser på arkitektur och konsthantverk omkring 1917

Det finns vissa skäl att misstro den historieskrivning som behandlat arkitektur och konsthantverk i Sverige under 1910-talet och en bit in på 1920-talet. Den har som regel grundat sig på tidens eget sätt att se på sig själv och den pöser av nationalism. Det är som om de flesta trådar till utlandet förmodas avklippta, världskrigets isolering överdimensioneras och man talar om det svenska arvet och om svensk tradition som åter kommer till heders. Vi tror att den svenska tonen hade en långt mer internationell klang än vad man brukat medgiva. Det som följer här nedan är endast försök att sätta in den svenska verksamheten i ett internationellt sammanhang, närmast en skiss som i sinom tid borde få klarare konturer.

En utblick i Europa omkring 1910 visar att det är i Tyskland och Österrike, i Holland och Italien som det finns intressant nyskapande arkitektur och konsthantverk. Sverige nåddes knappast av något inflytande från den holländska de Stijl-gruppen eller av italiensk futurism. Det är Tyskland med dess konstcentra i Berlin, Darmstadt, München och Dresden samt Wien som under hela 10-talet ger impulser till Sverige. Också det engelska villaidealet, som länge varit känt i Sverige genom en liten exklusiv krets, får nu vidare spridning genom tyska tidskrifter och ofta i tysk tappning.

Samtidigt finns på kontinenten och i Danmark ett nytt intresse för biedermeierkulturen och dess borgerliga intimitet. Paul Mebes bok »Um 1800» kom ut 1908 och saknades inte i något välförsett arkitektbibliotek i Sverige och sannolikt inte heller i Tyskland. Det är en bok som är uppställd som en katalog i bild; där är mängder av fotografiska bilder av fasader, interiörer, dörrar, av möbler, av grindar, av snickerier etc. Det är ingen vacker bok, men den var tydligen användbar. I den hittar vi en formgrammatik på vilken mycket av 10- och 20-talets nyantika arkitektur kan föras tillbaka, i synnerhet i detaljerna. Parallellerna till det svenska känns starkast, när det gäller gavlar, portaler, kakelugnar och kaminer. I Mebes bok hittar vi t. ex. kakelugnar som med sin uppbyggnad och sina nischer måste ha varit medvetna eller omedvetna källor till kakelugnarna på 1917 års Hemutställning i Stockholm.

Viktigare på lång sikt var ändå ett nyvaknat socialt intresse, som inriktade sig på att sprida goda industrivaror för hemmens förskönings till allt större folkgrupper. Tidigare hade liknande strävanden gällt konst och konsthantverk, som blivit alltför dyrt och exklusivt för att få en bredare

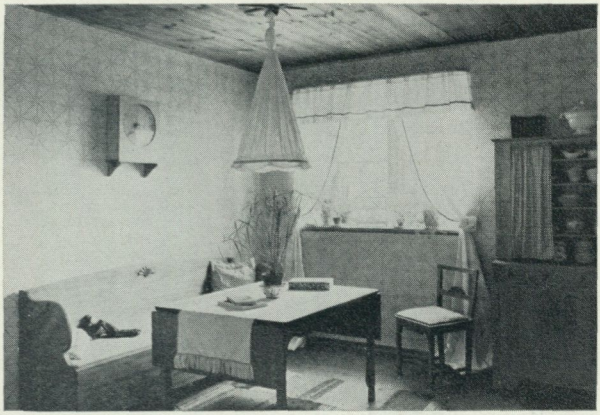

1. E. G. Asplunds kök på Hemutställningen 1917.

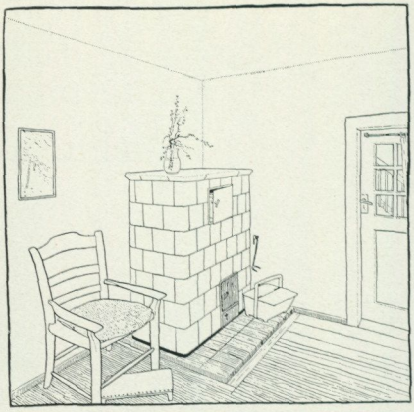

3. Interiör av H. Tessenow ur Hausbau und dergleichen, 1916.

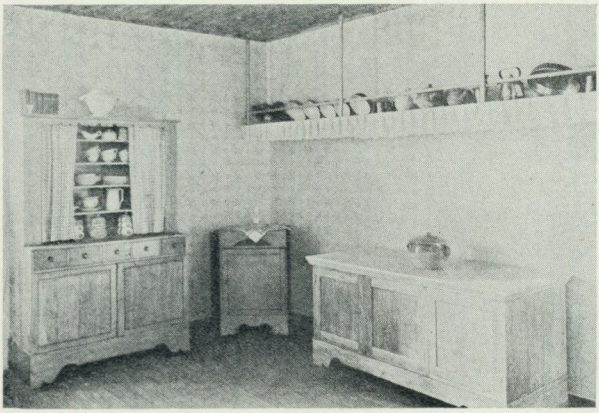

2. Ett annat hörn av Asplunds kök.

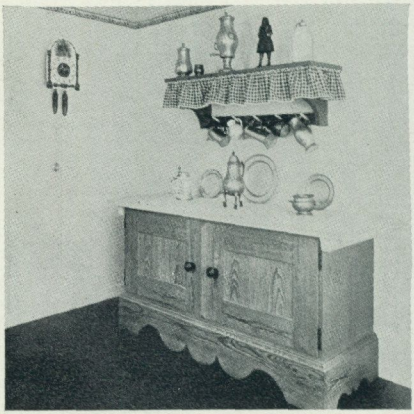

4. Bostadskök, utställt 1915 av Münchener Ostpreussenhilfe.

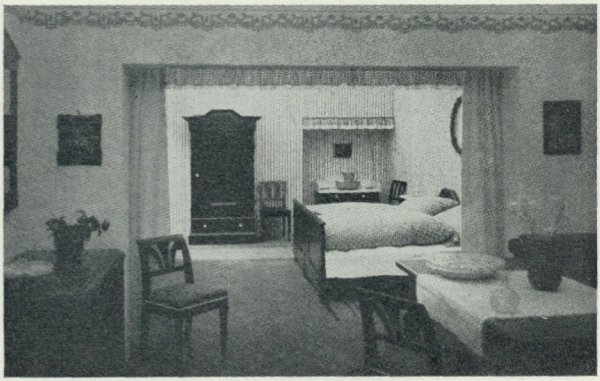

5. Vardagsrum och sovrum. Münchener Ostpreussenhilfe 1915.

spridning. Nu gällde det massproduktion och serieframställning. Der Deutsche Werkbund (DWB) grundades 1907 av Hermann Muthesius m. fl. och i dess socialestetiska program ingick att konstnärer skulle knytas till industrierna och arbeta för en god form parad med god kvalitet och ett tekniskt riktigt framställningssätt.

I Sverige kom Hemutställningen på Liljevalchs konsthall hösten 1917 som ett eko på Deutsche Werkbunds so-

ciala intentioner. Detta har också alltid framhållits så snart utställningen kommit på tal, men när utställningen och dess föremål behandlas ur estetisk synpunkt har man däremot lämnat alla utblickar till andra länder åsido.

Utställningens historia har nyligen kartlagts av Dag Widman i Nationalmusei årsbok 1967, där de olika personliga insatserna också på ett utmärkt sätt redovisats, varför vi inte här kommer att ta upp utrymme med något referat.

I allmänhet har hela utställningen estetiskt sett uppfattats som en manifestation av svensk formkänsla och svensk traditionsförnyelse. Den har uppfattats som ett svar på Erik Wettergrens kritik av Baltiska utställningen.[1] Wettergren gjorde där en programförklaring, som gick ut på att en ny konstslöjd av svenskt kynne skulle uppstå ur studiet av borgerligt konsthantverk från 1700-talet och 1800-talets början. Den känsla för materialets egenart, som han fann under denna tid, ville han åter mana fram: silvrets buckliga glans, det blåsta glasets lustre, järnets ornamentala spänstighet, fajansens gräddiga yta med frodig ornamentik i färg för att nämna några av Wettergrens exempel. Som en sådan pånyttfödelse av svensk tradition uppfattades också utställningen av många, t. ex. Carl Westman i ett sammanfattande omdöme i Svenska Slöjdföreningens tidskrift 1917: ». . . hemlandstonen var tydligt förnimbar med anknytningar till former före hantverkets förfall, med känning af både allmoge och medelklass», och han tillägger »det är gammal kultur öfver det hela.»[2]

Gregor Paulsson var radikalare än Wettergren i sin inställning; han ville bort med allt stilberoende och arbeta fram en helt modern form.[3] Paulssons långa studietid i Tyskland hade gjort honom välbekant med den nya tyska konsthantverksrörelsen och dess sociala program. Det är mycket troligt att det sociala programmet för 1917 års utställning just var Paulssons insats. Av Erik Wettergren, Elsa Gullberg och Gregor Paulsson var den sistnämnde utan tvekan den mest socialt engagerade och dessutom hade han de största erfarenheterna från nydaningsarbetet i Tyskland i kretsen kring Muthesius och der Deutsche Werkbund.

Hermann Muthesius hade vistats i England många år kring sekelskiftet och i en rad publikationer behandlat den moderna engelska villaarkitekturen, t. ex. i huvudverket Das Englische Haus (1904—05). Han var den store introduktören av engelska bostadsideal i Tyskland också i sin egen verksamhet som arkitekt. Vid startandet av der Deutsche Werkbund 1907 tycks han ha haft ungefär samma traditionskänsla som Wettergren senare skulle hävda. I ett viktigt föredrag i samband med Werkbunds bildande framhöll Muthesius enkelheten, anspråkslösheten och formrenheten i Goethes weimarhem och i rumskonst och arkitektur omkring 1800. Men 1913 hade han tydligen blivit bönhörd över hövan. Han klagar då över att jugendstilen och secessionismen haft en tendens att avlösas av biedermeier, inte en funktionell och upplevd sådan utan en spekulation i stil, efter mönster från det sena 1800-talet.[4]

7.

8.

9.

6. Vas av Simon Gate, Orrefors 1917.

7. Kanna av Edward Hald. Ur servisen Halda, Rörstrand 1919.

8. Vas av Wilhelm Kåge, Gustavsberg 1917.

9. Affisch för utställning i Bergen 1917, teckning av Edward Hald.

Vill man dra paralleller mellan företeelser på kontinenten och Hemutställningen 1917 kan man peka på en utställning av möblerade smålägenheter för arbetare och lägre tjänstemän som ägde rum 1910 på Museum für Kunst und Industrie i Wien.[5] Programmässigt var utställningarna likartade: smålägenheter av olika typer, möbler till begränsade kostnader och möjliga att framställa industriellt. Formmässigt har utställningarna ingenting gemensamt, men en utställning av smålägenheter anordnad 1915 av Münchener Ostpreussenhilfe kan möjligen haft direkt betydelse för Hemutställningen. I en presentation i Kunst und Dekoration sägs att utställ-

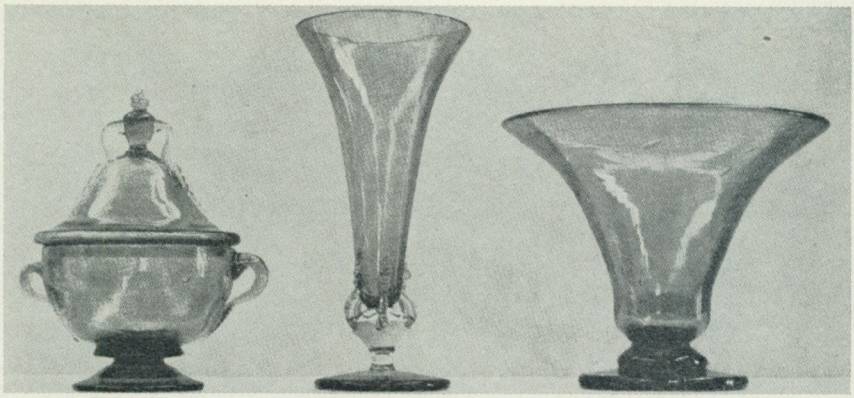

10.

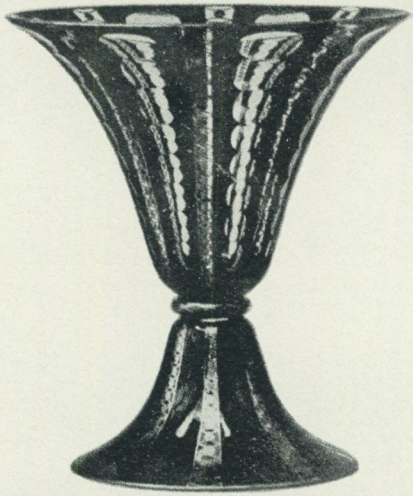

11.

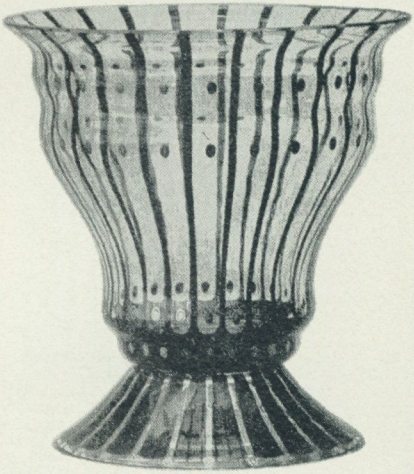

12.

10. Glas av Edwin Ollers, Kosta 1917.
11—12. Prydnadsglas, Joh. Oertl & Wien, 1916.
13. Keramik från konsthantverksskolan i Bern, 1915.
14. Bonbonière, silver och halvädelstenar, C. O. Czeschka, Wien 1909.

13.

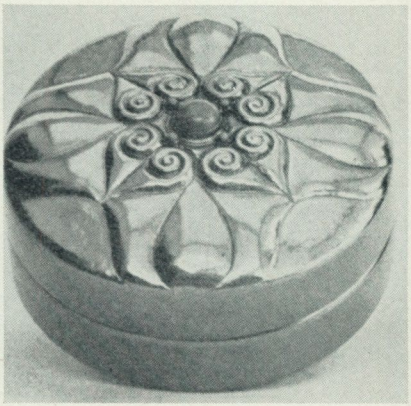

14.

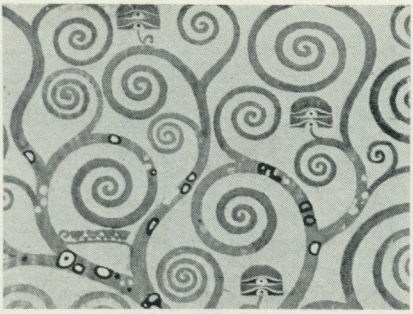

15. Detalj av frisen i Palais Stoclet, Gustav Klint 1905—09.

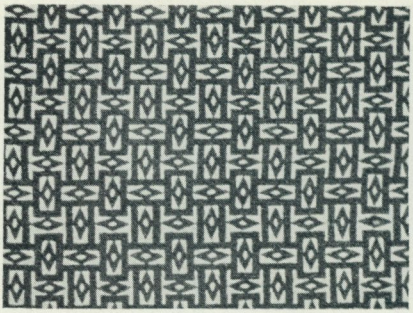

16. Tygtryck, Josef Hoffmann, Wien 1909.

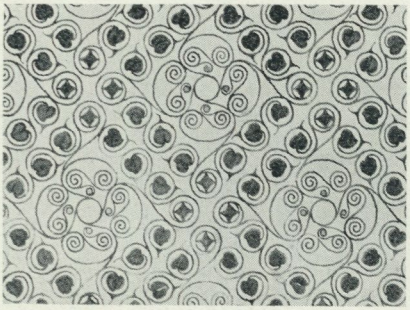

17. Pappersmönster, Otto Prutscher, Wien 1908.

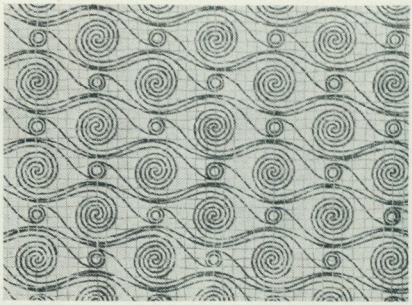

18. Pappersmönster, Otto Prutscher, Wien 1908.

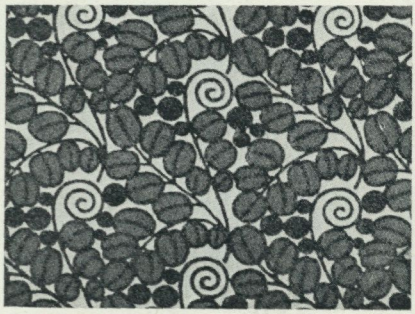

19. Tygtryck, Josef Zotti, Wien 1908.

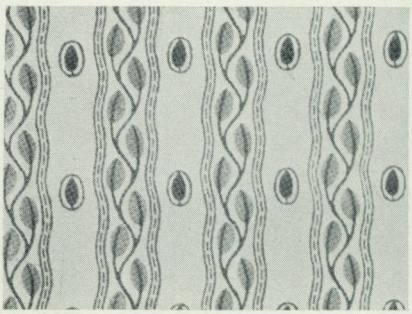

20. Tygtryck, Josef Hoffmann, Wien 1909.

ningen kommit till för att hjälpa befolkningen i Ostpreussen som till stor del fått sina hem skövlade av kriget. Man syftade till en folklig enkelhet utan att vilja hemfalla åt någon allmogeimitation.[6] Bilderna visar rum med biedermeierstämning, kökssoffor med utsvängda gavlar och genombrutna obekväma ryggstöd, biedermeierstolar eller möbler med ett drag av barock i sargens profil eller benens utformning. Det finns inget bevis för att dessa bilder betytt något för dem som gjorde interiörerna på Hemut-

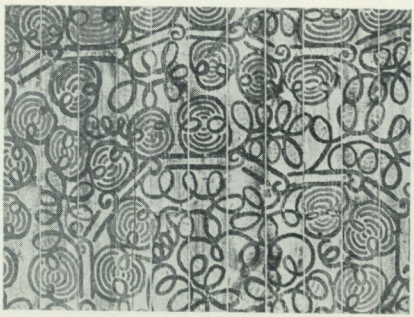

21. Tak dekorerat av Filip Månsson. G. Lagercrantz villa i Djursholm, 1910.

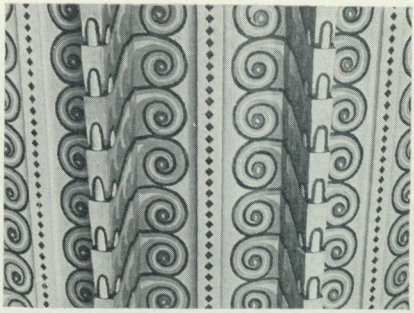

22. Predikstolen i Hjorthagens kyrka. Ark. C. Bergsten, 1909.

23. Kapitäl i entrén till Oscarsteatern, Stockholm. Ark. A. Anderberg, 1906.

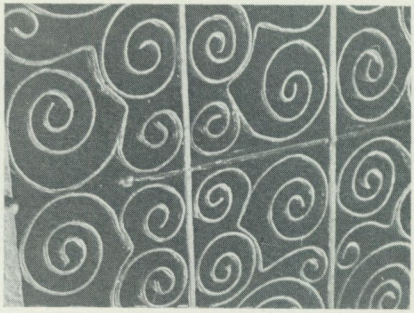

24. Järngaller, Hjorthagens kyrka, 1909.

25. Baldakin, Oscarsteaterns entré, 1906.

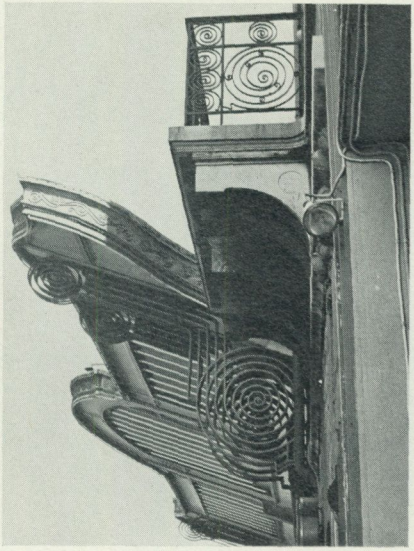

26. Tavla för psalmnummer, Hjorthagens kyrka, 1909.

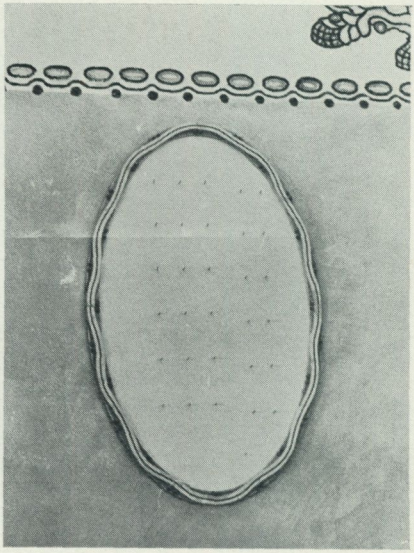

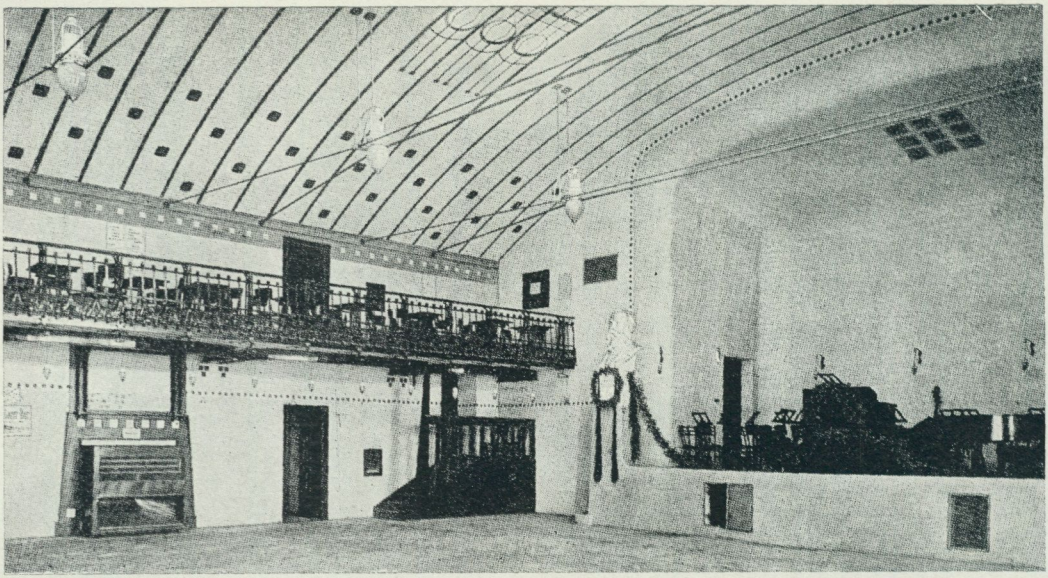

27.

28.

ställningen i Stockholm, men där finns påfallande likheter. I Asplunds berömda kök har skåpet fått en liknande utformning, volangen på den öppna hyllan, den nakna klockan på den i övrigt tomma väggen. Stämningen i rummen, given av de omålade träm öblerna, de enkla textilierna, enkelheten i utformningen och glesheten eller renheten, hur man nu vill uttrycka det, är mycket likartad i flera av 1917 års interiörer. Asplunds interiör förefaller dock att vara enhetligare och konstnärligt mer genomarbetad.

Att det var en biedermeierstämning i många av interiörerna 1917 påpekade redan samtiden och såg däri ett svenskt drag. Man förbisåg att en motsvarande tendens fanns samtidigt i Tyskland och att den ursprungliga biedermeierkulturen hade tyskt och österrikiskt ursprung och kommit från Tyskland via Danmark till Sverige. Här levde den kvar som en hemtrevlig senempire långt in på 1840-talet i borgerliga hem och ännu längre i allmogemiljö. Ursprunget är en kultur som vi hade gemensam med Tyskland, därav kom de nyskapande formerna att kännas hemvana och man uppfattade dem som nationella.

En i detta sammanhang viktig bok är Heinrich Tessenow: Hausbau und dergleichen, som kom ut 1916 mitt under kriget. Där finns en mängd tecknade interiörer, anspråkslösa låga rum med fönster som ofta delats i tre lufter och spröjsats i avlånga vilande rutor. Möblerna har en klar enkel konstruktion, ofta av biedermeierkaraktär. Lamporna är omgivna av tygvolanger, en blommande kvist står ofta lite japanskt i en kruka på golvet eller något åt sidan på ett skåp. Rummen framställes skugglösa, som en addition av verklighetsnära föremål. Det är samma stillhet som finns i interiörmåleri från tidigt 1800-tal.

Utan tvekan har dessa interiörer haft betydelse för Hemutställningens utformande. Fönstertypen, helt osvensk, de volangförsedda lamporna, de tomma väggarna och kakelugnarna har tycke av Tessenows ritningar.

27. Interiör från Arbeiterheim Favoriten. Ark. H. Gessner, Wien, 1902.
28. Stora salen i Läkaresällskapets hus, Stockholm, före ombyggnaden. Ark. C. Westman 1905.
29. Sidoportal. Läkaresällskapets hus 1905.

30. Kejserliga väntsalen vid Schönbrunn, Wien. Ark. Otto Wagner, 1897.

31.

Förutom interiörerna utställdes en mängd konsthantverk, som kommit till i samarbete mellan konstnärer och industrier. Oftast avbildat är Edvin Ollers glas från Kosta, Edward Halds porslin från Rörstrand, Gates glas från Orrefors och Kåges serviser från Gustavsberg. Också till detta finns utländska förebilder, ursprunget torde vara Wiener Werkstätte, startat 1903 och från denna tid dominerande inom allt konsthantverk. Vi har mycket få bevis på att svenska konstnärer, förutom några få arkitekter, besökte Wien. Vi kan därför inte komma med några påståenden om direkt påverkan, men det wienska konsthantverket och arkitekturen med namn som Josef

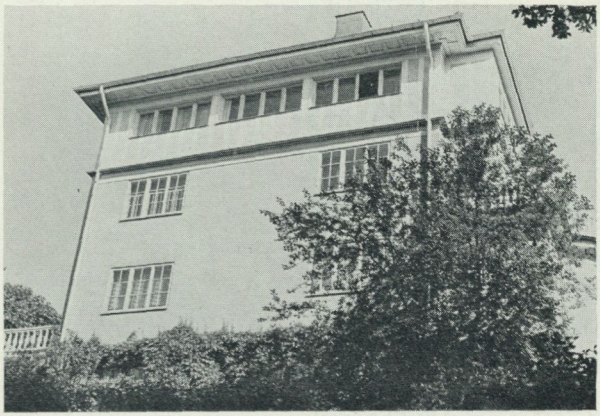

32. Torben Grut, egen villa Sunnanlid på Djurgården, Stockholm 1908.

33.

Hoffmann och Koloman Moser i förgrunden dominerade andligen hela den tyska konsttidskriftfloran in till 10-talets slut.[7] Ständigt ägnas hela nummer åt deras verksamhet och man ser deras genomslagskraft i tyska arbeten, i en stor del av Deutsche Werkbunds produktion och kanske allra tydligast i reportagen från konstskolornas elevuppvisningar.[8] Knappast något ger ju så som konstskolornas arbeten ett snabbt utslag av vad som rör sig i tiden. Trots att mycket av Wiener Werkstättes produktion känns välbekant när man har svenskt 1910-tal i minnet är det alltså svårt att peka på ett direkt inflytande. Att det är Wien som är källan, anser vi dock stå utom diskussion, även om det kan vara genom Tyskland och tysk publiceringsverksamhet som svenskarna fått sin inspiration.

31. Otto Wagner, egen villa i Hütteldorf, Wien.

Det wienska konsthantverket arbetar, som vi uppfattar det, på två skilda linjer. Den ena är helt geometrisk, gärna kubistisk, ofta i svart och vitt. Det kan vara askar i elfenben och ebenholts, läderarbeten i svart och vitt eller tryckta tyger som har en helt geometriserande dekor, ofta med en stegvis förskjutning av formerna, vilket ger en förvirrande optisk effekt. Man arbetar med ytmönster med förskjutningar mellan kvadrater, rektanglar och romber och med cirklar inskrivna i romber. Åtskilligt av den s. k. »optiska» mönstergiven från 1966–67 har likheter med detta, men då, omkring 1910, har vi få likheter i Sverige. Den andra linjen i det wienska konsthantverket arbetar med en barock formglädje: det är glas som sväller och dras ihop för att svälla igen. Det är skålar som står på fot uppbyggd av olika stora kulor och vars kuppa generöst breder ut sig som en tunn blomkalk. Det är skålar av metall på genombrutna fötter med tunna fladdrande väggar i kuppan eller med ett lock som avslutas med en bullig knopp, oregelbunden till formen, kanske som några sammanvuxna bubblor. Det är kärl med öron som har en knottrig ytterprofil och det är små feta putti som bär fruktkorgar eller svällande blomstergirlander.[9] Det är former som i hög grad påverkat Georg Jensens silver, men man spårar dem bakom Ollers glas och Kåges krukor och också bakom en del av Gates och Halds glas, särskilt deras vida skålar på fot. Detta är inte sagt för att förringa de svenska konstnärernas insatser — ingen lever väl ensam på en planet — utan för att försöka förklara varifrån inspirationen till en ny formvärld kom.

33. Hyreshus vid Floragatan i Västerås. Ark. Emil Befwe omkr. 1905.

Det nya och det som visade framåt i 1917 års utställning är det sociala engagemanget, försöken att göra billiga och bra inredningsföremål för massframställning. I interiörerna är det den spartanska intimiteten som känns som en ny och konstnärlig styrka. Där är aldrig någon överlastning, där är stora rena ytor; det är uttryck för en konstnärlig ekonomi, som man inte på mycket länge strävat efter i rumsgestaltning. I detaljernas utformning i möbler, kakelugnar t. ex. är det emellertid en ren tillbakagång från jugendtidens vilja till nyskapande. Kanske kan det förklaras som en nostalgi i krigstidens Tyskland att söka sig formmässigt tillbaka till en tryggare tid och att vi följt den tyska förebilden. Dag Widman säger också att resultatet på produktplanet helt na-

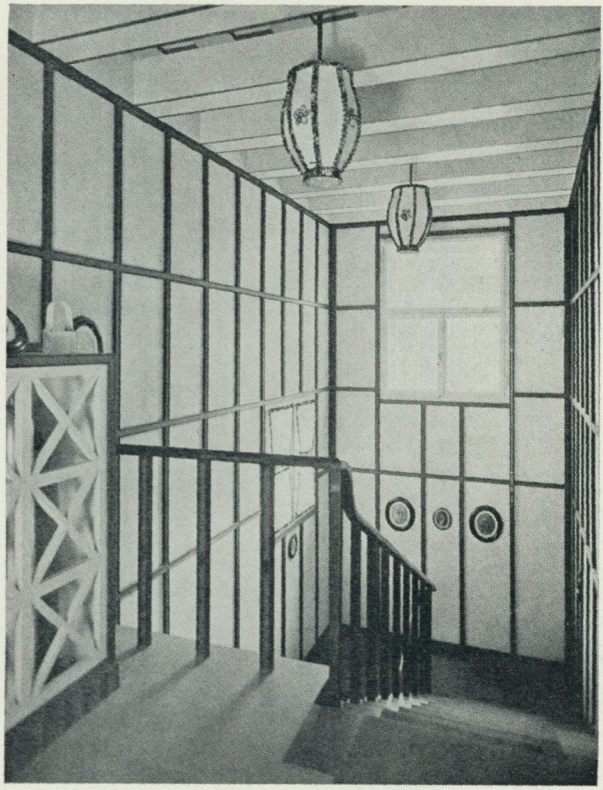

34. Hall i privatvilla. Ark. J. Hoffmann.

turligt var av ganska ytligt slag och framhåller som en av utställningens viktigaste resultat att ett flertal konstnärer varaktigt knöts som fasta medarbetare till industriföretag.

Vi har valt 1917 års hemutställning som focus för att belysa inflytanden utifrån. Men låt oss nu lämna utställningen och gå något tillbaka i tiden för att söka ett tidigare inflytande av wienskolan i svensk arkitektur.

Man kan finna det där man minst anar det. Ta t. ex. Carl Westmans Läkaresällskapets hus vid Klara kyrkogård, ritat 1904. Det har stundom ansetts inspirerat av dansk tegelarkitektur, stundom av engelsk. Det har betecknats som kärvt och svenskt och som inledningen till den nya svenska tegelarkitektur, som går under namnet nationalromantik eller nationalrealism, men ingen har, så vitt vi vet, sett att där också finns ett wienskt inflytande. Se t. ex. på fasadens två sidoportar. De har blivit ändrade från fasadritningarnas mer konventionella galler till släta kopparklädda portar. I varje porthalva finns uppslitsade hål, som strävar trappstegsvis in mot dörrmitten. Gatunumret »No 10» är gjort i smide och inträtt i ett hål som skurits dels ur de båda porthalvornas övre hörn, dels ur portens överstycke, vilket centrerar hela dörren. Tillsammans med huvudportalen är de ett par av Stockholms intressantaste portar från den här tiden men numera fullständigt misshandlade av masonitskivor, som spikats fast på insidan så att formdjupet försvinner. Samma wienska inflytande går igen i interiören t. ex. i den stora samlingssalen, sådan den var före ombyggnaden, med sin stora vita rymd och tunna linjebårder.

Detta var den renaste och lättillgängligaste sorten av den wienska formgrammatiken. När wieninflytandet, närmast genom Otto Wagner, visade sig i Dramatens byggnad av Fredrik Liljekvist (1907) var Westman den förste att bedöma byggnaden som osvensk och efterlyste en »strävan mot helgjuten ärlig svensk arkitektur.»[10] Liknande kritik drabbade även Bergstens och Morssings utställningsbyggnader i Norrköping 1906, som av Ragnar Östberg karakteriserades som »veritabel benrangelsarkitektur».[11] Varken Westman eller Östberg nämner något wienskt inflytande, de uppe-

35. Österrikiska paviljongen på Werkbundutställningen i Köln 1914. Ark. J. Hoffmann.

håller sig enbart vid de konstnärliga kvaliteterna. Östberg hade emellertid redan tagit upp wienska motiv, dels i en sedan helt omritad portöppning i en skiss till villa Ekarne daterad 1905, dels i det året därpå färdiga trapphuset och hallen i samma byggnad.

Ett mera känt exempel på medvetet wienskt inflytande i Sverige är det inre av Hjorthagens kapell ritat av Carl Bergsten (1909). Här finns också den klara konstruktiva betoning av rummets olika delar, väggskivor, balkar och ljusöppningar, som i så hög grad karakteriserar Otto Wagners arkitektur, förenad med en sparsam och medvetet placerad dekor av Werkstättekynne. Bergsten hade ju också studerat i Wien under året 1904 och var vid sin hemkomst mycket påverkad av Wagner, Olbrich och Hoffmann.[12] Clason, Tengbom och Östberg var i Wien 1908 på en internationell

36. Affärs- och kontorshus i Västerås. Ark. Erik Hahr 1915.

37. Portal till ateljébyggnaden Ernst-Ludwig-Haus i Darmstadt. Ark. J. M. Olbrich 1901.

38. Konsthallens entré, Norrköpingsutställningen 1906. Ark. C. Bergsten och G. Morssing.

arkitektkongress; i övrigt är det ännu svårt att belägga direkta kontakter med Wien.[13]

Med dessa exempel för ögonen skall vi gå tillbaka till källorna.[14] Otto Wagner, Wiens ledande arkitekt vid sekelskiftet, hade utgått från en klassicistisk tradition hos Schinkel (1781—1841) och Th. Hansen (1813—1891). Vid sekelskiftet utvecklade han denna tradition mot något nytt. Han arbetade med stora släta ytor, ofta beklädda med fyrkantiga vita stenplattor, som var fastsatta med synliga metallkramlor. De släta ytorna kontrasterade han mot rikt dekorerade partier. Byggnaderna tornar ofta upp sig mot en mäktig mittpunkt, en kupol eller ett torn. Hans hus är stora i skala och allvarliga, nästan högtidliga.

Wagner var professor i arkitektur i Wien och i kretsen kring honom od-

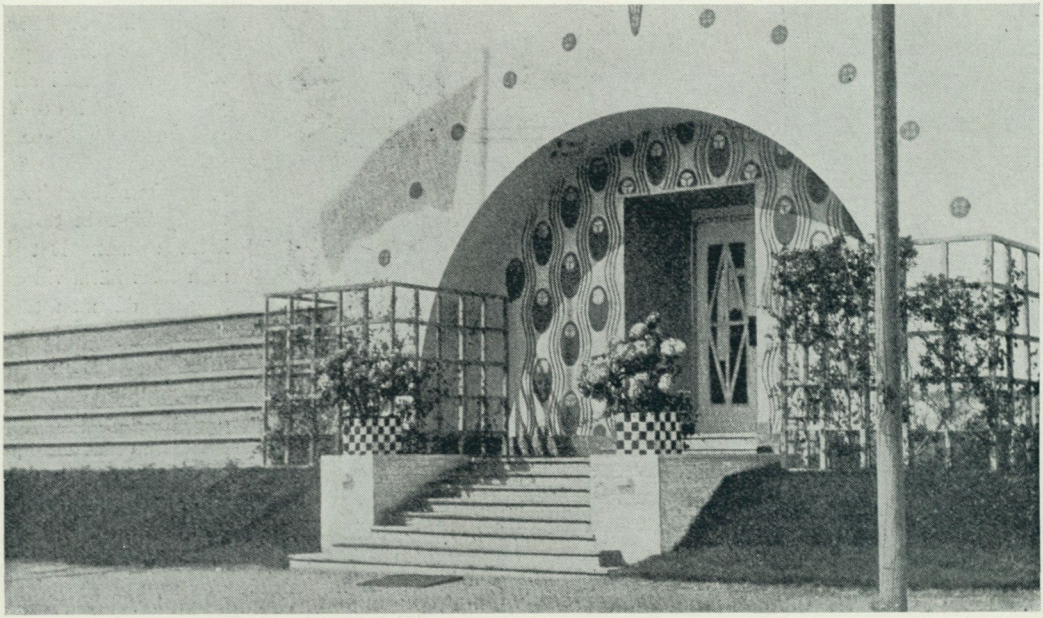

39. Emblem för Wiener Werkstätte.

40. Emblem för Norrköpingsutställningen.

41. Mästarsignatur för Konrad Koch, Wiener Werkstätte.

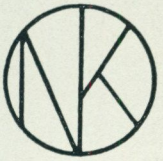

42. Emblem ur NK:s vinterkatalog 1920—21.

lades en friare arkitektur med ett mycket speciellt och uttrycksfullt formspråk. Josef Hoffmann utgick från engelsk cottage-tradition, men genom inflytande av bl. a. skotten Charles R. Mackintosh nådde han tidigt fram till en interiörstil, som kännetecknas av vita rum med släta väggar och räta vinklar i alla inredningsföremål. Detaljer i svart, guld eller lysande färg, alltid i geometriska former gav den vita rymden ordning och karaktär. Hoffmann var nog sin tids mest uppburne arkitekt. Hans verksamhet sträckte sig från stora byggnadskomplex till alla slags inredningsföremål och prydnadssaker. Hans arkitektur gick mot en sträng klassicism.

Det tredje stora arkitektnamnet i Wien är Joseph Maria Olbrich. Han överflyttade sin verksamhet redan 1899 till Darmstadt. Hans arkitektur är mindre konstruktivt betonad men desto mer expressiv. Husen är vita med kraftiga tyngdpunkter i nästan överdrivna detaljer: stora taksprång, kraftfulla bårder i färg och djupt indragna portiker. Husens inre böljar av dynamiska jugendlinjer. Den inre dynamiken känns ut genom fasaden i portarnas sega utskärningar och de oregelbundet placerade fönstren.

I den mycket speciella wienska atmosfären gjorde sig också brittisk kultur gällande. Mackintosh's inflytande är redan nämnt. Också arkitekten Adolf Loos, mest bekant för sin kamp mot ornamentik i byggnadskonsten, var influerad av engelsk heminredning och försåg gärna sina interiörer med Chippendale-möbler. Både han och Josef Frank använde efter engelskt mönster ofta mörka takbjälkar, brashörn, låga liggande fönster och mjuka möbler klädda med blommiga kretonger. (Genom Frank och Svenskt Tenn kom en engelsk hemkultur i wiensk tappning till oss på 1930-talet.)

Det är kanske alltför lättvindigt att här endast karakterisera de tre, fyra stora arkitekterna då det fanns en stor mängd österrikiska, ungerska och tjeckiska arkitekter verksamma i Wien som arbetade i samma anda. Deras ofta svåruttalade namn har ännu inte fått samma slagkraft, men deras arbeten har satt sin karaktär på stora delar av staden och genom tidskrifter spreds kunskapen om deras verksamhet. Wien var ju något av Europas huvudstad och en smältdegel av stora mått för en antinationell kultur. Wiensk arkitektur hade en sådan genomslagskraft att den präglade stora delar av Tysklands byggnadskonst. Det gör det svårt att veta på vilka vägar ett wienskt inflytande nådde Sverige.

Har man väl fått upp ögonen för wienarkitekturens särart och de wienska detaljformerna, hittar man dem snart överallt i svensk tidig 1900-talsarkitektur. Överallt i städerna finns hyreshus av jugendkaraktär, där fönstren fått en smårutig spröjsning ovan tvärposten och där balkong- och trappräcken fått Wiener Werkstätte-ornamentik. Man finner portaler till hyreshus omgivna av tunga granitblock, i vilka parallella våglinjer huggits in som om en jättehand lekt med fingrarna i stenen, också det ett drag från Wien, möjligen förmedlat genom finsk arkitektur, som också hade en viss smak för det gigantiska. Över huvud taget tog finnarna ännu starkare intryck av wiensk arkitektur än vad

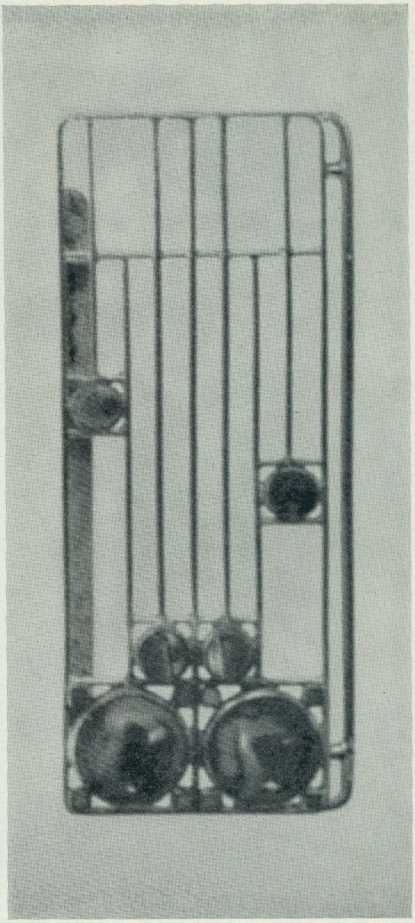

43. Järngrind, Baldersgatan 7, Stockholm 1911.

44. Smycke av Josef Hoffmann, Wiener Werkstätte 1908.

svenskarna gjorde. De omvandlade intrycken till en mycket egen och speciell byggnadskonst, som redan strax efter sekelskiftet nådde internationell berömmelse.

I Stockholm finner man wieninflytande t. ex. i Bergstens Intima teatern (1911), nuvarande biografen Aveny, med sin metallfris på fasaden och frodiga smidesgaller i porten. Bobergs Nordiska Kompaniets byggnad (1914) har wienska drag både i helhetskonceptionen (Olbrich) och i utformningen av detaljer som galler, portar och spröjsningar. Enskilda bankens hus och Philipsonska villan vid Karlavägen 35, båda av Ivar Tengbom (1915) bär wienska drag. Milles stora urnor på Enskilda bankens grindstolpar mot Wahrendorffsgatan accentuerar det wienska i husets portaler, fönsteromramningar och galler. I en bildsvit har vi försökt samla ytterligare exempel på wienpåverkan. Flera av de mer kända arkitekterna är företrädda: Grut, Bergsten, Hahr,

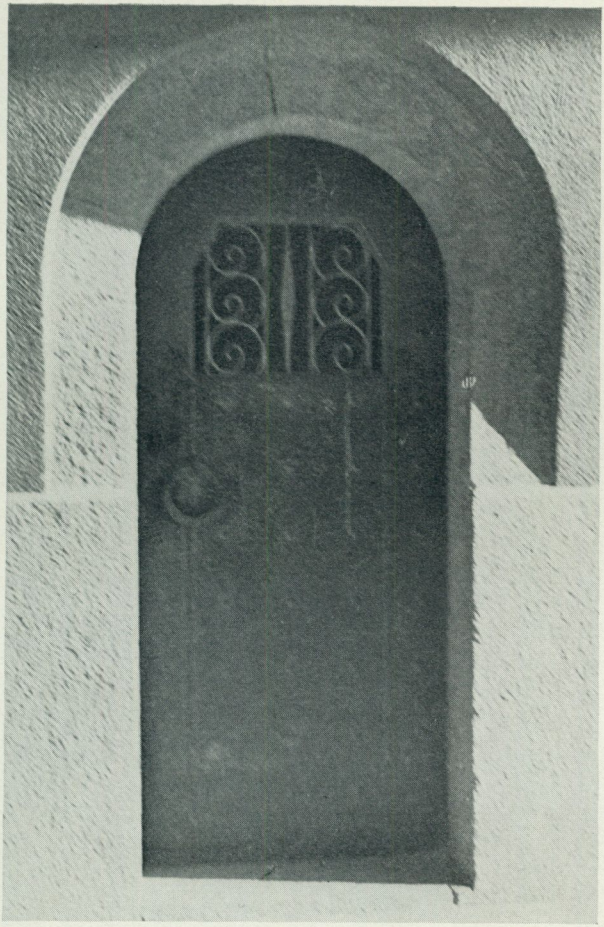

45. Port, Kungsgatan under Malmskillnadsgatans bro, Stockholm omkr. 1910.

Anderberg m. fl. men också anonyma arkitekters arbeten. Några exempel är ornamentala detaljer från hus eller rum som i sin helhet inte har wienkaraktär, andra är byggnader där hela konceptionen är wiensk. Särskilt inom smidet och dekorationsmåleriet finner man tydligast ett wienskt inflytande.

Vem har väl betraktats som svenskare än dekorationsmålaren Filip Månsson? Kanske beror det på hans samarbete med alla nationalromantikens stora arkitekter, kanske på att hans akantusslingor — det motiv han tycks ha älskat mest — uppfattades som en medeltida svensk tradition. Men hans akantusslingor förvandlas ibland till voluter som ligger så tätt att en ytverkan uppstår, och då känner vi plötsligt igen en mönstervärld från Koloman Moser eller Gustav Klimt. »En blomma här och en snurribus där», så karakteriserades Månssons muralmåleri av Carl Larsson i ett brev till Carl Westman 1915.[15]

Ett socialt medvetande om vikten av sunda och vackra bostäder för arbetare och lägre tjänstemän g'orde det möjligt att överallt kring Tysklands storstäder bygga villastäder. Mönstret kommer givetvis från England och det är Hermann Muthesius som är den starkaste drivkraften. Ofta planerades villastäderna efter mönster av Raymond Unwins Hampstead Garden Suburb. Det är ett patriarkaliskt mönster som översätts till mycket små förhållanden. Var och en har sitt lilla hus och sin gård och sin trädgård, värnade mot grannen av staket eller plank. Gatorna svänger mjukt och bildar torgplatser och säckgator. Sådana städer där den privata tryggheten omhuldas byggs i Tyskland mitt under världskriget, t. ex. Staaken bei Spandau, utförd efter arkitekten Paul Schmitthenners ritningar.[16] Husens utseende växlar gata från gata, ibland dominerar en engelsk cottage-stil, ibland en ganska spröd klassicism. Till de senare hör en rad hus med höga gavlar och små biedermeiermässigt utförda portar. Dessa gavelhus bör ha varit bekanta för arkitekten Gunnar Wetterling, när han 1919 ritade sitt radhusområde i kvarteret Drivbänken i Äppelviken. Men han

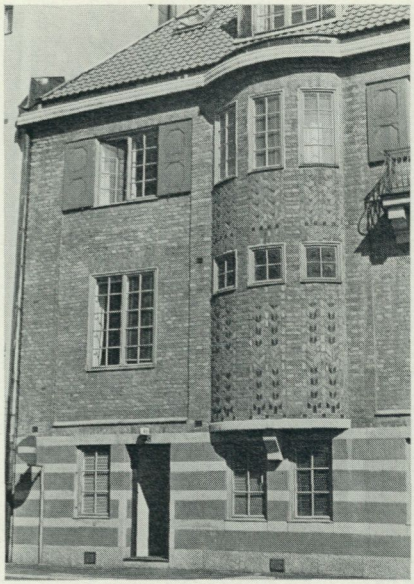

46. Baldersgatan 4 b, Stockholm. Ark. E. Lallerstedt, 1911. Exempel på Wagnerskolans influens.

47. Linnégatan 15, Stockholm 1912. Detaljer av tysk och wiensk art.

kan också ha känt till Heinrich Tessenows villastad Hellerau utanför Dresden. Tessenow hade presenterat den i sin förut nämnda bok Hausbau und dergleichen 1916 och redan samma år använde Gregor Paulsson i sin bok Den nya arkitekturen en bild därur som prov på en föredömlig radhusbebyggelse. Tessenows hus har slätputsade murar, fönster placerade i

48. Enfamiljshus i trädgårdsstaden Staaken vid Berlin-Spandau. Ark. P. Schmitthenner, 1913—15.

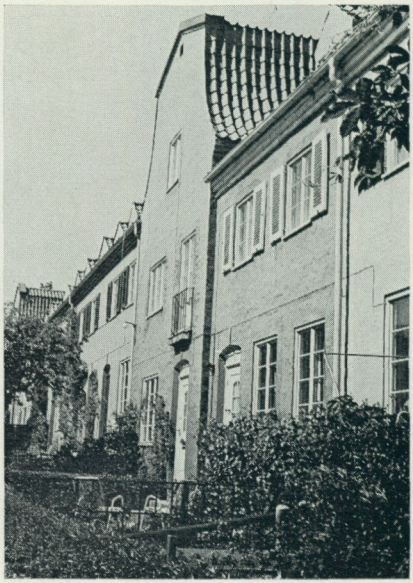

49. Kvarteret Drivbänken, Äppelviken. Ark. G. Wetterling 1919.

50. Från kvarteret Drivbänken, Äppelviken 1919.

51. Enfamiljshus i trädgårdsstaden Hohensalza—Posen. Ark. H. Tessenow.

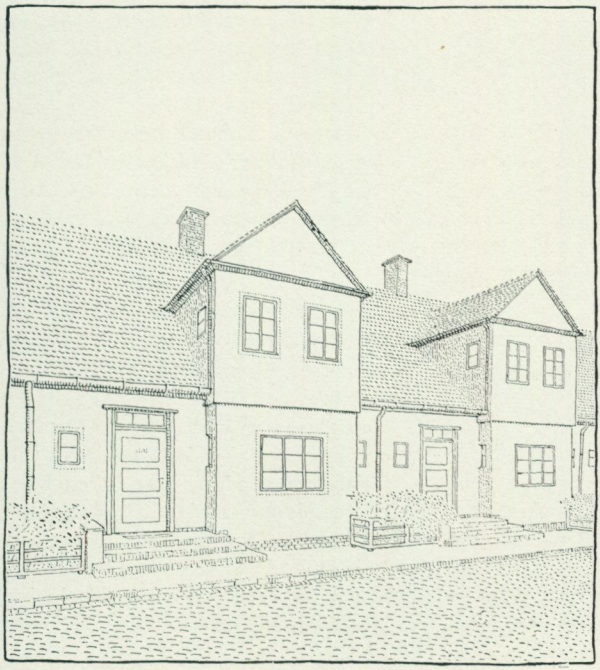

murlivet, ofta försedda med fönsterluckor. Dörrarna är smala, ofta omgivna av spaljéer. Han frammanar en intim idyll, kanske just för att en sådan behövdes 1916. Hustyperna, de arkitektoniska detaljerna och tomtplaneringen i kvarteret Drivbänken går tillbaka på förebilder från Staaken och Hellerau. Wetterlings lilla äppelviksstadsdel har ofta betecknats som engelsk och givetvis ligger det ett engelskt inflytande bakom, men den direkta förebilden är helt tysk.

Vid närmare bekantskap med skeendet på kontinenten och dess tidskrifter, som fanns att tillgå här, måste man, som vi här har gjort, gradvis avstå från tron på en helt självständig svensk arkitektur och konsthantverk. Sverige stod genom en mycket stor flora av konstlitteratur i kontakt med den tyskspråkiga världen även under brinnande krig. Vad svenskarna tog

upp var dock delvis en ganska bornerad andrarangskonst, som fyllde konsttidskrifterna. Det verkligt nya och radikala, Bauhausrörelsen, som redan nu växte fram i Tyskland, satte ännu inte några spår i Sverige.

[1] Svenska Slöjdföreningens Tidskrift 1914, sid. 132 ff. Se också Svenskt konsthantverk från sekelskifte till sextiotal, Nationalmuseum, Sthlm 1967, sid. 35 ff.

[2] Svenska Slöjdföreningens Tidskrift 1917, sid. 72.

[3] Gregor Paulsson: Anarki eller tidsstil, i Svenska Slöjdföreningens Tidskrift 1915, sid. 1 ff. Av samme författare: Den nya arkitekturen, Stockholm 1916. Dansk upplaga med annan illustrering, Köpenhamn 1920. — Av samme författare: Min väg till konstvetenskapen, Uppsala Universitets Konsthistoriska institution femtio år, Acta Universitas Upsaliensis, Uppsa'a 1968, sid. 17 ff.

[4] Två tal av H. Muthesius: Die Bedeutung des Kunstgewerbes, hållet våren 1907, och Wo stehen wir?, 1911, båda publicerade i Julius Posener: Anfänge des Funktionalismus, Berlin Frankfurt, Wien 1964, sid. 180 ff. och 190 ff.

[5] Deutsche Kunst und Dekoration, Band XXVII, Darmstadt 1910—11, sid. 97 ff.

[6] Deutsche Kunst und Dekoration, Band XXXVI, Darmstadt 1915, sid. 430—444.

[7] T. ex. tidskrifterna Der Architect, Wiener Monatshefte für Bauwesen und Decorative Kunst, Wien — Das Interieur, Wien — Ver Sacrum, Wien — Deutsche Kunst und Dekoration, Darmstadt — Die Kunst (Angewandte Kunst), München — Moderne Bauformen, Stuttgart. — Även The Studio Yearbook, London, bevakade under 1910-talet tysk och österrikisk arkitektur och konsthantverk.

[8] se not 7.

[9] Se även utställningskatalogerna Wien um 1900. Ausstellung veranstaltet vom Kulturamt der Stadt Wien, Wien 1964, och Die Wiener Werkstätte. Moderne Kunsthandwerk von 1903—1932, Wien 1967.

[10] Arkitektur 1908, sid. 48.

[11] Arkitektur 1906, sid. 111.

[12] Katalogen Carl Bergsten 1879—1935, Norrköping 1964. Text av Bengt O. H. Johansson.

[13] Arkitektur 1908, sid. 63 och 82 ff. Filip Månsson biträdde Östberg med dekorationer i den lokal, där en svensk arkitekturutställning anordnades i Wien 1908 i samband med en internationell arkitektkongress.

[14] Architectur Olbrich, Bd I—III, Berlin 1901—14 (planschverk). H. Geretsegger—M. Peintner, Otto Wagner, Wien 1964. Ludvig Müntz—Gustav Künstler, Adolf Loos, Pioneer of modern architecture, London 1966. Den bästa översikten finns i tidskriften Der Aufbau, 19. Jahrgang, Wien 1964, Heft 4/5, som utkom i samband med en serie utställningar på temat »Wien um 1900».

[15] Citatet lämnat av redaktör Eva von Zweigbergk, som funnit brevet.

[16] Wasmuths Monatshefte für Baukunst, 3. Jahrgang 1918—19, sid. 187. På en vignett med en bild av staden Staaken och symboler för fred och krig står följande vers: »Man bracht diese Stadt zu Stand, als fürchterlich der Krieg entbrannt. Des gedenke wer hier Heimat fand und stehe treu zum Vaterland.» Se även Hermann Muthesius, Kleinhaus und Kleinsiedlung, München 1918.

Bildernas ursprung:

1. Sv. slöjdföreningens bildarkiv. 2. G. Paulsson. Den ny arkitektur, Kbvn 1920. 4—5. Deutsche Kunst und Dekoration (härnedan kallad DKD) 1915. 6—8. Foto Nationalmuseum. 9. Sv. slöjdföreningens bildarkiv. 10. Sv. slöjdföreningens tidskrift 1917. 11—12. DKD 1916. 13. DKD 1915. 14. DKD 1909. 15. Die Wiener Werkstätte, katalog, Wien 1967. 16. DKD 1909—10. 17—18. The Studio Yearbook 1908. 19. The Studio Yearbook 1913. 20. DKD 1909—10. 21. Foto Nord. museet. 22—26. Foto O. Hidemark. 27. Der Aufbau 1964. 28. Foto Nord. museet. 29—32. Foto O. Hidemark. 33. Sven Drakenberg, Västerås stads byggnadshistoria från 1800-talets mitt, Västerås 1962. 34. DKD 1916. 35. Der Aufbau 1964. 36. Sven Drakenberg, a. a. 37. Die Kunst 1901. 38. Arkitektur 1906. 39. Die Wiener Werkstätte, katalog, Wien 1967. 40. Arkitektur 1906. 41. Die Wiener Werkstätte, katalog, Wien 1967. 43. Foto O. Hidemark. 44. Die Wiener Werkstätte, katalog, Wien 1967. 45—47. Foto O. Hidemark. 48. Wasmuths Monatshefte 1918—19. 49—50. Foto O. Hidemark. 51. H. Tessenow, Hausbau und dergleichen, 1916.

SUMMARY

The Continent and Sweden. Influences on Architecture and Handicrafts around 1917

This essay represents an attempt to chart the foreign currents which influenced Swedish handicrafts and architecture around 1917. It is based on private studies made by the authors in Vienna and Darmstadt and on studies of the literature, chiefly in journals of that time. Earlier historical accounts have usually treated this period with much national self-esteem and without an eye for the continent.

The great interest shown in Germany for the Biedermeier style, manifested in Paul Mebes' book "Um 1800", had its counterpart in Sweden and, owing to the common origin, was conceived of as a national expression in both countries. The programme of social aesthetics of Der Deutsche Werkbund was well known to the Swedes; Gregor Paulsson in particular, through studies in Germany, was well familiar with its activities. The Homes Exhibition at the Liljevalch Art Gallery in the autumn of 1917 was a great manifestation arranged by the Svenska slöjdföreningen, now known as Swedish Society for Industrial Design. Furnished small flats were shown, with objects which could be manufactured industrially, and art wares of all kinds produced through the cooperation of artists and industry. The social programme was in the spirit of the Werkbund; aesthetically the furnishings contained much that was reminiscent of a simple Biedermeier style. Possible prototypes may have been a similar exhibition arranged by Münchener Ostpreussenhilfe and the interiors in Heinrich Tessenow's book "Hausbau und dergleichen", published in 1916.

In art wares such as glass, silver, chinaware and ceramics, on the other hand, an influence on form is noticeable from

Wiener Werkstätte. Whether this influence came directly from Vienna or via German-language art journals is still unsubstantiated. German art wares were at this time much influenced by Wiener Werkstätte.

Traces of the influence of the Vienna school of architecture appear as early as 1905 in the work of Carl Westman and Ragnar Östberg. The illustrations show a number of examples by known Swedish architects—as a rule details of Wiener Werkstätte type, often appearing in houses which as a whole bear no trace of Vienna. But there are also buildings the entire conception of which shows a dependence on Wagner, Hoffmann or Olbrich. The Viennese influence is strongest in details such as wrought ironwork, window bars, the form of portals, and decorative painting. National romanticism's most highly esteemed decorative painter, Filip Månsson, has manifest touches of Koloman Moser and Gustav Klimt in his compositions.

Entirely different currents reached us from Germany. Garden suburbs for workers grew up there on the English pattern. The houses were often very small; the urban scene had a friendly, picturesque character with an early 19th century atmosphere. Examples are Staaken-bei-Berlin-Spandau designed by Paul Schmitthenner, and Hellerau-bei-Dresden by Heinrich Tessenow. The Drivbänken block in Äppelviken outside Stockholm, designed by Gunnar Wetterling in 1919, undoubtedly had these or similar German garden suburbs as prototypes.

Per-Olof Olsson

Demokratins arkitektur

1930 års Stockholmsutställning symboliserar genombrottet för den moderna arkitekturen i Sverige, vilken som stilföreteelse gavs namnet funktionalismen.

Den arkitektur som presenterade sig med vita, släta väggar, horisontala fönsterband, odekorerade putsytor, djärva konstruktioner med stora spännvidder blev en närmast chockartad upplevelse för det svenska folket. Den etablerade goda smaken blev skakad. Den konservativa opinionen gav ifrån sig indignerade protester. Situationen för många av de unga och entusiastiska arkitekterna blev inte bättre av att några dessutom gav uttryck för mer eller mindre genomtänkta radikala politiska åsikter. Härigenom stötte de sig med samhällets konservativa kretsar. Men även socialdemokraterna reagerade mot den moderna arkitekturens — i deras ögon mondäna — internationella stil utan kontakt med den folkliga smaken.

Allmänheten blev helt överraskad av Stockholmsutställningens arkitektur. Hittills hade man utanför huvudstaden egentligen inte sett några exempel på funktionalism. Och de som fanns hade ju ofta mött ett starkt lokalt motstånd. Ibland blev det riksaffärer. 1929 fördes ett byggnadslovsärende upp till regeringsrätten och en av den svenska arkitekten Ingrid Wallberg och den internationellt uppmärksammade schweiziske arkitekten Alfred Roth ritad villa i »funktionalistisk stil» erhöll ej byggnadslov. Regeringsrätten anbefallde Kgl. Byggnadsstyrelsen att yttra sig och styrelsen ansåg att en så utrerat modern byggnad skulle bryta sig ut allt för markant ur den svenska villaförstaden. »... ifrågasatt byggnad skulle på ett mindre hänsynsfullt sätt bryta det enhetliga intrycket av stadsbilden.»

I den populära debatten uppfattades funktionalismen som en estetisk företeelse, en stil med enkelhet och saklighet i sitt program och ett genombrott år 1930 eller året innan. I verkligheten var det något betydligt mer —

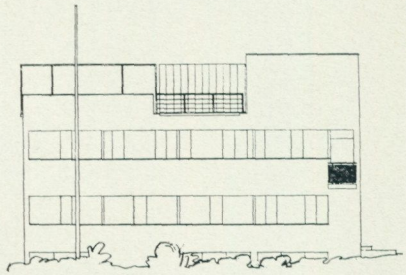

1. När den »funktionalistiska stilen» bröt igenom under 20-talets slut mötte den ett starkt motstånd hos konservativa kretsar och hos byråkratin. Detta förslag till villa i Jacobsdal i Göteborg, ritad av Ingrid Wallberg och Alfred Roth, godkändes ej av Kungliga Byggnadsstyrelsen.

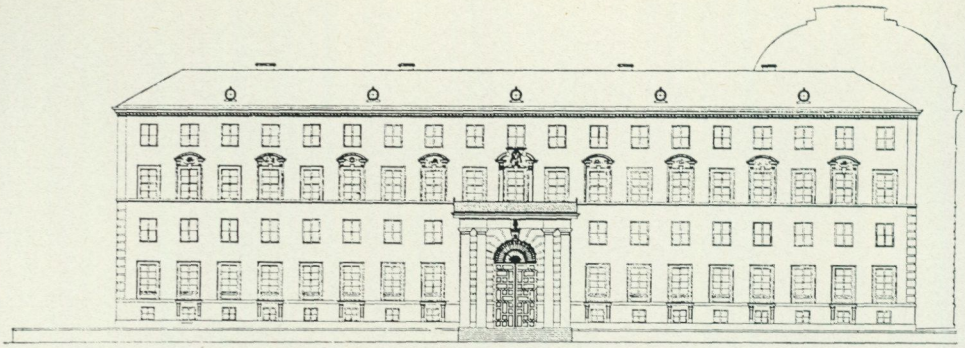

2. Ivar Tengbom ritade omkring 1925 Handelshögskolans byggnad i Stockholm. Det är ett typiskt exempel på en arkitektur laddad med dubiösa symbolvärden. I sin beskrivning säger arkitekten: »I vår tid med dess oerhörda ekonomiska tryck och dess utpräglade förkärlek för detaljer, måste det glädja en arkitekt att ställas inför en uppgift, där storhet i mått och linjer utgör själva grundlaget. Det är ej underligt att hans tankar då fara iväg söderut för att dröja vid Romas och Napolis mäktiga, av storhet och enkelhet präglade fasader och en kraftigt betonad portal som enda särmärke. Det är liksom här tagit i gestalt i byggnadskonsten något av samma storhet i kynne och handling, vilket också skapat den lärdomsanstalt, som det gällde att nu bygga ett hem.»

ett etiskt program som utformades vid 20-talets början och byggde på en utveckling inom arkitekturen som var jämngammal med industrialismen. Men funktionalismens estetik, dess yttre synbara dräkt är inte mindre intressant att studera.

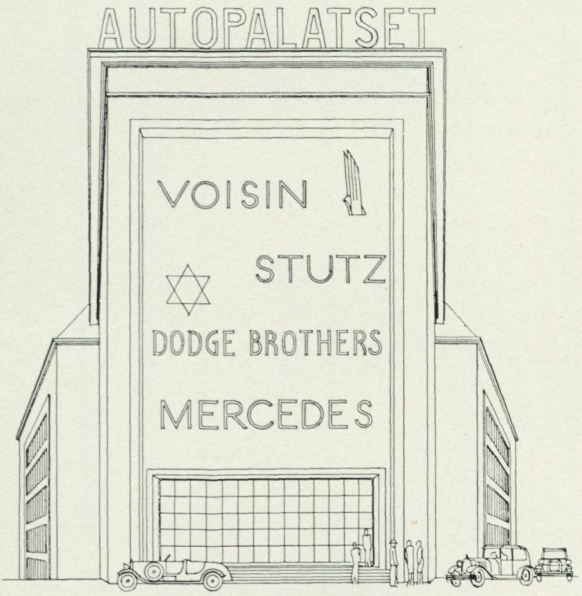

3. Ett exempel på mötet mellan nyklassicism och kontinental modefunkis. Ture Rybergs förslag till nybyggnad för Philipsons automobil aktiebolag. Byggnaden innehöll förutom garage ett bilhotell, klubblokaler och fyra tennisbanor med tillhörande utrymme.

Kring sekelskiftet gjorde en del arkitekter försök att förena konstruktivismen och den nya dekorativismen i den internationella arkitekturen med det sena svenska artonhundratalets nationalromantik. Det blev i stort sett ett misslyckande och stilen, det arkitektoniska språket, vulgariserades till bärare av konstruerade symbolvärden. Malmöutställningen 1914 försökte utan framgång fånga det baltiska innanhavets styrka och framtidsmöjligheter i en arkitektonisk klädnad. Kulmen i denna ogenerade våldtäkt på arkitekturen nåddes i Göteborgsutställningen 1923, där rent tivolimässiga effekter eftersträvades och nåddes. I en festskrift några år efter utställningen beskriver en av utställningsarkitekterna den ideologiska stilsatsningen på följande sätt.

»Det stod oss redan från början

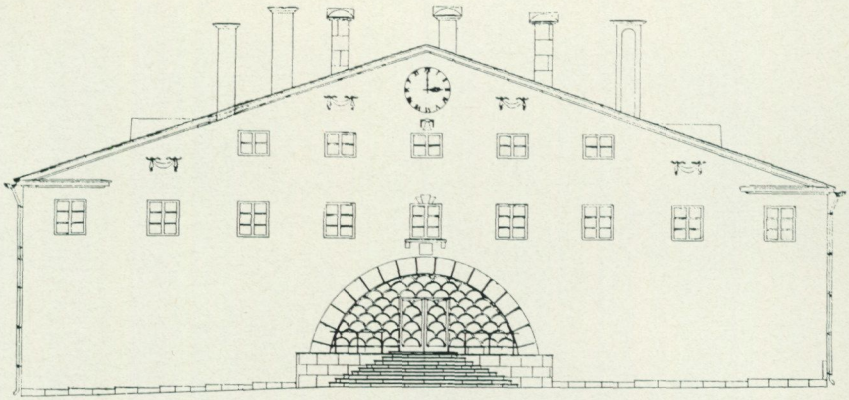

4. Gunnar Asplund var 20-talets (liksom 30- och 40-talens) dominerande arkitekt och den ende svensk som hittills fått en plats i den internationella arkitekturhistorien. Detta är ett av hans definitivt bisarra verk, Listers härads tingshus i Sölvesborg från 20-talets början.

klart, att själva anslaget i arkitekturen skulle komma att på ett avgörande sätt bestämma det intryck utställningen komme att giva. Det gällde att spela på strängar, som ägde klang för alla, och det blev därför i arkitekturens rytm, i färg, blommor och skulptur vi sökte de förnämsta uttrycksmedlen.

Den empirebetonade klassicism, som då detta skrives håller på att övergå i en mera rationalistisk riktning, var vid utställningstiden förhärskande, och det måste anses lyckligt, att en sådan dräkt, som i så många avseenden motsvarar en utställnings fordringar, då var modern. Alla mera påtagliga spår av historisk stiltrohet äro emellertid vid en utställning av ondo, de förtaga ovillkorligen den friska och fantasifulla verkan, som här om någonsin bör eftersträvas, och det var därför med många sidoblickar åt andra håll vi skuro till den klassicerande dräkten. I 1300-talets Italien sökte vi något av gotikens mjukare grace, i de pompejanska stuckerna ett friskare handlag, än som eljest plägar kännetecknа de klassiska perioderna. Att kejsartidens Rom hade sin andel i komponerandet av sådana partier som entrégården och kupolen, är lätt att se, och lika tydligt är, att en byggnad som minneshallen utgör en sentida, låt vara till ytterlighet degenererad avkomling av grekiska föräldrar. Också från närmare liggande håll hämtade vi impulser; så erhölls uppslaget till några av utställningens mest populära motiv från Göteborgs egen äldre arkitektur, och ett besök i Köpenhamn vid tiden för exportutställningens utformning ledde bland annat till det slutliga bestämmandet av denna avdelnings färghållning.»

I all utställningsarkitektur utvecklas tendensen att ge arkitekturen och enskilda byggnader ett starkt symbolvärde — märkbart inte minst under 30-talets reaktion och Paris-utställningen 1937 — Göteborgsdeklarationen från 23 års utställning markerar dock på många sätt ett rekord i anpasslighet. Bakgrunden är klar. Försöken att förena svensk nationalromantik med den moderna internationalismen hade miss-

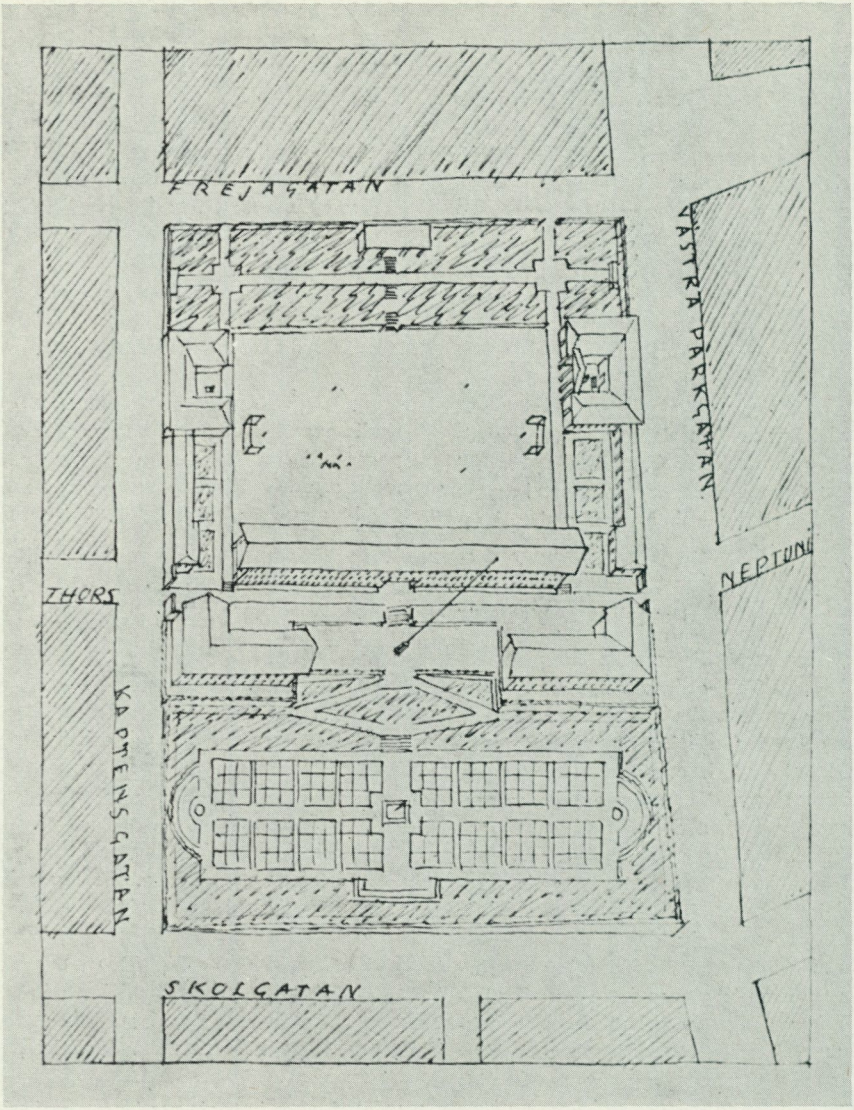

5. Vid sidan om Asplund dominerades 20-talet av ytterligare två arkitekter, Sigurd Lewerentz och Oswald Almquist. Den senare hade ett stort inflytande över sina kolleger bl. a. genom sitt sätt att på ett spartanskt och till synes naivt sätt presentera sina projekt. Detta är ett med första pris belönat tävlingsförslag till folkskola i Sundsvall från 1924.

lyckats, kriget 1914—18 hade isolerat Sverige. Ånyo fick antiken låna ut sitt formspråk och svensk arkitektur upplevde sin senaste nyklassicistiska period. Inspirationskällorna var Schinkels arkitektur och Paul Mebes bok »Um 1800» och den dominerande mästaren var Gunnar Asplund.

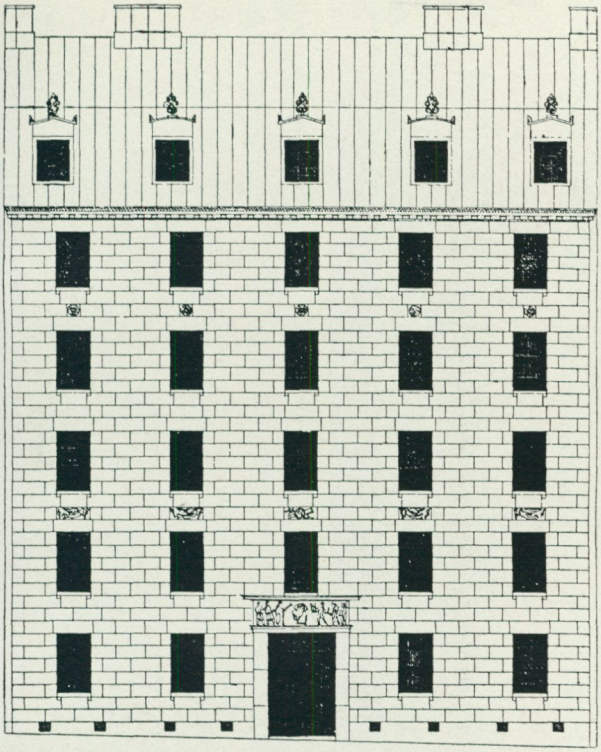

6. Ett av de finaste exemplen på 20-talets nyklassicism är Ragnar Hjorths byggnad för Nobelstiftelsen i Stockholm 1927. Intresset för formen var större än för materialet och det är ofta svårt att avgöra om en fasad från denna tid var klädd med sten eller puts. I detta fall är det slipad Ignabergasten.

Oberoende av nyklassicismen stod de som blev färdiga arkitekter under 20-talets slut, som hade vidgat sin erfarenhet utanför ritbordet, som hade rest och sett det moderna Europa och som upplevde det demokratiska genombrottet och den sociala förändringen i Sverige. Dessa senare blev funktionalismens arkitekter men den äldre generationen med Gunnar Asplund tog vid 20-talets slut över den formala ledningen och övergick snabbt och samtidigt till funktionalism från en omsorgsfullt odlad och utsugen nyklassicism.

Gunnar Asplund är vår genom tiderna främste arkitekt, den ende av våra stora arkitekter som inte bara var en lyhörd mottagare och en skicklig bearbetare av de kontinentala strömningarna inom arkitekturen (av sådana har vi haft flera) utan en självständig inventor, som påverkade grannländerna och stundtals nådde längre ut i Europa. Hans inflytande över kolleger och lärjungar i Sverige var enormt och stundtals förödande. Hans styrka var den synbara lättheten och säkerheten att finna ett självklart och konstnärligt kvalitativt uttryck för en arkitektonisk idé. Hans formala uppfinningsrikedom var enorm. Hans fantasi fångades under studieresor under 20-talets slut på kontinenten av de arkitektoniska möjligheter som arbeten av le Corbusier och Bauhausgruppen erbjöd speciellt för den planerade Stockholmsutställningen. Det sociala engagemang som hans kolleger fylldes av upplevde aldrig Asplund – han var främst och enbart den överdådigt skicklige artisten. Tillsammans med Almquist, Lewerentz och Markelius bildade han den ledande gruppen av arkitekter från 20-talets början till dess slut som i sina tävlingsförslag och med sina utförda byggnader formade decenniets arkitektoniska ideal. De fann alltid intressantare lösningar än vad deras äldre ännu verksamma kolleger gjorde. Dessa senare försökte anpassa sin ungdoms ideal (nationalromantik – medelhavsromantik — l'art nouveau) till en ny tid. Trots den tekniska och formala skickligheten väckte deras prestationer endast en hövlig uppmärksamhet hos den unga arkitektgenerationen.

Ragnar Östbergs stadshus – det

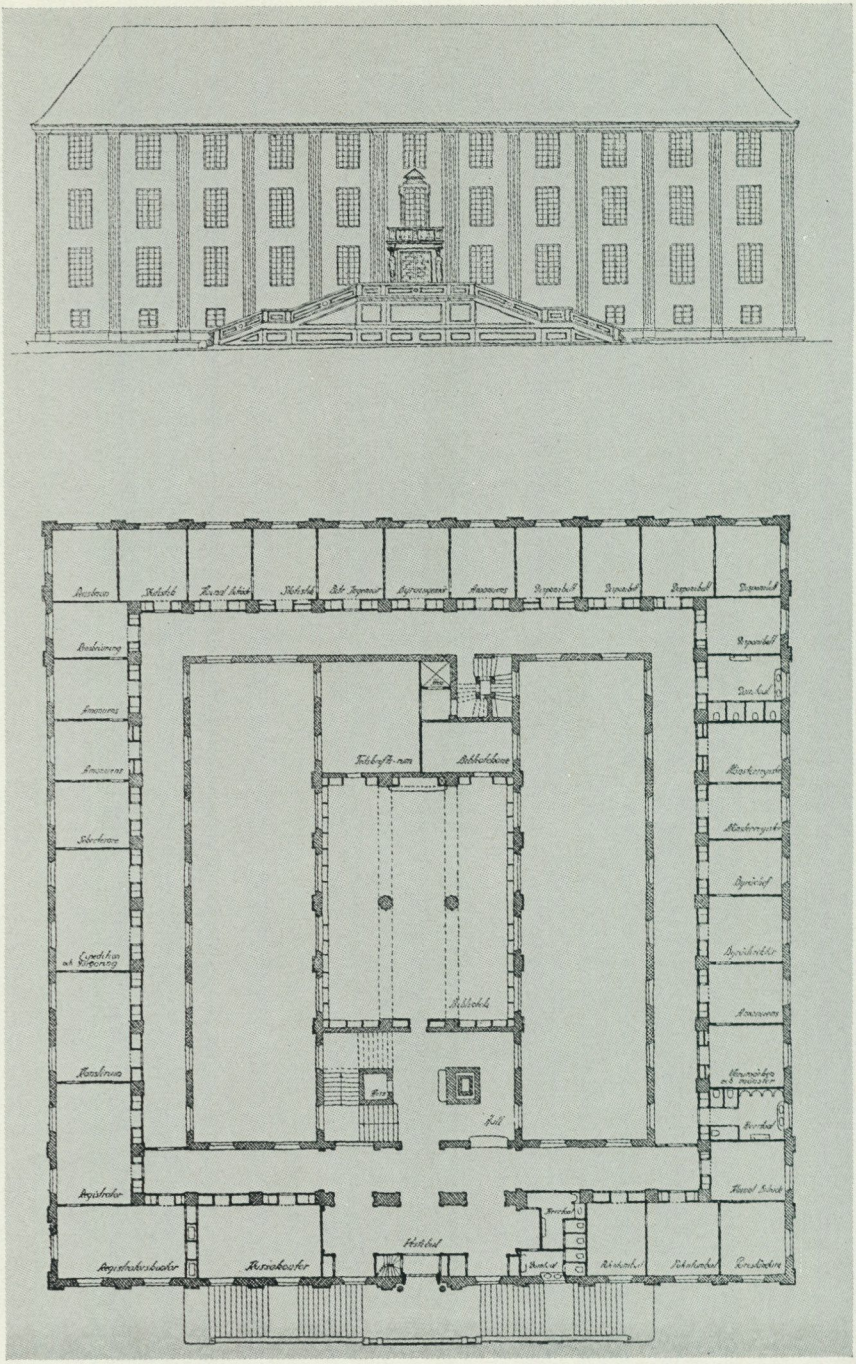

7. Den äldre generationens dominerande arkitekter var Lallerstedt, Tengbom, Wahlman och Östberg. Ragnar Östberg var den klart överlägsne men konstnärligt och mänskligt mest komplicerade. I samband med och efter fullbordandet av Stockholms stadshus fick han knappast några uppdrag. Ett var dock Patentverkets nybyggnad i Stockholm från 1921 med en mycket rationell planlösning och uppbyggnad av husvolymen.

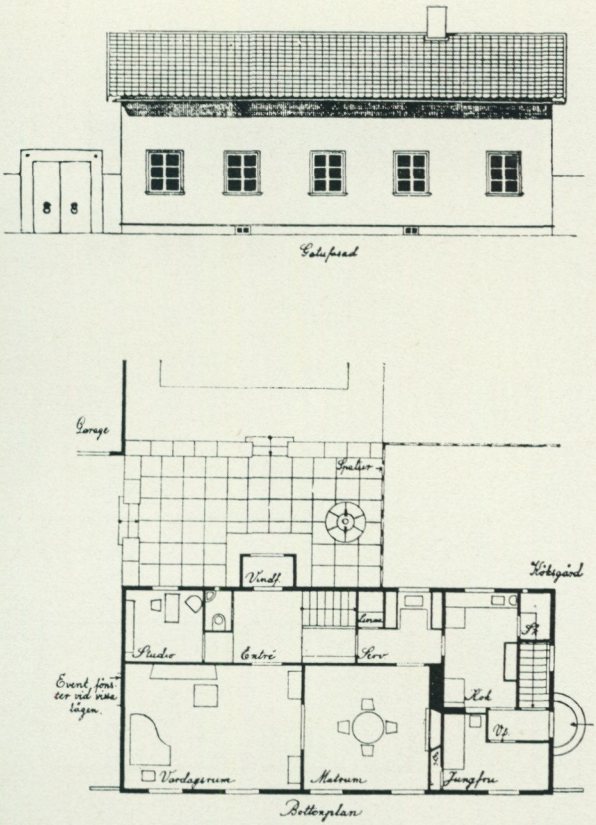

8. 1924 utlystes en arkitekttävling om ordnandet av ett bostadsområde och förslag till enfamiljshus på Lidingö. En av förstapristagarna var Markelius, vars ståndsmässiga villa i nyklassicism visas här. Vid den utställning som anordnades efter färdigställandet var villorna genomgående möblerade med »semiantika möbler».

tidiga nittonhundratalets stora arkitektoniska satsning – mottogs med den största högaktning, men på många sätt framstod byggnaden redan från början som en historisk relikt utan kontakt med 20-talets Sverige.

Vid sidan om och kanske framför Asplund och hans kamrater (av vilka några delade den yngsta generationens sociala ideal) stod som sagt under 20-talet en ny arkitektgeneration som var starkt engagerad i den demokratiska utvecklingen i Europa och Sverige. Här hemma hade vi 1911 haft våra första proportionella val och sett den gamla privilegierade herreklassen störtas och fått en liberal regering och redan 1914 hade den politiska skiktning inträffat som skulle forma Sveriges inrikespolitik i flera årtionden framåt. Mot den moderniserade högern stod den växande socialdemokratin och mellan dem de liberala partierna. Det beväpnade fattighuset var på väg mot folkhemmet. Och från arbetarklassen kom under 20-talet en alltmer växande grupp av intellektuella, som i egenskap av politiker, publicister, författare skulle forma vårt moderna samhälle.

De arkitekter som under 20-talet lämnade landets två utbildningsanstalter, Tekniska Högskolan i Stockholm och Chalmers i Göteborg, var belastade av de starka traditioner som formade arkitektyrket: den historiska tillbakablicken, studieresorna till medelhavsländerna osv., som medförde en social isolering. Men nu kunde inte dessa unga arkitekter undgå att konfronteras med och reagera inför den demokratiska och sociala utvecklingen. Nya arkitektuppgifter tillkom: planering av städer och samhällen och ett socialt och ekonomiskt bostadsbyggande osv.

Två arkitektkontor med direkt anknytning till folkrörelser tillkom under 20-talet, HSB:s arkitektkontor under Sven Wallander och Kooperativa Förbundets under Eskil Sundahl som båda gjorde utomordentliga insatser. KF:s arkitektkontor blev också ett slags extra utbildningsanstalt efter de tekniska högskolornas ganska ålderdomliga undervisning och en direkt konkurrent till Konsthögskolans tid-

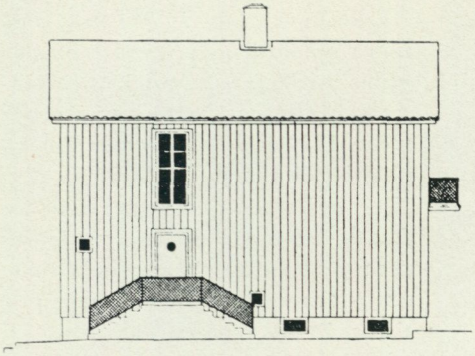

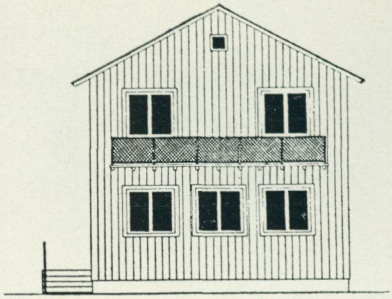

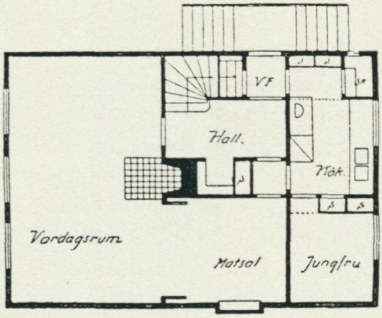

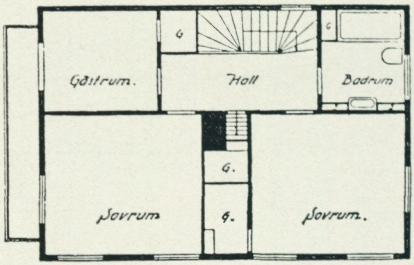

9. Några år senare — 1927 — anordnades en annan utställning av villor i Äppelviken. Bland alla kolonnprydda villor i nyklassisk stil fanns några undantag förebådande en ny, saklig arkitektur. Detta är Uno Åhréns villa.

vis försummade vidareutbildning av arkitekter.

Den kraftigt ökande levnadsstandarden gav arkitekterna också nya arbetsuppgifter som biografer, restauranger, hotell, nöjes- och folkparker. Byggnadsarbetarnas stigande löner (ett resultat av deras ökade politiska och fackliga aktivitet) gjorde byggherrarna mer prismedvetna och arkitekterna måste tillämpa upphandlingsmetoder. För att sänka byggnadskostnaderna kom en mängd nya material i marknaden och krav på standardisering och fabrikstillverkning av byggnadsdelar och inredningsdetaljer framfördes.

Arkitektyrket förändrades – vilket ju inte innebar att ett detaljstudium av en byggnads funktion och konstruktion och val av material inte förekommit tidigare. Men denna typ av arbete blev mer uppmärksammat och utgångspunkterna var inte som tidigare så mycket eller enbart det estetiska valet. Den ekonomiska aspekten kom in – tillverkningskostnader och underhållskostnader.

Hela denna utveckling var självklart inte enbart en svensk företeelse. I det krigshärjade Europa fanns ett stort nybyggnadsbehov som i högre grad blev en teknisk och ekonomisk angelägenhet än en omedelbart arkitektonisk. Det magasinerade bostadsbehovet satte igång en livlig debatt

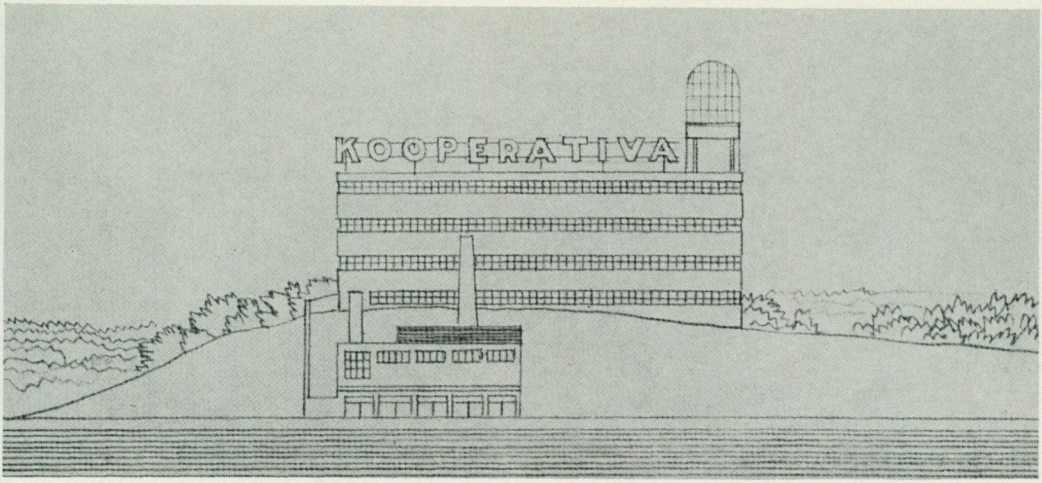

10. Flera av 20-talets folkrörelser skaffade sig egna arkitektkontor och manifesterade sina demokratiska ambitioner i en saklig, internationell arkitekturstil. Det betydelsefullaste arkitektkontoret var Kooperativa förbundets under Eskil Sundahls ledning. Detta är hans och Arthur von Schmalensées förslag till Lumas glödlampsfabrik i Stockholm. Utmärkande för detta arkitektkontor var bl. a. det omsorgsfulla studiet av byggnadens funktioner och dessas utnyttjande i byggnadens arkitektoniska gestaltning. »Väggarna (invändigt) målas i mörk ton, vilket är önskvärt med hänsyn till att arbetsstycket bör ha mörk bakgrund. Av samma skäl ha fönstren gjorts relativt låga och placerats högt upp.»

om bostadens form, bostadsområdenas miljö och planering av nya samhällen och städer. Kontinentens unga arkitekter blev medvetna om att deras arbete var starkt beroende av samhällets politiska konstruktion. På ett mycket handgripligt sätt upplevde de motsättningen mellan det kapitalistiska samhällets och de nya socialistiska staternas inställning till markägandet och dess betydelse vid förverkligandet av bra arkitektur- och stadsplanelösningar.

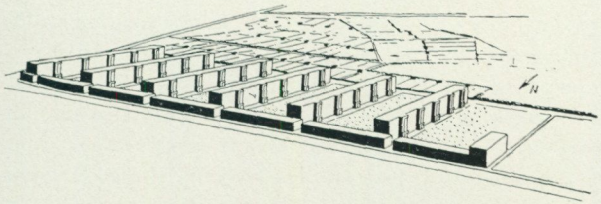

11. »Ty massornas nya bostad formar det nya huset, det nya kvarteret, den nya stadsdelen, morgondagens storstad.» Detta är ett citat av Heinrich de Fries i Städtebau, den tyska stadsplanetidskriften. Ett av de första exemplen på en konsekvent genomförd stadsplan efter denna princip är Siedlung Georgsgarten i Celle från 1925—27. 3-vånings lamellhus ligger med genomgående lägenheter orienterade i norr och söder. Vinkelrätt mot dessa och längs gatan ligger låga butikslängor. Mellan byggnaderna ligger planterade gårdar öppna mot söder och i kontakt med ett koloniområde, där hyresgästerna kan odla grönsaker och potatis.

Bostadsfrågan politiserades i hög grad och många arkitekter anslöt sig till sina jämnåriga intellektuellas radikala idéer. Men industrin och de etablerade finansinstituten utnyttjade situationen och inställde sig snabbt efter den förändrade situationen inom byggnadsindustrin. Man startade tillverkning av byggnadselement och inredningsdetaljer och pressade priserna genom rationaliseringsåtgärder. I Västeuropa upplevde många av de socialt radikala arkitekterna hur alla goda ekonomiska uppslag sögs upp av den smarta byggnadsindustrin. Arkitekternas försök till socialistiska insatser

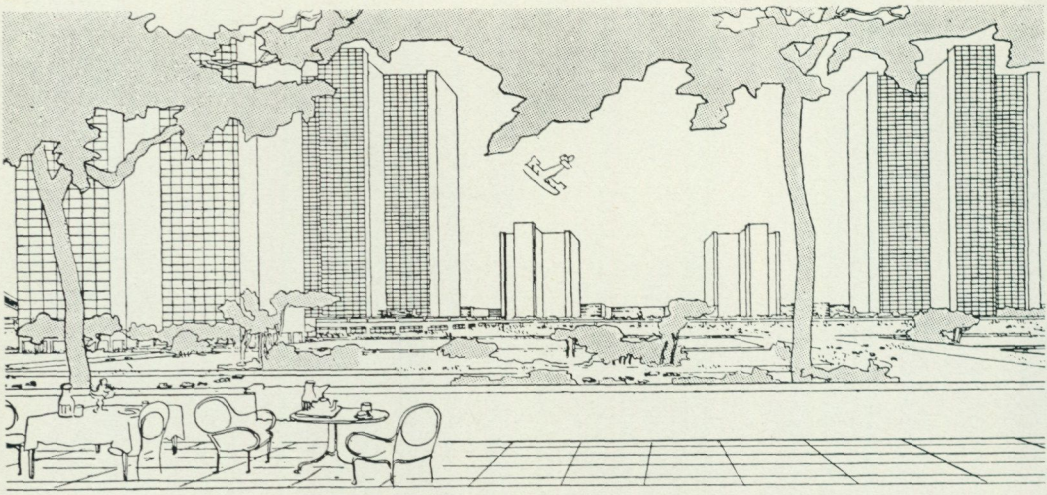

12. Le Corbusiers idealbostad från 1927 byggde inte på några direkta politiska och ekonomiska ställningstaganden utan var en konstnärlig vision av framtidens stad. Corbusiers praktiska betydelse har dock varit störst på stadsplaneringens område. Ladugårdsgärde- och Kristinebergsplanerna under 20-talet liksom planerna under 30- och 40-talen är starkt inspirerade av hans idealmodeller.

slussades skickligt in i lugna vinstgivande fåror av storindustrin och byråkratin i intimt samarbete. Det är upplysande att se hur den politiskt mycket radikala (och så småningom av Hitler stängda) arkitekturskolan Bauhaus stöddes av den tyska cementindustrin, som såg sina försäljningsmöjligheter öka genom den funktionalistiska stilens genombrott, varvid massor av cement behövdes.

Bauhausskolan och dess rektor under många år, Walter Gropius, blev en av de främsta banérförarna för den rationella arkitektur som byggde på Sullivans, Loos, Behrens, Perrets och Tony Garniers idéer och som medvetet stödde de antikapitalistiska tendenserna i Mellaneuropas politik. Det estetiska, arkitektoniska programmet formulerade Gropius på detta sätt: »Byggnadsverksamheten . . . kommer i framtiden att bli en från främmande belastning fri gestaltning av våra livsprocesser. Och vid förverkligandet av detta kan arkitekten endast vinna och inte förlora på att använda industriella produktionsmetoder.»

Den rationella arkitekturen befann sig i Västerlandet under hela tjugotalet i oppositionsställning mot det härskande samhällssystemet och mot de etablerade arkitekturskolorna. Dess språkrör var arkitektorganisationen CIAM. Dess intensiva politiska engagemang var en styrka men samtidigt en svaghet. Det blev helt enkelt så småningom omöjligt för dessa rationella arkitekter, dessa stadsplanerare, dessa funktionalister att få några uppdrag värdiga deras högt ställda ambitioner. De flesta måste acceptera det kapitalistiska samhällets förutsättningar och arbeta med de uppdrag kapitalismen anförtrodde dem. För många var detta ett avgörande problem och flera centraleuropéer begav sig under 20-talets slut förhoppningsfulla till

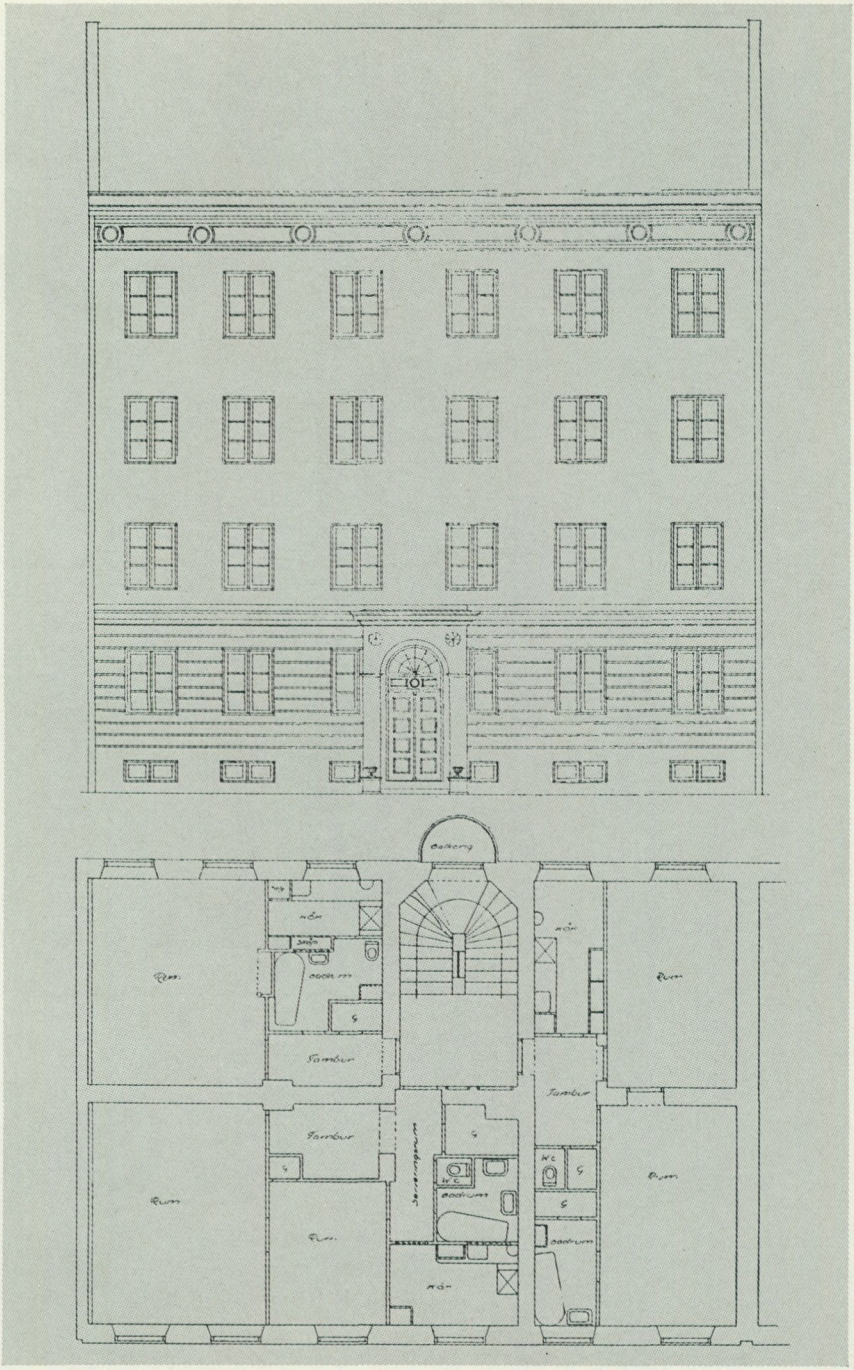
101
Balkong
Rum
Farstu
Farstu
Farstu
Rum
Rum
Rum

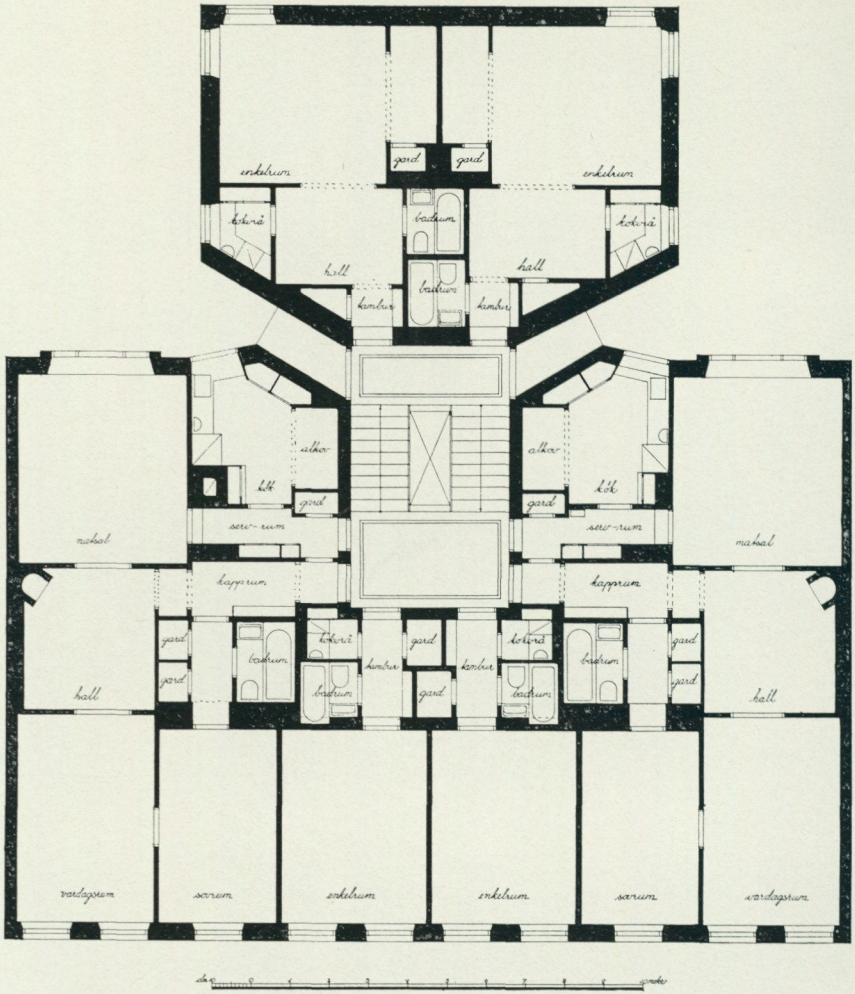

14. Under 20-talet var bostadsbyggandet livligt i landet för att bygga ifatt bostadsbristen från krigsåren. Man byggde efter vanligtvis föråldrade stadsplaner och med låg teknisk kvalitet. Detta är ett exempel på ett vällöst bostadshus med ett hårt utnyttjande av byggnadsrätten. Arkitekt är Erik Dahl och huset är byggt 1927.

Sovjet men drabbades efter några år av Stalinreaktionen, som för arkitekterna innebar inte bara statliga ingripanden mot det sakliga innehållet i arkitekturen utan även mot dess formala uttryck.

För andra arkitekter existerade aldrig konflikten mellan den rationella arkitekturens ideal och det omgivande samhällets intresse att förverkliga detta. Le Corbusier, som fick ett utomordentligt stort inflytande över hela världen som stilbildare, var aldrig någon konsekvent rationalist eller funktionalist. Han använde de byggnadstekniska framstegen från 1900-talets bör-

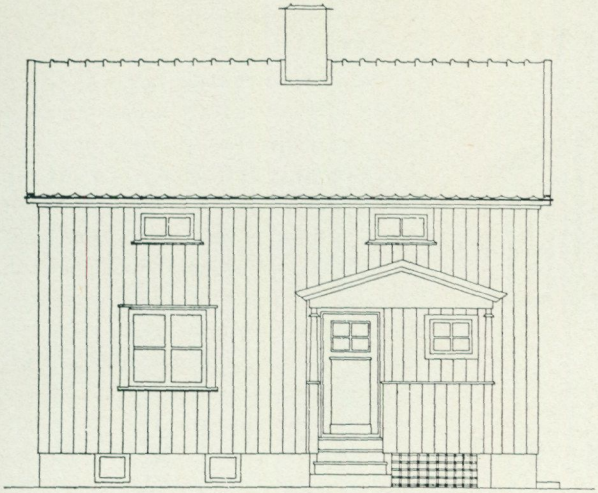

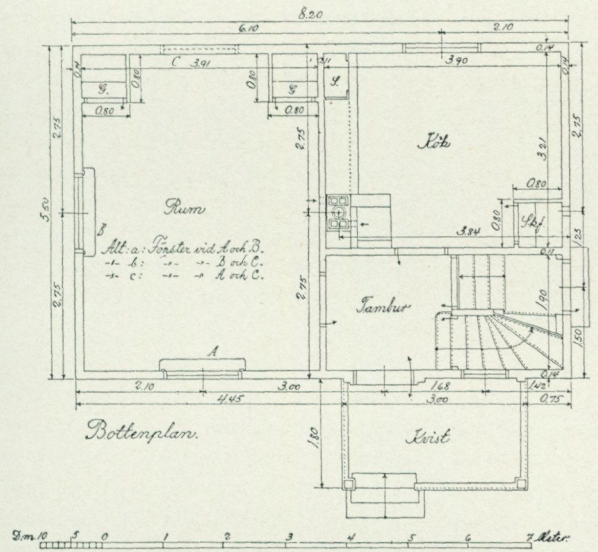

15. 1927 startade Stockholms stad ett småstugebyggande efter delvis nya principer. Staden gav förmånliga lån, och den egna ekonomiska insatsen kunde bytas ut mot eget arbete med hjälp av särskilda instruktörer. Avsikten var att »ge envar möjlighet att erhålla en verkligt billig och ur alla synpunkter sund bostad i stadens egna trädgårdsstäder, möjlighet att skapa sig ett eget hem utan kapitalinsats och utan andra ekonomiska resurser än en blygsam årlig inkomst». Denna typ med bad och WC i källaren kostade de fyra första åren 800 kr per år.

jan för att lösa konstnärliga, rent formella problem.

Samtidigt med den rationella arkitekturens existens och kamp i Mellaneuropa under 20-talet förefanns och utvecklades många klart antirationalistiska rörelser, som expressionismen i Tyskland och klassicismen i Frankrike. I och med fascismens och nazismens genombrott på kontinenten under 20- resp. 30-talet rycktes den nya arkitekturen och de radikala tendenserna ytterligare bort från inflytande. Det blev en återgång och stärkning av den symbolistiska och reaktionära ytterarkitekturen. Hur blev utvecklingen i länder med en mer stabil demokratisk politisk struktur? I Holland, Danmark och Sverige kom den radikala – funktionalistiska – arkitekturen att få en allt starkare ställning, vilket återspeglas i en socialt medveten arkitektur och stadsplanering. I Sverige märktes detta först i slutet av 20-talet men förbereddes på olika håll under åren innan.

Arkitektuppdragens art ändrades också i hög grad under decenniet. Även enklare bostadshus blev allt mer en arkitektuppgift. Tidigare hade byggmästarna själva i stor utsträckning ritat dessa, stundtals med hjälp av en arkitekt som gjorde fasadritningar. Intresset för den lilla stadsbostadens planläggning och utrustning ökade och 1919 gjorde en av de ledande äldre arkitekterna, professor Lallerstedt, i tidskriften Arkitektur en överraskande noggrann analys av principerna för planlösningen av den lilla stadsvåningen. Hakon Ahlberg påpekade 1920 i samma tidskrift att arbetarklassen fått ökade ekonomiska resurser och krav på en god bostad.

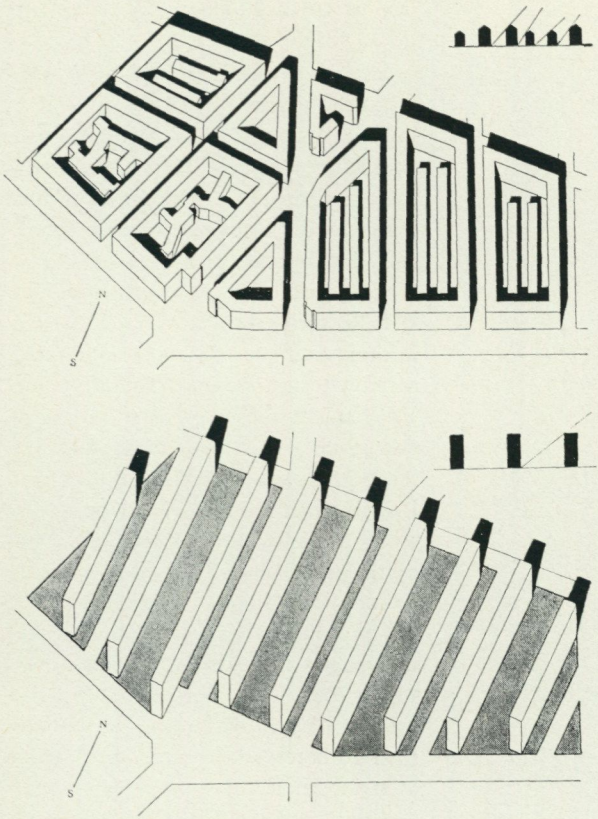

16. Detta är en berömd propagandabild av Uno Åhrén från 20-talets slut, där han visar hur de gamla, trångt bebyggda kvarteren med gårdshus och slutna gårdar kan erhålla ljus och luft — 20-talets slagord — genom lamellformig bebyggelse. Exemplet är från Vasastaden i Stockholm vid S:t Eriksplan.

Samtidigt hade den lägre medelklassen under och efter krigsåren fått vidkännas en standardsänkning. En ekonomisk utjämning var på väg och flera små välutrustade lägenheter krävdes.

Redan då upplevde den högre medelklassen och överklassen en begynnande svårighet att få tjänstefolk och man diskuterade och planerade bostäder, som kunde skötas av husmodern ensam utan hushållshjälp. Celie Brunius, som skrev i pressen om bostads- och inredningsfrågor, propagerade för servicehus, familjehotell, redan 1920.

1922 presenterade arkitekt Sven Wallander en typ av bostadshus med små lägenheter, som blev normgivande beträffande planläggning och teknisk utrustning en lång tid framåt. Huset hade centralvärme, varmt och kallt vatten och sopnedkast. Lägenheterna var omsorgsfullt planlagda. Köken hade riklig utrustning med skåp och bänkar och ett inbyggt isskåp. Badrummet hade förutom normal utrustning en sköljho för klädtvätt. Alla golv hade korkmattor. Sven Wallander startade någon tid därefter HSB (Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförening) – en bostadskooperativ förening – som fick en stor betydelse för bostadsstandardens utveckling. HSB:s program på den punkten var att förse lägenheterna med alla »moderna bekvämligheter», vilket bl. a. motiverades med att värdet på det av hyresgästerna ägda huset ej skulle minska. Till den standard som fanns i Wallanders första hus lades: påkostade entréer, liten hall, i bostaden symaskinsplats vid köksfönstret, diskho av vitemaljerat gjutjärn och tvättstuga med maskinell utrustning i källaren eller på vinden.

Till standardhöjningen i bostäderna bidrog flera uppfinningar under 20-talet: dammsugaren, kylskåpet och det elektriska strykjärnet. 1925 hade 90 % av Stockholms bostäder elektriskt ljus; det fanns 28 000 elektriska strykjärn och 10 000 dammsugare. 1926 exploaterades Platen-Munters kylskåpsuppfinning.

Lustigt nog svarade arkitektkårens grand old man, I. G. Clason, för det första helt moderna bostadshuset. Det

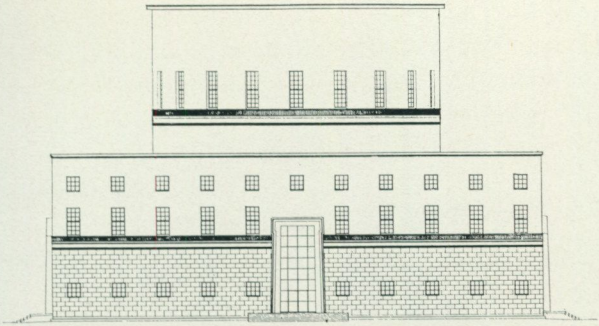

17. Om Gunnar Asplunds stadsbibliotek i Stockholm skrev Uno Åhrén i tidskriften Byggmästaren 1928: »Stadsbiblioteket ger mig intrycket av tragik i den olösta kampen mellan olika formuppfattningar, exponenter för olika tidsinställningar. Detta hus står på gränsen icke mellan två små modeinriktningar i svenska arkitekturen, som några kanske mena, utan mellan två skeden av djupgående olikheter i mentalitet.»

var det 1922 färdiga corps de logiet vid Adelsnäs gård, där köket var försett med elektriskt drivet frysmaskineri för kylskåp och kylrum. Hela byggnaden hade dessutom ett centralt dammsugningsaggregat i källaren med utsugningsmunstycken i golvsocklarna i rummen.

Men utvecklingen gick långsamt. 1934–35 gjordes en utredning om smålägenheter (2 rum och kök och mindre) i 14 mellansvenska städer. Vatten och avlopp fanns då i drygt 80 % av lägenheterna, men bad, duschrum eller tvättrum saknades i närmare 90 % och wc i ca 30 %. 1928 konstaterade stadsarkitekten i Stockholm att standarden visserligen höjdes i de nybyggda lägenheterna, men ytan minskade och antalet smålägenheter ökade. År 1926 hade endast 1/6 av Stockholms lägenheter dusch- eller badrum. Hygienen var bristfällig och stadsläkaren klagade över vägglöss och betecknade deras utrotande som en renlighetsfråga. Piskbalkonger, bad- och tvättrum, dammsugare, separata utrymmen för kläder, mat och smutskläder behövdes. Inredningssnickeriernas mängder med starkt profilerade lister var bl. a. tillhåll för lössen.

När Oswald Almquist 1927 presenterade sitt och standardiseringskommitténs försökskök (som vi i praktiskt taget oförändrat skick fortfarande använder) kunde han eliminera de ohygieniska och dammsamlande trälisterna med hjälp av de nya inredningsmaterialen plywood, lamellträ och träfiberskiva.

20-talets inflytelserikaste kritiker och teoretiker var arkitekten Uno Åhrén. Han var redaktör för tidskriften Byggmästaren och introducerade först av alla kontinentens nya arkitekturströmningar. Han hade intima kontakter med den dominerande arkitektgenerationen i Europa och Sovjet och hans politiska inställning närmade sig den internationella kommunismen. Han drog sig inte för att skarpögt kritisera den stilbildande Gunnar Asplund. 1927 skrev han om bostadsutställningen i Stuttgart och situationen i Sverige: »Vägen till den nya arkitekturen ligger klar, tiden är mogen; men i Sverige är luften tryckande, allt är fastlåst.»

Stockholmsutställningen 1930 rensade luften även för Uno Åhrén och hans meningsfränder och i deras programskrift året därpå — Acceptera — talade han med optimism om ett nytt, kollektivt samhälle och en ny, internationell arkitektur i en ny skön värld. Av dessa visioner blev det dock inte mycket kvar vid mötet med folkhemmets byråkrati. Funktionalismens arkitekturstil, sådan som den visades på 1930 års utställning, var svår att an-

passa till det nordiska klimatet. Förenad med lokal tradition resulterade den i en anspråkslös, saklig arkitektur, som när den var som bäst väckte en viss internationell uppmärksamhet under 1930- och 40-talen.

Men vad som framför allt levde kvar och övertogs av kommande arkitektgenerationer var en arbetsmetodik som i och för sig inte var en nyhet, men som under 20-talets slut utvecklades till en sträng yrkesmoral. Det var det omsorgsfulla studiet av den enskilda byggnadens och stadsplanens funktioner och ambitionen att finna den effektivaste och samtidigt billigaste lösningen. Den moralen och arbetsmetodiken har levt kvar till våra dagar.

SUMMARY

The Architecture of Democracy

During the 1920's there grew up in different parts of Europe a new generation of architects who were more interested in producing proposals for planning of the growing cities and for the solution of housing problems than in solitary architectural creations.

After the first world war young people in Europe were seized with political and economic optimism which was sustained by the rapidly growing industrialization and the rising standard of living. In conjunction with an increasing personal freedom, a new vision grew up of the art of human cohabitation in new forms of cities and in well-planned houses with functional furniture.

The young architects became aware that they were participating in building a new community with socialistic ideals, or at least with other aims than those of the old capitalistic, destructive society. The buildings were not only functional and aesthetic solutions of primary needs, but also a part of an increasingly industrialized building trade. New materials and methods of construction provided greater opportunities for architectonic expression of the building's function.

The political engagement of progressive architecture during the twenties gave the movement its strength. But it was also its fall, or at least its temporary downfall, when the reactionary influences of the thirties spread all over Europe.

The development in Sweden followed mainly the European trends—but with a considerable time-lag. The modern architecture, which here was called functionalism, reached Sweden only at the end of the twenties and never became more than a short-lived architectural style.

The leading architects of that decade—Almquist, Lewerentz, Markelius and the dominant Gunnar Asplund—were trained in the classical style with a strong leaning to romantic and expressive traditionalism. For them functionalism was a step on the road towards a Nordic regionalism.

Uno Åhrén, on the other hand, theorist and debater of the twenties, and introducer of the new progressive architecture, carried on the ideals and working methods of functionalism as town-planner and investigator of social housing problems. In the same way the Architectural Office of the Co-operative Society continued the ideas of functionalism in buildings for industry and commerce. A similar achievement in the field of residential buildings was made by HSB's Architectural Office.

Gregor Paulsson

Stilepok utan morgondag

Om jag idag gåve en konsthistoriestuderande i uppdrag att skriva en trebetygsuppsats om 1920-talet, så skulle denne student – som alltså inte själv upplevt tiden ifråga – sannolikt disponera sitt ämne på ettdera av två sätt: Kronologiskt efter arbetenas tillkomstår eller efter de ledande arkitekterna och konstnärerna. I bägge fallen skulle uppsatsernas föremål vara de manifesta yttringarna, de utförda arbetena. Bägge dispositionerna skulle vara fullt legitima. De skulle ge sanna bilder av perioden, en av de kortaste visserligen i vår konsthistoria, men så mycket tydligare avgränsad: bakåt till tiotalets andra hälft, framåt till 1930.

Situationen blir en annan för en äldre person, vilken redan vid tiotalets mitt formulerat ett kulturprogram, med vilket tjugotalet innebar en brytning. I denna situation befinner sig författaren till denna uppsats. Tjugotalet betydde för honom på några undantagsfall när en stilföreteelse som inte kunde alstra en fortsättning. Hans arbete bestod *dels* i en strävan att ge konstindustrin bättre livsvillkor, sådan dess stil nu kunde bli, *dels* i att på ett av samhällsutvecklingen betingat sätt återställa och förnya det livsdugliga i de idéer som tjugotalet kvävt.

Därmed är inte sagt, att tjugotalet inte skulle vara minnesvärt. För att hålla sig till konsthantverket blev det de graverade Orreforsvasernas, Argentakeramikens och Malmstensintarsiernas årtionde. Inom arkitekturen kom kanske dess anda renast fram i Stockholms konserthus och Göteborgs konstmuseum. Men vad man ville kalla »tjugotaligheten» blev en kortlivad konsthistorisk företeelse. Detta berodde på att dess programmering inte räckte till för ett långt liv. Den skulle ersätta två nästan sekellånga strömningar: 1800-talsfasen av akademismen och dess rival och motpol, nationalromantiken. Men den blev en formalistisk rörelse, strävande till klassicerande form, utan klassisk anda, medan de två tidigare strömningarna varit bräddfyllda av innehåll. Akademismen var buren av nationalism och storborgerlighet, med Germania, The British Lion och Göta något mindre lejon som symboler för *staten* och fursteslottet som förebild för den tongivande storborgerliga bostaden, »die hochherrschaftliche Wohnung». Nationalromantiken, eller som den hellre borde kallas nationalrealismen, var uppkommen ur känslan för *bygdens,* det jordnäras och de nedärvda traditionernas värden, kärleken till det enkla livet, hatet mot det bombastiska i akademismen, mot de överstrukturer som fått täcka

Erik Wettergren och Gregor Paulsson.

ett genom samhällsutvecklingen allt ihåligare innehåll.

Sedd ur ett vidare perspektiv än det svenska följde tjugotalsklassicismen på en i princip innehållsburen stil, nämligen art nouveau, med en av sina utgångspunkter i den nya byggnadsstatiken. Den blev efemär emedan den blev formalistisk. Den blev vulgariserad genom att den statiken symboliserande ornamentiken – som på sina håll gav stilen dess namn: »stilo floreale», skønvirke» – blev ett självändamål. I Sverige dog den bråddöden, kan man säga, den dag då Ragnar Östberg kallade vår ledande art nouveau-arkitekt Ferdinand Bobergs förslag till Nobelbyggnad krokanarkitektur.

Intressanta belägg på tjugotalets karaktär av ett bindestreck – och beläggen är sådana att ordet inte får någon pejorativ betydelse – är två av dess märkligaste monumentalbyggnader, Stockholms stadshus och dess stadsbibliotek. Stadshuset koncipierades som ett monument över det svenska i nationalrealismens mening, det karga, förtessinska Sverige. Under byggnadstidens gång inkom det ena klassicerande draget efter det andra; resenären i Verona och Venedig påminns gång på gång om saken. Gunnar Asplund å sin sida ritade ungefär samtidigt som stadshuset blev färdigt Stockholms stadsbibliotek i en så renodlad klassisk stil att inte ens hans danska vänner och generationskamrater – som dock hade den hansenska och bindesbøllska guldåldern att hämta inspiration från – kunde åstadkomma något av större nyantik täthet. Men när byggnaden vid decenniets slut stod färdig, hade den kupoltäckta mittrotundan fått en rationalistisk, men därför inte mindre monumental form av en hög cylinder, klädd med bokhyllor. Böckerna själva blev byggnadens symbolbärare, inte kupolens himlakupa. Den nya sakligheten tog sig ett första uttryck hos den man som med Stockholmsutställningen skulle göra revolution i svensk arkitektur.

Detta om skeendet på stilplanet. Nu till innehållet.

Med Ellen Keys år 1906 utgivna bok »Folkbildningsarbetet särskilt med hänsyn till skönhetssinnets odling», med Ragnar Östbergs Verdandiskrift »Ett hem», med Westmans och Wahlmans möbelutställningar och konsultationsverksamhet i Folkets

Hus i Stockholm samt med Axel Nilssons uppmätningar runt om i bygderna för Nordiska museets räkning fick vid seklets början begreppet socialestetik praktisk tillämpning i vårt land. Värden återupptäcktes, som varit glömda. Hemslöjden togs om hand och gjordes till en kulturrörelse. Samtidigt var denna socialestetiska synpunkt på miljön och dess ting alltför *exklusivt* förbunden med denna nationella bygderenässans.

Industrins produktion och urbaniseringsprocessen försiggick helt oberoende av den. Det var som om man inte visste om dem. För en allmän miljöförbättring var det nödvändigt, att denna exklusivitet upphävdes, att bygd, hemslöjd och hantverk inte stod som fiender eller motsatser till stad och industri. På Baltiska utställningen 1914 hade konstindustrin – inte det fåtaliga konsthantverket – sjunkit till ett lågvattenmärke. Detta blev anledning till att Svenska slöjdföreningen under dess nye sekreterare, Erik Wettergrens, ledning vidgade sitt verksamhetsfält och gjorde sig till socialestetikens ledande målsman i landet. Dess första manifestation blev vad som kom att kallas »Hemutställningen» på Liljevalchs konsthall 1917 av dels bostäder enligt ritningar av unga arkitekter, som nästan samtliga senare skulle få en elitställning, dels bruksföremål, vilkas flertal var resultatet av det samarbete mellan industriföretag och konstnärer som åstadkommits genom Slöjdföreningens efter tyskt mönster etablerade förmedlingsbyrå under Elsa Gullbergs ledning. Två år senare gjordes en ansats till bredare frontbildning genom »Svenska slöjdföreningens första propagandapublikation», min till Svenska Mässan 1919 utgivna skrift »Vackrare vardagsvara». Därmed hade man fått ett slagord, som snabbt spriddes och man stod vid ingången till 1920-talet ganska starkt rustad. Slöjdföreningen hade ökat sin effektivitet med en heltidsanställd direktör, vars socialestetiska engagemang var rotfast. Men en teoretiker gör ju inte tingen ute i fältet och konstnärerna trädde inte i industrins tjänst i så stor utsträckning som man hade tänkt sig. Och framför allt: de ansåg sig inte i första hand ha en funktion i samhällets tjänst, utan i skönhetens. Begreppet industriell formgivare fanns ännu inte. Men ett annat begrepp uppstod, sedan vi just under tjugotalet nått internationell ryktbarhet på området. Det präglades, så vitt jag minns, i Förenta Staterna och hette »Swedish Grace». Grace betyder i detta sammanhang en formegenskap och är innehållsfritt. Det betyder sättet, på vilket något göres, inte sinnelaget. Betecknande är en liten episod, som jag upplevde vid ett sammanträde med arbetsutskottet för konstindustriavdelningen vid Göteborgsutställningen 1923. Till behandling var uppe planläggningen av den serie rumsinteriörer som denna avdelning skulle innehålla. Därvid diskuterades saken endast i formala termer. På min fråga om man inte borde göra upp ett socialt program för gestaltningen av dessa bostadsrum, och därmed följa upp Hemutställningen, svarades med följande ord: »Vi vill inte ha något socialt skit på denna utställning.» Och därmed var saken avgjord. Estetiskt sett blev hela avdelningen utomordentlig, dess arkitektur ett juvelskrin.

Men det är inte allom förunnat att skaffa sig juveler.

När vår konstindustri definitivt slog igenom utomlands, vid världsutställningen i Paris 1925, så var det givetvis till stor del »stadshusepokens Sverige» som visades. Men det var inte de sakerna som i första hand gjorde succèsen. Det var den vackrare vardagsvarans glas och porslin, som redan från första dagen fick publikens uppmärksamhet riktad på sig. Det skedde därför att det var något som inte fanns någon annanstans, ting för den stora publikens dagliga liv. Sedan drog detta socialestetiska det exklusivestetiska med sig, och grands prix och medaljer regnade stritt över det hela. Därom kan jag ge besked, ty jag var med, när det hände.

Detta om tjugotalets två största utställningar. Utom dem hände genom Slöjdföreningens verksamhet några ytterst viktiga saker. Redan tidigt hade förmedlingsbyrån genom kontakt med doktor Johan Waldenström, överläkare vid Lasarettet i Falun, tagit sig an uppgiften att inreda sjukhus med kvalitetsföremål, så att en ökad trivsel kunde åstadkommas. Uppdraget utfördes till belåtenhet och följdes av andra liknande. Därmed hade den estetiska faktorn fått ett insteg då det gällde att inreda av det allmänna styrda miljöer, där pris och slentrian tidigare fått styra.

Exemplet fick efterföljd. En annan händelse var det samarbete som åstadkoms med Kooperativa Förbundet. Det började i liten skala med att vi administrerade en tävling om en butiksskylt, det fortsatte med att K.F. på vårt förslag beslöt inrätta ett eget arkitektkontor för att höja kvaliteten på sina butiksinredningar, senare också sina kontors- och fabriksbyggnader. Jag minns Elsa Gullbergs och mina överläggningar om vilken arkitekt vi skulle föreslå som chef för detta kontor. Vi tvekade länge mellan två. Vi föreslog Eskil Sundahl. Jag är inte säker på att resultatet av detta för hela landets butiksarkitektur viktiga företag blivit lika framgångsrikt, om vi valt den andre — också han senare en av vårt lands verkligt stora arkitekter.

På två områden innebar händelseflödet under tjugotalet en klart positiv insats: hantverkets och hemslöjdens, som produktionsformer betraktade. Aktningen för materialet blev en med stilgivningen jämvärdig princip för kvalitetshantverket. Inom hemslöjden hade räddningsarbetets skede avslutats i stort sett. Som en följd därav hade framhävandet av landskap och bygd börjat mista sin dominans och vägar börjat sökas för en produktion av sådana varor som marknadsmässigt kunde konkurrera med industriprodukterna. Detta betydde en förskjutning av intresset mot en produktion av stapelvaror inom de hemslöjdsföreningar, där betingelser för en sådan produktion förelåg: linnevävnader i Ångermanland, ylletyg i Dalarna, träslöjd i Kalmar län för att ta några exempel. Det var den goda kvaliteten lika mycket som det nedärvda mönstret man värnade om. Det första resultatet av denna rationalisering förelåg på Stockholmsutställningen 1930 och var helt förenligt med dess program. Det var — under mycket hårt motstånd — framdrivet av en progressiv grupp inom hemslöjdsrörelsens ledning. Förtjäns-

ten tillkom, så vitt jag kan bedöma, i första hand Gerda Boëthius.

En faktor som i och för sig var ett betydelsefullt värde, men som kom att verka uttunnande på tjugotalets formgivning, var den nya given inom monumentvården, tillkommen genom konsthistorikers insatser. Vid konstakademien inrättades en professur i svensk arkitekturhistoria och byggnadsstyrelsen fick en särskild byrå för byggnadsminnesvården. Området fick därigenom dubbel bevakning, både av riksantikvarie och byggnadsråd. Två riksantikvarier var utbildade både som konsthistoriker och arkitekter. Men det var som om arkitekterna i gemen hade förlorat förmågan att låta detta vara detta. Mitt i alla sina formlån hade 1800-talsarkitekturen varit skapande, vad dess ledande män beträffade. Tjugotalismens strävan att komma den konsthistoriska sanningen så nära som möjligt, Tessinarnas, Hårlemans, Adelcrantz sanningar, hämmade skaparkraften och förde i allt för stor utsträckning till pastischer. Härför kan man inte döma monumentvårdarna. De skötte sitt värv bättre än sina företrädare, därför att de hade djupare historisk kunskap. Skandalen med Gripsholmsrestaureringen skulle aldrig kunnat äga rum på tjugotalet. Men arkitekterna i gemen glömde den urgamla sanningen att man inte kan stiga ner två gånger i samma flod.

Endast vid ett tillfälle i nyare tidens konsthistoria har det lyckats återuppliva en konststil utan att göra det nya till pastisch. Jag syftar därvid inte på den italienska renässansen. Mellan ett renässanspalats och en caesarisk bostad på Palatinen finns inget gemensamt utöver det dekorativa. Utan jag tänker på nyantiken, enkannerligen dess andra skede, som började med Ledoux' arkitektur. Detta blev möjligt genom att den *anda,* som förde fram till franska revolutionen – och den amerikanska – sög sin näring ur det sinnelag som skapade det republikanska Rom. På vissa håll höll sig denna anda levande några decennier in på 1800-talet. Danmark under en politiskt och ekonomiskt ytterst vansklig tid är ett av de bästa exemplen. Men då danska arkitekter på 1920-talet sökte sig tillbaka till Danmarks guldålder, blev resultaten i de flesta fall livlösa trots den större närheten till det antika och man får när man står inför dem Ehrensvärds kända fråga till kolonnerna i Potsdam i minnet: »Ögat tror sig finna flera kolonner här än i Rom; men ögat frågar överallt: 'Kolonner vad gör ni?'»

SUMMARY

Style Epoch without a Future

For the author the period stands as an epoch without continuation. His own work during this period consisted partly in trying to obtain better conditions for industrial art and partly to restore and renew in the context of social development what was vital of the ideas which were smothered during the twenties. This does not mean the period was without values to be remembered. In Swedish perspective the style of the twenties was meant to replace two currents alive almost a whole century: the 19th century academic style appealing mainly to the emerging middle class and its reverse, the national regionalism, appealing mostly to intellectuals, with plain living as an ideal. In continental perspective the classicistic style of the twenties comes after the style of art nouveau which was very shortlived in Sweden.

An interesting demonstration of the classicism of the twenties as an interlude is given by two well known monumental buildings in Stockholm: the city hall by Ragnar Östberg and the city library by Gunnar Asplund. The city hall was planned in the style of national romanticism, but during its period of construction more and more classicistic elements were added. The city library was planned in a pure classicistic style but resulted finally in a building dominated by its function—and consequently its architect started the functional revolution of Swedish architecture by his 1930 Stockholm exhibition.

Early in the century Ellen Key, Ragnar Östberg, Carl Westman, Ivar Wahlman and Axel Nilsson introduced social aestheticism into Sweden. However, this cultural movement was connected too exclusively with handicraft and national homestead sentiment. Industrial production and urbanisation, the most important social developments of the period, were not affected by it. After the 1917 exhibition at Liljevalchs the Swedish handicraft movement finally widened its scope of interest and established contact between artists and industrial enterprises. 1919 a programme paper by the author, "Better Everyday Ware", was published by the Swedish Sloyd Association. The title became a slogan, but not without opposition from more conservative circles concerned only with aesthetic questions. The 1923 exhibition in Gothenburg was still dominated by the conservative taste. At the 1925 world exhibition in Paris, however, the new industrial art from Sweden had its great international breakthrough and in consequence gained a stronger position even in Sweden. At the 1930 exhibition in Stockholm the results of a rationalized cooperation between handicrafts movements and industry was documented.

During the twenties, finally, maintenance and restorations of historical buildings began to be done with far greater consideration for their own time period than earlier. Unfortunately this laudable effort helped also to support the more superficial classicistic ideals. The twenties give proof that it is practically impossible to revitalize a historical style without it becoming a pastiche.

Staffan Björck

Världsklassiker och svensk vardag
Ett strövtåg på litteraturmarknaden

Hur fjärran 20-talet ligger i de nu ungas medvetande framgår av att camp-gränsen då detta *skrives* redan löper ungefär vid tiden för andra världskrigets utbrott: det är för dagen 30-talets moder och seder som lyftes upp ur löjlighetens mörker till en kort och tvetydig renässans. Då detta *läses* går gränsen kanske redan ännu längre inpå nuet.

Men den som med historikerns öga gör ett flyktigt svep över detta gamla 20-tal, har fritt val mellan den tesen att sagda skede i mycket är snarlikt vårt eget, och den motsatta, att villkoren är i grunden förändrade. Båda meningarna låter förfäkta sig, alltefter det urval av tidsföreteelser man gör. Jag skall först peka på några samhällsfaktorer, vilkas betydelse grundlägges just under tjugotalet och där kontinuiteten är iögonenfallande. Liksom redan 1920-talet om än tveksamt anlitar just de fysiska samfärdsmedel som vi anser karakteristiska för vår egen civilisation, kan man konstatera att också masskommunikationen av tanke- och känsloimpulser är under rask utveckling. Under samma skede då bilen blir allt vanligare på vägarna och då flera kommersiella flygföretag grundas, startar Radiotjänst sin verksamhet (1925) som snabbt skjuter fart; mottagligheten för det artificiella ljudet var i viss mån beredd genom grammofonen, vars stora roll i den folkliga kulturen vore värd ett studium. Rundradion blir genast ett medium också för estetiskt inflytande. Av Gunnar Hallingbergs skrifter erfar man hur snabbt radioteatern kommer i gång både med att överföra den konventionella scenens produkter och att stimulera radiodramatik av en typ som tar tillvara mediets speciella egenskaper; Per Lindberg är här det första stora namnet.[1]

Radion och stumfilmen monopoliserar, kan man säga, var sitt av de högre sinnena, först ljudfilm och TV vänder sig till öga och öra i samverkan. Det är en paradox att 20-talets film – kanske särskilt den svenska – är så *litterär,* trots att den inte kan ge röst vare sig åt den talade repliken eller berättarens reflexion. Man kan undra, men det är för sent att få något besked, vilka människor det var som tog emot Gösta Berlings saga, Ingmarssönerna, Herr Arnes penningar, Körkarlen och många andra Lagerlöf-verk på kinematograferna. Vann Sjöström och Stiller nya vänner åt Selma Lagerlöfs konst, en publik som ej kommit sig för att läsa hennes böcker? Det lär finnas moderna uppteckningar av hörsägner om det fasansfulla dråpet på prästen i Solberga, där berättelsen visar sig färgad inte bara av Selma Lagerlöfs ro-

man utan till och med av den film som byggdes på romanen. Så sluter sig cirkeln: folktraditionen förnyar sig ur den konstdikt som den själv har givit upphov till. Däremot måste man säkert räkna med att många av Selma Lagerlöfs reguljära beundrare höll sig borta från hennes program på biograferna. Alldeles oavsett innehållet gällde film på sina håll såsom något suspekt. Synd? Nej, kanske inte synd men något som man gott kunde vara utan.

För den svenska pressen var 20-talet en stor tid. Med avseende på sin absoluta numerär passerade den sin kulmen 1919, då Sverige hade 235 dagstidningar. Krisåren knäckte några av dem, men siffran sjönk under hela decenniet aldrig under 220. Nu är den inte mer än ungefär hälften så stor. Detta enligt den statistik som Sven Tollin upprättat.[2] Till tidningsdödens faktum är givetvis att erinra, att koncentrationen till färre enheter inte behöver medföra en sänkning av det dagliga antalet tidningsexemplar. 1967 uppgick detta enligt TS till 4 273 400, vilket – nedläggningarna till trots – betecknar en ökning på 126 000 exemplar i förhållande till föregående år. Av överlevande dagstidningar som existerar i Stockholm 1967 kom det sammanlagt ut mer än 1,5 milj. ex. om dagen, vilket är det tredubbla mot den samlade produktionen av hela tio tidningar i mitten av 20-talet. De cirka 450 000 exemplaren då representerar likväl ett enormt lässtoff. Redan 1922 gjorde Ruben G:son Berg den lätt kuriösa beräkningen att ett visst nummer av Svenska Dagbladet (1 febr. 1922) med sina 22 000 rader och 750 000 bokstäver mer än väl motsvarar hela omfånget av Gösta Berlings saga.[3] Ett viktigt inslag i 20-talets press liksom sedan i 30-talets är de stora och påkostade bilagorna, särskilt de söndagliga. De utvecklades raskt till ett betydelsefullt litterärt forum, vars räckvidd långt överträffade de litterära tidskrifternas. De otaliga landsortstidningarna under 20-talet hade naturligtvis ofta en mycket blygsam spridning liksom också ett ganska torftigt innehåll. Såsom betydande räknades en upplaga på cirka 12—15 000 ex.

Av särskild vikt ur folkläsningens synpunkt är, att veckopressen är etablerad i stor skala redan på 1920-talet. De följande sifferuppgifterna vilar på vederbörandes självreklam i Svensk annonstaxa och är därför osäkra, men de torde knappast vara helt missvisande. I decenniets mitt (år 1926) uppger Allers en försäljning av inte mindre än 384 000 ex. per nummer, medan Allt för Allas upplaga är 300 000, Husmoderns 245 000 och Lektyrs 125 000 ex. De först nämnda siffrorna skulle även nu vara aktningsvärda: 1967 är det enligt TS (bortsett från konsumentorganen Vi och ICA-kuriren) bara en enda publikation som kommer över 400 000 ex. (Året runt). Denna gräns passerade f. ö. tidningen Hela Världen redan 1931 för att dock sedan tappa terräng. Emellertid ska det tilläggas, att 60-talet uppvisar en långt större *bredd* i populärpressens utgivning, det är mycket fler publikationer som når upplagor på 2—400 000 ex. Den koncentration till färre och större organ som skett inom dagspressen har ingen motsvarighet inom veckopressen. I sin undersökning av svensk populärpress kan Gö-

1. Allt för Allas mycket litet sofistikerade seriefigurer hälsar det nya året 1926, ett gott år i tidningens historia.

ran Albinsson konstatera en total ökning av antalet köpta exemplar från 81 milj. vid basåret 1931 till 264 milj. år 1959.[4] TS räknar för 1967 med att 36 populärtidningar tillsammans har en upplaga av 5 827 800 ex. per utgivningsdag.

Att veckopressen var en makt redan under 1920-talet och framstod som en allvarsam konkurrent till boklitteraturen åtminstone på längre sikt, kan man också utläsa av K. O. Bonniers redogörelse för motiven till den stora affär som han avslöt med Erik Åkerlund 1929, varigenom en rad av de mest spridda veckotidningarna bytte ägare.[5]

Konkurrensen i fråga ska då inte nödvändigtvis fattas så att den högre kvaliteten (böckernas) hotas av den lägre (veckotidningarnas). Populärpressen under 20-talet hämtar själv sina litterära anspråk från den erkända litteraturen, vars företrädare i betydande utsträckning medarbetar också i veckotidningarna. Att koloreringen ännu är relativt sparsam, bidrar kanske till att 20-talets veckopress i allmänhet gör ett sobrare intryck än 60-talets. Då Vecko-Journalen i en reklamkampanj som bedrives i dagspressen 1926, utverkar smickrande rekommendationer från den ena efter den andra av Svenska Akademiens ledamöter, är det lika mycket tecken på tidningens ambitioner som på den statusroll som akademien vid denna tid fyller.

Den ledande veckopressen gör alltså decenniet igenom aktningsvärda ansträngningar att hålla jämna steg med den seriösa litteraturen åtminstone i dess mer lättillgängliga uppenbarelser. Ett stort kliv på smakförsämringens väg togs med tidningen Hela Världen, som startade i slutet av 1928 och som nämnts fick en lavinartad framgång på programmet »sanna berättelser ur livet». Läsekretsen uppmanades att sända in eget erfarenhetsstoff som sedan bearbetades av redaktionen. De karamellsöta omslagsdamerna utgjorde också ett verksamt lockbete: »Liknar ni denna flicka?» Andra listiga grepp om läsaren hade populärpressen onekligen utprovat redan tidigare under 20-talet. Erik Åkerlund hade ett rikt utvecklat sinne för publikknipande initiativ både inom och utanför den rena journalistiken. Dit hörde t. ex. hans stora pristävlingar, Allt för Allas biltävlan över

hela södra Sverige eller Vecko-Journalens tilltag att hylla vår nuvarande konung, då han återvände efter bröllopet med lady Louise Mountbatten genom att låta läsekretsen plocka glosor med minst tre bokstäver ur ordet *Kronprinsparet.* En viss intellektuell anstrykning vidlåder onekligen evenemanget: ett par språkvetenskapsmän garanterar att det går rätt till, och en filosofie doktor leder det segrande laget som släpar samman mer än 104 000 ord! Men vi står, undersåtligheten till trots, inför ett till sin anda helt modernt, demokratiskt *jippo,* för vilket alla tidigare kronprinspar i Sveriges historia skulle ha betackat sig.

Om alltså populärpressen överraskar tillbakablickaren både med sitt stora läsarunderlag och med sina delvis betydande ambitioner, är det ändå klart, att förutsättningarna för en fruktbar kontakt med kvalificerad litteratur fanns hos en proportionsvis mycket ringare del av befolkningen på 20-talet än nu. Flera av de klassiska hindren är visserligen redan vid det laget undanröjda. Läskunnigheten är sedan länge allmän egendom. Arbetstiden är numera för stora kategorier t. ex. av industrianställda nedbringad så, att det finns utrymmme för läsning. Offentliga bibliotek sörjer för att också de mindre bemedlade har tillgång till böcker, åtminstone om de bor i tätorter. Det stora hindret är först och främst underskottet i bildning, nämligen i faktakunskaper att associera till, i emotionell erfarenhet, i förtrogenhet med språkets valörer. Vad som idag kan kallas en bildningspyramid med mycket flack stigning hade den gången mer likhet med en avsatsvis smalnande, hög skorsten på en låg, bred byggnad. Det var år 1926 inte mer än 2,5 % av hela årsklassen 17-åriga svenskar som börjat på gymnasium o. l. medan motsvarande procenttal 1968 (för gymnasium + fackskola) är cirka 45![6] Det är visserligen inte *samma* bildningströskel som passeras av bortåt tjugo gånger fler nu än för fyrtio år sedan: det nya gymnasiets fordringar är väsentligt mindre exklusiva än 20-talets. Men det är å andra sidan att märka, att 1968 de ojämförligt flesta av de 55 icke-gymnasiala procenten följt med ända fram till och med det nionde skolåret, medan det 1926 bara var en ringa del av de 97,5 % som fått någon som helst utbildning utöver folkskolans obligatoriska sex klasser.

Nu kan ju ingen mena något så enfaldigt som att bara folk med studentexamen kunde skriva resp. läsa sådana böcker som brukade förekomma på 20-talet. Ivar Harrie har väl taligt erinrat om ett par kulturbärande kategorier utanför det skikt som åtnjutit den högre skolbildningen. Den ena är den stora hären av kvinnliga läsare, rekryterad bland yrkesverksamma såväl som hemmafruar, i allmänhet människor utan studentexamen på grund av den könsdiskriminering som länge de facto rått i den högre skolbildningen. Efter kärnan i denna grupp talar Harrie och säkert med rätta om existensen av en särskild lärarinnekultur.[7]

En annan kategori är den som Harrie kallar de nya intellektuella, nämligen autodidakter framför allt ur arbetarklassen, passionerade kulturkonsumenter och i några fall också kulturskapare. Medan det finns anledning tänka att den först utpekade lä-

sargruppen i sin allmänna orientering och sitt bokval följer kritikerna i de borgerliga tidningarna, kan man vara tveksam om det bokläsande skiktet i vad som senare skulle kallas socialgrupp 3. Finns det kanske där en självständig socialistisk kultursyn med ett autonomt estetiskt intresse (eller inget alls)? Är litteraturvärlden på så sätt kluven efter någon sorts ideologiskt snitt? En nyligen framlagd undersökning av Jonas Åkerstedt om kulturpolitiken inom arbetarrörelsen med tyngdpunkt på ABF ger härvidlag en del hållpunkter.[8] Först och främst är det tydligt att skönlitteraturen intar en helt dominerande plats inom ABF-biblioteken och spelar en mycket stor, fast sjunkande roll i cirkelarbetet; vid 20-talets början är denna verksamhet till 40 % ägnad åt skönlitterära frågor.

Ture Nerman ondgör sig – ehuru själv poet – över detta förhållande. Han är i Åkerstedts revy den som ivrigast varnar mot det bildningsarbete som bedrives under borgerlig ledning och/eller syftar till att insmyga borgerliga tänkesätt hos deltagarna. Bildningsarbetet måste vara ett led i klasskampen, inskärper Nerman och pekar som ett mönster på Proletkult, en kulturorganisation som gör sig gällande i Ryssland under de första kommuniståren. Bildningens funktion i det politiska arbetet såsom en hävstång i socialismens tjänst framhålles genomgående, också av andra enskilda debattörer liksom i parti- och föreningsdeklarationer. Men lika vanligt är det individuella motivet: att bildningen tjänar den personliga utvecklingen, karaktärsdaningen osv. Med denna grundsyn blir det naturligt att erbjuda studieplaner och föreläsningsserier om Tegnér och om Fröding likaväl som om sociala motiv i samtidslitteraturen, om H. C. Andersen och Thoreau likaväl som om Dostojevskij eller Jack London.

I ABF-biblioteken är under perioden 1910—30 Strindberg och London namn som överlägset distanserar alla konkurrenter. Mot periodens slut vinner Upton Sinclair plats i denna tätgrupp och blir därmed ett nytt vittne om den sociala indignationsromanens grepp om det läsarskikt som det nu är fråga om. Eljest är fältet väl blandat: så olika diktare som Ola Hansson, Hamsun, Anatole France och Selma Lagerlöf befinner sig bland de tio toppnamnen. När man påträffar också Heidenstam aktningsvärt placerad och till och med föremål för en studieplan (1920) misstänker man, att de motsättningar som Strindbergsfejden lade i dagen kanske inte gick så djupt som det antagits utan styckevis kan reduceras till agitationsnummer.

På försök vill jag hävda att det litterära 80-talet med dess samhällskritik, dess ifrågasättande av auktoriteterna på olika områden och dess friska nappatag med tidsfrågorna givetvis står för det grundläggande inslaget i arbetarklassens bildningssyn men att 90-talets kulturidealism med dess väsentligen estetiska färgning också den satt varaktiga märken. I lärarinnekulturen är dess spår ännu långt djupare. Jag får avstå från en argumentering för denna tes och nöja mig med att utan kommentar peka på några element som varit med om att forma detta som kunde kallas en frisinnad okonfessionell enhetskultur, i vilken människor med avsevärt olika ekono-

miska och politiska åsikter kunnat mötas. Ellen Key och hennes »skönhetslidelse» tänkt som en drivkraft både i den individuella fulländningen och i det samhälleliga arbetet. Konst för alla, konst i skolan, konst i hemmen. Hemslöjden och ansvaret för de praktiska nyttotingens sköna utformning. Vackrare vardagsvaror. K. E. Forsslund. Skansen och hembygdsvården. Ungdomsrörelsen. Dalarna som svenskt ideal. Gamla svenska städer. Tant Brun och småstadens ande. Elsa Beskow. Natanael Beskow. Fromhetsarvet och en ny livstro. Tagore, Wells och Pär Lagerkvist. Vilhelm Ekelund. Nordiskt och klassiskt.

Det är mot en fond bestämd av bl. a. dessa inslag som 20-talets svenska litteratur spelas ut och tas emot. Publiken är som redan sagts starkt begränsad men förenad av en ganska enhetlig grundsyn. Skönlitteraturen har ett högt symbolvärde och det finns inget artikulerat kulturbegrepp som vill avvara den. Ännu existerar ingen självvärdig massmediakultur eller popkultur med egna värderingar. I dag är det som bekant annorlunda med stora opinioner som frånkänner dikten betydelse för andra än specialister eller som accepterar den som medel för politisk påverkan, eljest icke. Också inom litteraturvärlden själv går dikena djupa mellan olika läsargrupper som har helt skilda krav på dikten och synpunkter på dess funktion. Splittringen utesluter inte, att en i tid och rum lokal konformism gör sig gällande, från månad till månad, från miljö till miljö. Det är märkvärdigt att från upplevelsen av denna rastlösa åsiktsförbrukning vända sig till 20-talet, då det trots att de politiska och sociala motsättningarna inom landet var så mycket häftigare, ändå tycks ha rått enighet om en rad fundamentala värderingar, bland dem den av litteraturen. Fråga är om diktens principiella rang varit lika obestridd någon gång vare sig förr eller senare. Som ett vittnesbörd om dess prestige pekar jag på den plats den åtnjuter i dagspressen. Skribenter som Fredrik Böök, Torsten Fogelqvist och Erik Hedén är förstaplanskrafter var i sin tidning och sörjer för att dikt och humaniora regelbundet står på dagordningen. Den litterära essäistiken upplever samtidigt sin glanstid på bokmarknaden; det skrivs också gravallvarliga monografier över obetydliga författare, och de framkallar i sin tur enorma artiklar i dagspressen.

Den plats som litteraturstoffet disponerar i tidningen är mätbar och kommer väl också i sinom tid att bli mätt. Hur stor plats detta stoff sedan upptar i hur många människors kulturella medvetande är däremot i efterhand oåtkomligt, och man är hänvisad till allmänna intryck och minnesbilder. Jag tolkar dessa ungefär så, att det åtminstone under åren kring decenniets mitt råder ett ganska harmoniskt förhållande mellan litteraturspelets olika parter. Mot slutet av decenniet börjar det höjas nya signaler, som kan förnimmas som missljud. De kan också hälsas som hoppingivande livstecken. Ty om en följsam publik sluter sig kring de författare och tar emot de böcker, som deras favoritkritiker valt åt dem, framstår detta ur en synpunkt sett såsom en idealisk litterär trafik. Men det är uppenbart att här ligger en risk, nämligen att den välformade kedjan sluter sig kring

idel tomhet och rutin. Problemet gäller förnyelsen. Hur går det om en part gör ett utbrytningsförsök? En läsargrupp som tröttnar, en kritiker som begär något annat än det vanliga, en författare som prövar nya vägar. Eller hur går det om inga sådana ansatser alls förekommer? I en mycket stabil litterär situation avvisas de flesta kritiska motrörelser, kanske så spårlöst att först ett mycket ingående studium upptäcker dem. I en labil situation såsom den närvarande har däremot varje utspel sin chans.

Naturligtvis är inte enhetligheten i 20-talets litterära bild komplett, då vore den outhärdlig. Det finns en rad avvikelser från standarden, både konstnärliga och idémässiga: Birger Sjöbergs paniska diktion i Kriser och kransar, den dramatiska expressionismen i Hjalmar Bergmans Spelhuset och den lyriska hos den unge Ebbe Linde, den metafysiska fantasin i Det eviga leendet eller det primitivistiska jag-flödet i Glöd, den filmatiska tekniken i Kommentar till ett stjärnfall, de mot borgerlighet och idyll upproriska tongångarna i Victor Svanbergs Clartékritik vid årtiondets mitt osv.

Men ingenting av detta sätter den litterära normaliteten i gungning. Det mesta av det uppräknade föres åt sidan såsom omoget eller överdrivet, excentriskt, kanske sjukligt, i varje fall utan framtid i sig. Det är påfallande, att det inte finns något forum som tar sig an de nya experimenten. År 1920 kom det några rätt beskedliga, populärt hållna nummer av en tidskrift som hette Vår nutid och där man mötte bl. a. de okända namnen Rudolf Värnlund och Eyvind Johnson. Men eljest kan Åke Runnquist icke rapportera någon enda radikal litterär tidskrift i Sverige under hela decenniet förrän med Tidens magasin 1928; så mycket fler blir det under 1930-talet.[9] Det går, kan man tillägga, mycket livligare till i Finland. Mottagligheten, den relativa mottagligheten där för det nya måste sammanhänga med att befrielsen från Ryssland och inbördeskriget hade skakat sönder många av de invanda livsformerna och gjort sinnena beredda för något annat.

Signifikativt för hur litet den litterära opinionen i Sverige tål, är den misstrogna attityd som inte bara Böök utan också andra kritiker visar mot Hjalmar Bergman. I likhet med Pär Lagerkvist hade 20-talets Bergman sina både till konstviljan och till livskänslan mest utmanande verk bakom sig. Det ansikte han nu visar upp är vänligt, tidtals rent av fryntligt. Ändå tröttnar inte kritiken på att förehålla honom det bisarra och fantastiska i hans berättarkonst. På honom passar inte det attribut som enligt Gunnar Qvarnström är honnörsordet framför andra i tidens kritiska vokabulär: *frisk*.[10]

För en sen eftervärld är Pär Lagerkvist 1920-talets dominerande gestalt. För decenniet självt, åtminstone om man ser till dess reaktioner i stort, är det i stället Selma Lagerlöf! Varje år kommer det nya upplagor av 6—8—10 nummer ur hennes produktion. Ett par gånger under årtiondet är det nyutkomna verk av Selma Lagerlöf som når de högsta försäljningssiffrorna under säsongen, så 1925 då Charlotte Löwensköld säljs i 23 000 exemplar, så 1928 då Anna Svärd går ut i 20 000. Ett av åren dess emel-

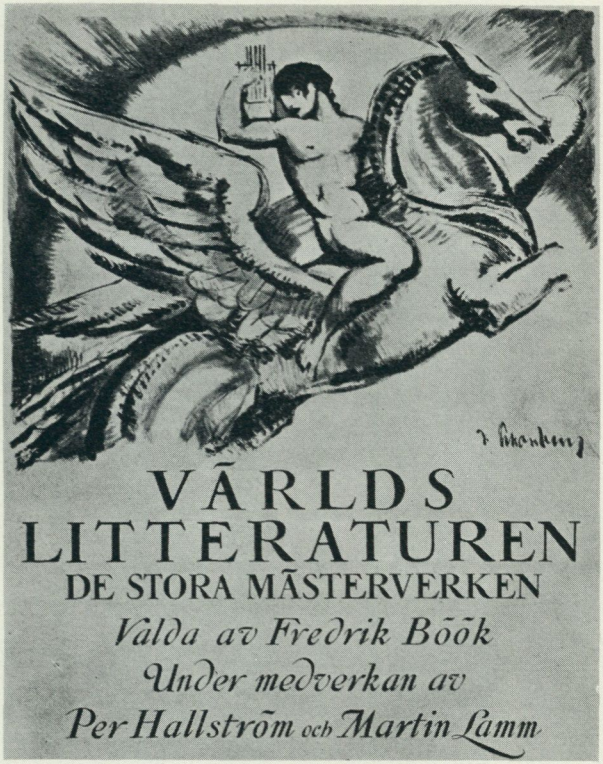

2. 20-talet upplevde många stora litterära företag, inte minst i klassikerbranschen. Föregångare för det mest ambitiösa i den vägen, vilket kom att omfatta 50 kompakta volymer, var denna heroiska, apollinska figur av Torsten Schonberg.

lan är det en annan 90-talist som vinner bestseller-kransen, nämligen Karlfeldt med Hösthorn som 1927 når den för en diktsamling häpnadsväckande upplagan av 17 000 exemplar.[11]

Mittfigurer under 20-talet är förstås eljest berättarna av Hjalmar Bergmans generation. 10-talisterna är lika mycket 20-talister och flera av dem kommer ju även att sätta sin prägel på de följande decennierna. Någon för 20-talet karakteristisk ny berättargeneration kan man inte urskilja, endast enstaka förelöpare sådana som Rudolf Värnlund, Eyvind Johnson och Vilhelm Moberg. Om proletärdiktning började det talas redan under 20-talets första år (Vetterlund, Stef-

fen). Anledning hade det funnits länge om ock i ringa mängd, och kategorin tillväxer i själva verket endast sparsamt under 20-talet. Den verkligt genomgripande breddningen av basen för författarkårens rekrytering sker inte förrän under 30-talet, och det är också först då som – socialt sett – nytt erfarenhetsstoff i stor skala dras in under litterär bearbetning.

Det är nämligen inte genom nytt socialt material som en Eyvind Johnsons 20-talsproduktion är viktig utan dels med dess djärva psykologiska framstötar i Freuds riktning, dels med dess nya artistiska grepp, till vilka bl. a. Proust och Joyce givit impulser. Eyvind Johnson är redan tidigt europeiskt inriktad. Det är en paradox, att autodidakten trots det primära underläget i språkkunskaper o. dyl. tycks ha haft lättare att få kontakt med vad som försiggick i det litterära Europa än många av hans akademiskt skolade generationskamrater eller äldre kolleger hade. Förklaringen är väl i hans som i Artur Lundkvists fall, att de inte från barnsben växt in i litterära konventioner som det först gällde att frigöra sig ifrån. Härtill kommer, att de med färre förutfattade meningar och inrotade levnadsvanor stod inför det splittrade, slitna och febriga Europa.

Det fanns i decenniets svenska kulturvärld en viss benägenhet att vända detta samma Europa ryggen. Tendensen är visserligen långt ifrån entydig. Tanken bakom Nationernas förbund vann starkt gehör i svensk vänsterpolitik, sådan den formades av Branting och hans arvtagare. Ett av decenniets märkligaste evenemang var det stora ekumeniska mötet i Uppsala 1925. Eller på en annan arena: nöjes-

livet industrialiserades i allt raskare takt efter internationella signaler. Den offentliga sällskapsdansen hade slagit helt igenom och amerikanska säsongföreteelser överfördes till Sverige med en snabbhet och styrka i reaktionen som var något nytt. 1922 kommer jazzen till vårt land och sätter genast märken också i dikten. Karlfeldt mullrar hotfullt i Hösthorn:

Du dansar, bleka ungdom, sorgset låta
din ukulele och din saxofon.

Men Alf Henrikson replikerar i diktboken Jazzrytm samma år (1927), att *hans* sångmö varken är av Pinden eller av Pungmakarbo:

Där jazzen går över bonad parkett
och rytmerna dunka och blandas
med larmande struntprat och flick-
skratt till ett,
där lever min sångmö och andas.

Trots den svenska filmens framgångar är otvivelaktigt huvudmassan av vad biograferna visar av amerikanskt ursprung. Översättningslitteraturen hade sedan länge varit dominerande i den vittra bokutgivningen och häri uppvisar skedet ingen större förändring. En undersökning av Sten Torgersson ger vid handen att av prosautgivningen under 20-talets senare år översättningarna upptar 55—60 %; på t. ex. 300 översättningar går ca 240 svenska original. Det amerikanska inslaget på bokmarknaden har som väntat stigit kolossalt i jämförelse med den tidigare undersökningsperioden på 90-talet. De engelsktalande kulturområdena tillsammans ger fyra gånger så mycket stoff till översättning som den närmaste konkurrenten, vilken är den franska litteraturen, tätt följd av den tyska. Översättningarna från engelska dominerade redan under 90-talsperioden men var dock blott 2 2/3 gånger fler än tyska, som den gången kom närmast.

Huvuddelen av översättningsproduktionen tillhör den enklare förströelsebranschen. Bevakningen av den kvalificerade utländska litteraturmarknaden är under 20-talet ganska nyckfull. Tankesystem av en Freud eller Spengler om människan och kulturen bearbetas väl av idékritiker som Landquist och Olle Holmberg, men något intresse för den nya dikten i egenskap av ny finns varken hos Böök eller Fogelqvist; det är för mycket begärt att de på estetiska grunder skulle ha varit lockade av t. ex. Joyce eller Eliot. Större mottaglighet för det nya visar Anders Österling, som för Bonniers räkning redigerar den s. k. Gula serien under decenniets sista år och in på 30-talet. Här utges bl. a. Proust, Duhamel, Bernanos, Martin du Gard, Lawrence, O'Neill, Sherwood Anderson och Isaac Babel. En annan flitig introduktör särskilt av anglosachsiskt stoff är Sten Selander.

Då så pass många fönster hålls öppna eller öppnas, kan det tyckas orimligt att insistera på en isolationistisk tendens i det litterära 20-talets hållning. Förmodligen är det riktigare att tala om ett avancerat växelspel mellan svenskt och främmande, ofta hos en och samma person. Det är i så fall åter en parallell till 90-talet. I Bööks livsföring illustreras förhållandet av långa utfärder och hemfärder, och Fogelqvist kan sammanfatta denna dialektik i sin boktitel På resa och rot. Fredrik Böök färdas kring »Europas brandplatser» och skriver

mängder av artiklar om kontinentalt och engelskt stoff. Han gör också historiska översikter över fransk, tysk och engelsk litteratur för Bonniers allmänna litteraturhistoria. Men den djupaste fåran i hans 20-talsproduktion går nog ändå på annat håll. 1923 utger han en bok som det kan vara särskilt motiverat att erinra om i denna publikation, nämligen en monografi över Artur Hazelius. Det är ett beställningsarbete och bär spår därav; den har närmast karaktären av »life and letters». Det kanske minnesvärdaste är ett finstilt motto till det kapitel, där författaren berättar om hur språkmannen och rättstavningsivraren Hazelius växlar över till att börja samla gamla bruksföremål: han går »from sounds to things». Böök själv fängslades väl mer av dem som i ord återskapar den livsform som Hazelius ville illustrera med materiella medel, alltså folk som Nicolovius, Sam. Ödmann, Petrus Læstadius, Henrik Lilljebjörn eller Minnenas Geijer. Mycket programmatiskt ger han en studiesamling från 1922 titeln »Svensk vardag». Det var under åtminstone några år kring 20-talets mitt Fredrik Böös signatur och formel, i full geografisk skala gestaltad i färdeboken från 1924 Resa i Sverige från Smygehuk till Pajala. Men till saken hör att denna vardag målas upp med abandon och festhumör.

En av essäerna i den nämnda boken handlar om den av Böök omåttligt uppburne Fredrik Cederborgh; porträttet av denne växer till formatet av en hel bok 1925. Vid det laget har Böök också funnit den diktare som inkarnerar Cederborgh i nuet genom att teckna sin samtids småstadsliv med raljant vänlighet och en outtröttlig, humoristisk fabulering. Böök är mycket fängslad redan av Fridas visor. Han uppfattar inte, och därtill hade också fordrats en nästan övermänskligt skarp hörsel, den oroston som går igenom boken och som Gunnar Axberger med stöd av diktarens senare utveckling och av material utanför samlingen frilagt och så att säga förstärkt. Böök hälsar i stället i Fridas visor ett vittnesbörd om den trygga begränsningens lycka och utnyttjar boken till en kulturpolitisk deklaration av innebörden att »det mänskliga livet skulle vara ödsligare och fattigare, om denna enkla värld ginge under; i en tillvaro, där allt är satt i fråga, där Europas framtid och folkens öde står på spel, måste det finnas några vrår med fast mark och rosor i solen».[13]

Detta motiv fördjupas än mer vid läsningen av Kvartetten som sprängdes 1924. Också den emottages som en bok av det slag som tiden behöver i sin splittring och vilsenhet. Beundran stiger till apoteos då Kriser och kransar föreligger 1926. Böök är trofast, visserligen mindre mot idéer än mot människor; hans känsla för Birger Sjöberg består provet. Fast han naturligtvis i grund och botten är djupt främmande för diktionen i Kriser och kransar, accepterar han den såsom den för Birger Sjöberg nödvändiga uttrycksformen.

Kriser och kransar är ett förtvivlat nej till den svenska vardagen och dess trygghet, som befinnes falsk. Så mycket bättre höll sig andra poeter inom programmet; så Stockholmsintimisterna med Lindorm i spetsen, så den skånska skolan, där Gabriel Jönsson var det främsta nya namnet. En rad målare odlar som bekant samma in-

3. På omslaget till Fridas bok (1922) har Högfeldt placerat in Frida och hennes vän i en ram av fantasirokoko. Artisten karikerar naiviteten hos det älskande paret litet mindre ömsint än vad poeten gör.

tima, lågmälda konstnärskap, folk som Jolin, Otte Sköld och Fougstedt. Vardagstonen hade en klang av lärksång hos Österling, av kammarorgel hos Silfverstolpe och av cykelbudets urbana visslingar hos Selander. Men det finns mer avvikande variationer. En är den naivistiska, den målmedvetna konstlösheten långt borta från allt raffinemang. 20-talet prövar det alternativet både i konst och litteratur. Man kan tänka på Bror Hjorths skulpturer med deras drastiska förenkling och på målerier av Hilding Linnqvist eller Gideon Börje o. a. En motsvarande litterär stil är det efter vad särskilt Hans Granlid visat, som Pär Lagerkvist anslår i Gäst hos verkligheten.[14] I en subtilare form finns den också i hans 20-talslyrik, i Den lyckliges väg och Hjärtats sånger, med dess sparsamma ordförråd, dess trevande, ofta ofullbordade meningsbildning, dess skygghet för det utsökta mycket mer än för det banala. Jämförelsen mellan Pär Lagerkvists konstvilja och Linnqvists eller Axel Nilssons eller Eric Hallströms förekom redan i samtiden. Ett motsvarande perspektiv på Fridas bok anlägges också mycket tidigt, nämligen av August Brunius i en uppsats med den programmatiska titeln »Något om 'naivismen' och Fridas bok».[15]

Ett sammanförande av Pär Lagerkvist och Birger Sjöberg måste ju genast förses med reservationen, att det hos den förre saknas all den rekvisita, som gör Fridas visor till en poetisk bilderbok över svensk småborgerlig miljö vid 1900-talets början. Men inte heller det lyriska språket i Fridas visor och det i Hjärtats sånger röjer någon överväldigande likhet. Skillnaden, som Brunius aldrig berör, är den mellan begreppen *naiv* och *naivistisk*, n. b. hela tiden gällande en konstverkan; jag diskuterar inte graden av ursprunglighet i personlig mening. Genom införandet av den fiktiva figuren Fridas vän uppkommer det hos Sjöberg ett dubbelperspektiv, som alldeles saknas i Pär Lagerkvists lyrik (däremot finns det i t. ex. Dvärgen). Därmed anmäler sig Fridas visor också i ett annat sammanhang än med den naiva/naivistiska vardagspoesin. De visar sig — visserligen på långt håll — befryndade med den pastischkonst, det indirekta, av andra konstarter och

av äldre stilar influerade artisteri, som är något för 20-talet rätt karakteristiskt. Draget är förstås lättast att avläsa i konsten och ännu mer i konsthantverket t. ex. i möbel- eller boktillverkningen eller i fasadarkitekturen, där äldre mönster eller motivelement ofta med stor elegans attrapperas. Det är mot denna estetiska hållning som funktionalismens talesmän inom kort skall gå till storms. I en Frans G. Bengtssons ungdomsvers har attityden sin litterära motsvarighet. Den odlades intill virtuositet av de lärda och kvicka bidragsgivarna till studenttidningarnas vittra spalter, kanske särskilt till Lundagård.

Klassicismen kan ses som ett uttryck bland andra uttryck för denna stilsträvan, fast drivkrafterna bakom den naturligtvis också är andra, moraliskt och konstnärligt. Konserthuset i Stockholm och byggnaderna kring Götaplatsen i Göteborg står kvar som vittnesbörd om 20-talets arkitektoniska klassicitet. I mindre varaktig materia och även i mindre allvarsamma former manifesterade den sig i den lek- och charmfulla utställningen i Göteborg 1923. På ordkonstens fält är det lättast att belägga den klassicerande tendensen i anknytningen till antik myt, historia eller litteratur. Under 20-talet — knappast senare — var sådana allusioner naturliga över hela fältet. Erik Hedén var klassiskt skolad, och det präglar hans författarskap i en grad, som måste kommit många av hans läsare i Social-Demokraten att känna sig utanför. Det är tänkvärt att arbetarrörelsens ledande kritiker finner det i sin ordning att ge några klippböcker namn med en så exklusivt lärd klang som Eros och Polemos eller Eris och Himeros. Men Hedén är inget unikt fall. Samma aristokratiska klassicism företräder t. ex. Arthur Engberg i sin publicistik i den socialdemokratiska pressen. Det är då mindre förbluffande att Stridsberg eller Järte som skriver i borgerliga tidningar har lika höga anspråk på sina läsares bildning.

Att utan statistik säga något generellt och hållbart om förekomsten av klassiska motiv och formdrag i den skönlitterära produktionen är nästan ogörligt. Men en poet av något äldre årgång som Bertil Malmberg och debutanter som Hjalmar Gullberg och Sigfrid Lindström har dragningen åt klassiska motiv och likaså strängheten i formen gemensam. Sin stora klassicistiska insats gör ju dock Gullberg först under 30-talet med de dramatiska översättningarna.

»Det är ur stilbrytningar, ur olika stilars upptäckt av varandras skönheter och ur deras bröllop, som nya levande enheter gå fram med frisk och säregen fägring.» De orden från 1923 tolkar en av tankelinjerna i 20-talets estetiska värld, men det är också en av de linjer som förbinder denna värld med 90-talet. Den som fäller orden är Heidenstam, och alldeles i samma anda hade han gått till rätta med de okänsliga stilriktighetsnormer som väglett restaureringen av äldre byggnader ännu in på 90-talet.[16]

Det 20-talstillfälle, då Heidenstam förkunnar stilblandningens princip och ser den förverkligad inför sina ögon, är i högsta grad representativt, nämligen midsommarafton 1923 då Stockholms stadshus inviges. Östbergs byggnad — visserligen projekterad långt tidigare — är det stora monu-

mentet över 20-talet, otänkbart bara något årtionde senare, efter utställningen 1930. I en uppsats om Stadshuset har Ragnar Josephson kallat det för »Hans Alienus' hus».[17] Det är en genial formel som öppnar ett djupt idéperspektiv och som det känns naturligt att här ställa som slutvinjett. Därmed blir det också möjligt att tillägna denna hastiga rapsodi minnet av Ragnar Josephson. Hans väsen med dess gång på gång nyskapande dristighet uttömmes visserligen inte av 20-talets signa. Men med sin generositet, sin glädje åt det estetiska livets olika uppenbarelseformer och sin förmåga av fest företräder han bättre än de flesta något av det för skedet väsentliga.

[1] Gunnar Hallingberg: Radioteater i 40 år. Den sv. repertoaren belyst, 1965, samt Radiodramat. Sv. hörspelsdiktning — bakgrund, utv. och formvärld, ak. avh. 1967.

[2] Sv. dagstidningar 1900—1965 — antal och polit. gruppering, 1965 (Aktuellt från TU, nr 16) samt Sv. dagspress 1900—1967. En syst. och kommenterad kartläggning, 1967.

[3] Ruben G:son Berg i skriften Ett och annat om tidningarnas språk, 1924.

[4] Göran Albinsson: Sv. populärpress 1931—61. Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys, 1962.

[5] K. O. Bonnier: Bonniers. En bokhandlarefamilj V, 1956, s. 253ff.

[6] Antalet gymnasister i procent av årskullen 1926 framgår av del IV av 1960 års gymnasieutrednings betänkande: Ett nytt gymnasium, s. 103. Siffran för 1968 enligt en tidningsuppgift.

[7] Med andra accenter och med en helt annan rikedom på stoff och synpunkter än här har 20-talets litterära bild tecknats av Ivar Harrie i Tjugotalet in memoriam, 1936. Om lärarinnekulturen s. 19—26 och om »de nya intellektuella» s. 37—71.

[8] Jonas Åkerstedt: Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912—1930, 1967. Denna skrift har förlagts av Avd. för litt. sociologi vid Litt. hist. inst. i Uppsala, som också upprättat nyttiga register över det svåröverskådliga kulturmaterialet i en rad polit., fackliga och soc. period. publ. bl. a. från 20-talet. I samlingsverket Svensk Folkhögskola 100 år har Avd:s ledare, doc. Lars Furuland publicerat en utredning med titeln Folkhögskolan — en bildningsväg för sv. förff. (1968); den har en betydlig giltighet just för 1920-talet.

[9] Åke Runnquist: Litt. tidskrifter 1920—1960, 1964.

[10] Gunnar Qvarnström: Kritiska »honnörsord» på tjugotalet. Sv. litt. tidskr. 1960, s. 172—184.

[11] Best-seller-siffrorna ur en tillbakablickande översikt i När-Var-Hur 1945, vilande på förlagens uppgifter. Under året 1924 är Kvartetten som sprängdes den mest sålda nyheten (15 200 ex.).

[12] Sten Torgersson: Övers. till sv. av vitter prosa. Iakttagelser rör. bokprod:en 1866—70, 1896—1900, 1926—30. Otr. lic. avh. Lund 1966.

[13] Bööks artiklar om Birger Sjöberg finns numera tillgängliga i Synpunkter på B. S., red. av L. H. Tunving. En Aldusbok, 1966. De cit. raderna om Fridas bok från s. 71.

[14] Hans O. Granlid: Det medvetna barnet. Stil och innebörd i Pär Lagerkvists Gäst hos verkligheten, 1961.

[15] August Brunius: Kätterier i konst-litteratur-teater. Essayer, 1923, s. 184—191.

[16] Heidenstams tal i Stadshuset, SV 23, s. 137—142.

[17] Ragnar Josephsons uppsats om Stadshuset i Nationalism och humanism, 1935, s. 91—108. Art. bär årtalet 1923, men i det ursprungliga trycket i OoB detta år finns varken titeln »Hans Alienus' hus» eller ingressen med dess profilbild av högtidstalaren Heidenstam.

SUMMARY

From the Literary World of the Twenties

The author starts by discussing the view that the twenties were a period very much like our own, as well as the opposing view that the conditions have fundamentally changed. Social factors such as motorism, aviation, radio and motion pictures came into significance during the twenties. Here the continuity is striking. For the Swedish press the twenties were a great period, and the weekly press became established on a large scale in that decade. Yet, even if the popular press of that time is surprising for its large readership and its partially considerable ambition, the author states that the conditions for fruitful contact with higher forms of literature existed in a proportionately very much smaller part of the population than now. In concurrence with Ivar Harrie he mentions two categories of upholders of culture outside the stratum of society which had benefited by the higher levels of schooling, firstly the army of women readers, generally without a matriculation examination, and secondly the new intellectual autodidacts, especially from the working class. He maintains that even if the fundamental contribution to the educational views of the working class dates from the eighties, the cultural idealism of the nineties, with its essentially aesthetic colouring, has left a permanent mark.

Despite the political and social antagonism during the twenties, unanimity appears to have existed concerning a number of fundamental evaluations, among which the evaluation of literature. Of significance is the distrustful attitude towards Hjalmar Bergman. For a later age Pär Lagerkvist is the dominating figure of the twenties, though for the twenties themselves it was Selma Lagerlöf. Another parallel with the nineties is the interplay between Swedish and foreign influences. Fredrik Böök travels around the "Incendiary Scenes of Europe" (Europas brandplatser), but his collection of essays from 1922, "Swedish commonplace" (Svensk vardag), was for some years around the midtwenties his special signature and theme. Böök was greatly fascinated by the writings of Birger Sjöberg. The latter's "Songs of Frida" is related to the pastiche art that is characteristic of the twenties. Classicism is one among other expressions for this stylistic striving. The author points to the aristocratic classicism represented both by Erik Hedén, leading critic of the working class movement, and by Arthur Engberg in his journalistic writings in the social democratic press.

In a tail-piece the author juxtaposes three names: Heidenstam, Ragnar Östberg and Ragnar Josephson. The latter, in an essay, called the Stockholm Town Hall "The house of Hans Alienus". The author himself dedicates his essay to the memory of Ragnar Josephson who "with his generosity, his pleasure in the various manifestations of the aesthetic life, and his capacity for enjoyment" represents better than most something of the essence of the period.

Claes M. Cnattingius

Från Rolf till Brecht – en musikalisk rapsodi

Det går inte att inringa en epok i en enkel, entydig formel, sätta en klatschig etikett på ett decennium och tro att den täcker alla skiftande kulturyttringar. Att karakterisera 20-talet som »det glada» är inte bara en grov schematisering, det är rent missvisande. Visst fanns det, framför allt inom nöjeslivet, en hektisk puls, ett omåttligt sökande efter nya retningsmedel. Helt enkelt en reaktion på den hårda tiden i slutet av och strax efter första världskriget. Nya modedanser som importerades snabbt, florerade och dog i samma hektiska tempo, jazzens första genombrott, Ernst Rolfs och Karl-Gerhards påkostade revyer, Oscarsteaterns praktfulla operetter, Operans utstyrselraseri – visst förtjänar allt detta att etiketteras som »det glada 20-talet»!

Men det är bara ena sidan av medaljen. Vill man teckna en snabbskiss av musikens ställning i Sverige under åren 1920–29, får man också betona andra och bistrare drag, t. ex. stridigheterna kring Konsertföreningen och Kungl. Teatern i början av decenniet och den moderna musikens mödosamma genombrott. För många framstod det nya, kärva tonspråket hos tonsättare som Hilding Rosenberg, Gösta Nystroem, Moses Pergament, Schönberg och Stravinskij, ja t. o. m. hos Debussy och Ravel, som »motbjudande», »perverst» eller »farligt». Reaktionerna inför denna musik, som idag ter sig inte bara ofarlig utan närmast idyllisk, tycks oss obegripligt upprörda. Ture Rangströms skriverier om Schönberg, Stravinskij och Hába var helt oförsvarliga i sin rabiata attityd, och några av P-B:s mest äreröriga recensioner skrevs om just denna nya musik. Inslag som knappast passar in i bilden av »det glada 20-talet».

Men sådant var decenniet: sjudande och motsägelsefullt, något av en unik period i svenskt musikliv. Kanske ringar man bäst in denna förbryllande mångfald av disparata faktorer genom att staka ut ett motsatspar som börjar och slutar 20-talet. Om det inleddes av Rolfs första egna revy, *Kvinnan du gav mig*, bör man nog som avslutning välja Ernst Eklunds uppsättning på Komediteatern 1929 av Brecht-Weills *Tolvskillingsoperan* med dess förebud om 30-talets bistra tider.

*

Det började så lugnt och fridfullt på gamla Auditorium vid Bantorget, där Konsertföreningen huserade, med besök av den legendariske dirigenten Artur Nikisch och två längre gästspel av den då mindre legendariske Wilhelm Furtwängler. De klassiska verken dominerade naturligtvis: Schuberts

stora C-dursymfoni, Brahms första symfoni och Beethovens Leonorauvertyr. Men också svensk musik fick sin beskärda del av Furtwänglers tolkningskonst, t. ex. Andreas Halléns »Der Toteninsel» och Rangströms »Elegisk svit», dvs. »Divertimento elegiaco» (även om Furtwänglers min, när han slog ihop partituret efter att pliktskyldigast ha levererat sin tolkning av det senare verket, inte precis vittnade om någon större uppskattning!).

Furtwängler återvände redan den 2 januari 1921 och framförde också då en rad nyare svenska verk, bl. a. Oskar Lindbergs »Från de stora skogarna» och Natanael Bergs violinkonsert, vid sidan av Beethovens Sjua och Nia. I februari uppträdde violinmästaren Henri Marteau som solist, följd av Jacques Thibaud, och den 21 och 24 samma månad gästades Konsertföreningen av en annan celebritet, Richard Wagners son Siegfried. Programmet upptog självfallet musik av Wagner (far och son), men också av Liszt och Beethoven.

Man behöver inte bläddra särskilt noggrant i programmen från den tiden för att upptäcka att Beethovens musik intog en särställning. Nian inledde och avslutade alltsom oftast säsongen. Den stora Beethoven-cykeln under mars och april 1921 är ett karakteristiskt inslag: samtliga nio symfonier framfördes, plus fyra av pianokonserterna, vidare några uvertyrer och slutligen violinkonserten med Adolf Busch som solist.

Också litet av den nyare musiken nådde våra nordliga breddgrader. Konsertföreningens 1:e dirigent och konstnärlige ledare, George Schnéevoigt, framförde Carl Nielsens »De fyra temperamenten», och den 27 november ledde Nils Grevillius det första svenska framförandet av Ravels »Le tombeau de Couperin». Men höstens stora evenemang kom litet utanför det ordinarie programmet i Auditorium, när hovkapellmästaren m. m. Johann Strauss (dvs. den »riktige» Johann Strauss brorson) dirigerade en wienerafton under stormande bifall.

Men de populäraste melodierna det året spelades inte i Auditorium, de var signerade Fred Winter: »Mitt ideal», »Skaffa mig en våning» och »Ursäkta mitt namn är Boman». Bland grammofonskivorna såldes, vid sidan av Kalle Jularbos »Hjärterövalsen» och Evert Taubes »Den sköna Helén eller Flickan i Peru», Paul Whitemans inspelning av »Whispering» och »Japanese sandman» mest. Man får en god uppfattning av vad som verkligen slog, när man studerar restaurangernas musikrepertoar. Dambergs hade en avgjort ambitiös repertoar med bl. a. potpurrier på *Pajazzo, Madame Butterfly, Traviata* och *Rigoletto,* några av Brahms ungerska danser, de mest kända Straussvalserna men också Sjöbergs »Tonerna» och Myddletons »Negerns dröm» (vad det nu kunde vara). På restaurang Svea hade kapellet gjort större eftergifter åt den populära smaken. På repertoaren stod t. ex. »Alexander's ragtime band», »Black and white rag», »Ja-da», »Radetzky rag» och Smolianskis »Mister Bellman», men också Sibelius »Svarta rosor», Sjögrens »Smyg din varma kind», P-B:s »Irmelin Rose» och »Jungfrun under lind».

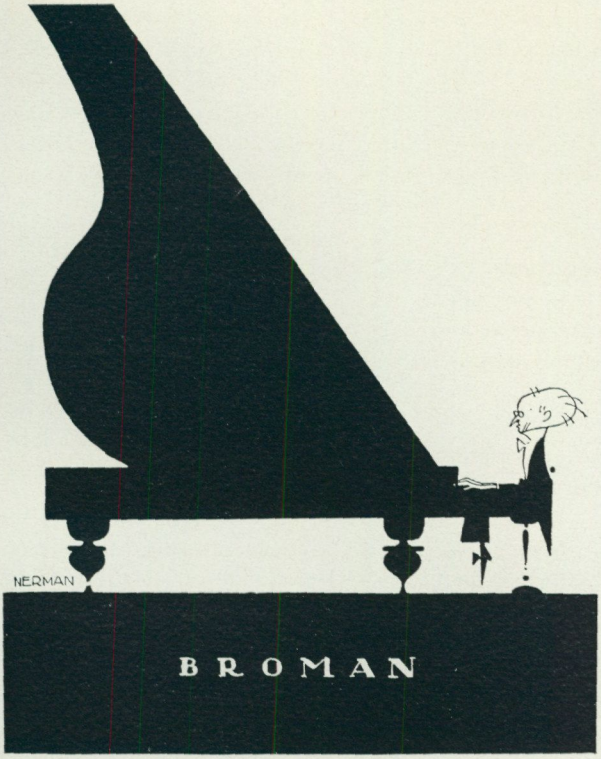

1. Pianisten Natanael Broman. Karikatyr av Einar Nerman.

Det är en idyllisk bild av ett intensivt musikliv som framträder. Men under den lugna ytan sjöd missnöjet. Ture Rangström konstaterar den påfallande disproportionen mellan »tillgång och efterfrågan på konsertanta varor som präglade förra året och dess liv i krigs- och kristidernas skugga. Vi översvämmas av kontinentala artister, några ypperliga, många duktiga och flera medelgoda . . . Ägna en bråkdel av intresset för kontinentens lejon åt vår egen lilla djurpark av vilt växande musikaliska talanger, det skall löna sig; först när vi själva skatta vår egen stämmas klang, kan den göra sig hörd i världen» (Scenen 1921, sid. 246).

Missnöjet gällde främst Konsertföreningen och dess dirigentpolitik. Det väckte speciellt ont blod att säsongen bjudit på tretton dirigenter, varav endast fyra svenska. Missnöjet blåstes upp till sådana proportioner att Konsertföreningens styrelse tvingades avgå.

Vårsäsongen 1922 inleddes traditionsenligt av Beethovens Nia, med Andrejewa Skilondz, Liva Järnefeldt, Einar Ralf och Erik Elfgren som solister. Sedan följde, någon vecka senare, av bara farten Hilding Rosenbergs »Sinfonia da chiesa» nr 2, utan att väcka något rabalder. Den 2 mars uppförde Adolf Wiklund Mahlers »Uppståndelsesymfoni» och Debussys »La demoiselle élue», och en månad senare dirigerade Hans Pfitzner tre förspel ur sin opera *Palestrina* och Beethovens Sjua. Höstsäsongen inleddes med ett celebert besök. Sjaljapin väckte stormande bifall hos publiken, medan man kunde spåra en underton av missräkning hos kritikerna.

Men det var inte bara utländskt på programmen. Den svenska musiken hävdade sin ställning förunderligt väl. Sjögren, Berwald, Aulin och Rangström spelades 1–2 gånger per år. Men den flitigast spelade tonsättaren var, att döma av programmen, Natanael Berg, tätt följd av Hallén, Atterberg och Oskar Lindberg. Under åren 1920–22 förekom någon av dessa tonsättare på snart sagt varje program. Följande lilla lista är inte speciellt generös ur svensk synvinkel!

1922.
3/10 Rangström och Hallén
7/10 J. A. Hägg
10/10 Alfvén

14/10 Alfvén
21/10 Rangström, Söderman, Sjögren
24/10 Atterberg
28/10 Natanael Berg och Norman
31/10 Rangström

Summa: 12 svenska verk på 8 konserter!

Konsertföreningens favoriserande av den svenska musiken och speciellt den samtida svenska musiken är verkligen en slående kontrast till dagens programpolitik!

Ett annat karakteristiskt drag i repertoaren var de stora »monografiska» serierna: 5–6 konserter i följd med enbart verk av Beethoven, Brahms eller Tjajkovskij. Som i november 1922, då Artur Schnabel under tre på varandra följande konserter framförde alla Beethovens pianokonserter, plus den stora fantasin för piano, kör och orkester.

(För kontrastens skull, de populäraste melodierna 1922: »Mary Pickford», »Mon homme», »Eldgaffeln» och Sam Jacobzons »Vildkatten». Det var det året Jularbo spelade in »Livet i Finnskogarna».)

Det nya spelåret 1923 började med en mindre förändring i Konsertföreningen. Schnéevoigt kvarstod som 1:e dirigent, men Wiklund lämnade plats för Armas Järnefeldt (som också var hovkapellmästare vid Operan) och Nils Grevillius. Programmen skilde sig inte påtagligt från tidigare års. Några gästspel bör dock nämnas. Sibelius gästade konsertföreningen i två konserter (den 5 och 7 mars) och dirigerade på den första konserten sin första symfoni och Brahms andra pianokonsert med Edwin Fischer som solist. Vid den andra konserten spelades »Finlandia», skådespelsmusiken till »Pelléas och Mélisande», »Pohjolas dotter» och, *ffg*, den sjätte symfonin. Den 20–29 april var det dags för årets obligatoriska Beethovencykel, denna gång med Felix Weingartner som dirigent, och den 17 oktober framfördes Mahlers femte symfoni för första gången i Sverige.

*

Men årets musikbomb detonerade i KFUK:s trista hörsal. Kjellströmkvartetten uruppförde Hilding Rosenbergs första stråkkvartett, och framförandet inspirerade P-B till hans kanske mest beryktade »recension»:

> ... här huserade Kjellströmkvartetten; den tycktes ha fått ett anfall av denna hemska sinnesrubbning som yttrar sig i ett begär att plåga oskyldiga medmänniskor ... Med slutnumret öppnade sig helvetet för alla. Det hade formen av en stråkkvartett av Hilding Rosenberg. Jag kände honom hittills endast som upphov till några beskedliga romanser. Men 1920 greps även han av det kakofoniska storhetsvansinnet [och] gav ifrån sig denna stråkkvartett, som på håret liknar de amerikanska [!], franska, tyska och italienska kakofonisternas alster ...
>
> Att den moderna kakofonismen är en gamängaktigt maskerad (ibland inte ens maskerad) impotens, det veta vi ju nu. För den sakens skull behöver man inte stänga in aningslösa människor i en hemsk lokal och tortera dem till samma vanvett som musiken uttrycker. Och inte ökar väl det auktoriteten och publiksympatierna att uppträda som fyra förrymda konradsbergare, de där med nit och stiltrohet återge en femtes barbariska och nattomtöcknade fantasier. (DN 7/3)

Utbrottet var ingen isolerad företeelse. Marken var tvärtom väl förberedd. Ett år tidigare hade Walter

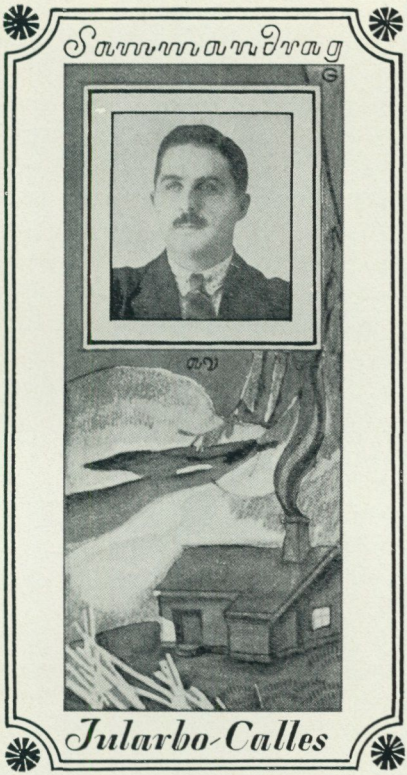

2. Kalle Jularbo var ett begrepp redan i början av 20-talet.

INSPELNINGAR

Gieseking vid en pianoafton i Musikaliska akademien bl. a. framfört Ravels »Gaspard de la nuit» och Schönbergs Sex småstycken op. 19. P-B noterade då: »Återgivandets korrekthet låter sig icke kontrolleras ens med noterna i handen och kan inte heller vara av någon betydelse i arbeten som Schönbergs sex småstycken, som alltigenom förefalla som fonografiska uppteckningar av hur det lät när husjungfrun dammade pianot.»

Ture Rangström spädde på med en artikel i Scenen (1922, sid. 234), »Moderna och anti-moderna ideal»:

Stockholm har på sista tiden ... blivit delaktigt även av den allra modernaste musikens välsignelser ... Här ha hittills endast några få ungdomliga entusiaster i press och produktion vittnat om mästaren Schönberg och hans edsvurna profeter, om de fantastiska slaverna Scriabin och Stravinski, eller om den nyaste franska musikens förtrollade, luftigt hängande trädgårdar ...

Det är i själva verket så mycket teori, så mycket pappersspekulation i denna tonkonst ... Något så stenhårt onjutbart som vissa Schönbergska notsidor har i själva verket icke förekommit sedan de gamla hederliga, medeltidsmässigt kontrapunkterande nederländarnes dagar.

Det fanns i själva verket bland de tonsättare som verkade som musikkritiker (P-B, Rangström, Atterberg, Seymer, m. fl.) endast en som visade sig mottaglig för den nya musiken, Moses Pergament. Långt in på 30-talet förblev han något av en ropandes röst i en öken av oförstånd och illvilja.

Men debatten tillfördes hela tiden nytt bränsle. I januari 1924 dirigerade Schnéevoigt Nielsens femte symfoni, som också väckte ett våldsamt rabalder, och Arnold Bax Ess-dursymfoni (nr 1). Den 19 mars uruppfördes Rosenbergs »atonala» Kammarsymfoni av Rudolf Krassner, och i ISCM framfördes Schönbergs Kammarsymfoni op. 9. Ett betydligt varmare mottagande fick Sibelius, när han återkom med två konserter i slutet av mars med bl. a. violinkonserten (solist: Julius Ruthström) och uruppförandet av »Fantasia sinfonico», dvs. den ensatsiga sjunde symfonin.

Under hösten spädde Konsertföreningen på med Stravinskijs »Petrusjka» och »Pulcinella» samt två konserter (den 4 och 8 november) med Sergej Prokofjev, som framförde sin

andra pianokonsert med Issay Dobrowen som dirigent. ISCM framförde Nielsens blåsarkvintett och uruppförde Rosenbergs andra stråkkvartett. Och som säsongens sista, svåra prövning spelade Emil Telmányi och Adolf Wiklund Nielsens violinkonsert i Konsertföreningen.

I Konsertföreningen var dirigentfrågan olöst sedan Schnéevoigt avgått på våren 1924, och det dröjde ända till säsongen 1926/27 innan en ny dirigent utsågs. Furtwängler, som antytt att han inte var ovillig att åta sig uppgiften, förbigicks underligt nog och valet föll på Václav Talich.

Arbetet med det nya Konserthuset hade under tiden framskridit snabbt, och den 7 april 1926 invigdes byggnaden vid Hötorget med en pampig invigningskonsert. Anders de Wahl läste en prolog av Bo Bergman och på programmet stod vidare Berwalds uvertyr till »Drottningen av Golconda», Beethovens sjunde symfoni och Atterbergs kantat »Sången» (som vann första pris i en speciell tävling för denna invigningskonsert).

Så var plötsligt både dirigentfrågan och lokalproblemet lösta och allt var frid och fröjd vid Hötorget. Ett och annat nytt verk satte färg på programmen, t. ex. Bartóks »Danssvit» som Talich framförde den 3 november. Ett celebert besök ägde rum i februari, när Maurice Ravel gästade Kammarmusikföreningen (den 8) med bl. a. sånger, pianosonatinen och stråkkvartetten på programmet och sedan (den 11) Konsertföreningen, där han dirigerade »Le tombeau de Couperin», »Ma mère l'Oye», »Shéhérazade» och »La valse». Och den 3 oktober dirigerade Talich ett sen-kommet »uruppförande»: Berwalds pianokonsert i D-dur, som nu för första gången framfördes i sin helhet med tonsättarens sondotter Astrid Berwald som solist.

1927 var ett gott år för Konsertföreningen. Inför 25-årsjubileet den 20 oktober kunde man notera en stadigt ökande publikfrekvens, även om kritiska röster började tala om den dåliga akustiken i det nya Konserthuset. Moses Pergament noterar i Svenska Dagbladets årsbok:

> Alldeles tillfredsställande var akustiken icke, och det är föga troligt att den någonsin blir det, om pelaranordningen i salens fond kvarstår oförändrad – vilket i betraktande av hela salens arkitektoniska idé torde vara ofrånkomligt.

Bland berömda gäster det året märks dirigenterna Carl Schuricht och Hermann Abendroth, pianisten Max Pauer, cellisten Emmanuel Feuermann och vår egen Kerstin Thorborg. Kurt Atterberg, Ture Rangström och Hilding Rosenberg dirigerade egna verk, och bland nyare svensk musik som framfördes kan nämnas Atterbergs hornkonsert, Rosenbergs första violinkonsert, Bergs »Höga visan» och Gösta Nystroems symfoniska dikt »Ishavet», som nådde hemlandet från tonsättarens »exil» i Paris. Bland de utländska nyheterna märks Vaughan Williams »Londonsymfoni», Honeggers »Kung David» samt en mastig konsert under ledning av Václav Talich den 26 oktober, med Hindemiths Konsert för orkester op. 38, Schönbergs »Verklärte Nacht» och Ernest Blochs Concerto grosso.

Annars visade sig Talichs konstnärliga ledning i ett markant intresse

för Mahlers och Bruckners symfonier. 1927 framfördes t. ex. Mahlers första, sjunde och nionde symfoni, och under perioden 1926–27 uppfördes inte mindre än fem symfonier av Bruckner och lika många av Mahler. 1928 gästades Konsertföreningen av bl. a. Robert Kajanus, Sergej Rachmaninov och Wanda Landowska. Carl Nielsen ledde själv framförandet av sin klarinettkonsert och Selim Palmgren var solist i sin andra pianokonsert. Årets stora musikhändelse var dock Kurt Atterbergs sjätte symfoni som i november fick första pris i grammofonbolaget Columbias internationella tävling om »bästa symfonin i Schuberts anda». 10 000 dollar var den symfonin värd.

Men det var varken Mahlers eller Atterbergs symfonier folk i gemen ville ha. Nubbevisor och smörgåsbordshistorier (t. ex. med Kalle Nämndeman) hade sin givna publik, och Helan och Karl-Ewerts »Strö litet rosor» (från Karl-Ewerts revy *Sådan är du!*) konkurrerade framgångsrikt med Sven-Olof Sandbergs största skivhit, »Vintergatan».

En svår förlust för svenskt musikliv var Wilhelm Stenhammars alltför tidiga bortgång 1927. Hur föga uppskattad hans musik egentligen var, åtminstone i Stockholm, framgår tydligt av konsertprogrammen. Bara en handfull orkesterverk framfördes under hela 20-talet, och serenaden för orkester uppfördes inte i sin helhet förrän 1929!

Men framgångarna för svensk musik var påfallande, inte minst under 1929, då en rad gästspel på kontinenten spred kännedom om nyare svensk musik, bl. a. en svensk konsert i Bukarest med Nils Grevillius som dirigent och en annan i Barcelona under Adolf Wiklund. På kontinenten och i Amerika stod svenska operasångare högt i kurs och namn som Julia Clausen, Karin Branzell, Nanny Larsén-Todsen, Göta Ljungberg, Kerstin Thorborg, Martin Öhman och Ivar Andrésen ägde samma lyskraft som Birgit Nilsson eller Nicolai Gedda idag. Och med utländska triumfer och gästspel av storstjärnor som Bruno Walter, Max Pauer, Simon Barer, Walter Gieseking, Josef Szigeti och Váša Příhoda härhemma, kan man bara konstatera att 20-talets avslutning var påfallande ljus för svensk musik.

*

Om musiklivet i landsorten blir styvmoderligt behandlat i en översikt som denna, är det kanske inte så underligt. Dels var musiklivet koncentrerat till Stockholm i ojämförligt mycket större utsträckning än vad är fallet idag, dels är beläggen för denna verksamhet betydligt mera tunnsådda och framför allt mera svåråtkomliga. Men visst spelades musik runtom i landet av ambitiösa amatörorkestrar eller de redan då svårt ekonomiskt handikappade statliga orkestrarna. På den punkten har ingen förändring skett de sista 40 åren! Det fanns inte många turnerande ensembler, men Kjellströmkvartetten reste outtröttligt land och rike kring med sin förnämliga repertoar. 1924 kan man t. ex. läsa att kvartetten avverkade sin trettonde musikvecka i Lappland! 1926 arrangerades Bachfestspel i Gästrikland under ledning av själve Georg Kuhlenkampf.

Men den enda stad som kunde

uppvisa ett litet rikare fasetterat musikliv var Göteborg. Orkesterföreningen hade fina traditioner från Stenhammars dagar och som dirigenter verkade Ture Rangström (1922–25) och Tor Mann. 1923 spelade man bl. a. Schumanns sällan framförda »Paradiset och perin», Verdis Requiem och Debussys »La demoiselle élue», och 1927 tog man ett ambitiöst initiativ genom att ge ett konsertframförande av Berwalds »Estrella de Soria».

Carl Nielsen hade tydligen bättre renommé i Göteborg än i Stockholm och dirigerade där själv flera gånger. 1928 gav Stora teatern urpremiären på hans opera »Saul och David». Regissören Gustaf Bergman verkade flitigt vid Göteborgsscenen och gjorde flera fina instuderingar, bl. a. *Lohengrin* 1924. Året efter kunde man presentera det första svenska framförandet av Puccinis *Manon Lescaut*. Martin Öhman var under 20-talet den kanske starkast lysande stjärnan och uppträdde i en rad roller, t. ex. som Almaviva i *»Barberaren i Sevilla»* 1922 och *Othello* 1929.

Också i Malmö satsade man på musiken och kunde 1925 grunda en egen symfoniorkester (till en början under ledning av Tor Mann), och två år senare grundades Malmö musikkonservatorium.

*

Men låt oss återvända till början av decenniet. Operan hade en verklig glansperiod under 20-talet, även om början var föga lysande. Det fanns en nästan ofattbar uppsjö på fina sångare och sångerskor, förutom de tidigare nämnda t. ex. Ellen Gulbranson, Gertrud Pålson-Wettergren, Brita Hertzberg, Åke Wallgren, Torsten Lennartsson, David Stockman, Henning Malm, Emile Stiebel, Oscar Ralf, Ernst Svedelius, John Forsell, Conny Molin, Josef Herou, Einar Larson och Einar Beyron. Listan skulle lätt kunna fördubblas! Bland regissörerna märktes Harald André, Harry Stangenberg, Gustaf Bergman och Armas Järnefeldt, och som dekoratörer verkade Thorolf Janson, Isaac Grünewald, Jon And och Ragnar Östberg.

Hovkapellmästare var sedan 1906 Armas Järnefeldt med Adolf Wiklund som assistent till 1924, och Nils Grevillius som repetitör från 1916. En ny epok inleddes 1925 med Leo Blechs återkommande gästspel, och en påfallande uppryckning av den musikaliska standarden blev också snart märkbar.

Men trots gästspel av utländska stjärnor som Mme Cahier, Lily Hafgren-Dinkela, Lydia Lipkovskaja, Frida Leider, George Baklanov, Jacques Urlus, Mattia Battistini och Richard Tauber, var bilden allt annat än ljus. Slentrian och konstnärlig fantasilöshet präglade de flesta uppsättningarna. Några få lyckokast, såsom Saint-Saëns *Simson och Delila* utnyttjades till bristningsgränsen och svarade för en oproportionerligt stor del av föreställningarna. Under 1921 spelades den sammanlagt 90 gånger! Ture Rangström noterar också:

. . . den största faran med Simson och Delila var ändock icke den kompromet-terande konstnärliga smaklösheten utan den ekonomiska nödvändighet, som tvang Operan att in absurdum, genom den ändlösa raden av föreställningar, utnyttja dess fatala makt över publi-

3. Leo Blech, Operans nya hovkapellmästare från 1926 i en karikatyr av A. Fredin.

ken ... [Simson och Delila är] icke ens i en stiltrogen reproduktion den musikdramatiska kost som femtio gånger i sträck skall erbjudas vår allmänhet ... Giv oss intensiv människoframställning under de för övrigt säregna och stora betingelser som den lyriska teatern med musikens makt förfogar över.

(Scenen 1921, sid. 246)

Det är inte svårt att förstå kritikens missnöje, när man ser programmen domineras av verk som *Värmlänningarna, Nürnbergdockan, Madame Butterfly, Konung för en dag, Mignon* och *Carmen!*

Några uppsättningar vann i alla fall kritikens bevågenhet, framför allt *Tristan och Isolde* i Harald Andrés regi och dekor av Grünewald med Nanny Larsén-Todsen som Isolde, Andrés uppsättning av *Macbeth* med bl. a. Carl Richter, Ruth Althén och Ivar Andrésen samt Harry Stangenbergs nyinscenering av *Figaros bröllop* med bl. a. Nanny Larsén-Todsen, Greta Söderman, Carl Richter, Emile Stiebel, Ivar Andrésen och Gertrud Pålson-Wettergren, som debuterade som Cherubin. Kombinationen Atterbergs *Per Svinaherde* (dekor: Einar Nerman), Natanael Bergs *Älfvorna* (dekor: Thorolf Janson) och Rangströms *Medeltida* slog mindre väl ut och försvann snabbt från repertoaren, liksom d'Alberts *Die toten Augen* med Göta Ljungberg, Oscar Ralf och Conny Molin. *Rosenkavaljeren,* i regi av Stangenberg och med bl. a. Nanny Larsén-Todsen, Karin Rydqvist-Alfheim, Anna Edström och Emile Stiebel, upplevde i alla fall 16 föreställningar. Men bokslutet för 1921 var inte uppmuntrande. »Framför allt luktade det pengar, dåliga pengar ... Operan rutschar utför, snabbt, osvikligt, ohejdat mot kraschen» (Ture Rangström i Scenen 1922, sid. 152).

Och han fick medhåll från Föreningen Svenska Tonsättare som bl. a. angrep repertoarens brist på svenska verk och operaledningens oförblommerade sneglande åt publikreaktionen. Wilhelm Stenhammar säger bl. a. i en intervju i AB: »Inte får publiken vara smakråd åt en statsunderstödd scen. En operachef skall vara en man, som har kraft och förmåga att fostra smaken, inte ett viljelöst redskap för tidsandans strömningar.»

Men kritiken förklingade ohörd.

1922

1922 bjöd visserligen på Rangströms *Kronbruden* den 30 november (4 år efter uruppförandet i Stuttgart) i regi av Stangenberg och med Göta Ljungberg i huvudrollen och vidare gästspel av Georg Baklanov bl. a. som Scarpia i *Tosca* och med Göta Ljungberg som en lysande Tosca. Våldsam debatt väckte däremot Max Reinhardts påkostade uppsättning av Offenbachs *Orfeus i underjorden* (dekor av Max Rée) med Göta Ljungberg, Sigrid Brandel, Gertrud Pålson-Wettergren, Stockman, Lennartsson och Stiebel. Den uppsättningen gavs i inte mindre än 87 föreställningar det året! »Utstyrselraseri» var ett återkommande epitet från kritikerna. När sedan Harald André satte upp *Carmen* med Ebon Strandin i huvudrollen, var måttet rågat. Ebon Strandin var en av Kungl. Teaterns finaste balettdansöser men hennes övergång till sångerskefacket var tydligen ett fatalt missgrepp. En nästan enhällig kritik ropade på fiasko, men föreställningarna drog (kanske just därför) utsålda hus, vilket knappast gjorde belackarna mera försonligt stämda.

Kungl. Teaterns 150-årsjubileum 1923 fick alltså en bitter tillsats, men firades med bl. a. en jubileumskantat av Peterson-Berger, Adolf Wiklunds nykomponerade symfoni och Alfvéns nya balettpantomim *Bergakungen*. Ett intressant inslag i jubileumsfestligheterna var uppsättningen av Naumanns *Gustaf Wasa* och Uttinis *Thetis och Pélée* den 29 januari. Operans traditionella orkesterkonsert upptog det året Mahlers åttonde symfoni, ett förebud till det sena 20-talets intresse för Mahlers musik. När sedan hela *Ringen* gavs (11–17 maj) svarade Järnefeldt för både regin och den musikaliska ledningen. *Carmen* kom i s. k. nyinstudering, denna gång med Karin Branzell som gäst i huvudrollen och bjöds på gästspel av Mattia Battistini, Rosalia Gorskaja och Julia Claussen. Men när chefsskiftet vid Operan kungjordes i december och John Forsell efterträdde K. A. Riben, kom det inte som någon överraskning.

Med Forsells tillträde skedde en markant uppryckning, som dock först på litet längre sikt blev märkbar. Repertoaren förnyades konsekvent, en helt ny arbetsdisciplin infördes och nya förmågor knöts till scenen vid Gustav Adolfs torg. Från Konsertföreningen lånade man idén med »monografiska cykler»: den 6–13 januari gavs en Mozart-cykel med *Enleveringen ur seraljen, Figaros bröllop, Don Juan* och *Trollflöjten* och bara en månad senare var det Verdis tur att dominera spelplanen med *Rigoletto, Requiem, Aida* (i ny dekor av Ragnar Östberg) och *Falstaff*.

I högre grad än tidigare fick de svenska tonsättarna sin chans, och de flesta ledande svenska tonsättarna blev nu representerade på nationalscenen. Atterbergs *Bäckahästen* (i regi av Harry Stangenberg och med bl. a. Oscar Ralf, Gertrud Pålsson-Wettergren, Kerstin Thorborg och Ivar Andrésen i rollerna) uruppfördes i januari 1925, och två år senare kom nästa svenska opera, Peterson-Bergers *Adils och Elisiv* i regi av P-B själv, dekor av Thorolf Janson och med Blech som dirigent. Men dessförinnan gavs under mars 1925 hela *Ringen* på nytt, nu med Frida Leider som gäst i *Valkyrian*.

4. Göta Ljungberg i Max Reinhardts omdebatterade uppsättning av »Orfeus i underjorden». Foto Goodwin.

På Selma Lagerlöfs 75-årsdag 1928 gav Operan det första svenska framförandet av Zandonais *Kavaljererna på Ekeby* (efter »Gösta Berlings saga»). Tonsättaren dirigerade själv festföreställningen som hade regisserats av Gustaf Bergman, och en rad av scenens främsta artister stod på rollistan: Kerstin Thorborg, Helga Görlin, Brita Hertzberg, Simon Edwardsen, Einar Larson och Einar Beyron. Ett ovanligt utförligt sammandrag av operan spelades f. ö. in på skiva med Nils Grevillius som dirigent. Samma år, 1928 alltså, framfördes Moses Pergaments koreografiska poem *Krelantems och Eldeling*.

Den 21 september 1929 var det premiär på Natanael Bergs *Engelbrekt* i regi av Gunnar Klintberg och dekor av Jon And. Järnefeldt dirigerade och rollistan upptog bl. a. Einar Larson, Irma Björck, Helga Görlin och Joel Berglund. En verklig långkörare hade premiär det året, *Lille Petters resa till månen*, ett verk som är betydligt mera känt än sin upphovsman, Clemens Schmalstich. En ny sensationell Carmen debuterade i all tysthet den 4 december 1925, samma kväll som Leo Blech första gången dirigerade Hovkapellet – Gertrud Pålson-Wettergren.

De utländska gästspelen var väl inte lika talrika som tidigare men väl så glansfulla, t. ex. Battistini (1920–23) flera gånger i *Rigoletto, Tosca, Traviata* och *Barberaren i Sevilla*, Richard Tauber (1925–26) som vållade en veritabel Tauber-feber i *Carmen, Don Juan, Bohème* och *Tosca*, samt Emmanuel List (1927 och 1929) bl. a. som Sarastro i *Trollflöjten* och Ochs i *Rosenkavaljeren*. Ett gästspel av större format ägde rum 1929, då Stockholmsoperan gästades av en ensemble från Wienoperan under ledning av Brucknereleven Franz Schalk och med *Don Juan* och *Fidelio* på programmet.

Alla nyuppsättningar gjorde inte samma lycka. Premiärerna på Max von Schillings *Mona Lisa* (1924), Ravels *L'heure espagnole* (1925) gick skäligen spårlöst förbi. 1926 kom Claude Debussys *Pelléas och Mélisande* och Richard Strauss *Ariadne på Naxos*, bägge i regi av Gustaf Bergman. I *Pelléas* gjorde Einar Beyron den manliga huvudrollen, medan Helga Görlin gjorde en uppmärksammad debut som Mélisande i en annars ganska blek föreställning under Armas Järnefeldts ledning. *Ariadne på Naxos* dirigerades av Leo Blech och rollistan upptog bl. a. Karin Rydqvist-Alfheim, Greta Söderman, Ruth Althén, Einar Beyron och Carl Richter.

1927 gick Operan med jätteförlust, vilket kanske inte var helt oväntat med tanke på alla premiärer: *Maskeradbalen* (den 12 februari), Madetojas *Österbottningarna* (27 april), Schrekers *Der ferne Klang* (28 september), *Turandot* (29 december) och därtill ett uppmärksammat samarbete med Dramaten i *Per Gynt* (20 januari) som regisserades av Olof Molander. Grevillius dirigerade och i huvudrollen uppträdde Anders de Wahl.

1928 firade John Forsell 60-årsjubileum med att uppträda i sin gamla glansroll som Don Juan, och året därpå fyllde scenens ledande lyriske tenor, David Stockman, 50 år vilket markerades med en recettföreställning av *Lohengrin*. Samma år gjorde

5. Naima Wifstrand, 20-talets obestridda operettprimadonna.

Joel Berglund en uppmärksammad debut som Monterone i *Rigoletto*. Flera kända artister var flitigt verksamma i grammofonstudion: Kerstin Thorborg sjöng in Rangströms »Bön till natten» och Gösta Ekman var inte mindre flitig, både som diktupplåsare och som sångare. Först kom hans berömda intalning av »Pan spelar» och så hans debut som sångare i »Byssan lull / Båklandets vackra Maja». Den succén följdes genast av en ännu större: »Kvinnor och champagne / Isabella». Men årets stora schlager var »Sonny boy» ur Al Jolsons musikfilm »The singing fool».

När man talar om operakriser i början av 20-talet och långkörare och utstyrselraseri, får man inte glömma att operan hade (eller trodde sig ha) en allvarlig, kanske livsfarlig konkurrent i ljudfilmen, och framför allt, i de påkostade operetterna och revyerna som ständigt drog fulla hus. Nu efteråt är det blott alltför lätt att konstatera att operaledningen sökte möta detta hot på fel sätt, genom att konkurrera med samma medel istället för att försöka slå vakt om sin egenart. Och utvecklingen visade också snart att räddningen kom genom högklassiga verk i konstnärligt genomtänkta uppsättningar, där de musikaliska kvaliteterna vägde tyngre än en praktfull utstyrsel.

Det var framför allt Oscarsteatern som uppehöll operettraditionerna och Albert Ranft hade samlat ett imponerande stjärnstall: Naima Wifstrand, Margit Rosengren, Emma Meissner, Christian Schröder, Sven d'Ailly, Adolf Niska, Calle Barcklind, Elvin Ottoson m. fl. Dirigent var nästan undantagslöst Hjalmar Meissner, och Calle Barcklind verkade flitigt som regissör.

Många av de operetter som passerar revy i programmen är idag glömda, t. ex. Leo Blechs *Gräsänkan*, som hade premiär den 8 november 1921. Den stora succén det året var emellertid *Sista valsen* med Naima Wifstrand, Schröder och Niska. Gilberts *Damen i hermelin* av år 1921 följdes 1924 av samme tonsättares *Kvinnan i purpur* och i bägge fallen gjordes de extravaganta kvinnorna av Naima Wifstrand. Vid mitten av 20-talet kom revyerna på Oscarsteatern alltmer i blickpunkten och det var framför allt Vasan som spelade operett. 1927 gavs Benatzkys *Adjö Mimi* i regi av Ranft själv, 1929 först *Cirkusprinsessan*, sedan Rudolf Frimls stora lyckokast *Rose-Marie* i Gustaf Bergmans regi med bl. a. Margit Rosengren, Niska, Schröder och Lars Egge. I *Cirkusprinsessan* uppträdde f. ö. Sveriges tungviktshopp i boxning, Harry Persson, som en »kraftgladiator».

Men operettkonsten fick allt hårdare konkurrens. De nya revyerna med sina klatschiga melodier (ofta utländska schlager, påpassligt försedda med aktuell svensk text), sina påkostade dräkter och importerade baletter stal i allt större utsträckning operettens publik. 20-talet var framför allt revyernas decennium.

Och revykungen hette förstås Ernst Rolf. Han hade börjat som enkel kabaretsångare (så småningom med ganska påkostade spektakel på Fenixpalatset), och på hans första skivor står det också »sjunget af kabaretsångaren Ernst Rolf, Westerås». Den första Rolfrevyn kom redan 1920 och hette *Kvinnan du gav mig*. Företalet förtjänar faktiskt att citeras, åtminstone i utdrag.

Detta är Rolfs första revy, och den behandlar naturligtvis kvinnan och följaktligen även den eviga triangel vars ena spets hon är – mannen, kvinnan och »den andre» ... En flirtande och skälmsk kvinna, som fördelar sina gracer i skyddet av den äkta mannens långa näsa, blir ju endast mera förtjusande och eftersträvansvärd ...

Strunta i handlingen! Revyen är en konstart för sig, och vad man vill finna där, är goda melodier, som man ej kan låta bli att gnola på, när man går hem på kvällen, ett och annat lustigt bon

6. Ernst Rolf i en karikatyr av N. G. Granath 1930.

mot, kvicka kupletter med en text, som smiter åt efter musiken som en triká . . . , kvinnlig fägring, dans och prakt.

Ernst Rolf hade alltså redan i sin första revy förstått vad publiken ville ha, och den citerade programförklaringen kunde gälla också alla hans följande revyer. De blev som bekant åtskilliga! Utstyrselprakten, den kvinnliga fägringen, slöseriet med eleganta dräkter och dekorationer, exotiska baletter som importerades från Paris eller Berlin. Det sparades sannerligen inga pengar när det gällde att ge publiken vad den ville ha! Och Rolf ägde en genuin känsla för vilka melodier som skulle slå, outtröttligt jagade han nya schlager som sedan han själv eller geniala textförfattare som S. S. Wilson, Berco, Martin Nilsson, Karl-Ewert, Nils Georg och Gösta Stevens försåg med svensk text.

I början hade dock knappast hans revyer den påkostade ram man vanligen förknippar med Rolf, och inte heller melodierna hade alltid den rätta slagkraften (eller är det bara vi som glömt alla slagnumren?). Från Rolfrevyn 1921 är det egentligen bara »Det tycker nästan alla» och »En söt liten stuga ner' vid sjön» som gått till eftervärlden.

1924 började en ny epok, när Rolf drog in på Oscarsteatern med *Rolfs revy*, tillsammans med en rad av Ranfts berömda sångare: Emma Meissner, Margit Rosengren, Emy Ågren, Adolf Niska, Waldemar Dahlquist. Och så den »fatala» Erica Darbo! Revyn, som dirigerades av Hjalmar Meissner, innehöll en rad av Rolfs stora fullträffar, »Bättre och bättre dag för dag», »Bland bränningar och skär», »Från Frisco till Kap», »Jazz på landet» och »Min blommiga blå krinolin». Det var f. ö. här som Rolf, i den stora vattenfinalen, kastade sig i bassängen i frack och full mundering.

Diskretion och kvickhet gick väl inte alltid hand i hand, när texterna skulle anknyta till dagens aktuella händelser. »Hurra för den lilla skillnan som finns!» är väl än idag aktuell som inlägg i könsrollsdebatten men Jean Börlin i Svenska baletten behandlades inte särskilt diskret och Anders de Wahl fick också sin släng av sleven:

7. Ernst Rolf och Tutta Berntzen i »Sonny boy».

Skillnaden mellan kvinna och man
fordom rätt betydlig man fann
men vår tid som har en konstig smak
gjort de tu till nästan samma sak.
Samma tycken
har kvinnan som en man
samma smycken
de sätter på sin hand.
Och de ha samma rätt
bli domare och präst
och rida manlig sadel gränsle på en häst.
Samma sminkning
och samma svängda skört
samma blinkning
och samma söta flört.
Knappt man skiljer
Börlin från Sarons liljor
men man kan ju hurra för den lilla
skillnan som finns.
Åh, jag minns när Anders de Wahl
börja sätta hjärtan i kval.
Sedan dess har tiden flugit sta'
men han är visst likadan ida'.
Samma gester
som han alltid haft
Samma Mäster (Olof)
med ögon uppå skaft
. . .

8. Ernst Rolf i några av sina paradroller. Ur programmet till Rolfs jubileumsrevy 1928.

1925 såg man Rolf på Cirkus och revyn hette *Leve Kvinnan*. Den innehöll bl. a. »Jag går åt mitt håll och du går åt ditt håll», »Spåvalsen» och »Nya Bonnjazzen». Höstrevyn 1926 på Cirkus bjöd på flera klassiska Rolfkupletter: »Jag är ute när gumman min är inne», »Ja, han har blivit mycket, mycket bättre nu på gamla dar», »Raka, raka vägen till Petrén», »Det låter som en saga» och »Skäggvisan» (som sjöngs av en då ganska okänd Katie Rolfsen).

Och det blev tydligen bara bättre och bättre år för år. 1927 kom »De ä grabben med chokla' i», »Min vår är din vår», »Ju mer vi ä' tillsammans», »Mitt svärmeri av 1927», »Det är kvinnan bakom allt» och »I sjunde himlen». Ensemblen på Cirkus innehöll bl. a. Katie Rolfsen, Bullan Wejden och Eric Gustafson, och dirigenter var Dajos Bela och Nalle Halldén (som var med Rolf under tiden på Fenix). 1928 kom *Rolfs jubileumsrevy*, en verkligt påkostad uppsättning med dekor efter Einar Nerman och med Arvid Richter, Katie Rolfsen, Tutta Berntzen (som ju blev fru Rolf), Tor och Bullan Wejden. Och bland kupletterna återfanns »Agitatorn», »Rialajazzen» och »Allt beror på dig».

1929, slutligen, sågs Rolf på Cirkus i sällskap med bl. a. Tutta och med kupletter som »Vi skall segla hela livet samman» och den hjärtknipande »Pojken min» (Sonny boy). Sommarrevyn på Cirkus 1929 var signerad Nils-Georg och iscensatt av Helmer

Enwall. Här uppträdde en ung dam som under 30- och 40-talen skulle bli en av vårt lands stora stjärnor, Ulla Billquist, med »Du skall akta dej för kvinnan», Lars Egge sjöng »En kärleksnatt i Barcelona» av Helge Lindberg, och i Oscar Rydquists sketch »Teaterkansliet» såg man ingen mindre än Albert Ranft i rollen som chefen, assisterad av Calle Hagman, Erik Berglund och Ulla Billquist.

*

Men Rolf var inte ensam på revyscenen. Emil Norlander var gammal i gamet och höll sig stadigt kvar i sin gamla, idylliska södermiljö, ganska grovkornig och ofta fast förankrad i buskteatern. I den vildvuxna undervegetationen av revyer kunde man då och då notera fullträffar som Karl-Ewerts och Helge Lindbergs *Styrman Karlssons flammor* (premiär på Södran den 21 mars 1925), som året därpå följdes upp av *Styrman Karlssons bröllopsresa* med bl. a. Thor Modén, John Botvid, Gustaf Lövås, Lasse Krantz och Eric Magnusson. Men när Evert Taube samma år prövade sina krafter på scenen blev resultatet mindre lyckat. *Apollon ombord* (premiär den 6 september på Vasateatern) upplevde bara några få föreställningar, trots namn som Margit Rosengren, Emma Meissner, Oskar Textorius, Lars Egge och Christian Schröder i ensemblen.

Det var egentligen bara Karl-Gerhard som kunde konkurrera med Rolf på revyns område och han konkurrerade med samma vapen: praktfulla (om också inte riktigt lika påkostade) uppsättningar, tacksamma melodier och kvicka texter som oftast hade mera sting än Rolfs litet dockhemsljuva texter.

En entusiastisk artikel i Scenen (1922, sid. 166) utnämnde Karl-Gerhard till revykonstens store nydanare:

> Han flyttade revyen ut ur den schablon, som behärskat den hittills, vidgade ramen för den långt utom det stockholmska skråköpingslivets till leda utnötta motiv . . . I sin dialog slår han an en satirisk ton, vars träffsäkra snärtar och sprakande kvickhet är av ypperlig effekt.

Karl-Gerhard som presenterade sin första revy redan 1917 (alltså tre år före Rolfs debut som revymakare) fördelade sina gracer mellan Stockholm och Göteborg, och vanligen flyttade han en Göteborgsrevy till Stockholm utan större förändringar, annat än till namnet. Sommarrevyn på Folkan 1921 *Varsågo' — det är serverat* med bl. a. Olof Sandborg, Greta Ahlberg och Olga Korolenko gjorde stor succé med kupletter som »Han har inte varit där ännu . . .» och »Man skall alltid skilja sig från mängden». 1922 kom en pangsak, *Ställ er i kön!*, med två toppstjärnor som Lili Ziedner och Naima Wifstrand. August Brunius skriver entusiastiskt om den revyn: »Karl-Gerhard har icke gjort en bättre revy och jag tvivlar på att han någonsin kan göra en bättre. Det är hans mästerstycke, både som skrivet och agerat» (Citerat efter Scenen 1922, sid. 206).

1923 drog Karl-Gerhard in på Oscarsteatern tillsammans med Maja Cassel, Märta Reiners och Axel Ringvall. K-G framförde själv »Köp svenska varor» och »Varje människa, de' ä givet, får sitt Waterloo i livet», me-

9. Fred Winter och Waldemar Dahlquist var en slagkraftig kombination, speciellt i »Skepp som mötas».

dan Axel Ringvall bl. a. fick »En monopolcigarr» på sin lott. När nyårsrevyn 1924 hade premiär på Folkteatern i Göteborg var det stora slagnumret »Yes we have no bananas», eller rättare sagt »Vi har inga bananer», som framfördes av Karl-Gerhard och Eric Gustafson. En annan fullträff var »Rösten är Jacobs men händerna äro Esaus». När sällskapet till sommaren flyttade över till Stockholm, hette revyn *Säg det med blommor* och nya fullträffar noterades med t. ex. »Han har min sympati», »Skepp som mötas», »Hipp hurra, U.S.A.», »Forna tiders kvinnor, sena tiders män». I »Om du är nöjd . . .» sjöng Katie Rolfsen om den nya flicktypen, »la garçonne»:

Varje dag har sina kval
varje år sitt ideal.
En schlager
man tager
ej noch ein mal.
Nu har jazzgossfebern gått
Vi en annan typ har fått
Roccoccon har trått sin dans
Nu är det Renässans.

Nu kommer det en flicka
ja, hon liknar en så'n
Hon är mager som en sticka
Hennes röst är baryton
Hon kan ej sy och sticka
(Men) hon har läst Decameron
Hon är ungkarl, hon är flicka
Hon är Stockholms la Garçonne.

Sommarrevyn 1925 i Göteborg *Här dansar Fridolin* döptes om till *Allt i gala,* när ensemblen kom till Stockholm. Den innehöll bl. a. »Jag vill ha en liten tös med långa flätor». »Hej på dej du gamla primadonna» fanns med i bagaget till sommarrevyn i Göteborg 1926, *De' ä sånt ni ska' ha.* 1928 hade *Vi jubilera, hans majestät och jag* premiär på Folkan den 10 maj och ensemblen omfattade då bl. a. Lili Ziedner, Eric Gustafson, Waldemar Dahlquist och Ludde Gentzel, medan Jon And hade signerat dekoren.

*

En ny revyform hade uppstått genom Sven-Olof Sandbergs populära radiorevyer och många av sångerna (t. ex. »Vintergatan», 1928) fick nu en oanad spridning genom radion och grammofonskivorna. SOS skrev själv en lätt självironisk skildring av sina insjungningar:

De underbara insjungningar av mig, som Odeon härmed gör svenska folket och världshistorien den utsökta tjänsten att

10. Sven-Olof Sandberg, karikatyr från 1929.

presentera, vill jag varmt anbefalla i händerna på grammofonpubliken. Hur härligt jag sjunger och med vilken tjusig darr jag serverar mina visor vet ni och alla ... bitarna ha ni, naturligtvis med enastående själsnjutning, hört i radio. När jag sjunger »Sonja» i studion, måste orkestern trampa vatten i de ymniga tårar den fäller, och »S.O.S.-valsen» är så sjömansäkta, att man får tatuerade hjärtan på armarna när man hör den.

När sedan SOS 1929 medverkade i den svenska tonfilmen *Säg det i toner,* blev Jules Sylvains och Karl-Ewerts titelmelodi naturligtvis en jätteschlager. Filmen blev ännu ett medium att sprida en melodi, och ett nytt begrepp hade applicerats på en urgammal företeelse – *schlagern.* I ett skivsupplement från 1929 skriver signaturen »-pu'il» om denna företeelse:

Den moderna människan lever i nuet. Så gör även schlagern. En gammal schlager är blott en löjlig föredetting. Schlagern har sin korta aktualitetstid, kortare nu än förr. Nu sprids den med noter, grammofon och radio på några dagar till alla landsändar, medan bara för några årtionden sedan en melodi kunde vandra åratal inom landet, innan den definitivt var utspelad ...
Vad är en schlager? Därom vet Nordisk Familjebok intet. Svenska Akademiens ordlista upptager inte heller ordet schlager. Men akademiledamöterna skriva ju mera sällan schlager ...
Den idealiska schlagern är väl det verk, där text och musik kongenialt samarbeta, men man har exempel på saker som blivit schlager *trots* texten. Men ett gott refränguppslag, som fäster sig i minnet, och som kommer åhöraren att minnas melodien, är något oerhört värdefullt.

11. Stig Hansson, mera känd som Jules Sylvain, i en karikatyr från 1929.

Och 20-talets schlager spände onekligen över ett brett register, från Rolfs pigga kupletter till Sven-Olof Sandbergs tråsjuka »Lyssnar du till mig i kväll, lilla mor?», från amerikanska dansmelodier som »Dinah» till inhemska produkter som »Oscar det bråskar», »Ka'l du ä' fenomenal», »Anna du kan väl stanna» eller »Edit ä' de' ledigt?» – en alldeles speciell typ som tycks ha florerat särskilt under 20-talet.

Dansmusiken var naturligtvis en viktig komponent i 20-talets hektiska nöjesliv och kanske den mest

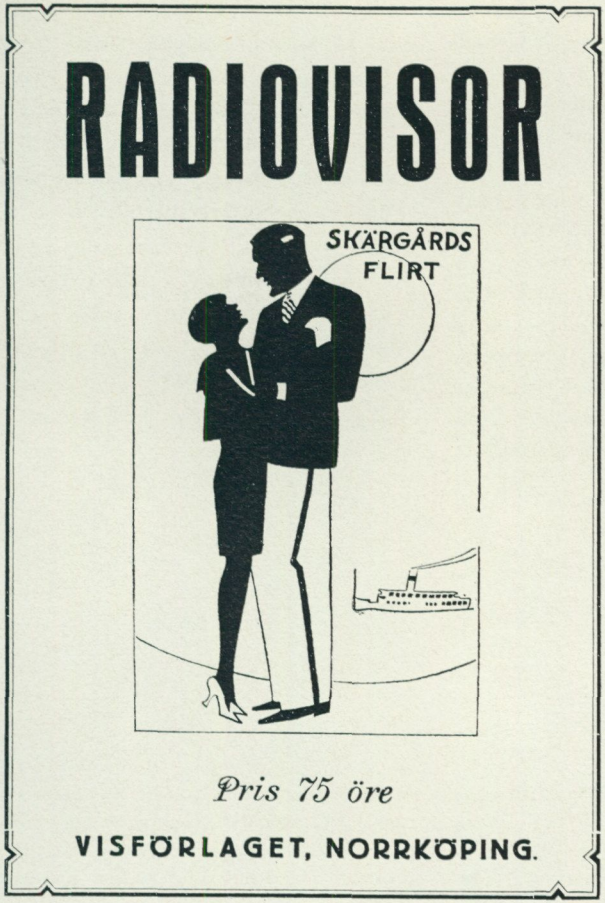

12. Radion gav schlagermelodierna en spridning som tidigare var okänd.

karakteristiska. Efter bostonvalsernas tid förde danssalongerna en tynande tillvaro tills jazzen (i mer eller mindre genuin form) drabbade Sverige. Redan 1921 införde restaurant Cecil begreppet »Thé dansant» och publiken jazzade till honolulujazzbandet *The Kings of Jazz*. På Bal Tabarin fanns från 1923 ett band med svenska musiker under ledning av Harald Mortensen, medan Blanches Café kunde bjuda på ett äkta negerband.

Men den nya musikformen saknade inte sina vedersakare. 1921 skrev Hjalmar Meissner en uppbragt »Varning för jazz!» (i Scenen sid. 200):

Jazz är en hemsk infektionssjukdom, som med stora steg närmar sig våra friska kuster. Den är särskilt farlig, emedan dess första symptom i akuta stadiet ej verkar på något sätt oroande utan tvärtom i viss mån uppiggande. Men den blir snart kronisk och det är då patienten vrider sig i namnlösa smärtor . . .
Ett litet musikkapell, vanligen förstärkt med en saxofon, spelar en fox-trot. Pianisten hamrar ideligen på synkoper (vilket i början låter ganska pikant) allt under det att de övriga musikerna ackompanjera med diverse oljud som söka imitera allehanda djurläten . . . Detta infernaliska oväsen, till vilket den krigströtta ungdomen med välbehag dansar shimmy och övriga modärna danser, kallas jazz och utföres vanligen av ett mer eller mindre äkta amerikanskt Jazzband . . .
Till våra landamären har sjukdomen lyckligvis ännu ej hunnit. Några sporadiskt förekommande akuta fall spela ej någon roll. Det är först när den uppträder epidemiskt som Jazzen blir farlig. Jag varnar! Ej minst musikerna. Den stackars musiker som »jazzar» 7 à 8 timmar om dagen förlorar snart sin konstnärliga kapacitet, och håller han på länge därmed, så blir han ofelbart idiot.

Men epidemin stod inte att hejda. 1925 kom den första riktiga jazzorkestern till Sverige, Sam Woodings orkester, elva man stark och med bl. a. den berömde kornettisten Tommy Ladnier. Den 28 augusti hade orkestern premiär på Cirkus tillsammans med den färgade sångtruppen »The Chocolate Kiddies» och succén var ett faktum. Året därpå bildades Paramountorkestern och nu kunde man för första gången tala om »jazz

på svenska». Gruppen bestod av sex man och flera av medlemmarna hade dessförinnan korsat Atlanten åtskilliga gånger som dansorkester på Gripsholm och fått tillfälle att lyssna på genuin jazzmusik i New York. Orkestern, som huserade på Sphinx, Nöjesfältet, Haga musikkonditori och National-Palatset (senare tiders »Nalen»), omfattade bl. a. violinisten Folke Andersson, trumpetaren Gösta »Smyget» Redling och pianisten Nisse Lind. Den existerade bara några år men hann ändå bli legendarisk som det första riktiga svenska jazzbandet. Men den fick en lång rad efterföljare, och på Kristallsalongen, Savoy, Cirkuskaféet, National och Tre Lyktor trängdes danspubliken till tonerna av »Dinah», »Lady be good», »Tea for two» eller svenska kompositioner som »Vildkatten» och »Gula paviljongen» (John Redlands lyckokast från Emil Norlanders *Kungarevy* 1923). Jazzen hade kommit för att stanna, trots Meissners varning och Karlfeldts dystra beskrivning 1927: »Du dansar bleka ungdom, sorgset låta din ukulele och din saxofon.»

SUMMARY

From Rolf to Brecht—a Musical Rhapsody

"The gay twenties" is the Swedish equivalent of the English "The roaring twenties". Both are long established clichés. The present author argues, however, that this characterization of the musical life of Sweden during the 1920's is hardly adequate. True, the lavishly produced shows of Ernst Rolf and Karl-Gerhard, with their expensive and elaborate stage settings and their "exotic" ballets, usually imported from Paris or Berlin, were a conspicuous feature of the period, as well as the popular dance-halls where the first genuine jazz bands made their appearance in the middle of the decade. The gramophone, the radio and the sound picture all contributed to the rapid distribution of the hits of the day, all over the country.

But the scene was not all that idyllic. The fierce battle over the management of the Philharmonic Concert Society and, especially, over the programme policy of the Royal Opera in the early twenties presents the other side of the picture. And the break-through of the new music was a long and painful process. Composers like Schoenberg, Strawinsky and Scryabin were treated, both by the public and the critics, in an almost unbelievable manner, not to speak of Swedish composers like Hilding Rosenberg, who was literally pulled to pieces after the first performance of his first string quartet. These manifestations can hardly be covered by the cliché "the gay twenties".

The period as a whole presents a bewildering picture of highly disparate expressions, and the present author regards it as one of the most fascinating in the history of Swedish musical life.

Bengt Idestam-Almquist

Vår stumfilms storhet och fall

Kring 1920 nådde vår Filmia mogen ålder efter en stormig tonårstid, som inte gett henne bästa rykte. Kring 1920 stadgade hon sig, togs emot t. o. m. i kungliga salonger.

Stockholm hade 1920 kommit upp till 75 biografer, hela Sverige till 703 fasta och 1 028 ambulerande, och de gjorde glänsande affärer.

I Stockholm, en stad med 415 000 invånare, gick Victor Sjöströms »Ingmarssönerna» del 1, nyåret 1918–19, i 20 veckor och sågs av 196 000 personer – varje vuxen stockholmare måste ha sett filmen minst en gång – och Mauritz Stillers »Sången om den eldröda blomman» gick 18 veckor och sågs av 176 000.

Sådana publiksiffror, sådana långkörare var något nytt. Fenomenet fortsatte ett par år framåt. Och det var de goda filmerna som nådde bästa resultatet.

De *svenska* filmerna var goda. Det fick man höra på alla språk. Varje dag kom med nya vittnesbörd ur världspressen om utomordentligheten hos de svenska filmer, vilka strax efter kriget och under den närmaste efterkrigstiden — då alla gränser småningom öppnades – trängde ut i världen och erövrade land efter land, i varje fall ländernas kritiker, filmfolk, intelligentia och honoratiores. De svenska verken bemöttes som något särskilt, som mönsterprodukter, som bevis på att film kunde vara konst.

Låt oss ta ett konkret exempel – Victor Sjöströms »Körkarlen». Den hade urpremiär på Cosmorama i Göteborg och Röda Kvarn i Stockholm sista kvällen under 20-talets första år (31.12.20). På den senare bion gick den 3½ vecka. Den 4 februari kom så den första presentationen i utlandet – på den förhyrda Alhambrateatern i London. Victor Sjöström höll tal från scenen och berättade vid hemkomsten om tilldragelsen. »Man har försäkrat mig att denna 'trade show' var ett enastående evenemang, så jag får väl tro det... Under hela föreställningen var så dödstyst i den stora lokalen, som rymmer 2 000 åskådare och var fylld till sista plats, att man kunde hört en knappnål falla... Och ändå var det en i hög grad notabel och kräsen publik, som här var samlad, bestående av fackmän, medlemmar av regeringen, representanter för pressen, en avdelning av frälsningsarmén samt en hel del berömdheter inom konsten och societeten. Bland de många namn, som räknades upp för mig minns jag Mrs Asquith (gemål till förre premiärministern, min anmärkning) särskilt av den anledningen att hon efter föreställningen uttryckte en önskan att få hyra filmen till en privat tillställning» (Victor Sjöström).

1. »Körkarlen» (prem. 31.12.20): David Holm (Victor Sjöström) hos Frälsningsarmén, i mitten syster Edit (danskan Astrid Holm).

»Körkarlen» köptes omedelbart av Gaumont för Frankrike och Belgien. Léon Gaumont ordnade några festföreställningar i olika städer och släppte på hösten ut filmen i marknaden. På våren, sommaren och hösten kom den upp i Wien, Rom och i Schweiz, där den från och med maj gick oavbrutet varje vecka »och beräknas icke vara slutkörd förrän ett gott stycke in på nästa år». Spanien, Egypten, Argentina hörde av sig. I Tyskland rådde importförbud, men det skulle snart hävas och tyskarna inköpte 17 svenska filmer. »Körkarlen» tycks ha fått en festlig premiär i Berlin vid årsskiftet, och då släpptes den ut offentligt också i England, på 30 biografer samtidigt. Till Amerika nådde den senare, upptogs i förteckningen över de 90 bästa amerikanska och utländska filmer som visats i USA 1922, upprättad av The National Board of Review of Motion Pictures.

Allt som allt kördes »Körkarlen» i ett 30-tal länder och framkallade översvallande recensioner. Utom i Danmark i Berlingske Tidende:

»En temmelig interesseløs Film ... Hvis ikke der havde staaet et verdensomspændende Rabalder af Reklame om dette Arbejde, som Svenske Bio ublufærdigt og ganske uden Forstaaelse hæver over Griffiths geniale Arbejder, vilde der ikke være Grund til at gaa særlig stærkt i Rette med bl. a. Sjøstrøms aldeles tomme og forlorne Udførelse af Subjektet David Holm ... 'Køresvenden' viser Tilbagegang for saavel ham som S. B.s (Svenska Bios) Vedkommende ...»

Enligt en blyertsanteckning i Det Danske Filmmuseum skall recensionen ha skrivits av författaren Laurids Skands. Dess syrlighet kan möjligen bero på att Skands tillhörde Svenska Bios dödsfiende Skandinavisk Filmcentral, som åren före lidit ett svi-

2. »Ingmarssönerna» (del I prem. 2.1.19, del II prem. 3.2.19): Brita (Harriet Bosse) i fängelset.

dande nederlag med »Jeftas dotter», skriven av Laurids Skands.

*

Ja, den stolta fregatten Filmia seglade i medvind. I två artiklar under strecket i Svenska Dagbladet påpekade chefredaktören Helmer Key hur teatern börjat efterbilda filmen. Filmia hade för den stora publiken skapat en ny fantasivärld, vars krav de gamla scendekorationerna med soffithimmel, flata kulisser m. m. inte motsvarade. Han uppehöll sig i synnerhet vid den ryktbara André—Grünewaldska iscensättningen av Simson och Delila, januari 1921, på Operan, med dess elektriska strålkastare, projicerade moln osv., en ny teknik »nära besläktad med den, som användes vid filmteatern».

Alla var inte glada åt utvecklingen, minst dr C. D. Marcus, docent i nyare nordisk litteraturhistoria i Berlin. Han avlossade en bredsida i tidskriften Scenen:

»Biografen, icke teatern, icke boken, är stockholmarnas bildningsideal. Vid sidan av de många bankpalatsen är intet så iögonenfallande, som de oräkneliga biografpalatsen i Stockholm och den tid torde icke vara avlägsen, då till att börja med Ranfts alla teatrar spela biograf och då även riksdagshuset och Kungliga slottet ombyggas till filmteatrar. Här skall icke talas för och emot biografen. Här skall blott konstateras att filmen slagit ihjäl teatern.»

Det hade den nu inte, och inte heller boken, fast det kanske verkade så kring 1920. Det kom inte att gå som man tänkte sig och som man hade skäl att tänka sig. Utvecklingen blev en annan.

Som helhet betraktat, globalt sett — om man destillerar ut de konstnärliga resultaten — var 20-talet en blomstringstid utan like, den mest lysande filmtiden hittills. Då föddes och prövades alla idéer.

Men — i decenniets slut låg Filmia som institution, som verksamhet, industri, även som konstnärlig företeelse på sjukbädden, svag och ruinerad, ett offer för deflation, inflation, depression, nationell hybris och övermodigt leverne. En utbränd medlem av pauvres honteux, för vilken salongernas dörrar stängts. Dvs. hos oss, för den svenska Filmia. Orden för dagen bland bildat folk, måna om sin sociala status: »Jag går aldrig på svensk film».

Sveriges produktion, som 1920 varit uppe i 22 spelfilmer och 1921 i 21 — bland vilka många på sin tid världsberömda, idag internationellt betrak-

3. »Psilander har varit mitt ideal, likaså m:eur Alexander och Castello, numera beundrar jag Victor Sjöström. Det är svensk vara.» Teckning i Biografen 1915, nr 5.

tade som klassiker och alltjämt körda i all världens filmskolor, filmklubbar och festivalserier från Paris och Moskva till Venedig och Tokyo – Sveriges produktion sjönk 1928 till 14 och 1929 till 7. Knappast ett enda verk av den kvalitet att det observerades utanför landets gränser och stannade i minnet.

Det var nära att vår Filmia i hopplöshet tagit sitt liv. Det anrikaste företaget, Svenska Biografteatern–Svensk Filmindustri (SF), som gått i spetsen för landets filmproduktion sedan 1909, var betänkt att lägga ner inspelningsverksamheten i Sverige. Olof Andersson, på den tiden kassadirektör i SF, berättade senare i brev till denna artikels författare (14.3.57), hur han 1928 kallats till Ivar Kreuger, som ägde lejonparten av aktierna, och tillfrågats rakt på sak om han trodde »att SF hade möjligheter att bli ett ekonomiskt lönande företag». Andersson hade svarat jakande, ty »jag ansåg, att SF var skyldigt försöka hålla igång en svensk filmproduktion».

Om Andersson svarat nej den gången är det inte osannolikt att 20-talet – vilket inletts med sådana fanfarer ut över världen som Sjöströms »Körkarlen» och Mauritz Stillers »Erotikon» – för vårt svenska vidkommande ändat i fullständig tystnad.

*

20-talet var en märklig epok, inte minst när det gäller filmen, i synnerhet den svenska. En de bjärta kontrasternas epok. Vad oss angår: de friskaste vindar i seglen i decenniets början, nyckfulla byar, nästan stiltje i slutet.

Vad hade hänt?

För att förstå måste vi kasta blickar bakåt och följa den svenska filmfregattens seglats under tidigare år, särskilt åren före 20-talet.

Önskar vi en galjonsbild i förstäven, vet jag ingen lämpligare figur än den tecknade dam i vulgariserad Beardsley-stil, som våren 1915 prydde en sida i en av våra första filmtidningar. Den hermelinbepälsade damen, iförd

4. Stockholmsutställningen 1897 öppnas: Oscar II och prins Eugen. Filmreportage av fransmannen Promio och svensken Ernest Florman.

espriturban och knähund, stiger ut ur en kinematograf. Bildunderskrift:

»Psilander har varit mitt ideal, likaså m:eur Alexander och Castello, numera beundrar jag Victor Sjöström! Det är *svensk* vara . . . !»

Förklarande kan nämnas att Psilander var Danmarks stora stjärna, uppskattad jorden runt. Maurice Castello åter var den mest lysande skådespelaren i den amerikanska filmproduktionen, som från seklets början invaderat Sverige och kommit att spela allt större roll på våra biografer. Som filmleverantör låg USA redan långt före världskriget god tvåa. Första platsen hölls av de franska bolagen: Pathé med den galande tuppen som firmamärke, Gaumont, Eclair m. fl. René Alexandre från Comédie Française och hans fru Gabrielle Robinne utgjorde Pathé Fraires främsta hjältepar. Vår tecknade galjonsdams hjärta hade alltså vänt sig från utlänningarna Psilander, Castello och Alexander till svensken Sjöström, verksam i vår Lidingö-ateljé sedan 1912 både som regissör och skådespelare.

Tidningen Biografens teckning har intresse, ty den leder oss in på två viktiga drag, som skiljer 20-talet från den närmast föregående epoken:

a. Publikens sammansättning.

b. Det nationella patoset.

Bilden får betraktas mera som ett utslag av önsketänkande hur man hoppades det skulle bli en gång än som en spegelbild av den då rådande verkligheten. Så eleganta damer gick vid den tidpunkten sällan på bio. Hos oss i Norden var kinematografen en förlustelseplats endast för »enkelt folk», varmed i denna klassamhällets tid menades medborgare av ringa skolning, bildning och resurser, med inskränkt horisont, en värld för sig

5. Biografens förvandling: Berliner Biograf-Teatern i Stockholm, Drottninggatan 71 A, foto ca 1908 . . .

utanför »herrskapets», dvs. de välsituerade, samhällsstyrande bildades.

Men så hade det inte alltid förhållit sig.

När filmuppfinningen fullbordats kring 1895 och ambulerande filmvisare begynte beresa länderna, vände de sig även till de bildade. Framför allt till dem. Lumières utsända sökte i första hand kontakt med ländernas regenter. Specialföreställningar ordnades för kejsare, kungar, presidenter, maharadjor. Lumière-ambassadören Promio t. ex. körde i Stockholm för kung Oscar, kronprins Gustaf m. fl. upptagningarna från Stockholmsutställningens öppnande 1897 redan samma dag de tagits. Kungen lär ha varit »förvånad och förtjust».

Förevisare hade länge ambulerat på liknande sätt och visat bilder av samma karaktär – geografiska, historiska, reportageaktiga, också berättande. Men då hade bilderna varit stillastående, laterna magica.

För enkelt folk blev skillnaden inte stor mellan laterna magica och film. Hudömsningen gick smärtfritt, de två bildvisningsformerna trivdes under en övergångstid sida vid sida, ej sällan i samma program, vid samma föreställning. Men för de bildade var skillnaden stor. De såg i filmen en ny epokgörande vetenskaplig uppfinning, som det hörde till god ton att bekanta sig med. Man levde i fotots, vykortens, amatörfotoalbumens tid och här kunde man se likadana bilder man samlade i albumen och som vykort, sände till släkt och vänner på sina

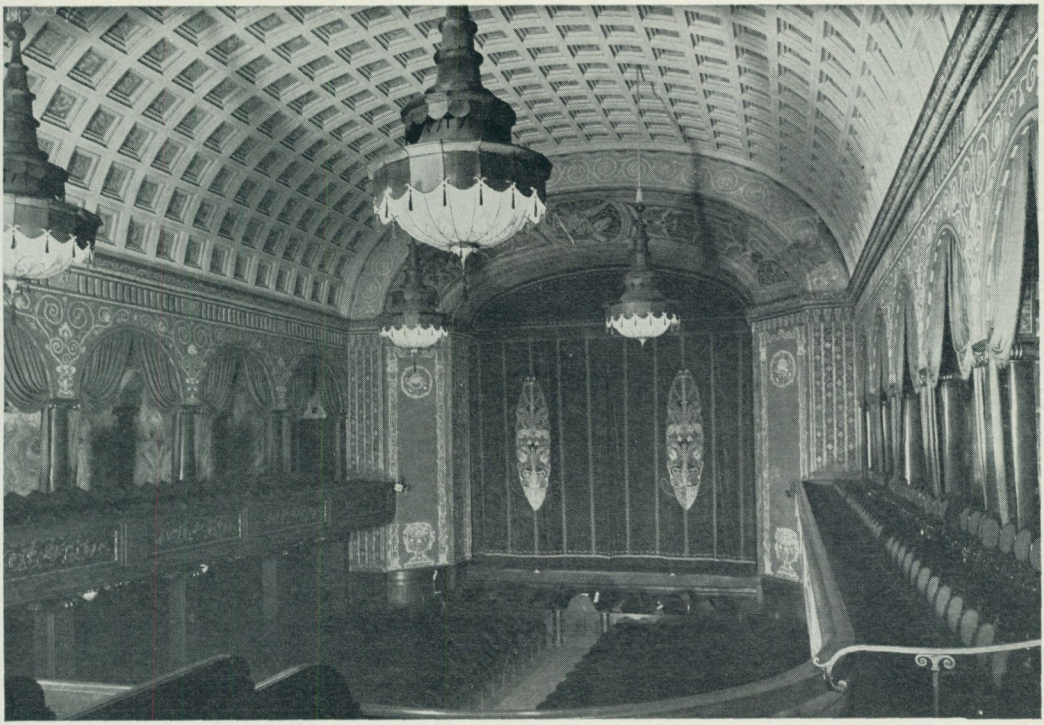

6. ... Palladium i Stockholm 1919.

resor – men nu i *levande* skick. Tack vare trollkarlen Edison. Filmvisarna åberopade gärna Edisons namn, höll inledningsföredrag om honom fast han personligen haft föga med filmuppfinningen att göra, och visarnas filmer och projektionsapparater sällan härstammade från honom. Men Edison hade ju uppfunnit det mesta, namnet ingav förtroende! Visarna erhöll tillåtelse även i Sverige att ordna sina föreställningar i skolor, rådhus, kyrkor, och ortens honoratiores, prästen, borgmästaren, doktorn, läraren, såg en behaglig kulturell plikt i att bevista premiären.

Filmen hade anseende. Rune Waldekranz, som för en licentiatavhandling undersöker Sveriges nöjesliv kring sekelskiftet, påpekar hur missvisande det är att beteckna den första tidens filmvisningar som »marknadsgyckel». I Sverige uppträdde filmvisarna inte på marknaderna, de behövde dem inte för att få publik, de ville inte beblanda sig med karuseller, skjutbanor och eldslukare, de lade upp sina turnéer oberoende av marknaderna, de drog in i ansedda lokaler, i synnerhet godtemplarnas, och hyrde ej sällan stadens teater och höll teatermässiga biljettpriser. Filmen var ingen föraktad företeelse.

Så förhöll det sig en bit in på det nya seklet. Sedan förlorade filmen hastigt allt anseende. Debaclet har förklarats på många sätt, de flesta oriktiga.

Det har exempelvis påståtts att filmintresset över huvud taget skulle ha

dött några år efter födelsen. Stockholm åberopades som bevis: efter filmens stora succé utställningssommaren 1897 blev det tyst. Försöken med fortsatt visning i olika lokaler slog slint. Det saknades publik.

Rune Waldekranz forskningar visar att publiktillströmningen ganska riktigt sinade – i *Stockholm,* men det berodde på att filmerna var utspelade. Alla hade sett dem. Det var ännu ont om film, förrådet kunde inte förnyas. Och så lämnade visarna med sina bilder huvudstaden och sökte sig till jungfruliga marker i landsorten. *Där* var det intet fel på filmintresset.

Det har också påstått att visarna – för att locka till sig den vikande, »filmtrötta» publiken – började köra pornografiska bilder, vilket stötte bort de bildade kretsarna. Och visst framställde t. ex. Pathé pikanterier. De skall ha gått särskilt bra i Ryssland, där de visades vid specialföreställningar för en utvald, elegant publik, en »filmklubb» för porr, vilken vissa år skall ha räknat en halv miljon medlemmar. Men sådant förekom inte i Sverige. Det pikantaste vi bjöds på var den beryktade »The May Irvin Kiss», Edisons tidigt filmade scen ur teaterföreställningen Änkan Jones, där skådespelarparet May Irvin och John Rice producerade en lång, mycket lång kyss – den ansågs oanständig. Samt variationer på ämnet »Le coucher de la mariée», enkel striptease, där den nygifta på bröllopsnatten plockade av sig den ena underkjolen efter den andra men behöll linnet på.

Även så oskyldiga porrinslag var dock sällsynta hos oss, ty visaren riskerade att skolsalar och godtemplarlokaler stängdes för honom.

Att filmen förlorade ansiktet – i den bildade klassens ögon – berodde på föreställningarnas sjunkande kvalitet.

Olika visare körde samma filmer under olika titlar – man kunde aldrig vara viss om att få se något nytt för sina pengar. Kopiorna var ofta utslitna, repiga, regniga. De utländska producenterna envisades att själva ombesörja översättningen av texterna till svenska, vilket resulterade i något slags skandinavisk rotvälska. »Filmernas redigering, där den över huvud taget förekom, gick ej sällan i menagerisvenskans tecken, det musikaliska ackompanjemanget i lergökens» (Gustaf Berg). En billig Nick Carter-anda – bloddrypande och rå – trängde in både i den sämre amerikanska och den sämre europeiska filmen, väckte en svårstillad opinionsstorm bland de bildade och vållade landets poliskommissarier stort bekymmer – det var de som, var och en på sin ort, i sitt distrikt, hade att verkställa den nödiga censureringen.

Största skadan gjorde dock enligt Waldekranz biografernas olyckliga tilltag att ta upp varietéernas fallna mantel.

När den nya metoden begynte tillämpas att filmkopior fick hyras på viss tid, t. ex. en vecka, i stället för att som tidigare köpas och betalas kontant, kunde från och med 1902–1904 fasta biografer etableras med täta programbyten. Kinematograferna blev många. Vanan med regelbundna biobesök uppstod och publiken i de små källarlokalerna var till en början identisk med de ambulerande visarnas. Men så hände något.

Slutet av 1800-talet var varietéernas

7. Svensk filmkonst 1912: »Dödsritten under cirkuskupolen». Fr. v. Carl Barcklind, Selma Viklund, hennes man Georg af Klercker (även regissör).

gyllene tid. 1896 kom emellertid P. P. Waldenströms motion. Det förbjöds att visa varieténummer i samband med spritservering, och utan punschen kunde varietéteatrarna inte existera. En legion artister blev arbetslös och måste söka arbete var den kom åt. Biograferna framstod som en räddningsplanka för många, i synnerhet för de billiga tredje-, fjärdeklassförmågorna.

Enstaka enklare nummer – dragspel, bondkomik – hade ingått redan i de ambulerande visarnas program. Men de blev nu allt flera och under kristiden 1908–10 kom artistuppträdandena att dominera på bio. En syndaflod av vissångare, bondkomiker, akrobater och fakirer sköljde över biografestraderna, och sköljde bort den bildade klassen ur biosalongerna, ty biograferna hade sällan råd till så goda artister som t. ex. Anna Pettersson-Norrie, Ernst Rolf och den australiska cancan-dansösen Saharet, som jag upplevde på en bio i Helsingfors. Det gick så långt, att varietéinslagen blev huvudsak i föreställningarna, det var de som annonserades i tidningarna, inte filmerna. För bildade personer var de enkla numren outhärdliga.

Det förvånar oss inte att bions och filmens anseende under sådana förhållanden sjönk mot noll. »Biografeländet» var en stående tidningsrubrik. Bättre skådespelare drog sig för att medverka i filminspelningar och bio- och filmfolket skämdes för sitt yrke och hemlighöll i det längsta hur

8. Stillers »Madame de Thèbes», nya Röda Kvarns öppningsprogram 29.12.15. Norskan Ragna Wettergren i titelrollen.

de skaffade sitt levebröd. Filmen, i början en kulturell bragd, hade blivit en skamfläck.

Men det fanns begåvade och ambitiösa män som trodde på filmen och förstod att så där behövde det inte vara. Biografförordningen 1911 satte stopp för varietéuppträdanden på biograferna. Samma år infördes på filmfolkets eget initiativ en rikscensur, som hejdade Nick Carters värsta härjningar.

Men då var skadan redan skedd. Filmen var svårt kompromitterad, den var mer eller mindre utplånad ur de bildades medvetande.

Det blev att bygga upp anseendet på nytt från grunden, sten för sten. Först kring 1920 var rehabiliteringen genomförd, och filmen åter en angelägenhet även för bildade.

*

Hur biopublikens sammansättning i Norden 1905–16 undan för undan förändrades, hur de bildade småningom åter drogs in i filmsammanhangen, är ett intressant men outforskat kapitel. Man får lita till egna erfarenheter.

Själv började jag gå regelbundet på bio en gång i veckan som skolpojke i Helsingfors vid 11–12 år, alltså kring 1907. Jag hade gärna gått två gånger, på Helsingfors båda biografer vid Mikaelsgatan, men veckopengarna räckte blott till ett besök. Jag var emellertid den enda i min klass som gick på bio. Jag fick gå ensam.

Åren före första världskriget hade en viss förändring inträtt. Det hörde redan till ritualen i vårt skolgäng hos den friherrliga inackorderingstanten Wrede – flickor och pojkar – att i samlad trupp besöka en kino var vecka. Vi kände oss som något av pionjärer då vi dök ner i den »enkla» publiken.

En viss del av ungdomen i den bildade klassen höll uppenbart på att bli filmvänlig. Efter vad jag hört fanns redan vid denna tid fullvuxna, bildade damer som gärna besökte biografer – mest i sällskap med sina barn. Men de torde ha hört till undantagen. Jag kan inte erinra mig en enda.

Den eleganta publik som vår galjonsdam representerar och som tidskriften Biografen 1913 avbildade på sitt omslag – herremän i cylinder och nackbena, societetskvinnor i jättehattar – skulle bli vanlig först sena-

9. En av Sjöströms första »sociala» filmer, »Prästen» (prem. 16.1.14) med norrmannen Egil Eide och danskan Clara Wieth.

re. De kverulerande insändarna »att man inte ser duken mer än fläcktals för damers skull, som sitta framför en med hattar», dök upp på 20-talet.

Min personliga erfarenhet är, att filmen ännu i tiotalets mitt ej existerade för de burgna klassernas mogna individer. Den låg utanför deras värld.

Jag minns min gamle morfar i Helsingfors. En ovanligt pigg gubbe, f. d. senator, mycket intresserad av sina antika kolleger i Rom och deras kejsarrikes fall. Jag minns honom sittande i en gungstol med tjocka luntor i famnen. Det var visst Mommsens Römische Geschichte och Guglielmo Ferreros böcker på något främmande språk. Så kom den italienska storfilmen »Quo vadis?» (1913) om Rom på Neros tid. Jag var betagen:

»Den måste morfar se, den är något för morfar!»

Under protester begav sig morfar till Apolloteatern på sitt första och enda biobesök. Hans reaktion blev nedstämmande för mig. Han hade inte uppfattat någonting. De korta scenerna hade grötat ihop sig till en ofattbar massa. Han föredrog avgjort att Rom föll på det långsamma mommsenska sättet, i bokform.

Jag kan inte påminna mig att min moster – min uppfostrarinna under skolåren – någonsin skulle ha besökt en kinematograf. Och dock var man i hennes finländska kretsar mycket kulturvänlig – kanske var det just därför man blundade för filmen. Damerna läste all märkligare nyutkommen skönlitteratur på svenska, danska, norska, i någon mån franska, tyska. Läsandet hörde till de dagliga vanorna, och konserter och teaterbesök till de helgdagliga. Men aldrig film. Detsamma gäller min mor i St. Petersburg och hennes umgänge. En enda gång bjöd mig far på biograf. Vid Nevskij Prospekt. Det var den ryska

10. »Storhetstidens» första film, »Terje Vigen» (prem. 29.1. 17) efter Ibsen. T. h. Terje — Victor Sjöström (även regissör).

storfilmen »Sevastopols fall» (1910) och av speciella orsaker: far var civilingenjör och marinspecialist och väl förtrogen med krigshamnen Sevastopol.

I första världskrigets början fann jag Uppsalastudenterna i stort sett ointresserade.

*

För de ambitiösa filmskaparna var det av vikt — inte bara för den egna prestigens skull — att de bildade, köpstarka samhällslagren återerövrades, och erövringen skedde på olika sätt.

Först och främst gjordes biooföreställningarna till det yttre allt mera teaterlika. Dramerna och komedierna blev allt längre, tog allt större plats i föreställningarna och började tränga ut de smånummer som ursprungligen fyllt programmen — naturbilderna, dokumentärfilmerna, reportagen.

Men denna åtgärd, avsedd att tilltala de bildade och som ganska riktigt behagade en del av dem, framkallade högljudda protester från annat bildat håll. Där ansågs att dokumentärfilmerna, naturbilderna, det folkupplysande reportaget från främmande länder var det enda som gav bion existensberättigande.

Denna opinion var stark och i Sverige bildades redan 1909 ett särskilt filmbolag, AB Victoria, vilket satte som mål att »motverka de skadliga och fördärvliga avarterna på området», dvs. de dramatiska spelfilmerna, och odla reportaget och dokumentärgenren. En finare uppsättning aktieägare har väl intet filmbolag ägt. Den

11. En annan flitigt exporterad »storhetstidsfilm», John Brunius »Kvarnen» efter danske nobelpristagaren Gjellerup (prem. 17.1.21.), med t. v. Anders de Wahl, t. h. Clara Kjellblad från Stockholms operabalett.

bestod av de bildades elit. Ögnar man igenom förteckningen (av år 1911) ser man att den inleds av H. Mjt. Enkedrottningen (aktierna nr 1—10). Sedan följer en ståtlig rad statsråd, generaldirektörer, landshövdingar, bankdirektörer, generaler, grosshandlare. Överståthållaren är med, likaså riksbankschefen. Man återfinner många av tidens stoltaste namn — prins Eugen, Selma Lagerlöf, fil. dr Gustaf Ekman, grosshandlare Hjalmar Wijk, bokförläggare K. O. Bonnier, professorerna Svante Arrhenius och E. Phragmén, konstnären Richard Bergh m. fl.

Victorias premiärbio i Stockholm blev Brunkebergsteatern vid Brunkebergstorg, som tidigare gett blandade film- och kabaréprogram. »Det var något av en sensation då den öppnades 1907, den hade inte mindre än 530 platser och de var numrerade, vilket var en epokgörande nyhet».

Brunkebergs kom i AB Victorias händer och direktören Lars Bergström »ville ha svensk natur och svensk industri filmad, och vände sig mot de vanliga biografprogrammen . . . Till Brunkebergsbiografen kunde föräldrar med lugn skicka sina barn.» (Staffan Tjerneld). Jag minns att när jag vid tidiga Stockholmsbesök någon gång skulle förlusta mig på kinematograf med mina svenska kusiner höll de — eller rättare deras föräldrar — för självklart att Brunkeberg skulle väljas.

Föreställningarna där liknade påfallande våra dagars TV. Och liksom TV kunde Bergströms bio inte en-

12. »Storhetstidens» slutgiltiga slut betecknas av två dyra storfilmer, Stillers »Gösta Berlings saga» (del I prem. 10.3.24, del II prem. 17.3.24) där Garbo debuterade och som gick bra, särskilt i Danmark . . .

bart ge natur, reportage och aktuellt, den måste kompromissa och sticka emellan med »serier», dvs. rafflande filmberättelser uppdelade i episoder – fortsättning följer nästa vecka. Till glansnumren hörde »Greven av Monte Christo».

Brunkeberg i sin kulturellaste form höll inte länge. Den allmänna utvecklingen gick obönhörligt mot långa, dramatiska filmer och föreställningar som liknade teatrarnas. De teatervana bildade började känna sig alltmera hemma på biograferna, dvs. de stora, dyra, fina kinematografer, som begynt uppstå i de större städerna och överglänsa teatrarna i storlek, lyx och bekvämlighet.

*

En omvälvning skedde på kinematograflokalens område. Inte så att begynnelsens små källarlokaler upphörde. De fortsatte med billigare fi'mer, wildwest o. dyl. för enkelt folk med tunn börs. Men vid deras sida växte fram palats för kvalitetspremiärerna. Också dit hade självfallet enkelt folk tillträde om de så önskade men en stor del av platserna betingade så högt pris – upp till 10–12 kr i våra dagars mynt – att de var utom räckhåll för den enkla publiken. Och de dyra platserna placerades så att de bildade besökarna, för vilka de var avsedda, slapp risken av intim beröring med den simpla underklassen. Demokratins dagar hade ännu inte grytt.

Göteborg fick sin första kvalitetsbio redan 1908. Det var Cosmorama, Östra Hamngatan 48, »Skandinaviens största och elegantaste biografteater», som det hette. 364 platser.

I Stockholm lyste vid denna tidpunkt Orientaliska teatern, Drottninggatan 31 (231 platser), försedd med exotiska målningar på väggarna och en livréklädd portier utanför entrén, som »åt de flanerande delade ut programblad av en dansk smörgåsmatsedels längd» (Sigurd Wallén).

Cosmorama byggdes snart om i jugend (900 platser). »Hvardagar: 5,15, 7,15 och 9,15 e. m. Söndagar Matiné kl. 1,30 e. m.» 1914 fick Cosmorama en konkurrent i Victoria-bolagets Victoria – det första stora biobygget i Sverige.

I Stockholm trängdes Orientaliska ut av Svenska Bios Röda Kvarn. Den första Röda Kvarn inrymdes i den berömda nöjeslokalen Sveasalen på den tomt där NK nu ligger (785 platser). Husfasaden pryddes av en stor Moulin Rouge-kvarn, vars vingar snurrade. Två föreställningar, 7 och 9.

1913 revs huset vid Hamngatan.

13. . . . Benjamin Christensens »Häxan» (prem. 18.9.22) som inspelades i Danmark för svenska pengar, inte gick alls och nått full uppskattning först i våra dagar.

Röda kvarn flyttade tillfälligt till Regina, och sedan till Industripalatset vid Norra Bantorget, där man lyckades hyra den stora samlingssalen (Auditorium). 1 560 platser. En 2½-timmes föreställning dagligen, utom torsdagar då Konsertföreningen regerade. »Moderat entréavgift, som växlar från 50 öre till 1:50, alltefter olika platser». Det betyder 2:80—8:50 i våra dagars mynt.

Under tiden förberedde Svenska Bio-chefen Charles Magnusson en verklig lyxbio i ingenjören Ivar Kreugers nybygge vid Biblioteksgatan. 29 december 1915 invigdes den nya Röda Kvarn. Lokalens gedigna jugendelegans motsvarade de högsta anspråk.

Experten Waldekranz menar att det är svårt att avgöra, vad som var orsak och vad som var verkan: om biografernas elegans stimulerade de bildade att i ständigt större antal gå på bio, eller om de bildades ständigt ökande filmintresse tvingade fram eleganta biografer.

Lyxbyggandet fortsatte emellertid i accelererande tempo, och eftersom det överallt i världen saknades erfarenhet hur sådana lokaler rätteligen borde vara beskaffade, togs hos oss Cosmorama och Victoria i Göteborg och Röda Kvarn i Stockholm till mönster. Victoria-bolaget uppförde Victoria-teatrar, och när bolaget gick upp i Filmaktiebolaget Skandia blev det Skandiabiografer, Svenska Bio byggde Röda Kvarnar, och det nya företaget Skandinavisk Filmcentral öppnade Palladium-teatrar. Palladium i Stockholm (1 240 platser), som dekorerats med vilda djur av professor Olle Hjortzberg och hans elever i Konstakademin, sade sig vara »utan

14. Inspelningsteknik: hur Gunnar Hede (Einar Hansson) »släpades i lina efter renen» i »Gunnar Hedes saga» (Stiller, prem. 1.1.23) . . .

gensägelse Skandinaviens elegantaste bio — ja även, ifråga om stilfullhet, Europas . . . Amerikanska filmmän, som besökt biografen, ha t. o. m. förklarat att man, om Amerika också har större biopalats, dock därute torde få söka efter ett så konstnärligt genomfört».

I början av 20-talet hade alla större städer i Sverige försetts med lyxbiografer i de olika filmbolagens kedjor, en Röda Kvarn, en Victoria, en Skandia eller/och ett Palladium. Många av dem fungerar än i dag, något moderniserade. Orkestrar — 10—20 man — ackompanjerade. Röda Kvarn i Stockholm höll sig med en jätteorgel, 2 300 pipor.

Visst fanns det alltjämt kulturfint folk som rynkade på näsan åt filmen. Men vid dem fästes föga avseende. Filmens sociala anseende tycktes åter grundmurat överallt, men i synnerhet i Sverige. I Vita Havet på Stockholms slott ordnades filmförevisningar när kungliga födelsedagar firades. Film kördes hos all världens kejsare, kungar, maharadjor och ambassadörer.

Filmfolket noterade med triumf att den värdigaste av alla tidningar, The Times, 1922 gav ut ett nummer helt ägnat filmen, tjugo sjuspaltiga sidor.

*

Sverige hade alltså utvecklats till det kanske främsta biograflandet i världen, vad lokalernas gedigna lyx beträffar. Det hade kunnat ske på grund av de burgna klassernas återuppståndna filmintresse. Intresset hade inte bara väckts, det hade stegrats till entusiasm. Ty vi hade fått en egen, inhemsk, högklassig filmkonst, som de bildade tyckte om.

Vi återgår därmed till vår tecknade galjonsdams yttrande:

»Psilander har varit mitt ideal, likaså m:eur Alexander och Castello, numera beundrar jag Victor Sjöström. Det är *svensk* vara . . .!»

Detta sades enligt tecknaren år

15. . . . och hur Sjöström filmade öknar och beduinstäder i en svensk sandgrop (»Det omringade huset», prem. 23.10.22).

1915, vilket avslöjar att filmvänliga svenskar dittills mest uppskattat utländsk film – dansk, fransk, amerikansk – och dyrkat främmande idoler, men att de kring 1915 fått upp ögonen för att det existerade även en aktningsvärd svensk produktion, med hjältar som var minst lika bra som utlänningarna.

Man kan säga att en beaktansvärd filmproduktion kom igång hos oss 1911–12, sedan en modern ateljé uppförts nära Kvarnen på Lidingö. Men det skedde i relativ tystnad. Intet reklamballyhoo i modern anda.

Sverige var ett litet land, den burgna allmänheten hade hunnit bli avogt stämd mot allt vad film hette, och den enkla, inhemska publiken förmådde inte bära upp en filmproduktion. De svenska filmerna kunde ej placeras i det egna landet i mer än en till fyra kopior. Därmed täcktes ingalunda inspelningskostnaderna.

Men redan ett par av de första Lidingö-filmerna lyckades så förvånande bra att de såldes till de europeiska länderna och Amerika i 100–200 kopior. Detta sporrade bolaget Svenska Bio och dess ledare Charles Magnusson till ständigt ökade ansträngningar. Danmark var ännu mindre än Sverige och hade dock i film förmått lägga under sig stora delar av jorden, blivit en stormakt som Frankrike och USA, varför skulle inte Sverige kunna bli det. Bara de rätta filmerna gjordes skulle framgången säkert komma. Så småningom. Och de stora inkomsterna.

Svenska Bio riktade in sig på export, och för att lära sig den internationella smaken och skaffa sig allt fastare ställning på världsmarknaden, kallades till Lidingö franska, amerikanska, ryska och tyskt tränade regissörer. Man köpte manuskript av de danska författare, som hjälpt lilla Danmark till dess filmiska stormaktsställning. Och man engagerade danska

16. Enkel svensk 20-talsproduktion utan tanke på världsmarknaden: Fridolf Rhudin i Gustaf Edgrens »Fröken på Björneborg» (prem. 6.11.22).

och norska skådespelare, som hade etablerade namn på kontinenten – Clara Wieth-Pontoppidan, Carlo Wieth, Gunnar Tolnæs, Egil Eide m. fl.

Tack vare den goda och mångsidiga skolningen på Lidingö nådde våra egna regissörer – Georg af Klercker, Sjöström och finländaren Stiller – snabbt en skicklighet som kunde mäta sig med vilken som helst storhets ute i världen. Den stil man odlade var den »danska», »vampstilen», jugendtidens internationella filmkonst. En-timmes dramerna skulle utspelas bland grevar, baroner, rika grosshandlare och ärestolta löjtnanter, som förfördes av vampar ur lindansarkåren och själva förförde oskyldiga arbetarflickor. Hemliga ligor som stal hemliga papper, rafflande spänningseffekter, betjänter i livré, hjältar i ridbyxor, krukpalmer i alla rum och ofta självmord i slutet.

Dessa filmer var inte dåliga, behövde inte vara det. I sin fasta uppbyggnad, sin koncentration, sitt temperamentsfulla spel, sin rytm, sina filmiska effekter kunde de i lyckliga fall bli konstverk, som t. ex. »De fire Djævle» (De röda artisterna) efter Herman Bang, gjord hos ett litet danskt bolag. En då mindre känd biografägare i Stockholm, John Bergendahl, råkade köpa den och blev rik på kuppen: han körde den först på sin bio Tip-Top, Drottninggatan 51 en hel termin, och sedan på andra teatrar och i repris år efter år.

Vi svävade länge i okunnighet om hur skickliga vi svenskar i själva verket varit i denna stil. En explosion 1941 i SF:s lager i Vinterviken förintade som man tror ca 160 negativ.

17. Mera kvalificerad svensk 20-tals produktion utan tanke på världsmarknaden: fr. v. Tora Teje, Linnéa Hillberg, Inga Tidblad, Renée Björling i Per Lindbergs »Norrtullsligan» efter Elin Wägner (prem. 26.12.23).

Nästan hela den tidiga Lidingö-epoken förkom, i varje fall har verken tills vidare ej återfunnits. Men Svenska Bio var inte ensam producent i Sverige. Fotofirman Hasselblad i Göteborg startade 1915 ett filmbolag, som leddes av regissören af Klercker, f. d. Svenska Bio, och åstadkom ett 30-tal spelfilmer. En stor del av dem har bevarats och på sistone restaurerats. De är gjorda i dansk stil och uppenbarar en fotots skärpa och djup, en åkande kamera, drömsekvenser och ett spel som — i tekniskt avseende — ställer af Klercker över t. o. m. fransmännens berömde Louis Feuillade.

Kvaliteten gjorde att nästan alla filmerna exporterades och såldes, fast utan nettovinst. Men våra bildade kunde inte lida dem. De var ur stånd att se de rent filmiska förtjänsterna, de såg blott »felen», dvs. det svaga litterära underlaget. ». . . ack, en sådan fruktansvärd rappakalja, en sådan ohyggligt sentimental Nick Carter i tekniskt förnämlig dräkt», skrev DN om Stillers »Madame de Thèbes» (1915), som dramatiserade en känd spåkvinna med detta namn, vilken avled i Paris några år senare.

Victor Sjöström hörde till den bildade klassen, och hans chef Magnusson var av naturen folkbildare och ansåg att filmkonsten skulle förmedla stor litteratur till folket. Ingendera av dem tyckte om det »danska» rafflet i högreståndsmiljö. Redan tidigt lät Magnusson Sjöström göra en rad filmer av annat — och för den tiden originellt — slag: sociala skildringar om enkelt folk. Den bevarade »Ingeborg Holm» hör till dem.

Samtidigt spanade Magnusson efter höglitterärt stoff att filma och 1913

18. Sverige var oberört av de epokgörande nya strömningarna på kontinenten: Robert Wienes tysk-expressionistiska »Dr Caligari» gick bara en vecka på Röda Kvarn (21—27. 2.21).

yppade sig en möjlighet. Han hörde att danskarna underhandlade om filmningsrätten till Henrik Ibsens verk. Ryktet väckte indignation i litterära kretsar t. o. m. i Tyskland: »Filma Ibsen! Vilket helgerån». Och Henriks arvinge f. statsministern Sigurd Ibsen ställde krav. Han fordrade garantier att filmningen skulle läggas i kompetenta händer. Magnusson höll sig framme, utlovade att det norska skådespelar- och teaterledarparet Johan och Alma Fahlström, Ibsenspecialister, skulle anförtros uppdraget och fick option. Kriget kom emellan, men sedan det åter blivit möjligt att exportera filmades i Stockholms skärgård Ibsens dikt Terje Vigen om enkelt fiskarfolk under Napoleonkrigen. Victor Sjöström regisserade och visade hur helt han lärt sig behärska filmberättandets teknik på de fyra åren under utländska läromästare i den unika skola Lidingö-ateljén utgjorde. 22 januari 1917 hade »Terje Vigen» premiär på Röda Kvarn och gick i tre veckor. Ingen film hade dittills gått mer än en vecka på Röda Kvarn, ej ens Asta Nielsens och Griffiths.

Se där en filmkonst, som de bildade kunde acceptera, en film med värdigt innehåll, en film i klass med goda teaterföreställningar, en film som själve Bo Bergman i DN berömde! Även den enkla publiken rycktes med. Framgången blev fullständig. I regel gick de svenska filmerna ut på den inhemska marknaden i blott en eller ett par kopior, nu krävdes tolv.

Och framgången blev minst lika stor utrikes. Det gick att exportera trots kriget och »Terje Vigen» placerades ända bort i Chile, Indien, Japan och Kina. Och medan raffelfilmerna brukat gå nätt och jämnt ihop, lämnade »Terje» en imponerande vinst.

Magnusson lät snabbt Victor Sjöström göra två påkostade litterära filmer till — »Tösen från Stormyrtorpet» efter Selma Lagerlöf och »Berg Ejvind och hans hustru» efter isländaren Sigurjónssons skådespel. Samma resultat. Nu ansåg han saken bevisad: Vad världen önskade var filmer — dramer och komedier — på solid litterär grundval, med sådan filmisk kvalitet som endast svenskarna kunde prestera. Sverige hade alla möjligheter att erövra världsmarknaden och behärska den. Efterträda det dalande Danmark som filmisk stormakt, bli Europas filmland nr 1.

Man greps av patriotisk yrsel. I dag

19. Pudovkins sovjetryska »En moder» kom upp på en mindre bio (Sibyllan 3.10.27) och gjorde ingen större lycka.

synes det motiverat att använda ordet storhetsvansinne. Alltjämt härjade gulaschmentaliteten, spekulationsfebern. Man såg väldiga vinster vinka. Det var inte svårt för Charles Magnusson att få Ivar Kreuger med sig. Produktionen av vanlig, billig raffelfilm i dansk anda upphörde. Svenska Bio gick helt in för dyrbara dramer och komedier av litterär halt. Med lånta pengar gjorde man sig redo för stordrift. Svenska Bio bredde ut sig. En ny stor ateljé köptes utanför Köpenhamn.

Men det fanns filmmän utanför Svenska Bio som ville vara med om att dela den lovande utländska kakan. Hasselblads, Victoria och några andra företag slog sig samman till Filmaktiebolaget Skandia, lika stort som Svenska Bio, stött av solida finansinstitut. Man byggde ateljé, engagerade Hjalmar Söderberg som litterär chef och de regissörer och skådespelare som Svenska Bio inte hunnit engagera. Man gick in för samma litterära linje – Strindbergs Hemsöborna, nobelpristagaren Björnstjerne Björnsons Synnöve Solbakken och En fallit, och nobelpristagaren Gjellerups Kvarnen. Man slog på stort.

Världsmarknaden skulle erövras, men var det klokt att två svenska företag konkurrerade vid erövringen? Svenska Bio och Skandia slogs ihop till SF – kallad »trusten» – med 35 miljoner i aktiekapital. Ryktet påstod att Skandia var bankruttmässigt. Men det generade inte Ivar Kreuger, specialist på sammanslagningar och spe-

20. Pretentiös 20-talsproduktion i Sverige mer eller mindre finansierad och dirigerad utifrån med tanke på mondän kontinental marknad: tyskan Lil Dagover och Gösta Ekman i Gustaf Molanders »Hans engelska fru» (sv. prem. 17.1.27).

kulationer i baisse. Han satte till de pengar som behövdes. SF slog på stort.

Inte nog med detta. En av Svenska Bios direktörer bröt sig ut och bildade Skandinavisk Filmcentral, slog på stort, hyrde två ateljéer utanför Köpenhamn, engagerade Daniel Fallström som litterär chef, anställde de regissörer och skådespelare som ännu fanns kvar – påspätt med danskar – och filmade litterärt, Karl Staaffs Elisabet, Hjalmar Bergmans Fru Mariannes friare.

Bolagen kämpade om förmågorna. Överbjöd varandra. Löner och gager sprang i höjden. Men det spelade ingen roll – utlandet skulle ju betala! Det var som om man förlorat känslan för pengars värde, och för verkligheten.

Resultatet? Det skapades ett dussin utomordentliga filmer, och många goda, men också en ohållbar ekonomisk situation. Det anade inte allmänheten. Den var enbart stolt. Filmen hade blivit Sveriges prydnad och kelgris, det ansågs opatriotiskt, nästan som fosterlandsförräderi, att lyssna till varningsord.

»Uppkomsten av en svensk filmindustri av stora mått har flera fördelar . . . Då en svensk film går till andra länder, så rinner en annan ström tillbaka till oss – guld. När svensk film går till 'den stora världen', följer en bit av Sverige med, ty varje svensk film är en predikan om Sverige, en föreläsning om vår kultur, en lovsång över vår natur, en hög visa åt vårt folk. Medan vi annars grundligt får betala för varje rad, som i reklamväg tryckes åt oss, så får vi betalt för att vi med svenska filmer förtälja världen, vad det moderna Sverige är» (Filmen 1920 nr 14).

Det lät vackert. Tyvärr uteblev guldströmmen, och sällan har en nationell reklamkampanj kostat det egna landet så mycket.

Den enda som vågade säga ifrån var skandalbladet Fäderneslandet. Ungefär samtidigt som Sjöström introducerade »Körkarlen» i Alhambra och höll tal för 2 000 engelsmän om den svenska filmkonstens höga mål, innehöll det beryktade Fäderneslandet en artikel:

»Filmtrusten – en bristande bubbla! Hur den tillåtit sig handskas med aktieägarnas pängar.

. . . de stackars aktieägarna i detta 35-miljoners företag (SF) lära få tillfälle nog att – 'trampa vatten', istället för att taga till kupongsaxen . . . Det

21. Pretentiös, kontinentalt-mondän 20-talsproduktion i Sverige: engelsmannen Miles Mander och Margit Manstad i Gustaf Molanders »Parisiskor» (sv. prem. 23.1.28).

påstås att av detta aktiekapital på 35 miljoner, varmed Svenska Biografaktiebolaget startade, sedan sammanslagningen med Biografaktiebolaget Skandia genomförts, skola blott omkring 6 miljoner kronor vara reda pengar, medan de andra 'värdena' ligga i det blå . . . Vill man se ett typiskt exempel på hur kristidens högkonjunkturer stigit åt huvudet på en del folk, så skall man närmare studera detta företag, för vars ledning optimismen tydligen saknat varje gräns. 'Överorganiserat' redan *före* sammanslagningen, fick bolaget ytterligare genom sammanslagningen med 'Skandia' en massa överbetalda individer, chefer och souschefer, litteraturchefer, reklamchefer, biografchefer m. m. i all oändlighet. De blygsammaste nöjde sig med statsministerlöner, men det lär finnas ett par herrar . . . som man garanterat minimilöner på — respektive 250 000 och 150 000 kronor per år (i våra dagars mynt det dubbla, min anm.). Och det är ju rätt vackert för ett bolag, som icke utdelar något åt sina aktieägare! Malicen säger nu, att . . . uppsägningar börjat dugga över både scenartister och scenarbetare . . . biografflugan är på retur . . . Hon var ett barn av den nöjeslystna kristiden, och det torde vara synd om dem, som trodde på hennes evighetstillvaro samt inrättade sig därefter . . . det var nog mer än en som . . . undrade, hur det skall bli med utsikterna till vinst i fortsättningen, när bänkraderna allt mera glesna på åskådare.»

Fäderneslandet överdrev som skan-

dalblad har för sed. Men de har också näsa. Diagnosen visade sig i stort sett riktig. Bubblan sprack. Skandinaviska Filmcentralen gick i konkurs och övertogs 1922 av SF. I köpet ingick filmningsrätten till Gösta Berlings saga och biograferna. SF fortsatte, men under förenklade former och stora svårigheter, sedan kapitalet 1924 från 35 miljoner skrivits ner till 7 miljoner samt 7 miljoner nytecknats. De många bankdirektörerna lämnade styrelsen.

*

Låt oss hålla situationen klar för oss. Där låg efter kriget en världsdel, Europa, utarmad och förödd. Filmverksamheten hade legat mer eller mindre nere under många år, åtminstone produktionen av kvalitetsprodukter. Så kom freden, och filmbegåvningarna och filmvännerna kunde åter börja tänka på film.

Och då uppträder på marknaden plötsligt ett land, Sverige, som inte varit med i kriget, som kunnat använda krigsåren till att utveckla filmtekniken och kommit fram till en ny stil. Ett land rikt på filmbegåvningar. En filmindustri ledd av ett finansgeni, Ivar Kreuger, med den medfödda förmågan att trolla fram obegränsat med pengar – till att bygga ateljéer för och anskaffa den bästa apparatur som fanns att köpa.

Är det förvånande att landet framstod som ett under för de andra länderna, att dess filmer sågs som uppenbarelser, att krigsländernas bildade kastade sig över dem för att inhämta vad de förlorat i filmteknik under kriget och komma i kapp utvecklingen.

Och är det underligt att den svenska »storhetstiden» blev av så kort varaktighet? Bara några få år. Allt sammangaddade sig emot den.

a. Pengarna tog slut. Både hos svenskarna som skulle göra filmerna, och hos publiken i Sverige och utlandet som skulle köpa biljett till dem. Deflation, inflation och till sist katastrofen vid Wall Street. Ivar Kreuger kunde trolla fram pengar även i fortsättningen, men lusten att placera dem just i lilla Sveriges lilla filmindustri ebbade. Han hade andra projekt på gång.

b. Filmerna tog slut. Svenska Bio, Skandia, SF, Skandinavisk Filmcentral hade – när exporten i krigets slut försvårats – förvandlat Kreugers och andras pengar i filmer och samlat filmerna på hög för att ha ett förråd när gränserna öppnades. Ett 20-tal mästerverk, bondefilmer som »Ingmarssönerna», »Sången om den eldröda blomman», »Prästänkan», »Kvarnen», kostymfilmer som »Herr Arnes pengar», »Klostret i Sendomir», »En lyckoriddare», komedier som »Erotikon», »Dunungen», »Carolina rediviva», »Ett farligt frieri» (En fallit). De såldes överallt, kördes överallt. Snart var förrådet tomt och man saknade pengar att förnya det.

c. Inspirationen tog slut. De klassiska svenskfilmernas oemotståndliga friskhet och charm hade i mycket berott på atmosfären i Svenska Bios ateljé. Magnusson gav sina regissörer full frihet att följa sina intentioner, de behövde aldrig tänka på pengar, det var en lust för dem att filma, och det blev en lust för publiken att se det de filmat. Skandia förstod att mana fram något av samma atmosfär. Skandinavisk Filmcentral förmådde det inte,

22. I slutet av 20-talet gjordes de bästa »svenska» filmerna i Hollywood: Lars Hansson och Lillian Gish i Victor Sjöströms »The Scarlet Letter» (Den röda bokstaven, sv. prem. 24.1.27).

och dess filmer blev därför sämre. I och med att också SF:s regissörer måste börja tänka på pengar, ständigt hörde tjatet om »den amerikaniserade publiksmaken» och »vi måste spara», försvann den stimulerande atmosfären. Inspirationen förflyktigades. Man skrapade ihop pengar och försökte göra enstaka filmer – till det yttre lika de föregående t. ex. »Vem dömer?» Men filmerna blev inte som förr, charmen var borta. Och framgången uteblev.

d. Intresset tog slut, de utländska intellektuellas intresse. De hade tjusats av de svenska filmerna, av enskildheter i dem. Den äkta människoskildringen, det naturliga spelet, fotot, sinnet för naturen och det övernaturliga, sinnet för den eleganta komedin. De hade begärligt sugit upp allt detta som något nytt inom filmkonsten, beslutat att använda det i sitt eget kommande skapande, i tillämpliga delar. Tysk film, rysk film, fransk film, även amerikansk tog bestående intryck. Men snart var utlänningarna utlärda.

Svenskarna hade kalkylerat med att lovorden skulle föda en allt större efterfrågan på svensk film, att stora pengar, allt större pengar skulle strömma in och möjliggöra en allt större produktion. Men de hade inte räknat med, inte förstått, att den svenska filmuppfattningen, ny och inspirerande i vissa avseenden, i grunden var omodern. Den kan karakteriseras som känsligt, troget och väl utförd filmning av diktare i nobelpristagareklas-

sen. Men tendensen i den nya konst, som höll på att växa fram i Tyskland, Ryssland, Frankrike gick i riktning *bort* från litteraturen. Föregångsmännen där ville spränga de bojor som fängslade filmen vid litteraturen. Skapa filmkonst direkt. Därför kunde intresset för Sverige inte bli långvarigt.

De svenska filmerna gick bra – med tanke på de usla konjunkturerna. Normalt, kan man säga. Men det förslog inte, så orimligt uppskruvade som omkostnaderna blivit.

e. Amerikanerna tog *inte* slut.

Också amerikanerna hade sina problem. Filmens snabba utveckling i USA resulterade i en överproduktion. För att placera sina filmer måste man dels hejda importen av europeisk film – även svensk – dels skaffa sig en stark ställning i Europa. Man köpte upp biografer som fick köra blott amerikanskt, man blev delägare i europeiska uthyrningsföretag som fick hyra ut blott amerikanskt. Den europeiska produktionen var på väg att trängas ut och kvävas. Även Sverige attackerades. När Skandinavisk Filmcentral gick i likvidation gjorde Paramount ansatsen att överta bolaget och dess biografer. Och Paramount förde underhandlingar att vid Stureplan bygga en jättebio med 5 000 platser för sina filmer. I Sverige lyckades dock den svenska filmen slå tillbaka huvudattacken, men på kontinenten mötte den i USA en ofta övermäktig fiende.

Det var Amerikas möjlighet att dumpa och åt Europas fattiga bioägare bjuda ut massor av film till billigt pris, som gjorde Sveriges inkomster utifrån långt mindre än beräknat.

*

Senare delen av 20-talet var en egendomlig tid. Ute i Europa hände mycket, men vi, den bildade svenska allmänheten, stod liksom utanför. Förlamade. Vi hade blivit så inkörda på att god film, »konstnärlig» film, var identisk med Sjöströms och Stillers »klassiska» filmkonst, att vi ej godtog något som var olikt den.

Våra storbiografer stod där i sin lyx och bekvämlighet, men körde mest amerikanskt. Detta gagnade inte filmens sak, ty Hollywood höll på att stelna i rutin. De bildade började åter dra sig för att gå på bio, och de ekonomiskt dåliga tiderna bidrog till att sänka publikfrekvensen överlag, år för år. De höga siffrorna från 1919–20 återvände först 1935.

I Tyskland föddes en ny filmkonst – expressionismen. Den lämnade oss ganska oberörda. »Dr Caligari» gick trots stor reklam bara en vecka på Röda Kvarn, »Sista skrattet» sex dagar.

Sovjet upplevde en glänsande tid, numera betraktad som den allmänna filmhistoriens kanske största. Men Eisensteins, Pudovkins, Dovsjenkos m. fl. filmer visades hos oss av politiska skäl sent, snävt eller inte alls på 20-talet. Man hade svårt att förstå dem och deras storhet. Med viss skadeglädje citerar jag några rader jag skrev i St.T. (10.9.27) om Pudovkins »En moder», nu räknad som epokgörande och en av alla tiders bästa filmer:

». . . Den ryska stilen är ny och okänd för oss, och 'Modern' är väl knappast en fullgod representant (åtminstone anse ryssarna ej själva det), men något av det specifikt ryska lät den dock ana. Jag kan för min del inte riktigt gå med på dr Nordéns

åsikt (i St.T:s recension, min anm.) att 'regitekniskt är filmen ganska alldaglig'.»

I Frankrike pågick den intressanta avantgardismen, men t. ex. René Clairs »Entr'acte», Légers »Ballet Mécanique» och Bunuels »Andalusiska hunden» såg blott vi, en handfull cineaster, i vår filmstudio bildad 1927.

Från att i 20-talets början ha varit Europas ledande filmland hade Sverige blivit provinsiellt. Men det dröjde innan vi upptäckte och klart insåg vår efterblivenhet och regressen i vår produktion. Visst märkte vi upplösningstendenser i Stillers sista svenska filmer, »Gunnar Hedes saga» (1922) och »Gösta Berlings saga» (1923), men tog dem som tillfälliga. Dessa filmer hade dock kvalitet, och gick bra — i Danmark blev »Gösta Berlings saga» den största publiksuccé man haft. Men fallet Sjöström var betänkligare, hans sista filmer tillfredsställde ingen — »Vem dömer?» (1921) vacker men kall och tom, »Det omringade huset» (1922) och »Eld ombord» (1922) direkt dåliga. Benjamin Christensens »Häxan» var storartad, men förstods inte. Den hade spelats in i SF:s grundligt upprustade danska ateljé och tagit ett par år att få färdig. Den vållade SF en förlust på flera miljoner.

Ser man efter i förteckningarna finner man — kanske till sin förvåning — att det i 20-talets början så stora och stolta SF åren 1924—1928 inte spelade in en enda film själv. Råsundas ateljéer, byggda för att tillgodose världsmarknaden, hyrdes ut.

Bland hyresgästerna märktes två olika grupper. Dels var det fria svenska småproducenter som inte ägnade en tanke åt världsmarknaden — bokförläggare Birger Wahlström, Petschlerfilm, Värmlandsfilm, Elis Ellis. De nöjde sig med folklustspel för den enkla svenska publiken, struntande i de bildade. Dessa påmindes om hur tiderna förändrats när de på eleganta Röda Kvarn ibland mötte alster som »Han, hon och Andersson» eller »Sten Stensson Steen». Det förekom också fria svenska filmer av högre klass på Röda Kvarn t. ex. Bonniers »Norrtullsligan» och »Anna-Clara och hennes bröder», regi Per Lindberg, men även de var endast avsedda för hemmamarknaden.

Den andra gruppen bestod av bolag med underliga namn — Nordwesti, Isepa, Selected. Bakom dem dolde sig utländska intressen — Stinneskoncernen, UFA, emigrantryssen Wengeroff — utländska pengar, utländska smakdirektiv. Ofta medverkade tyska, franska och emigrantryska författare, regissörer och skådespelare.

De bästa »svenska» filmerna uppstod i Hollywood — Sjöströms »Han som får örfilarna» (1924), »Den röda bokstaven» (1926), »Stormen» (1928). och Stillers »Hotel Imperial» (1926). Och våra stora stjärnor, Lars Hanson, Garbo, Jenny Hasselqvist, Mary Johnson, Gösta Ekman, gjorde sina förnämsta insatser i Hollywood, Berlin och Köpenhamn.

Det märkliga 20-talets mörka slut lystes upp av den blixt, som slog ner från de svarta och bruna moln, vilka hopat sig även på filmens himmel: börskraschen vid Wall Street. Ty det var den — och föraningarna om den — som tvingade fram ljudfilmsuppfinningen, och det blev ljudet och talet som räddade den svenska filmen. Men det är ett annat kapitel.

SUMMARY

The Greatness and Fall of the Silent Film

In 1935 the French film historian G. Charensol wrote: "Sweden is the only country with an entirely homogeneous production; it has undergone no profound development, it has been insusceptible to external influences."

This was written at a time when film history research had just started. Charensol had nothing else to build on than his own memories of films he had seen. And for him "Swedish films" were the score or so productions around 1920—particularly the great films of Victor Sjöström and Mauritz Stiller—which suddenly issued forth into the world and met with wonder and admiration: mature works of art on a literary foundation, in an independent, new style, consummate in their technique. In a Europe paralysed by war, where quality production had lain dormant for many years, the films of Sjöström, Stiller and the other Swedish producers were experienced as an unaccountable wonder, sprung from nowhere. Equally unaccountable seemed to be the phenomenon that this brilliant production ceased as suddenly as it had started. After a couple of years "the Swedish period of greatness" was past.

Today the reasons for the great victories of Swedish film-making at the beginning of the twenties and its complete defeat at the end of the decade have become clear. The "period of greatness" had a long history of development and drew upon many foreign sources.

When animated pictures first appeared in Sweden at the end of the nineties, they were received with deference and interest, even by the educated classes. This satisfactory situation continued when permanent cinemas came into being around 1902—1904. But thereafter, for various reasons, motion pictures utterly lost their reputation. Almost exclusively imported films were shown in which the Nick Carter spirit became increasingly predominant, and the cinemas interlarded their programmes with varieté numbers of so low a quality that the educated classes were altogether scared away.

The goal of the 1910's was to win back the educated classes—both by creating high quality Swedish films on a literary basis and by building cinemas of a taste and luxury as yet unknown in the world. This was made possible by Sweden's satisfactory economy as a neutral in the war. The Swedish film studios engaged first-class instructors from the leading film-producing countries—France, Denmark, Germany, Russia, the United States. The Lidingö Studio outside Stockholm became a film school unique in the world.

Around 1920 the Swedes had completed their apprenticeship, the one-time pupils had established themselves as masters, and there was nothing remarkable in the fact that their films were superior to those of their time. Only the best from the United States could match them. Nor is there anything remarkable in the fact that success brought dreams of greatness: with the help of the match-king Ivar Kreuger's millions, Sweden was to conquer and hold the world market.

But with the increasing scarcity of money and inflation towards the end of the twenties, and the growing film offensive of the new great power, America, not even Kreuger's financial genius could hold its ground. The proud Swedish film production broke down and did not start to recover until after the breakthrough of the talkies around 1930.

Kyrkhelg i Norrbotten

På 1920-talet kvarlevde alltjämt på landsbygden förhållandevis ålderdomliga livsformer. Dit hörde bl. a. kyrkstäderna, en säregen bebyggelseform i övre Norrlands glesbygder. I större delen av vårt land var på 1920-talet kyrkstallarna i funktion, eftersom jordbruksbefolkningen ännu i ringa utsträckning skaffat sig automobiler. I de till ytan omfångsrika norrländska socknarna kunde man icke på en dag hinna fram och åter till sockenkyrkan. Därför kompletterades kyrkstallarna här med boningshus för kyrkobesökarna. Till skillnad från fäbodar och säsongfiskeplatser, vilkas hus sammanhängde med näringslivets behov, hade kyrkstäderna uppstått för att möjliggöra övernattning vid besök i kyrkbyn i samband med gudstjänster, sockenstämmor, tingsbesök, marknader och andra religiöst eller socialt präglade aktiviteter.

»Dit komma de var lördag för aftonsångens skull och draga dädan om söndagsafton eller om måndagen», konstaterade Johannes Bureus i början av 1600-talet. Tillkomsten av byböner i hemmen i socknens olika delar medförde, att man på 1920-talet icke besökte kyrkstaden varje söndag men ändå regelbundet ett visst antal gånger om året. Det folkliv, som traditionellt utspelades på kyrkbacken, kunde genom den längre vistelsen i kyrkstaden få en rikare utformning. Den sockenbokontakt, som försvårades genom de långa avstånden, skapades i hög grad genom samvaron i kyrkstaden. Helgerna kunde erhålla olika karaktär. Pingsten brukade sålunda på 1920-talet räknas såsom en ungdomshelg vid Nederluleå Gammelstad, en kyrkstad, som 1817 hade en så omfattande bebyggelse som 498 stugor förutom hundratals stallar, bodar m. fl. hus. 1928 lät Nordiska museet filma en kyrkhelg i Norrbotten. Gunnar Ullenius fungerade som inspelningsledare och Gustaf Boge som fotograf. Följande bilder är hämtade ur denna film, som får tjäna som ett exempel på Nordiska museets dokumentära filminspelningar.

Among the activities of the Nordiska museet, the making of documentary films has had a high rating from early days. On the following pages are shown pictures from a film made in 1928 in northern Sweden depiciting the then still living usage of »church villages», necessary in this part of the country. Here parishes are so large, that in many cases it was impossible to travel to church and return on the same day.

In this particular parish, the custom in the twenties was, that twice a year the youngsters only came to the church. It is such a youth gathering that this film shows.

Bilder ur Nordiska museets film *KYRKHELG. En film från Nederluleå och Öjeby kyrkstäder på 1920-talet.* Regi: Gunnar Ullenius. Foto: Gustaf Boge.

1. Pingstaftons morgon i kyrkstaden. De första skjutsarna anländer.

2. Flickorna börjar genast städa i stugorna.

3. Husen skall göras helgdagsfina för att ta emot främmande i på kvällen.

4. När husen är klara går man ut på gatorna och hälsar på vänner och bekanta.

5. Landsvägen utanför kyrkan blir snart ett myller av kringströvande ungdomar.

6. Framför kyrkan pågår en kommers, som erinrar om marknad, där småpojkar tittar på ballongförsäljarens färgglada försäljningsalster.

7. Väldiga smörgåsar, hembryggt dricka, pepparkakor, knäck och hemkokta karameller i strutar är sedan gammalt kuranta varor.

8. Italienare med sina kramlådor letar sig ända upp i Norrbotten vid kyrkhelgerna.

9. På torget håller frälsningsarmén möte.

10. I smågränderna samlas man kring literbuteljen, och krusandet är lika ivrigt som på något bondkalas om vem som skall få den första klunken.

11. Redan tidigt på aftonen kommer fönsterfrieriet igång.

12. Bakom låsta dörrar tar flickorna emot uppvaktningen och släpper bara in de bästa vännerna.

13. Stugorna har ålderdomlig inredning med lucksängar och förlåtssängar.

14. Flickorna bjuder på kaffe, och pojkarna får hjälpa till att torka disken efter tidigare gäster.

15. Så förflyter kvällen under lek och glam på olika sätt.

16. Morgonen gryr och det är dags att efter morgonkaffet bege sig till kyrkan.

17. Vid pingstdagens högmässa samlas ungdomen i kyrkan.

18. Efter helgen avreser man till hembyn för att vid Mickelsmäss, den andra stora ungdomshelgen, åter träffa vänner och bekanta i kyrkstaden.

Maj Nodermann-Hedqvist:

Det stora gästabudet i Hälsingland

I november 1967 förvärvade Nordiska museet en svit målade bonader från kapten A. Hennings stärbhus i Stockholm. Bonaderna hade på 1920-talet inköpts av kapten Henning hos en antikvitetshandlare på Blasieholmen. Någon uppgift om proveniens utöver detta förelåg inte.

Bonadssviten är daterad 1668 och utgöres av sönderklippta bonadsdelar, som dock har ett tydligt inbördes sammanhang och som har ingått i en och samma rumsinredning. Det är alltid en glad överraskning, när så förgängligt material av äldre datum kommer i dagen och därtill daterat. Endast två gånger tidigare har Nordiska museets samlingar tillförts hela rumsinredningar från 1600-talet, nämligen 1934 och 1952, bägge från Hälsingland. Detta tredje förvärv är – ehuru i defekt skick – väl värt en presentation.

Materialet består sannolikt av både hampa och lin. Väven är grov. Större delen är utförd i tuskaft, några få stycken i kypert. Färgen är delvis mycket väl bibehållen och flagnar endast obetydligt trots den omilda behandling den varit utsatt för – nötning, vattenskador och minst 40 års förvaring i rullat skick i torra lokaler. Målaren har använt limfärg. Färgskalan är dämpad och föga varierad. Grått, rött och svart dominerar. Bonadsdelarna kan sammanfogas i två partier. Det ena utgöres av ett gavelfält, avsett för en ryggåsstuga eller möjligen ett tredingstak. Längden är ca 4,70 m och största höjd 1,20 m. Överdelen är defekt och avslutningen upptill kan ej fastställas. Mittpartiet är emellertid oskadat. Den andra delen är en sammanhörande svit av rektangulära fält med figurmåleri, inramade av bårder och dekorativa mellanpartier. Höjden är ca 1 m, den sammanlagda längden över 9 m.

Huvudmotiven är bibliska gästabudsscener. Gavelfältet framställer Belsassars gästabud, och den berättande bildsviten skildrar Den stora nattvarden. Därtill kommer en udda framställning av hjälten Roland. Hur denna anslutit sig till det övriga materialet är oklart. Möjligt är att fältet suttit nere vid dörren i anslutning till traditionen om väktargestalten.[1] Detta kan endast bli en gissning.

Gavelfältets gästabudsskildring utgår från Daniels femte kapitel: »Konung Belsazar gjorde et härligt gästabod til sina wäldiga och höfwitsmän, och drack sig drucken med them. Och tå han drucken war, böd han bära fram the gyldene och silfwerkärill, som hans fader, Nebucad Nezar, utu(r) templet i Jerusalem borttagit hade, at Konungen med sina wäldiga, och med sina hustrur, och

Uppslaget visar större delen av de nyförvärvade bonaderna.
1—3. Bilderna ovan på den vänstra sidan och nedan över hela uppslaget utgör delar av den sammanhängande sviten på över nio meter, som sannolikt har löpt runt ett helt rum. Motivet är Den stora nattvarden. Textlöpan ovanför bilderna är defekt. Den börjar mitt i en mening med orden »och sände sijna tiänare at (inbjuda till) nattvard och bödh många . . .» Den ofullständiga texten visar att första bildfältet gått förlorat.
Bilderna nedan utgör de sista fälten i sviten och visar hur den utsände tjänaren framför invitationen till den nygifte mannen, som nekar att infinna sig. Därefter följer slutscenen med själva gästabudet.

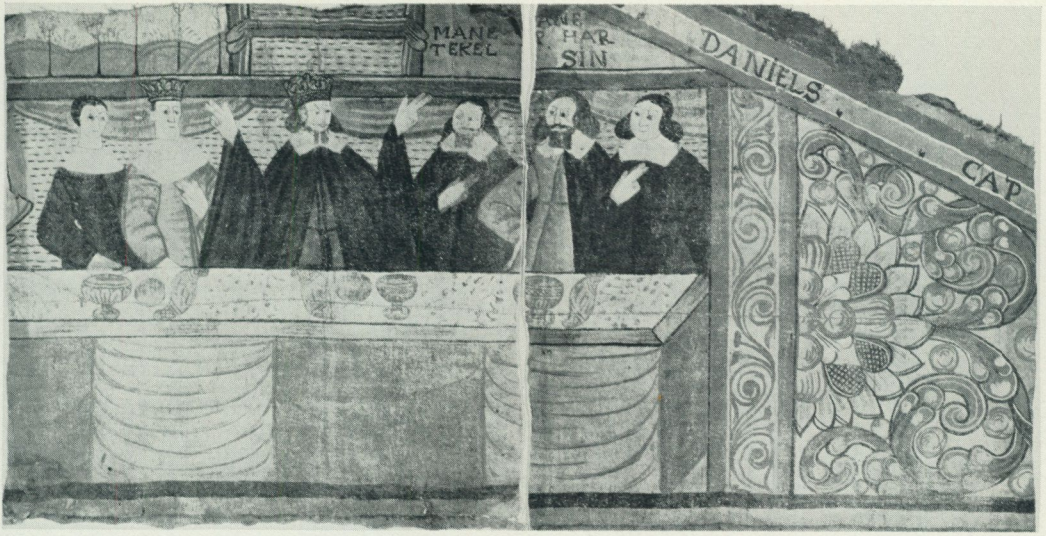

4. Bilden ovan visar den bevarade delen av gavelfältet, som på bägge sidor har varit omgivet av akantusrankor. Det är daterat 1668 på det yttersta hörnet med akantusdekor, återgivet på bild 5 sid. 193. Motivet är Belsassars gästabud och alla de här återgivna interiörerna med det dukade bordet visar inbördes stor överensstämmelse med den draperade duken, de vridna bröden och de svarvade dryckeskalkarna. Gavelfältet är defekt upptill och det går ej att avgöra om det varit avpassat för en ryggåsstuga eller en interiör med tredingstak.

med sina frillor skulle dricka theraf.» (Daniel 5, v. 1–2, enl. samtida bibeltext.)

Bonadsmålaren har utfört en mycket beskedlig variant av den frodiga gästabudsscenen. Vi ser Belsassar som dominerande mittfigur i krona och rikt veckad mantel med upplyfta händer välkomna sina gäster. Den kronprydda, ljusklädda kvinnan vid hans sida är en av hans gemåler. Konstnären har, utifrån sin och beställningskretsens samhällssyn, givit konungen endast en hustru, och en av de omtalade frillorna är återgiven som en samtida svensk prästfru, svartklädd, höghalsad och med bindmössa, där inte en lättsinnig hårlock får vara synlig. Det stulna tempelsilvret liknar snidade och svarvade kalkar av trä, och av gästabudsmaten ser vi endast runda bullar och vridna bröd. Den olycksbådande texten »Mene mene thekel upharsin», som endast Daniel kunde tyda, är något missuppfattad. Den återfinns i ett smalt fält över bordssällskapets huvuden. Mittfältet har på bägge sidor varit omgivet av akantusrankor. Endast det ena sidostycket är bevarat, och i kanten på detta återfinnes årtalet 1668 (bild 5). Av det andra sidopartiet återstår endast fragment.

Under gavelfältet har den berättande bildsviten löpt, upptill försedd med en beledsagande bildtext. Sviten har sannolikt nått runt hela rummet. Motivet är här Den stora nattvarden, hämtat ur Lukas 14: »En man hade tilredt en stor nattward och böd många. Och utsände sina tjenare, then stund nattwarden skulle stå, at han skulle säga them, som budne woro: Kommer, ty allting är redo . . . Och the begynte allesammans ursäkta sigh.» Så följer skildringen av de olika uppgivna motiven till återbud; den ene hade köpt sig ett jordagods, den andre ville pröva sina nya oxar, den tredje var nygift. Mannen som tillrett sitt gästabud ger då befallning att alla samhällets olyckliga skall inbjudas: »the fattiga och krymplingar, halta och blinda haf här in.» (Luk. 14, v. 16–21).

Sviten är defekt. De fyra inbjudningsmomenten finns alla företrädda, men avbrott i textlöpan klargör att fälten med figurmåleri är stympade och att de även torde ha varit åtskilda av dekorativa mellanpartier. Bonadssvitens text ansluter sig nära till bibelns och lyder: (Den rike mannen) »sände sijna tjänare at . . . (inbjuda till) nattvard och bödh många (men de begynte allesammans ursäkta) sigh, therföre wardt husbonden wre(d och sade till sin tjänare gack ut och inbjud) the sjuka, alla the fattiga halta och blinda, men ingen af them som budne woro finge smaka hans nattvard.» Sviten avslutas med en framställning av själva gästabudet, där de inbjudna infinner sig med hjälp av kryckor och träben.

Framställningen är starkt stiliserad, och de agerande har ett ytterst begränsat rörelseschema. I stort sett förekommer endast två handrörelser, en med uppsträckt hand och två pekande fingrar och den andra med flata handen vilande mot bröstet. Männens ben och fötter ger nästan intryck av att vara tecknade efter schablon. Den utsände tjänaren står oföränderligen i varje scen bredbent och bestämd med hatten i handen och försöker handgripligen få de inbjudna med sig.

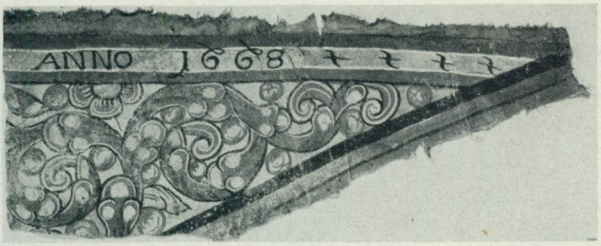

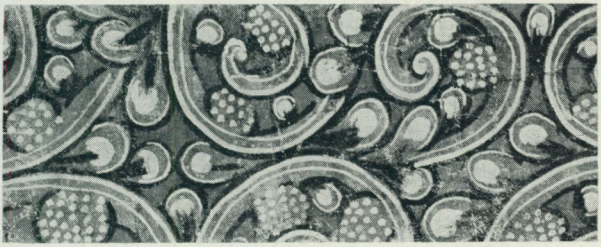

5. Ytterparti av gavelfält med akantus. Daterat 1668. Ur nyförvärven.

6. Fragment av bonad daterad 1645 med akantusmotiv. Ur sviten från Hässja, Alfta socken. NM 199.675.

Bakgrunden utgöres av en förenklad palatsarkitektur, genom vars murverk man skådar ut över en stadssilhuett med en myckenhet av tornspiror. Enkla draperier fullbordar interiören, som rimligen har sina rötter i rumsframställningarna i renässansens gravyrmaterial, ehuru här har skett en stark förenkling.

Det erbjuder ingen svårighet att geografiskt placera dessa bonader. De hör hemma i Hälsingland. De två inledningsvis nämnda rumsinredningarna i museets ägo, bägge från Hälsingland, från Hässja i Alfta och Hammarvall i Delsbo, erbjuder ett gott jämförelsematerial. De är bägge publicerade av Svante Svärdström.[2]

Både målningarnas allmänna karaktär och de många enskilda detaljerna visar den nära släktskapen. Jag har tidigare berört det strängt stiliserade rörelseschemat och rumsframställningen med arkadbågar som ger utblickar mot ett stiliserat landskap. Tegelväggarna markeras med små horisontella streck, och golvbeläggningen har ett vågbandsmönster, åstadkommet med täta parallella penseldrag.[3]

Akantusrankor i rött med vita bladändar och prickornerade druvliknande frukter är ett dekormoment som följer hälsingemåleriet under mycket lång tid. Nyförvärvets akantusblad är nästan identiska med dem man finner fragment av på Hässjabonaderna (jfr bild 5 och 6). Likaså återkommer den fyrbladiga rosen inskriven i en romb i Hammarvallsmaterialet (jfr bild 7 och 8).

Helt fristående från de övriga berättande bildfälten är den bonadsdel som visar oss hjälten Roland med sitt horn,[4] här framställd som en herreman, inramad av draperier och mot en bakgrund av arkitektur. Jag känner ingen annan Rolandsframställning i samtida bonadsmaterial, men Rolandsgestalten förekommer i senare hälsingemåleri i delsbokorpralen Reuters motivförråd.[5] Reuters version från ca 1750 är så nära överensstämmande med den äldre upplagan från 1668 med avseende på kroppsställ-

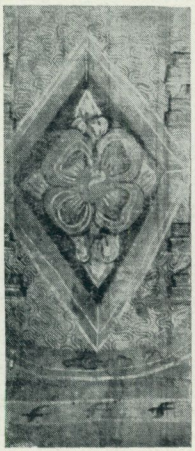

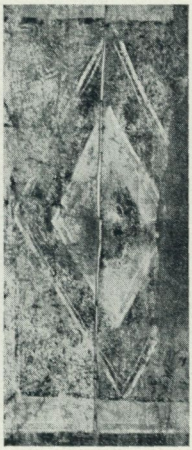

7. Del av väggfält, romb med inskriven fyrbladig blomma. Ur nyförvärven.

8. Del av väggfält, romb med inskriven blomma. Ur sviten från Hammarvall, Delsbo socken. NM 244.829.

9. Roland, från 1668. Ur nyförvärven.

10. Roland, ca 1750 sannolikt av Gustaf Reuter, Delsbo, NM 4.870.

ning, hornets utformning och inramningen med draperier, att ett samband dem emellan är uppenbart (jfr bild 9 och 10).

Jämför man Hässjamålningarnas variant av Den stora nattvarden med framställningen av samma motiv på de nyförvärvade bonaderna, är det slående, hur nära de bägge bonadssviterna står varandra. Bild för bild kan man följa, hur tjänaren förgäves framför sin inbjudan.

I scenen med det nygifta paret visar bägge versionerna, hur tjänaren med hatten i handen försöker få brudgummen med sig, medan hustrun å sin sida håller maken i ett fast grepp i armen. Interiören är likartat uppbyggd, ehuru Hässjavarianten har flera figurer inkomponerade i bilden, såsom en trumpetblåsare och en uppvaktande kammartärna. Studerar man plöjningsscenen, är överensstämmelsen nästan identisk. Tjänaren griper här den tilltänkte gästen i armen, medan denne pekar ut mot sina åkrar, där en plöjare börjat vårbruket. Plöjaren för årdret med högra handen, medan han med den vänstra håller upp tömmarna. Anmärkningsvärt nog använder han häst. Bonadsmålaren har här frångått bibelns beskrivning om oxarna och anknutit till det norrländska bruket med hästen som dragare. Inhägnaden med palissad återkommer på bägge bonaderna ehuru något olika placerade i bildfältet (bild 11 och 12). Den största avvikelsen ligger i skildringen av slutscenen. Gästabudet för de halta och lytta är betydligt rikare utformat i Hässjavarianten.

De tre bonadssviterna från Hässja, Hammarvall och 1967 års nyförvärv står varandra mycket nära till både uppbyggnad och i enskilda dekordetaljer. För de bägge nattvardsframställningarna är överensstämmelsen så

11. Plöjarscen från 1645. Ur sviten från Hässja, Alfta socken. NM 199.675.

stor att de måste vara arbeten från samma skola, där bonadsmålarna, trots en generations tidsskillnad, med mycket små variationer följt samma traditionsförlaga och använt samma formförråd. Detta tidiga hälsingemåleri bygger vidare på arvet från det kyrkliga kalkmåleriet, av vilket det finns några goda exempel i Grundsunda i Ångermanland och Hackås i Jämtland, de senare daterade 1601. Det får betraktas som en ödets ironi att det bäst bevarade som hälsingar åstadkommit av 1600-tals kalkmåleri finns i grannlandskapens kyrkor.[6]

12. Plöjarscen från 1668. Ur nyförvärven.

Med hänsyn till den ringa variationen mellan nattvardsmotiven från Hässja, daterade 1645, och nyförvärvet från 1668 är det anmärkningsvärt att dräktframställningen med stor precision följt den modesvängning som ägde rum under Karl XI:s första regeringsår. När det gäller provinsmåleri, är man ju alltid böjd att räkna med en relativt lång stilretardering. Modedetaljer kan utgöra en osäker grund för datering med hänsyn till den varierande tidrymd som nyhetsspridningen kan tänkas kräva från stad till landsbygd. Men nyheter kan även förmedlas oväntat snabbt, och här är ett gott exempel på hur raskt nya modedetaljer upptagits och återgivits. 1645 års figurer är klädda efter ett för sin tid något föråldrat

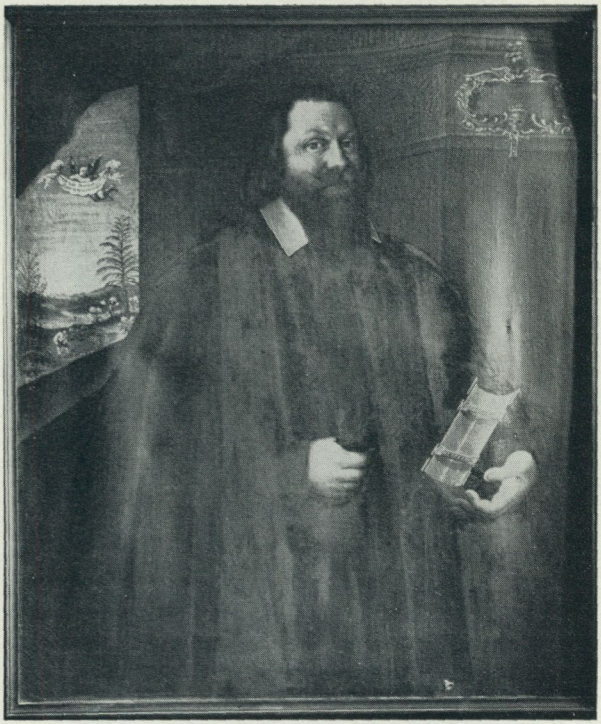

13. Kyrkoherde Magnus Björkman 1614—72. Porträtt av J. Aureller d. ä. 1654, Delsbo kyrka. SPA.

mode i vida pösbyxor och kort jacka, avskuren i midjan och försedd med axelklaffar. Damerna har kort tröja med axelklaffar och huvudbonad med uppvikt brätte av s. k. Maria Stuart-typ.

En avgjort föråldrad detalj är pipkragen, som 1645 var helt avlagd i borgerliga kretsar. På 1668 års bonadsmålningar, 23 år senare, är männen iförda vida, kjolliknande, knälånga byxor av s. k. rhengrevetyp. De har långa rockar med nedvikt spetskrage och därtill längre frisyr, anpassad till det nya kragmodet. Kvinnorna har kragar som faller ner över axlarna och små bindmössor som döljer allt hår, just så som vi återfinner dem på samtida porträtt i trakten.

Det är av intresse att konstatera att stockholmsmålare varit verksamma i Hälsingland på 1650-talet. En av dem var Johan Johansson Aureller (1626–1696), som 1654–55 arbetade i Delsbo, där han målade kyrkoherde Magnus Björkman och dennes maka Margareta. Porträtten hänger ännu i kyrkan.[7] 1668 års bonadsfigurer är i stort sett iförda kläder av samma typ som kyrkoherdeparet bär på dessa porträtt (bild 13, 14). Det är inte bönder som framställts på bonaderna. Visserligen finns det belägg för att allmogen i de norrländska kustlandskapen tidigt tog intryck av den borgerliga dräkten,[8] men spetskantade kragar och slängkappa har bönder inte burit; de var ett utpräglat herremansplagg. Icke heller hatt bars i trakten före 1740.[9] Undantag i dräktskicket gjordes endast vid vigsel, då brudgummen bl. a. kunde få hyra prästkappa. Bruket var särskilt utbrett i just Hälsingland.[10] Bonadsmålaren har återgivit de ståndspersoner han sett på landsbygden, och det har närmast varit prästerna. Jämförelsen blir ännu mera övertygande, när man studerar samtida porträtt av provinsens fåtaliga herrskap i siden och lockfrisyrer.[11] Bonadsmålaren förlänar inte sina gästabudsdeltagare någon officerselegans. Däremot har han tillägnat sig ganska mycket av det samtida porträttmåleriets allmänna karaktär. Särskilt framställningen av »kiämpen» Roland är värd att beakta. Han har mycket mera av prästman över sig än krigare. Hans dräkt är icke olik en prästkappa. Byter man ut hornet i hans hand mot en bibel, skulle vi tro oss se en kollega till kyrkoherde Björkman i Delsbo. Själva kompositionen med knästycke och

14. Margareta Michaelsdotter Gestrinia, maka till kyrkoherde Björkman. Porträtt av J. Aureller d. ä. 1654, Delsbo kyrka. SPA.

den värdiga gestalten i halv enface mellan stelt draperade tygvåder är otänkbar utan kontakt med porträtt liknande dem i Delsbo kyrka.

En roande detalj är hattceremoniet på de bägge nattvardssviterna. Tjänaren har hatten i handen, när han talar till en överordnad, ståndspersonen behåller hatten på även inomhus. En samtida skildring på högsta nivå har vi i ambassadören Whitelockes dagbok, där denne beskriver hur drottning Kristina inomhus var iförd sobelkantad mössa för att kunna taga den av sig som hedersbetygelse för det främmande sändebudet.[12]

Hälsingland uppvisar ett mycket rikt inredningsmåleri under hela 1600-talet. Alla de stora bonadsfynden – stora både från kvantitativ och kvalitativ synpunkt – som gjorts från tiden före 1700 härrör från Hälsingland. Jag tänker här inte endast på Nordiska museets material utan särskilt på Hälsinglands museums rika samlingar i Hudiksvall, som nyligen tillfördes ett enastående fynd av 1500- och 1600-talsbonader från Alfta socken.[13] Hälsingland har varit den ledande målarprovinsen under denna tid. Detta har länge varit beaktat, likaså att huvuddelen av fynden härstammar från en begränsad del av provinsen, nämligen Alfta och Delsbo socknar. Just i dessa trakter har verkat en produktiv målarskola, som sysslat med både kyrklig och profan inredning. Man har här konserverat vissa traditionsförlagor och endast stegvis upptagit nya formförråd. Belysande för den ytterst konservativa konstuppfattningen är just det här angivna exemplet på en snabbt accepterad ändring av modedräkten och en nyanpassning till det samtida porträttmåleriet, samtidigt som inte den minsta förändring göres av de konstnärliga uttrycksmedlen, när det gäller den berättande framställningen. Man har all anledning att räkna med Hälsingland som ett novationsområde under 1600-talet, där det funnits ekonomiskt underlag för nya stilimpulser. Man kan utgå ifrån att bonader av den här skildrade typen ingått i storgårdarnas heminredning under 1600-talet, även om vi först från 1700-talet har bevarat bonadsmåleri på ursprunglig plats i bondehemmen. Arkivaliskt kan det emellertid icke styrkas. Boupptecknings för bondehem finnes som bekant inte före 1750. Däremot vet man genom de tidiga prästgårdsinventarierna, att präst-

hemmen var försedda med bonader redan under 1600-talet.

Att Alfta prästgård haft bonader 1679 framgår av ett inventarium, där 27 alnar bonader uppgives som prästens egendom. Liknande uppgifter föreligger från Färila 1668, Järvsö och Bergsjö 1682.[14]

Samma förhållande rådde i ett flertal prästgårdar i Dalarna.[15] En del av dessa bonader omnämnes som gamla. Från Grangärde heter det till exempel 1696: »Gamla målade wäggie bonader på båda gaflar och 3 wäggiar kunna för ålder eij i pänningar werderas.»[16]

Så tidigt som 1634 har vi ett litterärt vittnesbörd om bonadsmåleri, men icke från Hälsingland utan från Småland. Det är fransmannen Charles Ogier, som detta år övernattade i en prästgård i »Calmare län», där »Väggarna och taken strålade överallt av brokiga målningar om än icke efter flamska eller italienska smaken».[17] Hur gamla anor det svenska bonadsmåleriet har lär aldrig kunna fastställas, men att det förekommit åtminstone på 1500-talet visar det tidigare nämnda daterade materialet i Hälsinglands museum.

Sammanfattningsvis kan sägas att Nordiska museets nyförvärv från 1668 har utgått ifrån en målarskola, som verkade i Alfta-Delsboområdet och som under hela 1600-talet arbetade med samma traditionsförlagor och samma formförråd i anslutning till kyrkligt kalkmåleri. Någon bonadsmålare är ännu icke känd till namnet. Huvudmotiven utgöres av två gästabudsscener, Belsassars gästabud och Den stora nattvarden. Bildinnehållet har förlorat en del av sitt religiösa innehåll och anknyter till samtida festbruk, där de medagerande är klädda i tidens modedräkter. Dräkterna är närmast hämtade ur prästeståndets klädstandard. Konstnären har tagit intryck av det samtida porträttmåleriet, och några av bonadsfigurerna anknyter genom komposition, textildekor och klädedräkt till samtida porträtt i trakten. Beträffande bonadernas ursprungsmiljö kan ingenting med säkerhet fastställas. Genom de tidigaste inventarieförteckningarna vet vi att prästerna haft bonader på 1600-talet, men även de rika hälsingebönderna bör rimligen ha haft samma standard i sina stabila timmergårdar.

[1] Om väktargestalten jfr S. Svärdström, Hälsingemålningar från drottning Kristinas dagar, Fataburen 1936, s. 58 ff.

[2] Materialet från Hässja och Hammarvall hör sinsemellan samman. Om Hässja i Alfta, se S. Svärdström, Hälsingemålningar, och för Hammarvall i Delsbo dens., Bibel på väv och mur, en norrländsk målarskola under stormaktstiden, Fataburen 1953.

[3] Jfr Hammarvall, bild 5 och 6 i Bibel på väv och mur, med Hässja, bild 3 i Hälsingemålningar, enl. ovan.

[4] Rolands attribut, hornet, visar att gestalten hänsyftar på den franske hjälten Roland, Karl den stores krigare, vilken med hornsignaler under strid tillkallade förstärkningar. Om honom diktades under tidig medeltid den s. k. Rolandssången. Jfr S. Erixon, Målarna berätta, Svenska Kulturbilder, ny följd 1, 1934, s. 127.

[5] Gustaf Reuter, 1699–1783, korpral och målare i Delsbo. Se härom S. Erixon, Hälsinglands bygdemåleri under äldre skeden, Svenska Kulturbilder, ny följd 4, 1937.

[6] Hackås kyrkas kalkmålningar är publicerade i Jämten 1966, planscharket.

[7] Porträtt av kyrkoherde Magnus Björkman och h. h. Margareta är publicerade av K. E. Steneberg, Kristinatidens måleri, 1955, plansch 21–22, bägge utförda av J. Aureller d. ä. (1626–1696). Om Aurellers verksamhet se s. 51 ff.

[8] Sigfrid Svensson räknar med att kvinnodräkten i Ångermanland redan under 1600-talets senare hälft var starkt påverkad av borgerligt dräktskick. (Dräktlyx i Ångermanland, s. 80) och att bindmössor kom i bruk där redan tidigt på 1600-talet (jfr Bindmössor och deras föregångare i svensk folkdräkt, Bygd och yttervärld, 1942, s. 40.) Långrockar bars av bönder i Delsbo i varje fall i början på 1700-talet, enligt Svensson, Modelejon i bondedräkt, Svenska kulturbilder 4, 1930, s. 174.

[9] Delsboprosten Lenaeus nämner i Delsboa illustrata, att några bönder började använda hatt först efter 1740 i hans pastorat. Jfr Svensson i Modelejon, s. 179.

[10] Jfr N. A. Bringéus, Prästkappan som brudgumsplagg hos norrländsk allmoge, i Kulturspeglingar, Studier tillägnade Sam Owen Jansson, 1966.

[11] I Hälsinglands museum, Hudiksvall, hänger porträtt föreställande stadsmajoren i Hudiksvall Johan Blank och dennes maka, avporträtterade av okänd konstnär 1654. Publicerade av K. E. Steneberg a. a., pl. 11–12.

[12] B. Whitelocke, Dagbok öfver Dess Ambassade til Sverige åren 1653–54, Uppsala 1777. Om hatten som ceremonidetalj, se i övrigt Gunnel Hazelius Berg, Om hattens rätta bruk, Fataburen 1963.

[13] Se härom Maj Nodermann, De nyfunna bonaderna i Alfta, en första kommentar, Fataburen 1965.

[14] Uppgifter om bonader föreligger från Alfta 1679, inventarie- och visitationsbok N:I, Färila 1668 LI:1, Järvsö och Bergsjö 1682 LI:2, samtliga i Härnösands landsarkiv. För Bergsjö är ovisst om det verkligen gäller bonader, då det endast angives »målning», vilket kan betyda dekor direkt på väggen. Materialet kan säkerligen kompletteras utöver detta.

[15] Se härom S. Erixon, Prästgårdar i Dalarna under 1600-talets senare del och 1700-talets början, Fataburen 1924. Han nämner där exempel från Grangärde 1696, Lima och Malung 1698 och Leksand 1704. N. E. Hammarstedt omnämner bonader i prästgården 1672 i Ett bidrag till den kringbyggda gårdens historia hemtadt ur Torsångs kyrkoarkiv, Fataburen 1918.

[16] S. Erixon, Prästgårdar i Dalarna, s. 59.

[17] Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634–35, 1914, s. 22.

SUMMARY

The Great Banquet in Hälsingland

In November 1967 the Nordic Museum acquired a suite of painted tapestries from the estate of the deceased Captain A. Henning of Stockholm. The suite had been purchased from an antique dealer. Its origin was unknown.

The tapestries, dated 1668, are composed of cut-up pieces, clearly related to one another, and consist of a gable panel and a suite over 9 metres in length which probably ran round the walls of the same room. They are painted with distemper on fabric.

The motif is *Bælshazzar's Feast* (Daniel

Nodermann-Hedqvist: Det stora gästabudet

5) and the *parable of the Great Supper* (Luke 14) and an odd wall-panel with a representation of the *Hero Roland*.

By comparison with earlier known tapestry paintings, which present great resemblances with the present ones, it may be established that they originate from Hälsingland, from a school of painting active in the Alfta-Delsbo area, where during the 17th century the same traditional originals and the same stock of forms had been used in ecclesiastical plaster-painting. No tapestry painter from that school is yet known by name. The chief motifs are two banqueting scenes. The composition has lost some of its religious content and links up with contemporary practice, the participants being clothed in the fashionable costumes of the time. The clothing is most closely reminiscent of that worn by the clergy. The artist has been influenced by the contemporary portrait paintings, and in composition, textile design and clothing some of the figures in the tapestries resemble contemporary portraits in the area. Nothing can be definitely established concerning the original environment of the tapestries; from the earliest inventories we know that the clergy had tapestries in their homes during the 17th century, and this suggests that the rich Hälsingland peasants as well should have used the same decoration in their timber farmhouses.

Marshall Lagerquist

En porträttidentifikation

I Fataburen för år 1960 hade författaren till nedanstående rader tillfälle att publicera en studie över riksrådet friherre Paul Khevenhüller (1593—1655) till Julita i anslutning till Nordiska museets förvärv av en från dess synpunkt märklig stamtavla, daterad 1568, över släkten Khevenhüller. I denna studie kom att diskuteras det porträtt av Paul Khevenhüller, vilket från den en gång till Julitagodset hörande gården Forsby kommit till Österåkers kyrka, där det jämte andra porträtt av forna ägare till Forsby är placerat i sakristian.

Författaren hade anledning betvivla riktigheten av porträttets påskrift att det föreställde Paul Khevenhüller, bl. a. därför att autentiska porträtt av denne, vilka framkommit i samband med forskningen för den nämnda studien, visade en man med helt andra

T. v. friherre Georg Khevenhüller (1533—1587). Kopparstick från 1722 efter ett äldre porträtt.

T. h. oljemålning föreställande ovannämnda Georg Khevenhüller, felaktigt betecknad som hans sonson Paul Khevenhüller, friherre till Julita.

anletsdrag. Även i dräkthistoriskt avseende fanns det skäl för att den avbildade tillhörde en eller annan generation tidigare. Att det knappast kunde föreställa fadern, friherre Sigmund Khevenhüller (1558—1594), visade dock ett i Sverige befintligt porträtt av denne. Gissningsvis antyddes att Österåkersporträttet kunde föreställa svärfadern, friherre Andreas von Windisch-Grätz.

Intendenten vid Kungl. Armémuseum Arne Danielsson har varit vänlig fästa författarens uppmärksamhet på förekomsten av ett gravyrporträtt, som måhända skulle kunna tillåta en identifikation. Det finns i ett år 1722 utgivet arbete av greve Franz Christoph Khevenhüller-Frankenburg, betitlat Annales Ferdinandei.[1] Detta kopparstick är här i Fataburen reproducerat omvänt för att underlätta jämförelsen. Det bör icke råda någon tvekan om att Österåkersporträttet trots påskriften föreställer Paul Khevenhüllers farfader, tyske riksfriherren, arvstallmästaren i Kärnthen m. m. Georg Khevenhüller (1533—1587), den person som 1568 uppgjorde och lät utföra den nu på Julita befintliga stamtavlan. Gissningen att det återgav dragen av svärfadern var således fel, medan däremot tvivlet på påskriftens sanningsenlighet var berättigat.

Dräktdelarna är något olika på de båda porträtten, men ansiktsdragen, hår och skägg är identiska. Porträtten måste återgå på var sitt, ungefär samtidigt utförda original. Österåkersporträttets försvunna förebild, som saknat påskrift om vem det föreställde, torde sedan 1630-talets senare hälft ha funnits på Julita. På 1700-talet har efter denna gjorts två kopior, den ena för Forsby, den andra för den förutvarande Julitagården Äs, och då har man, sedan den korrekta traditionen dött ut, antagit att porträttet föreställde Paul Khevenhüller.

För Nordiska museet som ägare till Julita är det icke helt oväsentligt att veta, vem mannen på den därstädes befintliga moderna kopian av Österåkersporträttet är. Tidigare har det varit möjligt att bryta traditionen kring ett annat porträtt på Julita, en kopia efter ett original på Äs (nu i Nyköpings museum), med namnet Mathias Palbitzki, svärsonen till Paul Khevenhüller. En dräkthistorisk analys sätter nämligen denna uppgift i tvivelsmål och gör det sannolikt, att det i stället föreställer Paul Khevenhüllers dotterson Alexander Palbitzki.[2]

[1] Fr. Chr. Khevenhüller, Annales Ferdinandei, Conterfet Kupfferstich, II, Tafel 1. Leipzig 1722. (Ett exemplar befintligt i Kungl. Armémuseums bibliotek).

[2] M. Lagerquist, Det karolinska Julita, i Fataburen 1955.

SUMMARY

Identification of a Portrait.

In conjunction with an earlier study concerning Baron Paul Khevenhüller of Julita (1593—1655) in Fataburen 1960 the same author here seeks to identify a portrait the signature of which was placed in doubt even at that time. The discovery of a copperplate engraving representing Khevenhüller's grandfather, the Austrian Baron Georg Khevenhüller (1533—1587), appears to indicate that the portrait bears the latter's features.

Nordiska museet under år 1967

AVD. 1 NÄRINGSLIV OCH SAMFUND

Föremålsförvärv

Avdelningen har under verksamhetsåret tillförts ca 95 förvärv, omfattande ca 150 föremål. En komplett skomakareverkstad, förvärvad från Norrtälje, är ej inräknad i dessa siffror. Endast sex av dessa förvärv har belastat museets förvärvsanslag, övriga är gåvor.

Förvärven bär i allmänhet tillfälligheternas prägel och domineras av emballage av olika slag till museets sedan några år existerande särskilda emballagesamling. Bland övriga förvärv märks: en likvagn, ursprungligen från Torshälla stad, utrustad med såväl hjul som medar för alternativ användning; en skottkärra, »räv» från Gagnefs sn i Dalarna; en sparkstötting av trä från Häggenås sn i Jämtland; en liten tallriksharv från samma sn; en smärre samling allmogeföremål från Kila by i Hycklinge sn i Östergötland, förvärvad i samband med förberedande arbeten för en permanent utställning »By, gård och näringsliv». En enkel hemmagjord flughåv från N. Ny sn i Värmland, använd till flugfångst i ladugården, är ett exempel på dessa anspråkslösa redskap som sällan blir bevarade sedan deras funktion upphört och som därför ofta är svåra eller omöjliga att förvärva.

Årets viktigaste och dominerande förvärv är emellertid den ovan omnämnda skomakareverkstaden. Genom en tidningsnotis under rubriken »Lästen som ingen vill ha – kaffeved hos norrtäljemäster» fick Nordiska museet kännedom om att Gustav Boströms skomakeri vid Stora torget i Norrtälje skulle avvecklas och försäljas. Museet lyckades förvärva verkstadens samtliga inventarier och verktyg, som bland annat omfattade nio fullt moderna maskiner, en stor mängd läster både till skor och stövlar, vidare en fullständig uppsättning verktyg från handskomakeriets dagar. Hyllinredning, arbetsbänkar, kunddisk samt belysningsarmatur ingick även i förvärvet liksom ett stort antal lagade men ej avhämtade skor, varav en del stått 15–20 år i hyllorna.

Gustav Boström började som 12-åring år 1912 i yrket i Norrtälje. Efter lärlings- och gesällår i staden öppnade han egen verkstad 1924, vilken 1932 flyttades till Stora torget. Skomakare Boström har ej endast sysslat med skolagning i sin verkstad utan även nytillverkat både skor och stövlar. En till två medhjälpare har vanligtvis varit anställda i rörelsen. Det är synnerligen glädjande att museet kunnat förvärva en så komplett verkstad, spän-

nande från träpligg och becktråd till stilettklackningsverktyg. Tacksamt noteras dessutom att skomakare Boström välvilligt lovat biträda vid det kommande, omfattande katalogiseringsarbetet.

Förberedande arbeten

Arbetet med de i tidigare årsredogörelser omnämnda landskapsöversikterna av museets föremålsbestånd har under året kunnat bedrivas endast i begränsad omfattning. Översikten över föremålsbeståndet från Västergötland är under utarbetande. Dalarna, Skåne och Småland återstår.

Svenska skolmuseets samlingar, som från den 1 juli 1966 överförts till avdelningen, är magasinerade utanför museet. Under årets fyra första månader har två tillfälligt anställda assistenter (f. d. slöjdinspektören Alvar Berggren och f. d. folkskollärarinnan fru Elisabet Bakó) ägnat sig åt uppordning och katalogisering av dessa samlingar under överinseende av amanuensen Sandqvist. Från den 1 april har samlingarna ensamt bearbetats av amanuensen Benedy.

Intendenten Szabó har under året fortsatt den under förra året påbörjade uppordningen och genomgången av arkivmaterial rörande Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens samlingar samt fortsatt kompletteringen av lappkatalogen över föremålsbeståndet, uppordnat bildmaterial och lett fotografering av föremålen.

Arbetet med en nomenklatur för Nordiska museets samlingar har fortsatts. Efter utarbetandet av en fastare metodik har huvudgruppen »Transport och kommunikationer till lands» bearbetats och resulterat i termförslag till grupperna »Bärdon», »Släpdon» och »Meddon» samt preliminärt förslag till gruppen »Packdon».

Planerings- och byggnadsarbeten för den permanenta utställningen »By, gård och näringsliv» har fortgått. Vidare har omfattande förarbeten utförts för en till i januari planerad skogsbruksutställning, kallad »Yxa och såg», vilken senare flyttats till hösten 1968.

Lapska sektionen

Ändringar har vidtagits i den permanenta lapska utställningen. Sålunda har en preliminär karta tillverkats av museiassistenten Hedblom under ledning av intendenten Bo Sommarström. Kartan ger en översikt av hela den renskötande lapska befolkningen, således ej bara den svenska, som var fallet med en tidigare karta i utställningen. I anslutning till kartan har en projektionsapparat installerats, vilken kontinuerligt visar bilder av samernas livsföring, redskap, bosättning, slöjd och klädedräkt. I utställningen har vidare vissa utställningsarrangemang måst förses med stöldförebyggande inglasning. Beträffande fältforskningen vid den lapska sektionen hänvisas till redogörelsen under Kulturhistoriska avdelningens fältarbeten.

Föremålsregistreringen

Inom avdelningen för föremålsregistrering, som i administrativt hänseende tillhör avd. 1 Näringsliv men betjänar

samtliga tre föremålsavdelningar, har utarbetats planer för en övergång till automatisk databehandling vid registrering av museiföremål. Avsikten är att ADB-framställda register i listform skall ersätta museets mycket omfattande kortregister av konventionellt slag. Dessa kortregister kan nämligen — just på grund av sin omfattning — icke hållas à jour utan en orimligt stor personalinsats.

Personal

Utöver de befattningshavare vid årets utgång, för vilka redovisas på annan plats, har vid avdelningen tjänstgjort intendenten fil. lic. Bo Sommarström som ledare av avdelningens lapska sektion fram till den 30 april.

Med specialuppgifter inom det pågående arbetet med en museal nomenklatur har arbetat fil. lic. Kerstin Berg och fil. stud. Gerda Holm.

AVD. 2 BOSTADSSKICK

Föremålsförvärv

Avdelningen har genom inköp och gåvor under året förvärvat ca 560 enstaka föremål, varav ungefär 500 av 124 givare.

Till de märkligaste nyförvärven hör en oljemålning från 1640-talet, som inköptes på en auktion i Wien och genom Vännerna tillförts museets samlingar. Den har på goda grunder attribuerats till Allart van Everdingen och är med all sannolikhet en förstudie till den stora Julitatavlan, av vilken en kopia finns i museet på Julita. Nyförvärvet kommer att tillföras samlingarna på Julita.

Silversamlingen har bl. a. utökats med en testamentarisk gåva av dr Axel Hirsch. I denna ingår två 1700-talsbägare, en sengustaviansk kaffekanna, stämplad av Gustaf Hamnqvist i Åmål 1808 och två senapsställ, vartdera bestående av två burkar med tillhörande lock. De är stämplade av Adolf Zethelius Stockholm 1820 resp. 1836. Nordiska museets Vänner har skänkt ett par ljusstakar, i form av callor, stämplade av Gustaf Möllenborg i Stockholm 1850.

Samlingen av matbestick i silver har ytterligare kompletterats, bl. a. med en förgylld begravningssked av mycket god kvalitet. Den är tillverkad av Magnus Stråtin i Uddevalla i samband med fru Catharina Knapes begravning 1772.

Från fru Eva Thimgrens, f. Cedergren, dödsbo har museet fått mottaga två gustavianska stolar. De är av fransk typ, men ryggens oval är inte stoppad utan försedd med två tvärslåar av trä, mjukt svängda och genombrutna och av engelsk s. k. »ladder-back»-typ. En sådan förening av franskt och engelskt inflytande är mycket ovanlig. I samma gåva ingår ett litet miniatyrkök från 1700-talets början. Det är fyllt av inventarier, inte ens fjäderfä i en gallerförsedd bur under arbetsbänken saknas.

Enligt testamente av professor Einar Key har museet fått övertaga diverse inredningsföremål i fornnordisk stil från professor Axel Keys som-

marställe Bråvalla på Värmdön. Salen på Bråvalla är med sin inredning från 1870 den första genomförda miljön i fornnordisk stil i Sverige. Möblerna är ritade av J. A. Malmström och som väggdekorationer är infällda en kolltecknad fris av Fr. Scholander och kolteckningar med vikingamotiv av M. E. Winge, W. Wallander och J. A. Malmström, alla ledande konstnärer under denna tid. Nordiska museet har valt ut ett antal möbler: ett högsäte och två stolar med senare tillkomna flamskdynor av Märta Måås-Fjetterström, en karmstol med flamskdyna från Handarbetets Vänner, tre andra stolar och en soffa med namnet Bråvalla skuret i runor. I gåvan ingår också delar av en servis med drakslingemönster i blått, ritad av J. A. Malmström och tillverkad på Gustavsberg. En liten utställning av nyförvärvet öppnades i dec. 1967 i hallplanets sydvästra galleri.

De i väggen infällda kolteckningarna, som också tillfallit museet, har lämnats kvar på Bråvalla som en deposition. På sin ursprungliga plats har de ett långt större värde än lösryckta ur sitt sammanhang. Gustavsbergs Fabriker som äger Bråvalla skall nämligen reparera huset och därvid återställa salen i sitt forna skick.

En av landets finaste privata samlingar av leksaker har som testamentarisk gåva av f. överintendenten Harald Lettström kommit i Nordiska museets ägo. Leksakerna har ägts av barnen Lettström i tre generationer. Äldst är ett franskt tittskåp från 1820, Polyrama Panoptique, som tillhört lille Frans Theodor f. 1814, Harald Lettströms farfar. Det har sex lösa bildskivor med vilka man kan åstadkomma drastiska scenförändringar – en fredlig stad förvandlas med en lampa och en pappskiva till en stad på natten upplyst av hus, som satts i brand av Napoleons kanoner.

Magasinsvård

Den i föregående årsredogörelse omnämnda genomgången av museets stora bonadssamling har fortsatts, och något mer än hälften av föremålsgruppen är nu behandlad. Tyvärr har det nu blivit nödvändigt att låta konserveringen av pappersbonaderna anstå tills vidare i brist på kompetent arbetskraft och lämpliga arbetslokaler.

Sedan tennsamlingen under 1966 flyttats från vindsmagasinet till ett magasin i bottenvåningen och på så sätt lämnat mer utrymme åt glassamlingen, har under året en uppordning och nyuppställning av dessa ömtåliga föremål påbörjats.

Nordiska museets samling av dockor, en av världens största, har nyordnats. Dockorna har lagts i nya kartonger och varje kartong har försetts med ett fotografi av dockan så att man utanpå kan se vad kartongen innehåller. En inventering och nykatalogisering – varje kataloglapp är nu försedd med ett foto – gjordes i samband med omordningen.

Personal

Utom den i förteckningen över befattningshavare upptagna personalen tjänstgjorde vid avdelningen från årets början t. o. m. juli månad fil. kand. Bengt Nyström samt under kortare tider fil. kand. Kerstin Pettersson och fil. kand. Jan Gerber.

AVD. 3 TEXTIL

Föremålsförvärv

Av ca hundra givare har avdelningen tillförts uppemot 600 föremål: dräkter, inredningstextilier, prover, mönster och smycken. Dessutom har museet med givarnas tillstånd kunnat överföra sådana textilier, som redan är väl representerade i museets samlingar, till ett förråd av »bruksföremål» för museets kulturhistoriska miljöer.

Av gåvorna, som alla på olika sätt berikar samlingarna, nämner vi här ett urval. Från fröken Anna Palms dödsbo har vi fått en klänning av det slag som utformades under Gustav III:s personliga medverkan, den s. k. Svenska nationella dräkten, som påbjöds framför allt för hovbruk från år 1778. En detalj lever segt kvar i dagens hovdräkt för damer, den lilla puffärmen, »hovärmen». F. överdirektör Fredrik von Dardel har deponerat en av friherre Malte Ramel, Övedskloster, buren s. k. Ekolsundsdräkt, en form av samma svenska nationella dräkt som bars vid hovets uppehåll på Ekolsund, samt en frackkostym beställd i England 1810 av friherre Nils Silfverschiöld, Koberg. Som gåva har vi fått en samling ordnar som burits av kabinettskammarherren och överintendenten Fritz von Dardel, även känd som en humoristisk och fin tecknare. Fru Maj von Dardel har deponerat en kadettbalsaffisch målad 1904 av Raoul Wallenberg senior. Vi har fått en hel damgarderob från 1940 till 1960, tre samlingar av mönster och prover, en duk vävd med inslag av nässlor 1920, spunnet lin från Ångermanland, en duk av holländsk damast från 1600-talet och linneduk i gåsögondräll, som givarinnans farmorsmor fått som lön för ett års tjänst som piga, samt två draperier signerade Märta Måås-Fjetterström. Nordiska museets Vänner har skänkt en rya från 1700-talet och en Fjæstadbonad vävd i haute-lisse som tillhört diktaren Dan Andersson.

Textilvård och förvaring

Den i samband med avdelningens tillkomst 1 juli 1965 påbörjade omgrupperingen i magasinen har endast i ringa utsträckning kunnat fullföljas. Utrymmesbristen har därvid varit det största hindret. Dessutom har textilvårdarna i stor utsträckning varit sysselsatta med förberedande utställningsarbeten. Några förvaringsenheter har anskaffats, bl. a. en konsolställning för rullade textilier. Ca 1 550 föremål har lagts in i plast.

Service och undervisning

Textilavdelningen har under året haft 311 besökare, därav har 167 personer studerat dräkt, vilket nästan undantagslöst kräver omfattande service med framtagning av föremål ur förråden oftast avseende en eller flera hela dräkter med flera olika plagg, handledning, beställning av foton, utförande av uppmätningsritningar m. m. 113 besök har avsett textilärenden och 31 besök övriga ärenden.

Regelbunden undervisning i textilhistoria om ca 70 timmar ges varje år av avdelningens tjänstemän åt Handarbetets Vänners högre yrkes-

kurs för utbildning av ledarpersonal och konsulenter till hemslöjds-, heminrednings- och textilföretag. Härtill kommer ytterligare föreläsningar och kursundervisning om 60 timmar. Sammanlagt 130 lektionstimmar.

Förberedande arbeten

För omgestaltningen av den tidigare i första hand som studiesal avsedda textilhallen har avdelningens personal varit hårt engagerad i projektering, urval av föremål, deras översyn och konservering samt bearbetning och uppordning av såväl föremål som data. I Textilhallen kommer i fortsättningen att kunna anordnas växlande utställningar samtidigt som behovet av studiematerial för utbildningsgrupper kommer att tillgodoses. Samtidigt pågår också projektering för ett överförande av våra magasinerade samlingar till en för intresserade och studiegrupper tillgänglig studiesamling.

Fältarbeten

Förste intendenten Nylén har registrerat och fotograferat dräktmaterial, insamlat i Värmland inom N. Ny och Dalby socknar i Älvdals härad i samband med en kurs anordnad i Stöllet av Svenska Ungdomsringen för bygdekultur, samt fungerat som rådgivare vid en inventering inom Gävleborgs län av produkter från Flors manufaktur i Mo.

Den av avdelningen planerade data- och föremålsinsamlingen från textil- och beklädnadsindustrien har påbörjats av intendenten Sjöqvist. För uppläggningen av detta arbete har några av dessa industriers organisationer i Stockholm kontaktats. I samband med julferier i Nässjö besökte intendenten Sjöqvist Carlsunds konfektions AB för tillverkning av damkappor och dräkter och Konfektions AB Rang för tillverkning av herrkonfektion.

Intendenten Danielson har, i anslutning till en gåva 1966 omfattande vävnadsprover och arkivalier, gjort uppteckningar och fotografering i Bugehult, Vissefjärda socken i Småland. Under de tre första decennierna av 1900-talet fanns där en vävateljé, vilken drevs av en syskonskara, som lärt vävning av sin mor. De levererade vävnader, framför allt möbeltyger i damast, till textilföretag i Stockholm såsom Handarbetets Vänner, Nordiska Kompaniet och Svensk Konstslöjdsutställning Selma Giöbel samt till Södra Kalmar läns Hemslöjdsförening.

Brudkroneinventeringen har fortsatt med dels inlåning för fotografering och beskrivning dels med besök i kyrkor i Uppland. Veckan 11–15 september företogs sålunda en inventeringsresa, i vilken deltog fil. kand. Ingrid Bergstrand och assistenten Wåger.

Textilkonserveringen

Den under 1966 påbörjade konserveringen av trasväv fortgick under första kvartalet 1967. För utställningar under 1968 har omfattande konserveringsarbeten utförts. I stor utsträckning har textilkonserveringens krafter tagits i anspråk vid finare monteringsarbeten i utställningar samt för mera kvalificerade insatser för förbättring

av förvaringsmetoder. Textilierna i de kulturhistoriska museerna kräver därtill årligen översyn, vilken emellertid med nuvarande begränsade personella resurser kan ske endast i viss utsträckning.

Sammanlagt har uppemot 200 textilier genomgått mer eller mindre omfattande åtgärder.

Personal

Utöver de befattningshavare, som redovisas på annan plats, har vid avdelningen tjänstgjort e. textilvårdaren Karin Pers, textilkonstnärinnan Ulla Grytt, fil. kandidaterna Karin Eles, Barbro Hovstadius samt under kortare tid fil. kand. Birgitta Tenow och fil. lic. Elisabeth Piltz.

KULTURHISTORISKA UNDERSÖKNINGEN

Fältarbeten

Den under år 1966 igångsatta djupundersökningen av städerna Öregrund och Östhammar med omgivande landsbygd, numera storkommunen Östhammar, har under detta år fortsatt och beräknas pågå även under 1968. Huvudvikten under året har lagts vid Hargs bruk, som numera faller under kommunen, och undersökningen har givit till resultat en allsidig dokumentation i form av uppmätningsritningar och fotografier av såväl bruksherrgårdens som den övriga bruksanläggningens byggnader samt icke minst uppteckningar av äldre personers hågkomster av det dagliga livet på bruket. De flesta av avdelningens tjänstemän har härvid deltagit.

Undersökningen av gården Näs i Rö socken – nära Rimbo – som påbörjades 1965 och fortgick även under följande året har under 1967 i stort sett genomförts. Denna undersökning har möjliggjorts genom anslag från konung Gustav VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur. Medarbetare har varit fil. kand. Jan Peder Lamm och fil. kand. Marianne Eriksson.

En snabbinventering av ett antal herrgårdar i östra Närke har gjorts med tanke på en planerad undersökning under det kommande året.

Inför en eventuell förestående reglering av Laisälven i Lappland – numera inhiberad genom riksdagsbeslut – varigenom i första hand byarna Adolfström och Gautosjö jämte ett par enstaka gårdar ovanför odlingsgränsen skulle ha totalt utplånats, företog avdelningen en snabbutryckning så att säga för att hinna dokumentariskt bevara byarnas och gårdarnas byggnadsbestånd och deras innevånares livsföring. Undersökningen skedde delvis i samarbete med Riksantikvarieämbetet.

Intendenten Kjellström har utfört fältarbete bland samerna i Tuorpons lappby, i huvudsak på vistena Staloluokta och Parka. Arbetet gällde närmast ett studium av utflyttning, familjebildning och yrkesutövning bland dessa samer. Preliminära data beträffande de nuvarande vintersitornas personella sammansättning insamlades

även för de intilliggande lappbyarna Luokta-Mavas och Jåkkåkaska. Intendenten Kjellström deltog också i renskiljningen i Pårek och Parka.

Den alltsedan 1955 pågående inventeringen av brudkronor i Östergötland har under året avslutats och en inventering av samma slag påbörjats i ärkestiftet. Arbetet härmed har stått under ledning av förste intendenten Nylén och intendenten Holmquist.

En föreslagen myntreform och Kungl. Myntets planerade utflyttning från Stockholm till Tumba har föranlett avdelningen att göra en registrering av mynt- och medaljtillverkningen. Arbetet härmed har hittills resulterat i en detaljerad dokumentation av hela mynttillverkningens förlopp.

På Ovesholm i Skåne har uppteckningar gjorts rörande bakning och tvätt, vilka procedurer därstädes ännu idag genomföres på gammaldags vis.

Bland smärre uppdrag under året kan noteras kompletterande uppmätning och fotografering av äldre byggnader i Kalmar samt på uppdrag av Lidingö stads kulturbyggnadskommitté en undersökning av lägenheten Gropen i staden.

Forskningar i Julita gårds arkiv har under en kortare period bedrivits som förarbete till en utredning om arealförhållandena vid tiden för laga skiftet 1879.

Frågelistor

Avdelningen har under året samverkat med Kommittén för utforskning av tjänarinneyrkets historia genom att utge en frågelista om Tjänarinneyrket (Nm 189) samt med överste Carl Hamnström genom en frågelista om Båtsmanshållet i Ångermanland (Sp. 213). Dessutom har utgivits frågelistor om Radion (Nm 190), Heminredning (Nm 191) och Lekmän som läkare (Sp. 214). Av den stencilerade tidskriften Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen har ett nummer utkommit.

Kulturhistoriska undersökningens fasta meddelarstab omfattar 500 personer. Av dessa har 290 med ledning av frågelistorna sänt in bidrag under året. Arkivet har ökats med 900 accessioner: 8 216 sidor text, 138 sidor teckningar samt 2 873 fotografier.

Personal

Utöver den i förteckningen över befattningshavare redovisade personalen har vid avdelningen tjänstgjort under delar av året fil. kand. Marianne Erikson och fil. kand. Jan Peder Lamm.

INSTITUTET FÖR FOLKLIVSFORSKNING

Forskning

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestrides av statsmedel från Nordiska museet. Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från

fältforskningar och insamlingsarbete. Professor Granlund är medlem i ett forskarlag, som arbetar i Tornedalen med anslag från Kulturfonden för Sverige och Finland. Under året har amanuenserna Hellspong och Löfgren samt bl. a. fil. kand. Åke Daun arbetat med undersökningar i Tornedalen, amanuensen Löfgren även i halländska fiskelägen. Arbetet med anmälda doktors- och licentiatavhandlingar fortgår.

Undervisning

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination vid Stockholms universitet under vårterminen 1967. Under höstterminen 1967 var professorn befriad från den elementära undervisningen men bibehöll undervisningen och handledningen av doktorander och licentiander samt examinationen av två- och trebetygsstuderandena. Den elementära undervisningen och examinationen av ettbetygsstuderande upprätthölls av docenten Mats Rehnberg. Under vårterminen föreläste professorn dels över »Nutida teorier om kulturförändring» dels över »Europeiska reliktområden». Docenten Eskeröd föreläste under vårterminen över ämnet »Det svenska samfundets omvandling». Docent Rehnberg föreläste under vårterminen över ämnet »Folkdiktens samband med samhälls- och näringsliv» och under höstterminen över »Folklivsforskningens metodik och målsättning. Orientering i anslutning till studieplanen». Docenten Gustaw Ränk, som har personlig tjänst, föreläste under vårterminen över »Några drag ur äldre svensk mjölkhushållning» och under höstterminen över »Introduktion till etnologin». Professor Ilmar Talve, Åbo, föreläste under höstterminen över ämnet »Yrkesgrupperna och deras kultur i Finland under industrialismens genombrottstid». Under vårterminen höll docenten Bengt R. Jonsson en kurs i folkdikt och folktro samt föreläste över samma ämne under höstterminen. Fil. lic. Anders Nyman höll under vår- och höstterminerna kurser i fältundersöknings- och uppmätningsteknik. Fil. lic. Knut Weibust hade under båda terminerna kurser i föremålskunskap, och fil. lic. Gertrud Nyberg har hållit kurser i textil- och dräktkunskap. Under vårterminen höll docenten Emil Schieche en kurs i handskriftsläsning och docenten Folke Hedblom en kurs för att öva läsning och skrivning med landsmålsalfabet. Under höstterminen höll fil. kand. Bengt af Klintberg en kurs i folkloristisk metodik och fil. kand. Åke Daun en kurs i intervjuteknik och fältmetoder. Studieupplysning för ett- och två-betygsstuderande gavs under vårterminen av amanuensen Hellspong och under höstterminen av t. f. amanuensen Löfgren.

Seminarieövningar har hållits varje vecka: Inga-Britt Wollin: Bygdemåleri i Inlands södra härad; Karl Wührer: Den senmedeltida svenska byn – ett frids- och rättsområde; Orvar Löfgren: Galtabäcksfiskare. Några drag ur fiskets utveckling i en halländsk kustby 1870–1966; John Granlund: Inledning av diskussion om komplettering av kurslitteraturen för 2 och 3 betyg i kandidatexamen; Anna-Lisa Bergvall: Träslöjd i södra Kalmar län; Brita Egardt: Änkans säng med eldkärl och stol; Lilian Rundberg: Arv

och äganderätt till heminägor i Laknäs; Karl Malmsten: Informationssökning inom »Volkskundliche Bibliographie». Förarbeten till en Tesaurus för nordisk folklivsforskningslitteratur. Höstterminens program omfattade: Nils Persson: Värmländska bondebössmeder under 1800-talet; Åke Daun: Vad lever man av i Jokkmokk? Ett experiment i nutidsetnologi; Mats Rehnberg: Landskapsromantikens praktiska och idéhistoriska betydelse; Christine Arvidsson och Helena Silfverhjelm: Italienare på Söder. En preliminär rapport från en intervjuundersökning; Orvar Löfgren: Folklivsforskaren i staden. En diskussion om mål och metod i stadsetnologi; Erving Goffman: A Theory of Field Work; Margaretha Johnsson: Från landsbygd till villasamhälle. En studie av Nora trädgårdsstads framväxt; Gunvor Vretblad: Lövmarknaden i Stockholm; Silvia Jögi: Flottare och timmerflottning i södra Sverige med särskild hänsyn till Småland; Berit Rönnstedt: Postorderhandel. Ett antal pro- och preparationsseminarier, ledda av docent Eskeröd, hölls med ett-betygsstuderande under vårterminen, flertalet i anslutning till Nordiska museets utställningar.

Personal

Utöver den i förteckningen över befattningshavare redovisade personalen har arbetsmarknadsstyrelsen givit bidrag till avlöning av fyra arkivarbetare, varav tre med förkortad arbetstid.

UNDERVISNINGSAVDELNINGEN

Avdelningen har handhaft museets verksamhet med undervisning och visning i museet, i Livrustkammaren, på Skansen och vid museets gårdar. Undervisningen har meddelats dels av avdelningens personal, dels av museets övriga tjänstemän, dels av för ändamålet särskilt engagerade studerande.

Avdelningen har haft att svara för museets publiceringsverksamhet, bokförmedlingen samt för information och reklam rörande museet och dess gårdar.

Undervisning

Under året har 20 705 personer erhållit undervisning i Nordiska museet. Dessa har varit fördelade på 984 grupper, av vilka 494 utgjorts av klasser från Stockholms skolor, 292 av klasser från skolor i Stockholms förstäder och landsorten samt 198 grupper av vuxna.

Skolundervisning

Femte årskursen vid Stockholms grundskola har erhållit regelbunden undervisning i museet efter schema, uppgjort av Stockholms skoldirektion. Denna kategori har under året omfattat 312 klasser om 7 144 elever.

Även sedan Nordiska museet och Skansen den 1 juli 1963 delats i två institutioner har avdelningen svarat för undervisningen på Skansen. Un-

dervisningen på kulturhistoriska avdelningen för Stockholms grundskolas sjätte årskurs har fortsatts enligt de tre alternativa lektionerna »I slott och koja», »Självhushåll» samt »Sverige för 100 år sedan». Den försöksundervisning för grundskolans fjärde årskurs, som under höstterminen 1966 påbörjades på Skansens naturhistoriska avdelning under temat »En vandring i tid och rum bland svenska djur» och som möttes av ett mycket stort intresse från skolans sida, har fortsatts.

Sammanlagt har på Skansen under året 446 skolklasser erhållit undervisning av undervisningsavdelningens personal. Av dessa klasser utgöres 187 av sjätte årskursen, 212 av fjärde årskursen och 47 av övriga årskurser från grundskolor, yrkesskolor m. fl. som efter beställning erhållit önskad undervisning.

Vuxenundervisning

I samband med utställningen 1800-talsstolar hölls en föreläsningsserie om fem föreläsningar, kallad »Kring 1800-talsstolar». Föreläsare var intendenten Hidemark samt amanuenserna Colling och Nyström. I det avslutande estradsamtalet om renovering deltog förutom intendenten Hidemark, intendenten Nodermann-Hedqvist, rustmästaren Carlsson, möbelkonservatorn Holm samt hantverkaren Lindholm. I samband med livrustkammarens utställning »Kring attentatet mot Gustav III» hölls en föreläsningsserie omfattande 3 föreläsningar. Föreläsare var fil. dr Beth Hennings, docent Stig Fogelmarck och fil. dr Svante Svärdström.

Dessutom har hållits 97 kvalificerade visningar för grupper från yrkesskolor, bildningsorganisationer m. fl. samt 12 kurser om vardera 10 dubbellektioner och 2 kurser om vardera 5 lektioner. I samband med dessa har samarbete skett med bl. a. Tjänstemännens Bildningsverksamhet, Kursverksamheten vid Stockholms universitet och Studiefrämjandet.

Beträffande undervisning för Handarbetets Vänner, se Textilavdelningens redogörelse.

Övrig publikverksamhet

Under hösten anordnades ett antal lördagar visningar samt tävlingar för hela familjen samt på söndagarna program för skolungdom, tävlingar och filmvisningar.

Bokförmedling

Under året har från bokförmedlingen försålts 8 223 böcker samt 11 478 kataloger och vägledningar.

Personal

Utöver den personal, som återfinnes i förteckningen över museets befattningshavare, har inom avdelningen under kortare eller längre tid arbetat fru Ingegärd Eriksson och stud. Karl Kihlskog.

BIBLIOTEK OCH ARKIV

Biblioteket

Biblioteket omfattar nu 2 750 hyllmeter inklusive de samlingar som är deponerade på Skansen och har genom inköp, gåvor och publikationsbyte med in- och utländska forskningsinstitutioner och sammanslutningar av olika slag under året ökats med omkring 2 500 band och broschyrer. Mätt i hyllmeter upptager årets katalogiserade accession en hyllängd av drygt 27 m. För att i de lokaler, som står till avdelningens förfogande, vinna utrymme för tillväxten av ny facklitteratur måste numera i motsvarande utsträckning magasinering fortlöpande ske av sådan sällan efterfrågad litteratur, som vid behov kan tillfälligt inlånas. Under året har 490 volymer inlånats från andra bibliotek, medan 612 volymer skickats till andra bibliotek i Sverige och utlandet för låntagare på andra orter. Inberäknas vad som framtagits för studium på stället torde antalet för studium begagnade volymer kunna uppskattas till omkring 9 000.

Arkivet

Under året har slutförts en nyuppställning av löjtnant Arthur Bäckströms brevsamling, som härefter återförts till Julita. Vindragarelagets arkiv samt delar av museets äldre ämbetsarkiv har nyuppställts. Bland samlingar som nyordnats eller erhållit en överskådligare uppställning märkes vidare jul- och nyårskorten och samlingen av matsedlar.

En viktig arkivvårdande uppgift utgör fotograferingen av oersättligt äldre källmaterial, t. ex. sådan som den tidigare under 1960-talet utförda mikrofilmningen av omfattande delar av skråarkivet. Under året har i detta syfte arkivets accessionsliggare ljuskopierats, vilken åtgärd samtidigt är ägnad att underlätta tillkomsten av ett personregister till denna liggare.

Folkminnessamlingen har under året ökats med drygt 52 000 kort i A5-format. Ett 50-tal manuskript har inlånats och avskrivits. Arbetet med sägenkatalogen har fortsatt.

Handskriftsamlingen har bl. a. berikats med en korrespondens om 464 brev från åren 1875–1888, som överlämnats av förste postexpeditören fröken Eva Örström, Örebro. Bland övriga förvärv märkes en handskrift av P. E. Sidenbladh, »Afhandling om Linodling och Lärfter», en gåva av fil. lic. Gertrud Nyberg, Stockholm. Samlingarna av postala kort har erhållit väsentliga tillskott, dels genom inköpet av en samling om över 500 vykort, dels genom gåvor av företrädesvis julkort, uppgående till ett antal av omkring 800. Inom handlingar ordnade efter ämnen har facket »Skola och undervisning» utökats med ett omfattande handskriftsmaterial rörande folkskoleinspektion och skolhistoria efter folkskoleinspektören Josef Severin Gralén, bl. a. från inspektionsresor i Hälsingland 1926–1946, vilket material förvaras inbuntat i nio kapslar.

I samband med förberedelserna för utställningen »1800-talsglas» i serien Antikviteter till vardags införskaffades från bl. a. Smålands museum i Växjö, Tekniska museet och Kungl.

biblioteket ett antal priskuranter, utgivna av svenska glasbruk. Dessa har museet låtit avfotografera eller fotostatkopiera. De är oumbärliga vid utforskandet av 1800-talets svenska glas; alltsedan seklets mitt är de allra flesta försedda med illustrationer av så gott som samtliga modeller och föremålstyper. Tyvärr är de äldsta numera omöjliga att förvärva och finns endast i mer eller mindre ofullständiga serier i vissa bibliotek och museer. Några priskuranter från 1890-talet, 1900-talets början samt från 1920-, 30- och 40-talen har museet erhållit i gåva.

Fotoateljén

Under avdelningen bibliotek och arkiv sorterar även museets foto- och kopieringsateljé. Här har under året framställts omkr. 71 200 fotografiska kopior. Negativsamlingen har fått en tillökning av ca 12 900 negativ, varav 8 500 är nytagningar utförda i fotoateljén, medan 4 400 tagits under fältundersökningarna. Dessutom har arkivet tillförts 840 färgdiabilder.

Personal

Under längre eller kortare perioder av året har utöver den i förteckningen över befattningshavare längre fram redovisade personalen fil. kand. Marianne Erikson och fil. lic. Birgitta Conradsson tjänstgjort i arkivet, fröken Lena Askenberg i biblioteket och fröken Aina Andersson i fotoateljén.

ADMINISTRATIVA OCH KAMERALA AVDELNINGEN

Utöver den personal, som återfinns i förteckningen över museets befattningshavare, har inom avdelningen under kortare eller längre tid tjänstgjort fru Elisabeth Bergqvist, fröken Marie Ann Meyer, kamrer Alvar Nyblin och fröken Gunn Östberg.

NORDISKA MUSEETS GÅRDAR

Svindersvik

Huvudbyggnaden, paviljongen och köksflygeln har varit tillgängliga för besök lördagar och söndagar mellan 13–17 under tiden 13 maj–17 september samt under veckodagarna mellan 17–20 under tiden 13 maj–13 augusti, efter anmälan även andra tider. Antalet besökare har uppgått till 1 674 varav 147 barn.

Två konserter har under året givits i paviljongen av Nacka orkesterförening.

I huvudbyggnadens övervåning har golv inlagts i smårummen. Allt smide utomhus har under året renoverats. Köksflygelns tak har målats. De under hösten 1966 påbörjade mark- och skogsvårdsarbetena i parken och trädgården har fortsatt under vintern, vå-

ren och hösten. Arbetena bedrivs av skogsvårdsstyrelsen med anslag från arbetsmarknadsstyrelsen. Nacka stads parkförvaltning har bistått med rådgivning beträffande trädgården och vården av de tuktade träden.

Vaktmästare på Svindersvik har varit fru Sandberg samt under lördagar —söndagar fru Lindbom.

Tyresö

Slottet har varit tillgängligt för besökare lördagar och söndagar under tiden 13 maj—17 september kl. 12—18 samt onsdagar under tiden 13 maj—13 augusti kl. 17—20, och efter anmälan även övriga dagar. Antalet besökare har uppgått till 2 854. Parken har avgiftsfritt hållits öppen hela året.

Två konserter har under året givits i slottets musikrum av Tyresö kyrkokör och kammarmusikförening under ledning av Solveig Bark och Gunnar Lundén-Welden. I samarbete med Tyresö kommun har under sommaren från slottets brygga arrangerats båtutflykter till Dalarö.

Slottet har försetts med ny vattentäkt för hushållsvatten. Avloppsbrunnarna har omsatts.

Intendenten Eva Lis Bjurman har haft den direkta uppsikten över slottet och dess inventarier. Parken har stått under vård av trädgårdsmästare Danielsson.

Julita gård

Stora Huset och de museala anläggningarna har hållits öppna för besökande dagligen under tiden 15 maj—1 september och de fyra följande söndagarna. Antalet besökare i Stora Huset har varit 12 643 och i museet 18 273 eller sammanlagt 30 916.

Midsommarfesten, som ordnats i samarbete med Julita värdshus och Julita gymnastik- och idrottsförening, besöktes av ca 10 000 personer. Frälsningsarmén, Julita pingstförsamling, Frikyrkofolket och IOGT har haft sina traditionella dagar. Sveriges kristliga gymnasist- och studentrörelse har liksom tidigare genomfört två sommarläger om vardera tio dagar med sammanlagt ca 100 deltagare. I gårdskapellet har högmässa och kvällsandakt hållits vissa söndagar under juli—augusti. Kapellet har under sommaren upplåtits för ett stort antal vigslar. I Stora Husets musikgalleri har under sommaren givits tre välbesökta konserter under medverkan av Birgitta Holmner, Josef Vitek och Nils-Olof Ahlin.

Konserveringen av väggmålningarna i Stora Husets matsal har slutförts. Stora Husets plåttak har delvis omlagts. De under vintern 1965/1966 frusna rosorna i Rosengården har ersatts. Under hösten har omfattande mark- och skogsvårdsarbeten påbörjats i herrgårdens omgivning. Arbetena bedrivs med anslag från arbetsmarknadsstyrelsen. Den nya dragningen av väg 214 har färdigställts vid Julita gård med vissa topografiska förändringar till följd. Den 27 april invigdes den tillbyggnad av värdshuset som uppförts under vintern efter ritningar av arkitekt SAR Ove Hidemark. Gamla matsalen och köksutrymmena har upprustats.

Julita gårds ägor, som till arealen varit oförändrade sedan 1944, utökades 1967 genom förvärv av de angränsande fastigheterna Berg 2^{3}, Hed-

äng 1[3] och Högbrunn Lilla 1[4]. Dessa fastigheter omfattar 224,5 hektar skogsmark, 2,5 hektar åker och 5 hektar impediment. Den enda bebyggelsen utgöres av två torp, Sofielund och Norrtorp. Värdering av fastigheterna hade före köpet gjorts av forstmästare Axel Gustawsson. Fastigheternas skogsmark utgör ett mycket värdefullt komplement till Julita gårds egna skogar och ökar möjligheterna till rationalisering av skogsdriften. De båda torpen har uthyrts till sommarnöjen.

Intendenten Axel-Nilsson har under sommarsäsongen haft sin tjänstgöring förlagd till Julita gård. Forstmästare Gustawsson har skött skogsförvaltningen och tillsynen av arrendegårdarna. För gårdarnas administrativa och kamerala förvaltning har administrativa avdelningen svarat.

Härkeberga

Den gamla kaplansgården har varit tillgänglig efter hänvändelse till vaktmästaren fru Linnéa Karlsson. Ett av gårdens halmtak har omlagts med vass.

Matsgården

Gården har under året varit tillgänglig för besök efter hänvändelse till granngården. Taken på ärtladan, skrindlidret, kornladan och ganthuset har omlagts. Herr Givars Anders Andersson har bistått museet med tillsyn.

UTSTÄLLNINGAR

Mässing
8/2–12/3

I serien Antikviteter till vardags. Visade de vanligaste svenska föremålsgrupperna under 1800-talet, i synnerhet ljusstakar och köksgeråd, samt de inhemska fabrikernas och tillverkarnas stämplar. Kommissarie: Intendenten Holmquist.

Glas
22/3–23/4

I serien Antikviteter till vardags. Belyste den svenska glashanteringen under 1800-talet. På utställningen hade medtagits dels föremål som visade den äldre traditionen, dvs. enbart hyttarbetade former samt exempel på fint graverade glas i 1700-talets anda, dels enklare hushållsglas, emballage, pressglas och exempel på 1800-talets olika metoder att dekorera glas. Kommissarie: Intendenten Bonge-Bergengren.

Bilder ur folkskolans historia
7/4–

Med anledning av Nordiska museets övertagande av Svenska skolmuseet från den 1 juli 1966 visades en liten del av den nyförvärvade samlingen. Skolmöbler, läroböcker, planscher och annan undervisningsmateriel gav glimtar från den svenska folkskolans utveckling från 1800-talets mitt fram till 1900-talets första årtionden. Kommissarie: Amanuensen Sandqvist.

Trasväv
29/4–4/6

I serien Antikviteter till vardags. Här visades några underbredor, som ingått i den ålderdomliga bäddutrustningen i Dalarna, Norrland och Småland, ett urval av de dekorativa täcken, som använts i den rika bäddutrustningen i södra Norrlands kustlandskap, samt de flesta trasmattor och prov på sådana som finns i museets ägo. Med denna utställning fick vi tillfälle visa att trasvävens användning i bädden är mycket ålderdomlig, medan däremot bruket av trasmattor är relativt sent. Det stora genombrottet ägde rum under åren 1860–90. Kommissarie: Intendenten Sjöqvist.

Stolar
15/6–1/10

I serien Antikviteter till vardags. Utställningen utformades som ett stort studiemagasin med över hundratalet stolar tätt placerade och i dubbla rader utmed väggarna. Som komplement visades interiörbilder och utdrag ur priskuranter samt möbeltyger ur museets samlingar. Kommissarier: Intendenten Hidemark och fil. kand. Bengt G. T. Nyström.

Lapska ristningar
29/9–29/10

Utställningen bestod dels av ristningar på lapska föremål i Nordiska museets ägo, dels avtryck av ristningar på kopparplattor från 1920-talet fram till andra världskrigets utbrott. Dessa senare har utförts på initiativ av den västtyske konstnären Gustav Hagemann. Ristningarna ger en överblick av det traditionella renskötarlivet men även av samernas mytologiska föreställningsvärld. Kommissarie: Intendenten Kjellström.

Fiskets båtar i ord och bild
17/11–

Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens museum torde äga den förnämsta samlingen av fiskebåtsmodeller i Sverige. Ett trettiotal av dessa har här utställts tillsammans med texter och bilder ur Nordiska museets arkiv. De sedan mer än tjugo år förefintliga planerna att mera permanent samordna akademiens och Nordiska museets samlingar synes inom en snar framtid kunna förverkligas. Kommissarie: Förste intendenten Eskeröd.

Den fornnordiska Bråvallamöbeln
19/11–

Se vidare redogörelsen för föremålsförvärv inom avdelningen Bostadsskick, s. 205f. Kommissarie: Intendenten Hidemark.

Tennsoldater
1/12–

Tennfigursklubben Drabanten visade sina samlingar av nya och gamla tennfigurer. Ett femtiotal privatsamlare ställde ut ca 20 000 figurer. Kommissarie: Intendenten Bjurman.

En glimt av Lappland
3/10–14/10

Med ett större antal lapska föremål deltog Nordiska museet i en välbesökt utställning i Köpenhamn (Illums Bolighus). Utställningen förmedlades av Svenska Ambassaden i Köpenhamn och inslaget från Nordiska museet utvaldes av intendenten Kjellström.

FÖRVALTNING M. M.

Nordiska museets nämnd

Nämnden har under året utgjorts av f. d. hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk, ordförande, 1943; landshövding Bengt Petri, v. ordförande, 1959; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950; professor Gösta Berg, 1956; bankdirektören Lars-Erik Thunholm, 1959; styresmannen fil. dr Hans Hansson, 1964, samt riksarkivarien Åke Kromnow, 1967. (Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.)

Anslag och donationer

Statens anslag till museets drift under budgetåret 1967/68 utgick med 4 195 000 kronor.

Under året har 37 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet (förutom fyra på Institutet för folklivsforskning). De har avlönats med ett särskilt anslag på ca 500 000 kronor, som välvilligt ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen.

Arbetsledare för museets stab av arkivarbetare har liksom tidigare varit intendenten Tillhagen. En tjänst som biträdande arbetsledare, som helt bekostas av AMS, innehades t. o. m. den 31 januari av fil. kand. Margareta Ewert och fr. o. m. den 8 februari av fil. kand. Barbro Ryberg. AMS lämnar vidare bidrag (motsvarande halva lönekostnaden för en assistent i lgd 13) till ytterligare en amanuenstjänst på avdelningen, vilken tjänst fil. kand. Inga-Britta Sandqvist innehaft sedan den 1 april. För budgetåret 1967/68 har ett materialkostnadsbidrag å 11 886 kronor utgått från AMS.

Stockholms stad har via Skoldirektionen beviljat ett anslag på 30 000 kronor såsom bidrag till undervisningsavdelningens verksamhet.

Från Konung Gustaf VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur har museet fått mottaga 10 000 kronor för omläggning av halmtaket på Härkeberga kaplansgård.

Statens humanistiska forskningsråd har anslagit 10 000 kronor till kollationering och tryckning av J. Granlunds arbete om lapska run- och streckkalendrar, 10 000 kronor till kontroll och tryckning av en textkritisk edition av Per Brahes Oeconomia som är under utarbetande av J. Granlund, 5 000 kronor till tryckning av Mats Rehnbergs arbete om soldaternas seder och attityder samt 1 000 kronor för sammanställande av svenskt material för Internationale Volkskundliche Bibliographie 1965.

Från Magnus Bergvalls Stiftelse har museet för tryckning av fil. dr Ernst Mankers arbete om Skogslapparna i Sverige tilldelats 10 000 kronor. För samma ändamål har LKAB anslagit 15 000 kronor och J. C. Kempes minne 10 000 kronor, det sistnämnda anslaget under förutsättning att tillräckliga bidrag från annat håll erhålles till verkets utgivning.

Staden Sölvesborg har utfäst sig att bidraga med 20 000 kronor till utarbetande och tryckning av en bok om det äldre Sölvesborg enligt ett av museet framlagt förslag.

Samfundet Nordiska museets Vänner

Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordföranden H. K. H. Prins

Bertil, vice ordföranden friherre J. Nordenfalk, skattmästaren disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, advokaten friherre Carl von Plomgren, direktören Gillis Tempelman och byggnadsingenjören Lennart Hegert, de båda sistnämnda suppleanter. Såsom sekreterare fungerar museets styresman. Inköpsnämnden består av H. K. H. Prins Bertil, disponent Westerdahl och styresmannen. Samfundets medlemsantal utgjorde den 31 december 1967 196 personer. Årsmötet den 8 juni var förlagt till Svindersviks herrgård, där museets tjänstemän förevisade samfundets inköp och märkligare nyförvärv och en ensemble ur Nacka orkesterförening spelade 1700-talsmusik.

Medaljer

Artur Hazelius-medaljen i silver har tilldelats folkskolläraren Erik L. Johansson, Salstad, Gålstad, f. fiskeriintendenten fil. dr Ossian Olofsson, Lund, och f. folkskolläraren Gustaf Wetter, Katrineholm.

Besök m. m.

För Nordiska museet var antalet besök under hela året 110 509. Motsvarande siffra för 1966 var 123 197.

Vid institutionens kansli diarieförda skrivelser uppgick till 1 583, av vilka 36 remisser från offentliga myndigheter. Utgående skrivelser var 1 835. Kulturhistoriska undersökningens korrespondens med sina medarbetare registreras i annan ordning.

Hans Hansson

UTGIVNA SKRIFTER

Från Nordiska museet har utgivits:

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1966. 224 s.

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1967. 343 s. 3 färgpl-s.

I serien Nordiska museets handlingar

Nr 67 Stad i trä. Panelarkitekturen. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria, av Sten Rentzhog. 330 s.

Nr 68 Unnarydsborna. Lasses i Lassaberg anteckningar om folklivet i Södra Unnaryd vid 1800-talets början, av Nils-Arvid Bringéus. 195 s.

I serien Antikviteter till vardags

1800-talsmässing – 19th century brass, av Kersti Holmquist, text, Åke Grundström, bild. 10 s. text. 23 s. bild.

1800-talsglas – 19th century glass, av Inger Bonge-Bergengren, text, Åke Grundström, bild. 10 s. text, 23 s. bild.

Trasväv – Rag weavings, av Kerstin Sjöqvist, text, Ulla Wåger, bild. 10 s. text, 23 s. bild.

1800-talsstolar – 19th century chairs, av Bengt G. T. Nyström & Elisabet Stavenow-Hidemark, text, Märta Claréus, bild. 14 s. text, 23 s. bild.

Blå välling – sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor, av Mats Rehnberg. 255 s., 16 bild-s.

Vad skall vi göra med de blanka gevär. Femton kapitel ur soldaternas liv, av Mats Rehnberg. 316 s. 36 bild-s.

Utflykter i den svenska kulturhistorien. Till Hans Hansson 27 februari 1967. 283 s. 3 färgpl-s. (Särupplaga av Fataburen 1967.)

Svenskt-judiskt herrgårdsliv, av C. Vilh. Jacobowsky. 14 s. (Särtryck ur Rig 1967.)

Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering, av Sander Rosén. 69 s. (Stenciltryck.)

Guide des collections de Nordiska museet. 31 s.

Hundra böcker från Nordiska museet. 8 s.

Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek. Nr 11–14 (stenciltryck), s. 87—166.

Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen. Nr 92 (stenciltryck). 23 s.

I samarbete med Föreningen för svensk kulturhistoria och Folklivsarkivet i Lund har museet utgivit 4 häften av tidskriften Rig. 112 s.

Förste intendenten Andrén:

Dörr med dansande drabant, i Kulturen 1967, s. 11–16.

Ekebyhov, i Kring Svecia antiqua, studier utg. av Sigurd Wallin, s. 59–74.

Nordiska museet – arkitekttävlingen och museibygget, i Fataburen 1967, s. 31–42.

Intendenten Bonge-Bergengren:

1800-talsglas — 19th century glass (tillsammans med Å. Grundström, foto). 34 s.

Assistenten Claréus:

Fotografering av vit damast, i Fataburen 1967, s. 239–246.

Intendenten Danielson:

»Konstnärligt och fosterländskt», i Fataburen 1967, s. 81–92.

Amanuensen Håkan Eles:

Den Bernströmska pollettsamlingen i Nordiska museet, i Fataburen 1967, s. 231–238.

Förste intendenten Albert Eskeröd:

Museum – medium – människa, i Fataburen 1967, s. 257–280.

Tidigt jordbruk, i Den svenska historien 1 (1966), s. 108—110.

Jordbruk och byliv under medeltiden, i Den svenska historien 2 (1966), s. 232—237.

Jordbruk och bondeliv under vasatid, i Den svenska historien 3 (1966), s. 134—153.

Professor Granlund:

Industriarbetaren 100 år, i Fataburen 1966, s. 23–40.

Den lapska kisan. Några karakteristika i samernas slöjd, i Norrbotten 1967, s. 77–104.

Skånsk senap och senapsknäcka, i Gastronomisk kalender, årg. 8 (1968), s. 20—51.

Om nyttan av att inrätta undersökningsstationer, i Fataburen 1967, s. 247–256.

Livet i senmedeltidens städer. — Olaus Magnus, en svensk kulturambassadör på 1500-talet, i Den svenska historien 2 (1966), s. 249–255, 328–330.

Karolinsk vardag, i Den svenska historien 5, s. 110—113.

Dihornshållare. En åtgärd för spenabarns trygghet i Väster- och Österbotten, i Västerbotten, årg. 48, s. 232—254.

Artiklarna Mulkorg, Månadsbilder, Månadsnamn, Månadsverser, Notfiske, Näverbrev samt Opdagelserejser, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 12.

Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Assistenten Grape:

Artikel i Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen nr 92.

Styresmannen Hansson:

Gotländska tingshamnar, i Gotländskt arkiv 39, s. 29—34.

Ostindiska kompaniet, i Den svenska historien 6, s. 158–167.

Intendenten Hedqvist:

Redaktör för Meddelanden från Svenska museimannaföreningens facksektion.

Amanuensen Hellspong:

Utredningskommissionens höflotta, i Sjöhistorisk årsbok 1965–1966, s. 36–39.

Artikel i Nord-Nytt.

Intendenten Holmquist:

1800-talsmässing — 19th century brass (tillsammans med Å. Grundström, foto). 34 s.

Avd.registratorn Hullström:

Artikel i Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen nr 92.

Förste bibliotekarien Jansson:

Die Stenbocksche Fideikommissbibliothek, i Librarium, Zeitschrift der Schweizerischen Bibliophilen-Gesellschaft, Jahrgang 10, Heft 2, s. 94—98, 5 pl-s.

Artiklarna Måncykeln, Månens gång genom zodiaken, Mätningsredskap, Mätningssätt, Nyår, Olycksdagar, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd 12.

Medarbetat med bibliografiska uppgifter i Internationale Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1963 und 1964 (Bonn 1966, utg. 1967).

Redigerat (tills. med S. Lundwall) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek.

Redigerat (tills. m. Björn Borgström) Beskowska skolan 100 år 1867—1967.

Förste intendenten Lagerquist:

Från ett herrgårdshem på 1870-talet, Gyllenkrokarnas Oby, i Fataburen 1967, s. 125–132.

Liten svensk möbelhistoria från Lunds horisont, i Kulturen 1967, s. 49–64.

The Gustavian Vasa sheaf, i Opuscula in honorem C. Hernmarck, s. 129—140.

Artikeln Fridsberg, Olof, i Svenskt biografiskt lexikon 16 (1966).

Medlem i redaktionskommittén för Rig (tillsammans med G. Berg och S. Svensson).

Intendenten Liedgren:

Min pappas leksaker, i Fataburen 1967, s. 141–152.

Artikeln Schützercrantz, Adolf Ulric, i Svenskt konstnärslexikon 5.

Intendenten Lindberg:

Redigerat Utflykter i den svenska kulturhistorien, till Hans Hansson samt Fataburen 1967.

Förste arkivarien Lundwall:

C. J. L. Almqvist i Nordiska museet, i Fataburen 1966, s. 111–126. (Utgiven i särupplaga 1966.)

Carl Jonas Love Almqvist, lantlivet och museitanken, i Fataburen 1967, s. 9–22.

Recension: Einar Magnusson, Allmogeurmakeriet i Västergötland och i västra Småland. — Carlo M. Cipolla, Clocks and culture 1300—1700, i Rig, årg. 50, s. 60—61.

Redigerat (tillsammans med S. O. Jansson) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek.

Amanuensen Löfgren:

När strandsittarna blev havsfiskare. En studie av ekologisk anpassning och ekonomisk utveckling i en halländsk kustby, i Varbergs museums årsbok, årg. 18, s. 63—96.

Kanal genom Järnbärarland, i Sjöhistorisk årsbok 1965–66, s. 77–81.

Artiklar i Antropolog-Nytt och Nord-Nytt.

Intendenten Nodermann-Hedqvist:

En dubbelsidig bonad från Malung, i Fataburen 1966, s. 75–80.

Evangeliekalendern från Siljansnäs, i Fataburen 1966, s. 99–100.

Gammaldags och modenytt hos jämtländska möbelsnickare under 1860–70-talen, i Fataburen 1967, s. 133–140.

Anders Berglin, en jämtländsk rokokomålare, i Jämten, årg. 60, s. 23—44.

Förste intendenten Nylén:

Blåblusen och andra blusar, i Fataburen 1967, s. 109–124.

Dockor genom tiderna, i Lena Lindström, Docklek s. 4—19.

Dräktdocka från Karl IX:s tid, i Livrustkammaren, vol. 11:1, s. 1—24.

Lapskt silver ännu en gång, i Folk-Liv, tom 30, s. 63—64.

Intendenten Nyman:

Skärsliparen — don och person, i Fataburen 1967, s. 209—214.

Fäbod och fritid, i stencilerad studieplan, utg. av LTK, 13 s.

Amanuensen Nyström:

Alf Wallander och Rörstrand – något om svensk jugendkeramik, i Fataburen 1967, s. 93–108.

Svenska 1800-talsstolar – Swedish 19th century chairs (tillsammans med E. Stavenow-Hidemark och M. Claréus, foto), 40 s.

Artiklar i Svenska hem och Bonniers månadstidning.

Intendenten Olssson:

Tvätt före maskinerna, i Fataburen 1967, s. 153–160.

Artiklar i Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen. Nr 92.

Intendenten Rosén:

Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering, 69 s.

Intendenten Sjöqvist:

Trasväv — Rag weavings (tillsammans med U. Wåger, foto), 36 s.

Intendenten Sommarström:

Figurristningar i Orsa (tillsammans med J. Liman), i Fataburen 1966, s. 65—74.

Intendenten Stavenow-Hidemark:

Svenska 1800-talsstolar – Swedish 19th century chairs (tillsammans med B. G. T. Nyström och M. Claréus, foto), 40 s.

Småbruksrörelsen – idé och verklighet. Några synpunkter, i Fataburen 1967, s. 65–80.

Verkstad Måås—Fjetterström, i Form, årg. 63, s. 264—266.

Assistenten Stjernswärd:

Carl Fredrik Sundvalls projekt till Araslövs huvudbyggnad 1790, i Fataburen 1967, s. 171–182.

Artikel i Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen nr 92.

Intendenten Szabó:

Svältfödningen och dess bakgrund, i Fataburen 1967, s. 197–208.

Übersicht über die Nordeuropäische (Skandinavische) Pferdezucht. Artikel på ungerska med tysk och rysk sammanfattning, i Ethnographia, årg. 78, (Budapest), s. 95—121.

Stockholmssymposiet om etnologisk nutidsorientering. Artikel på ungerska, i Ethnographia, årg. 78, s. 495.

Databehandlingens införande i Nordiska museet. Artikel på ungerska, i Ethnographia, årg. 78, s. 618—619.

Recensioner: Ildebrandshuse. — Olof Isaksson, Bystämma och bystadga. —

Sten Rentzhog, Stad i trä, i Ethnographia, årg. 78, s. 306—308, 500—502 resp, 632. — Bela Gunda, Ethnographica Carpalica, i Folk-Liv, tom 30, s. 73—74.

Intendenten Tillhagen:

Sägner och folktro kring pesten, i Fataburen 1967, s. 215–230.

Kyrka och religiositet under frihetstiden, i Den svenska historien 6, s. 56–63.

Läkekonst, sjukvård och hygien under 1700-talet, i Den svenska historien 6, s. 126–131.

Intendenten Österman:

När cykeln kom till byn, i Fataburen 1967, s. 161—170.

OFFENTLIGA UPPDRAG

Förste intendenten *Andrén* har varit av Nordiska museets nämnd utsedd ledamot av styrelsen för Stiftelsen Ingrid Göthlins minne (Nora) samt Kurt och Tora Larssons stiftelse Måtagården (Halland); medlem av kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven; av K. M:t utsedd ledamot av styrelsen för Skoklosters slott.

Intendenten *Bergengren* har av ecklesiastikdepartementet varit tillkallad att såsom expert biträda 1965 års museioch utställningssakkunniga i registreringsfrågor, särskilt vad gäller registreringen av Skoklosters slotts samlingar; sekreterare i Svenska museimannaföreningens facksektion.

Intendenten *Danielson* har varit sekreterare i Etnologiska sällskapet.

Förste intendenten *Eskeröd* har under året varit docent vid Stockholms universitet med viss undervisning (se s. 211); varit museisakkunnig vid Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien; ledamot av Nordiska rådet för antropologisk forskning; medlem av The Editorial Board of Ethnologia Europaea.

Professor *Granlund* har varit ordförande i Etnologiska sällskapet; ordförande i styrelsen för Institutet för visforskning; under vårterminen slutfört sakkunniguppdrag i samband med tillsättande av professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, särskilt etnologisk, i Lund; tjänstgjort som andra opponent vid disputation i Uppsala; deltagit och föreläst i ett tre dagars symposium på Hässelby gård, anordnat av Kulturfonden för Sverige och Finland, samt deltagit såsom ledamot i arbetsutskottet i Nordiska rådet för antropologisk forskning i rådets session och i ett av rådet anordnat symposium, ägnat »nutidsetnologi».

Styresmannen *Hansson* har varit av Nordiska museet utsedd representant i styrelsen för Stiftelsen Skansen.

Intendenten *Hedqvist* var av ecklesiastikdepartementet förordnad som biträdande sekreterare hos 1965 års museioch utställningssakkunniga; sekreterare i styrelsen för Skoklosters slott. Aspiranternas representant i Svenska museimannaföreningens facksektion.

Intendenten *Hidemark* har varit styrelseledamot i Föreningen för svensk hemslöjd.

Intendenten *Holmquist* har varit vice ordförande i Svenska museimannaföreningen; sekreterare i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion.

Förste bibliotekarien *Jansson* har varit vice ordförande i De vetenskapliga specialbibliotekens förening; ledamot av styrelserna för Etnologiska sällskapet och Föreningen för svensk kulturhistoria.

Förste intendenten *Lagerquist* har varit vice ordförande i Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund; ordförande i Hemslöjdsförbundet för Sverige; sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av styrelsen för Samfundet S:t Erik; ordförande i Lidingö hembygdsförening; ledamot i Lidingö stads kulturbyggnadskommitté; av riksantikvarien utsedd ledamot i Postmusei nämnd.

Förste arkivarien *Lundwall* har varit ledamot av styrelsen för Svenska arkivsamfundet.

Förste intendenten *Nylén* har varit docent vid Uppsala universitet i nordisk etnologi; ledamot av Nordiska rådet för antropologisk forskning; ledamot av styrelsen för Svenska spetsar; ledamot av styrelsen för Hemslöjdsförbundet i Sverige.

Intendenten *Nyman* har varit av Sigtuna stad utsedd ledamot i Stiftelsen Sigtuna fornhem samt i Kulturnämnden; ledamot i Fäbodkommittén inom Samfundet för hembygdsvård.

Intendenten *Olsson* har varit ledamot av styrelsen för Svenska museimannaföreningens facksektion.

Intendenten *Tillhagen* har varit vice president i Société d'Ethnographie et de Folklore; medlem av styrelsen för International Society for Folk-narrative Research; medlem i The Editorial Board of The Gypsy Lore Society.

BEFATTNINGSHAVARE VID ÅRETS UTGÅNG

Styresman:
Fil. dr Hans Hansson, 64[1]

AVD. 1 NÄRINGSLIV

Förste intendent fil. dr Albert Eskeröd, 37, 47
Intendent fil. lic. Anders Nyman, 56, 64
Intendent fil. lic. Rolf Kjellström, 67
Intendent fil. kand. Eric Hedqvist (tj.-led.), 65
t. f. intendent fil. lic. Mátyás Szabó, 67
Amanuens fil. kand. Håkan Eles, 65
E. amanuens fil. kand. Lajla Benedy, f. Walter (1/2-tid), 64.
Kontorist Ingrid Boëthius, f. Kronning, 65, 66

Föremålsregistreringen

Intendent fil. kand. Göran Bergengren, 62, 64
Assistent Mona Palmé, f. Löthgren, 46, 66
Märkerska Anna Sjöbom, 08

AVD. 2 BOSTADSSKICK

Förste intendent fil. dr Erik Andrén, 37, 49
Intendent fil. lic. Kersti Holmquist, f. Wallér, 49, 60
Intendent fil. lic. Christian Axel-Nilsson, 60, 63
Intendent fil. lic. Maj Hedqvist, f. Nodermann, 64
Intendent fil. lic. Elisabet Hidemark, f. Stavenow, 56, 60.
Intendent fil. lic. Eva Lis Bjurman, f. Nørgaard, 62, 64
Intendent fil. kand. Inger Bergengren, f. Bonge, 60, 64
Kontorsbiträde Britta Bingley, f. Bergquist (1/2-tid), 64

[1] De första siffrorna anger året för stadigvarande anställning i museets tjänst enligt Nordiska museets tjänstematrikel. Då ytterligare siffror följer anger dessa det år tjänsteställningen erhållits.

Kontorsbiträde Hedda Sandström, f. Geber (1/2-tid), 66

Rustmästarlaget

Rustmästare Elof Carlsson, 38, 65
Möbelkonservator Carl-Axel Holm, 45, 67
Museiassistent Sigvard Hedblom, 30, 65
Hantverkare Åke Lindholm, 39, 65

Magasinslaget

Förrådsmästare Nils Nilsson, 30, 65
Förrådsförman Arne Karlsson, 42, 67
Förrådsförman Bertil Granqvist, 47, 67

För båda lagen gemensam personal

Hantverkare Tage Johansson, 50, 61
Hantverkare Albert Kristensson, 59, 64
Hantverkare Anthe Ohlsson, 59, 61
Hantverkare Manne Göransson, 64, 65
Förrådsman Per Olof Wallgren, 60, 67
En tjänst som museibiträde vakant

AVD. 3 TEXTIL

Förste intendent fil. dr Anna-Maja Nylén, 38, 61
Intendent fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, 44, 61
Intendent fil. kand. Inga Wintzell, f. Wikland, 50, 64
Intendent fil. kand. Sofia Danielson, f. Anderson, 65, 66
Konserveringsassistent Karin Hanses, 27, 65
Museibiträde Lisa Eriksson, f. Wallander, 63
E. textilvårdarinna Märta Krantz, f. Andersson, 28
E. kontorsbiträde Else Pihl, f. Wener (1/2-tid), 65

Textilkonserveringen

Konservator textilkonstnärinna HKS Marie-Louise Dagel, f. Wulfcrona, 52, 65
Konserveringsassistent textilkonstnärinna HKS Birgitta Bergman, f. Elg, 55, 66
E. konserveringsassistent vävlärarinna Ingrid Wahlström, f. Welin (1/2-tid), 64, 66

KULTURHISTORISKA UNDERSÖKNINGEN

Förste intendent fil. dr Marshall Lagerquist, 36, 58
Intendent fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, 48, 60
Intendent Sander Rosén, 31, 59
Intendent fil. kand. Annika Österman, f. Berggren, 62, 64
Assistent Brita Stjernswärd, 31, 66
Assistent arkitekt HKS Bertil Wetter, 53, 65
Assistent Birger W. Grape, 60
Avd.registrator kansliskrivare Dagmar Hullström, 37, 65
Förste ritare Inga Fröderström, 67
Förste institutionsbiträde Brita von Knorring, f. Standertskjöld (1/2-tid), 65, 66
Kontorsbiträde Birgitta Munthe, f. Ribbing, 65

UNDERVISNINGSAVDELNINGEN

Förste intendent museilektor fil. lic. Skans Torsten Nilsson, 63, 66
Intendent fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, 51, 64
Intendent folkskollärare Hans Medelius, 59, 65
Amanuens Teje Colling, f. Brodin, 62, 65
E. assistent Marja Alexanderson, f. Simonyi (1/2-tid), 67
E. assistent Karin Olin (1/2-tid), 65
Kontorist Eva Olsson, f. Brithon, 63, 66
Kontorsbiträde Rolf Detlof, 66

BIBLIOTEK OCH ARKIV

Biblioteket

Förste bibliotekarie fil. dr Sam Owen Jansson, 30, 61
Bibliotekarie fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, 47, 65

E. biblioteksassistent Karin Blomström, f. Näsström, 59, 65
Biblioteksassistent Enar Eriksson, 51, 65
E. biblioteksassistent Sigrid Halvarsson, f. Halvarsson (1/2-tid), 67
E. kontorist Lena Cederström, f. Böök (1/2-tid), 66

Arkivet

Förste arkivarie fil. dr Sten Lundwall, 42, 66
Intendent fil. lic. Rut Liedgren, 43, 58
Intendent dr phil. Carl-Herman Tillhagen, 39, 61
Amanuens Inga-Britta Sandqvist, f. Winberg, 64, 66
Amanuens fil. kand. Barbro Ryberg, f. Lindskog (avlönad av AMS), 67
Kontorist Elsa Thorell, f. Hållams, 28, 66
Kontorsbiträde Signe Broström, f. Broström, 64

Fotoateljén

Assistent Åke Grundström, 49, 57
Assistent Märta Claréus, f. Claréus, 27, 57
Assistent Ulla Wåger, 52, 66
Fotograf Terttu Höglund, f. Rantanen, 58, 67
Förste fotobiträde Gun Östlund, f. Andersson (tj.led.), 60, 65
t. f. förste fotobiträde Birgit Flemberg, 66
Förste fotobiträde Linnéa Palén, f. Larsson, 66
Fotobiträde Hans Koegel, 65
Fotobiträde Kerstin Priede, 66
Fotobiträde Siv Jansson, 67

ADMINISTRATIVA OCH KAMERALA AVDELNINGEN

Byrådirektör jur. kand. Viveka Granlund, f. Linder, 63
Byråsekreterare fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, 54, 60
Kamrer Gunvor Wreiman, f. Karlsson, 46, 65
Bokhållare Lillemor Kihlskog, f. Andersson, 44, 67
Kansliskrivare Marianne Grape, f. Bengtsson, 63
Kansliskrivare Anne von Friesendorff, 64, 66
Kansliskrivare Inger Robertsson, f. Eriksson, 63, 66
Kontorist Astrid Sonnentheil, 64, 66
Kontorist Margit Svensson, f. Edström, 65, 67
Kontorsbiträde Ingegärd Ehrving, f. Sundvall, 66
Kontorsbiträde Marie-Ann Meyer (1/2-tid), 67
Museivärdinna Eleonora Marlöv, 67
Bilförare Lennart Lindström, 67
Kontorsbud John Palmquist, 67
Materialförvaltare Erik Lindstein, 24, 65
Maskinist Arvid Forss, 62
E. museivakt Karl Erik Bergström, 66
E. museivakt Svante Lingström, 67
Museivakt Ingrid Wahlquist, f. Liwendahl, 62, 65
Visningsvakt Anders Appelblom, 64
Visningsvakt Helmer Mächs, 67
Visningsvakt Sven Nyström, 63
Visningsvakt Oscar Ylipää, 66
E. vakt Birger Näslund, 63
E. vakt Birger Widing, 63
Trädgårdsförman Gunnar Göransson, 65, 67
Städerska Elin Andersson, f. Danielsdotter, 65
Städerska Nelly Andersson, f. Persson, 52
Städerska Doris Bergström, f. Österberg, 67
Städerska Karin Eriksson, f. Lund, 65
Städerska Eleftheria Kassagianni, 66
Städerska Dagny Pettersson, f. Karlsson, 56
Städerska Ingegärd Svensson, f. Fart, 67
Städerska Ulla Ericsson, 67

INSTITUTET FÖR FOLKLIVSFORSKNING

Professor John Granlund, 30, 55
Amanuens Mats Hellspong (1/2-tid, tj.-led.), 65
T. f. amanuens fil. kand. Orvar Löfgren, 67
Kontorsskrivare Lisa Löfman, 44, 66
Kansliskrivare Margit Stoye, f. Bergschöld, 45, 66
Förste institutionsbiträde Ingrid Vallin, 61, 65

HÄRKEBERGA

Platsrepresentant fru Linnéa Karlsson

JULITA GÅRD

Godsförvaltningen

Vaktmästare Nils Andersson
Trädgårdsmästare Sven A. Karlsson
Diversearbetare Erland Wahlqvist
Museivakt fru Elsa Andersson
Museivakt frk Christina Ohlsson
Museivakt fru Britta Åkerman
Museivakt Alvar Larsson
Parkarbetare Per Gösta Pettersson

Skogsförvaltningen

Forstmästare Axel Gustawsson
Byggmästare Gunnar Larsson
Skogvaktare Nils Bäcklin
Skogsarbetare Sven Andersson
Skogsarbetare Tore Gustavsson
Skogsarbetare Artur Karlsson
Skogsarbetare Nils Lundberg
Skogsarbetare Per A. Persson
Skogsarbetare Rune E. Persson
Skogsarbetare Sven E. Pettersson
Apterare K. Evert Pettersson
Arrendator Artur Fredriksson
Arrendator Ragnar Holmberg
Arrendator Nils Erik Nyberg

MATSGÅRDEN

Platsrepresentant herr Givars Anders Andersson

SVINDERSVIK

Platsrepresentant fru Astrid Sandberg

TYRESÖ

Trädgårdsmästare Bror Danielsson
Parkarbetare Gustaf A. Johansson

Skansen under år 1967

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Den största nyanläggningen för året är den statarbostad från Berga säteri, Åkers socken i Södermanland, som redan 1949 skänktes till Skansen av ryttmästare Lars von Stockenström. Då byggnaden varit bebodd fram till 1966 har arbetet inte kunnat påbörjas förrän nu. Nedmonteringen ägde rum i augusti och vid årsskiftet står statarbostaden under tak på Skansen. Den beräknas kunna invigas under hösten 1968. I samband härmed planeras också en skrift om byggnaden att utges. Kostnaderna i samband med flyttningen till Skansen och fältarbeten på platsen bestrides av lotterimedelsanslag och bidrag från Svenska Lantarbetarförbundet.

I Gubbhyllan har arbete pågått under hösten med färdigställande av tobaksmuseet. Planeringen har skett i nära samarbete mellan Svenska Tobaks AB och Skansen. Fil. kand. Charlotte Önstad har tillfälligt anställts av Svenska Tobaks AB för arbetets fullföljande sedan arkivarie Bertil Björnberg trätt i pension.

Under sommarsäsongen maj—september har flertalet av de kulturhistoriska byggnaderna hållits öppna för besökare klockan 11—17. Under den övriga delen av året har Bollnässtugan och Älvrosgården hållits öppna på vardagarna mellan 11—15, samt på söndagarna Bollnäs, Mora, Oktorp, Posthuset, Seglora kyrka, Tryckeriet, Väla skola och Älvros. Övriga byggnader har hållits tillgängliga efter besökandes önskan genom regelbundna turer klockan 12, 13 och 14. Under hösten har »Fröken Skansen» varje söndag lett de guidade turerna.

Som under tidigare år har det varit avdelningens strävan att i samarbete med programavdelningen låta besökarna uppleva så många aktiviteter som möjligt i och kring hus och gårdar. Sålunda har nio fredagskvällar under sommaren presenterats en programpunkt kallad »I gårdar och gränder». För detta redovisas närmare i programavdelningens avsnitt. Vidare har ett stort antal hemsysslor och hantverk visats i ett flertal gårdar under sommaren. Lin har odlats och beretts och liksom under föregående år har en kolmila brunnit på Tingsvallen. I år brändes det också tjära.

Genom medverkan av Skansens borgerskap har det vid flera tillfällen varit möjligt att uppleva verkstäderna i Stadskvarteret i full verksamhet. Detta gällde särskilt hantverksdagen den 7 maj, »Skansen visar» den 1 oktober, julmarknadsdagarna den 26 november och 3 december samt fredags-

kvällarnas program »I gårdar och gränder».

Glashyttan och Krukmakeriet har liksom tidigare varit utarrenderade under året och har med undantag för den kallaste perioden varit tillgängliga för dagligt besök.

I Guldsmedshuset har ett av rummen på övervåningen inretts som en modern silversmedja, där silversmeden Owe Johansson varit verksam från den 1 april och där besökande också haft möjlighet att köpa hans produkter.

Folkets Hus, som enligt av styrelsen fastställda bestämmelser är tillgängligt för uthyrning, har använts som möteslokal elva gånger under året.

Till julmarknaden hade julstänger rests utanför Älvrosgården, Moragården och Ekshäradsgården. I Delsbogården, Ekshäradsgården och Oktorpsgården var julbord dukade. Julgranar klädda på traditionellt sätt visades i Posthuset och i lärarbostaden i Väla skola.

Undervisning

De kulturhistoriska byggnaderna med inredning har liksom tidigare utnyttjats för såväl elementär som kvalificerad undervisning. Nordiska museets undervisningsavdelning har under året haft visningar för Stockholms skolors årskurs 6: i Delsbogården och Stadskvarteret under tiden 8 februari—10 maj, i Soldattorpet och Skogaholms herrgård 25 september—26 oktober samt i Älvrosgården och Oktorpsgården 6—23 november. För ett stort antal klasser har också hållits visningar av Skansens julbord i Ekshäradsgården, Delsbogården och Oktorpsgården.

Bland övriga kurser och studiebesök förlagda till Skansen under 1967 kan följande nämnas: Ett studiebesök i februari i Gubbhyllan av ett stort antal medlemmar av Målarmästarnas riksförening. Ett studiebesök arrangerat av Kursverksamheten i Skogaholms herrgård en dag i april och en grillkurs anordnad av Slakteriförbundet i mitten av maj. En växtfärgningskurs i Stockholms stads och läns hemslöjdsförbunds regi anordnades tre gånger i augusti och samma förbund höll också i början av december en kurs i halmslöjd. Under september månad var en del av Handarbetets Vänners högre yrkeskurs, för bl. a. hemslöjdskonsulenter, förlagd till Skansens kulturhistoriska byggnader. Konstfackskolan ritade på Skansen två dagar i september och Stockholms läns bildningsförbund höll en orienterande hantverkskurs i Stadskvarteret den 30 september. Under första veckan var en del av Nyckelviksskolans teckningsundervisning förlagd till Skansen. I Stockholms Turisttrafikförbunds guideutbildning har nu som tidigare ingått studiebesök på Skansen. Talrika studiebesök har i övrigt under året gjorts i Stadskvarteret, huvudsakligen i Officina Typographica, bl. a. av elever från Grafiska yrkesskolorna under sina lärares ledning. Liksom under tidigare år har studenterna i ämnet folklivsforskning vid Stockholms och Uppsala universitet haft en del av sin undervisning förlagd till Skansen. I övrigt har avdelningen vid flera tillfällen givit handledning och visning för ett stort antal olika grupper.

Utställningar

Skansens rulltrappshall har som utställningslokal fr. o. m. den 1 januari 1967 utarrenderats på tre år till Svenska Glasbruksföreningen. Här öppnades den 14 april utställningen »13 glasbruk på Skansen» med material från svenska glasbruk.

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Biörnstad. Övriga tjänstemän har varit intendenten Liman, kontoristen Hertzberg och hantverkaren Eriksson. Intendenten Hazelius-Berg har varit knuten till avdelningen som konsult. Fil. kand. Mats O. Janson var tillfälligt anställd under tiden 16 oktober—30 november.

NATURHISTORISKA AVDELNINGEN

Anläggningar

Projekterings- och planeringsarbetena gällande nya och moderniserade djuranläggningar har under året i stort sett vilat i avvaktan på resultat av pågående förhandlingar mellan staten och Stockholms stad.

Djurbeståndet

På Skansen och Julita gård fanns den 1 november 1967 följande antal djur:

	arter		individ
Däggdjur	42		260
Fåglar	94	ca	540
Kräldjur	6		53
Fiskar	40		270
	182	ca	1 123

Allmän verksamhet

Som under tidigare år har en betydande del av avdelningens verksamhet ägnats naturvårds- och forskningsärenden i in- och utlandet. Remisser, rådgivning, korrespondens och överläggningar liksom granskning av yttranden över forskningsprojekt, utvecklingsplaner och vetenskapliga manuskript samt bistånd och organisation av utländska institutioners undersökningar eller/och studiebesök i Sverige utgör några av de förpliktande men tidskrävande uppgifter som kräves av en museiinstitution.

Undervisning

Regelbundna visningar för årskurs 4 i Stockholms skolor har pågått under höst- och vårterminerna i samarbete med Nordiska museets undervisningsavdelning och Stockholms stads skoldirektion.

Samarbete med den zoologiska institutionen vid Stockholms universitet har alltjämt pågått. En del av kursen i etologi har förlagts till Skansen under docenten Eric Fabricius ledning.

Vid Stockholms universitets geografiska institution har förste intendenten Curry-Lindahl under vårterminen föreläst i ämnet naturvård.

Biblioteket

Tillväxten av biblioteket fortsätter i accelererande takt, främst genom de böcker, avhandlingar och särtryck som automatiskt tillförs avdelningen eller dess föreståndare.

Fältarbeten, expeditioner och övriga undersökningar

Redogörelser för pågående och under året slutförda undersökningar har i stencilerad form tillställts myndigheter, forskningsråd och andra institutioner.

Ryggradsdjuren i fjällen

Rubricerade undersökningar har fortsatt i Åsele, Lycksele och Lule lappmarker.

Inventeringsarbeten

Ett flertal undersökningar har under året utförts i områden av Norrland, där omfattande vattenregleringar planerats eller förberedes. På uppdrag av Statens naturvårdsnämnd och Kungl. Vetenskapsakademien organiserades av förste intendenten Curry-Lindahl de vertebratzoologiska undersökningarna, medan motsvarande undersökningar gällande evertebrater organiserades av professor Per Brinck, Zoologiska institutionen, Lund, och gällande växtvärlden av professorerna G. E. Du Rietz och Hugo Sjörs, Växtbiologiska institutionen, Uppsala. Dessa undersökningar har utförts för medel, som ställts till förfogande av Kungl. Vattenfallsstyrelsen.

Årets undersökningar utfördes i juni—augusti i fyra områden fördelade på tre undersökningsgrupper bestående av 10 forskare, tillfälliga medhjälpare oräknade.

Följande områden undersöktes: Skalmodalen (Vapstälven) i Åsele och Lycksele lappmarker (gruppledare fil. lic. Claes Rüdeberg); Abelvattnet och Kraorjokk, Lycksele lappmark (gruppledare: ämneslärare Jan Grahn) samt Vietasvagge resp. Akkajaure i Stora Sjöfallets nationalpark, Lule lappmark (gruppledare för båda områdena: fil. lic. Sven Mathiasson). Förste intendenten Curry-Lindahl vistades som undersökningsledare kortare tid i samtliga undersökningsområden.

Biologiska undersökningar på Mount Nimba i Liberia

De 1963 påbörjade botaniska och zoologiska undersökningarna på Nimbamassivet i Liberia har fortsatts under hela året. De administreras av »Nimba Research Committee», tillsatt av International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. Kommittéledamöter är förste intendenten Curry-Lindahl (ordförande), professor Maxime Lamotte, Paris, och professor Théodore Monod, Paris och Dakar. Ett flertal ärenden beträffande forskningsstationen och -verksamheten på Nimba handlägges vid den Naturhistoriska avdelningen.

Under året har forskarelaget vid Nimba letts av Mr. Alec Forbes-Watson, Kenya, som tillika varit chef för forskningsstationen. Förste intendenten Curry-Lindahl arbetade vid stationen i februari. 1967 har en undersökning av fåglarna på Nimba påbörjats i stor skala. Dessa fältarbeten skall fortsätta under hela 1968.

Anslag

För undersökningar, expeditioner, symposier, utländska sammanträden och konferenser samt för publiceringsverksamhet har avdelningen eller dess chef under 1967 erhållit följande anslag:

Statens naturvårdsverk	80 812: 49
Kungl. Utbildningsdepartementet	2 000: –
Nordiska museet	1 000: –
Nimba Research Committee	128 500: –
Chanticleer Press, New York	28 947: –
International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Morges	15 351: –
Smithsonian Institution, Washington	9 288: –
East African Agriculture and Forestry Research Organization, Nairobi	647: 50
	S:a kr 266 545: 99

Publikationer

Vid avdelningen under året publicerade skrifter redovisas på s. 240f. under namnen Curry-Lindahl och Pinter.

Resor, kongresser och symposier

Under året har förste intendenten Curry-Lindahl ofta anlitats för internationella uppdrag angående naturvård och forskning. I februari var han inbjuden att delta i en av FAO i Fort-Lamy (Tsad) anordnad interafrikansk regeringskonferens gällande en »African Convention for Conservation and Management of Wildlife and its Habitats». Han invaldes i konferensens arbetsutskott. I samband med besöket i Fort-Lamy inbjöds Curry-Lindahl av Tsads regering att besöka landets nationalparker. Samma månad arbetade han vid Nimba Research Laboratory i Liberia samt hade i Monrovia förhandlingar med landets jordbruksminister gällande en naturvårdsplan för Liberia. På inbjudan av Kongos regering åtföljde Curry-Lindahl som rådgivare i naturvårdsfrågor landets jordbruksminister under en inspektionsresa i södra och östra Kongo, bl. a. Katanga, under februari—mars. Härunder hölls överläggningar med provinsguvernörer och institutioner samt gjordes besök i nationalparker och naturreservat. Resan följdes av flera sammanträden med regeringsmedlemmar i Kinshasa. I april bevistade Curry-Lindahl i Paris sammanträden hos UNESCO med styrelsen för Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles resp. med Nimba Research Committee. Under april var Curry-Lindahl inbjuden att som sakkunnig delta i en av Afrikanska Enhetsorganisationen anordnad interafrikansk regeringskonferens i Addis Abeba och i maj biträdde han på inbjudan Kongos regering vid förhandlingar i Goma (Kongo) på ministernivå mellan Kongo, Rwanda och Uganda. I båda fallen upptog naturvårdsfrågor huvuddelen av förhandlingarna. I maj—juni arbetade Curry-Lindahl i Kongo på uppdrag av U. S. A:s regering för att i samråd med Kongos regering planera och organisera ett omfattande, av U. S. A. finansierat ekologiskt forskningsprojekt gällande de levande naturtillgångarna i Kongo. Undersökningarna, som är direkt naturvårdsinriktade, omfattar stora land- och sjöområden, skall pågå

under flera decennier och kan betecknas som konstruktiv u-hjälp. I Kinshasa hölls upprepade sammanträden med framför allt jordbruks- och undervisningsministrarna. Härutöver gjorde Curry-Lindahl och hans medarbetare som regeringens gäster omfattande resor över stora delar av Kongo för överläggningar med provinsmyndigheter, universitet och forskningsinstitutioner. I juli var Curry-Lindahl inbjuden av East African Agriculture and Forestry Research Organization att delta i ett av Ford Foundation bekostat symposium i Nairobi gällande »Wildlife management and land use». Senare samma månad besökte han Les Landes i Frankrike samt ett projekterat nationalparksområde i Pyrenéerna på båda sidor om gränsen mellan Frankrike och Spanien. I augusti deltog Curry-Lindahl i sammanträden med UNESCO i Paris. Senare samma månad samt i september reste Curry-Lindahl i Lappland och Norrbotten för att tillsammans med forskningschefen vid Nature Conservancy i Storbritannien, dr David Jenkins, utföra fältarbeten och visa den brittiske gästen de lappländska nationalparkerna. Curry-Lindahl var inbjuden som föredragshållare vid International Union of Forestry Research Organizations kongress i München i september, där han ombetts tala om »Recreation and Wildlife Research in Tropical Forests». Han var förhindrad att närvara men föredraget förelåg tryckt vid kongressen och kunde därför utnyttjas i diskussioner. I september–oktober bevistade Curry-Lindahl sammanträden i Bryssel med Institut des Parcs Nationaux du Congo resp. med International Commission on National Parks. I oktober deltog han i International Union of Directors of Zoological Gardens årskonferens i Barcelona samt företog en kortare expedition i Mallorcas bergstrakter. Senare i oktober, november och december var han kallad till sammanträden i Morges (Schweiz) med styrelserna för respektive International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, International Wildfowl Research Bureau och World Wildlife Fund samt som ordförande i en av de afrikanska staterna vald expertgrupp gällande den afrikanska naturvårdskonventionen.

Personal

Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans vistelser i Afrika tjänstgjorde docenten Karl Borg som t. f. föreståndare. Docenten Borg har dessutom under hela året fungerat som avdelningens veterinär och jämväl vikarierat för föreståndaren under dennes tjänsteresor och övrig bortovaro. Under några kortare perioder har vet. dr Nils-Olof Lindgren och veterinär Bernt Tafvelin vikarierat som föreståndare och dessutom periodvis svarat för vissa veterinära uppgifter. Sekreterare har varit fröken Morell med fil. kand. Gun Rosencrantz och fru Elisabeth Bergqvist som vikarier. Förmannen Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i de sju djurvårdaredistrikten. Vikarie för honom har varit vice förmännen Borg och Glemmefors.

Gåvogivare till avdelningen

U. Andree; A. Bergkvist; P. Christensen, Solna; Å. Dahlberg, Vällingby; B. Ejderdun, Solna; J. Grandalen, Sundbyberg; Fru Inger Henriksson, Vaxholm; Fru Hardy Landgren, Segeltorp; Fröken Ulla Mannerfeldt; Fröken Siv Molund, Jakobsberg; Fröken Anita Stenlund, Solna; The Norfolk Wildlife Park, Norwich, England.

HÖGTIDER, FESTER OCH ANDRA PROGRAMINSLAG

Under vintersportlovet den 20–26 februari anordnades bl. a. skidtävlingar samt scouting vintertid i samarbete med IOGT:s och NTO:s scoutförbund.

Idrottsarrangemangen Sleipners terränglöpning och Svenska Dagbladets stafett ägde rum den 16 april resp. den 22 maj.

Vårmarknad arrangerades den 22 och 23 april av Lions Club Stockholm-Östermalm.

Valborgsmässoafton firades med sedvanlig studentuppmarsch och sång av Stockholms Studentsångarförbund, konsert av Stockholms Spårvägsmäns musikkår och Octetten Lederlepparne, eldar och fyrverkeri. Stockholms Studentsångarförbund medverkade även den 1 maj.

Kristi Himmelsfärdsdagen den 4 maj hade Nykterhetsfolket sitt årliga högtidsprogram.

Fredagen den 5 maj, »Europadagen», ägde en mindre högtidlighet rum i Rosengården, där 19 plantor av den speciella »Europarosen» planterades. Programmet hade arrangerats av Europarådets svenska sektion.

»Polisens dag» firades den 7 maj med musik av Polisens musikkår samt uppvisningar av motorcyklister, ryttare, tjänstehundar och judogruppen. Samma dag pågick även »Hantverkets dag» i Skansens stadskvarter i ett 20-tal verkstäder.

Under pingstdagarna den 13, 14 och 15 maj arrangerades »Smålands dag» i samarbete med representanter för turistorganisationer och pressen i landskapet. Höjdpunkten i programmet var ett allmogebröllop med tre brudpar, ett från vardera av de tre länen.

Den 17 maj, Norges nationaldag, firades med barntåg och högtidsprogram på Solliden.

Lördagen den 20 maj hade Mora bygdelag sin årliga »Ersmässa» och i samband därmed demonstration av olika hantverk i Moragården 19 t. o. m. 21 maj.

I samband med en jubileumskongress anordnades »Järnvägsfolkets dag» den 21 maj. Musikkårerna från Malmö och Örebro samt Sångargillet gav konserter. Ett program kallat »Vi byggde . . .» med och om rallare hade sammanställts av baningeniör Sixten Jonason.

Lördagen den 27 och söndagen den 28 maj hade Sveriges Slakteriförbund sin propagandadag »Svenskt kött -67» med bl. a. köttdjurs-show på Tingsvallen.

»17 vårkonserter på en dag» arrangerades den 3 juni av Stockholms Körförbund.

Söndagen den 4 juni var »Kyrkans dag» arrangerad av Stockholms Stiftsråd med gudstjänster, konserter och stugmöten.

Svenska Flaggans dag den 6 juni firades i närvaro av DD KK HH Kronprinsen, Prins Bertil, Prinsessorna Sibylla och Christina. Sigurd Björling, Stockholms Sångarförbund och KFUM:s elitgymnaster medverkade i programmet.

Stockholms Kommunala Musikskola avslutade läsåret med en »Musikskolans dag» på Skansen den 8 juni. Solister, blåsargrupper, kammarensembler och andra musikgrupper framträdde på olika platser.

Visans Vänner medverkade den 10 och 17 juni med programmet »Den vackraste visan . . .» och söndagen den 11 juni hade Svenska Ungdomsringen sitt årliga festprogram.

Finlands dag arrangerades den 18 juni i samarbete med Sveriges Finlandsföreningars Riksförbund och Fadderortsrörelsen.

Midsommarhelgen firades den 23, 24 och 25 juni på traditionellt sätt med dans kring majstången, lekar, folkdans och folkmusik, sång av Lis-Beth Ohlsson och Martin Lundquist samt musik av Stockholms Spårvägsmäns musikkår. Midsommarfirandet, förstärkt med en konsert av Gävleborgs läns orkesterförening, direktsändes i TV under rubriken »Det sjunger om Skansen».

Från mitten av juni till slutet av augusti ägde olika serieprogram rum under veckans olika dagar. På tisdagarna fr. o. m. 13.6 t. o. m. 22.8 direktsändes från Galejan radioprogrammet OPOPOPPA.

På onsdagarna fr. o. m. 14.6 t. o. m. 23.8 sändes från Solliden radions önskeprogram »90 1950».

Torsdagarna var reserverade för olika artistframträdanden och på fredagarna var »lekvall» anordnad samt en serie på elva program kallad »I gårdar och gränder» med olika aktiviteter i gårdar och stadskvarteret, »dans i vägskälet» vid Fäbodvallen, loppmarknad, gårdsmusikanter, spelmän m. m.

Sex lördagar från den 1 juli sändes från Solliden TV-programmet »10 000 kronors Duellen», frågesport mellan norrmän och svenskar.

I samarbete med Stockholms musikbildningskommitté och med ekonomiskt bidrag från Kulturdelegationen arrangerades nio Skogaholmskonserter — »Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö».

Stockholms Parkteater bjöd på två dubblerade föreställningar, nämligen »Fiskarstugan», sångspel av Joseph Martin Kraus och Carl Mikael Bellman samt »Marknadsafton» av Vilhelm Moberg.

Under juli och augusti hade festarrangemang och »dagar» anordnats på sedvanligt sätt, nämligen Frälsningsarméns musikgudstjänst den 3 juli, Sverige-Amerikadagen den 30 juli, Fackliga Centralorganisationens folkfest och gästspel av Sällskapet Värmlänningarna från Arvika den 13 augusti, »Fiskets dag» den 19 och 20 augusti, Garnisonens dag den 24 augusti samt Spårvägens dag den 27 augusti.

Under hösten arrangerades större program endast på söndagarna. Under Barnens dagsprogrammet den 2 och 3 september ägde finalerna i den riksomfattande talangtävlingen »Nya

ansikten -67» rum. I samband med högertrafikomläggningen den 3 september gjordes inga särskilda arrangemang på Skansen.

Frikyrkodagen arrangerades av Frikyrkorådet den 10 september med gudstjänster, väckelsemöten, konserter, gårdsmöten m. m. Frikyrkorådet har även svarat för anordnande av konventiklar i Bollnässtugan alla söndagar i juni, juli och augusti.

En Idrotts- och familjesöndag ordnades av Stockholms Korporationsidrottsförbund den 17 september med demonstration av olika motionsidrotter, flergrensstafett m. m. Under fyra sommarsöndagar ordnade Korporationsidrottsförbundet motionspromenader på Skansen under mottot »Gå över i god kondition».

Maria Ungdomsråd anordnade final i sång- och musiktävlingen »Ungdom med ton» den 23 september.

»De Blindas dag» arrangerades av De Blindas förening den 24 september.

I programmet »Skansen visar» den 1 oktober demonstrerades olika hantverk och hemsysslor i Skansens verkstäder och gårdar.

Skansens barnteater spelade fjärde sommaren »Noaks ark» av Per Edström. Föreställningarna gavs på Orsakullen alla lördagar, sön- och helgdagar under sommaren.

Skansenorkestern under ledning av Elmar Fogelman konserterade fr. o. m. 7 juni t. o. m. 26 augusti sex dagar i veckan i den lilla musikpaviljongen på Solliden. Orkestern bestod utöver kapellmästaren av följande medlemmar: Jörgen Albrektsen, piano, Bengt Hedbom, violin, gitarr, trumpet, Sture Hermansen, trumpet och rytminstrument, Uno Hurtig, bas, Nils-Olof Petersson, violin, saxofon, och Kjell Pommer, klarinett och saxofon.

Skansens folkdanslag och spelmän har under tiden maj t. o. m. augusti dagligen visat folkdanser resp. spelat folklåtar och ringleksbarnen har uppträtt under juni och augusti alla lördagar och söndagar. Danslaget har stått under ledning av förrådsmästare Nils Nilsson, ringleksbarnen under fru Astrid Selking och för spelmännen svarade byråingeniör Axel Myrman. Danspedagog Else Fisher-Bergman har varit behjälplig vid uppsättningen av dansprogrammen.

Skansens vaktparad har stått under musikfanjunkare Sture Hermansens ledning och medverkat på lör- och söndagar från april till november med undantag för juli månad.

Skansens vattenspel på Solliden spelade en gång varje kväll under augusti månad. Ingeniör Sten-Öje Francke har handhaft föreställningarna.

Kolmilan restes och »kolades» av kolarna Johan Magnusson och Anders Andersson från Värmland.

På moderna dansbanan »Galejan» fick den traditionella dansen vika för popmusiken. Som ansvarig för verksamheten fungerade Håkan Sterner. Ett 100-tal svenska och utländska popband medverkade.

På gamla dansbanan på Bollnästorget svarade Axel Andereds kapell och Eric Östs orkester med Kjell Wigren som vikarie för musiken. Dansen har pågått onsdag—söndag under maj —augusti.

Lekvall under ledning av Knut Ringqvist anordnades varje fredag under tiden 5.5—25.8 av Svenska Ung-

domsringen, som även svarade för en kurs i gammaldans i maj och juni.

Kasperteatern återuppstod efter många år, sedan Skansen förvärvat hela uppsättningen dockor och litteratur av den siste kasperteaterinnehavaren Adolf Horst, som uppträtt på Djurgårdsslätten och senare på Skansen. Per Edström har omarbetat materialet och även regisserat föreställningen. Ulf Håkan Jansson och Ellika Lindén har svarat för framförandet.

I samband med Kanadas 100-årsjubileum anordnades i mitten av juli av Kanadas Ambassad en fotoutställning i Hög- och Nyloften.

Intill Lekstugan i gamla Bragehallen har bilbana och karusell för barn varit i gång och det lilla tåget har kört från april till oktober.

En grupp skådespelare under ledning av Kotti Chave har disponerat Skansenteatern och givit »Den jäktade» av Ludvig Holberg från den 19 juni till den 20 augusti.

Julmarknaden ägde rum den 26 november och 3 december med de traditionella arrangemangen.

På särskild begäran från Stockholms Turisttrafikförbund har en julmarknad i mindre omfattning ordnats en tredje söndag nämligen den 10 december.

Skansens stjärngossar har stått under ledning av kantor Gustaf Hellblom och uppträtt i olika gårdar sön- och helgdagar fr. o. m. Annandag Jul t. o. m. Trettondagen.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har närmast svarat intendent Margareta Tullander och assistent Barbro Sandin-Francke. Kapten Sten Blomquist har tjänstgjort som inspektör. Fru Britt Stern har svarat för reklam och PR-verksamheten. Direktör Georg Eliasson, programchef vid Sveriges Radio, har medarbetat som programavdelningens specielle konsult. Fröken Ester Nilsson har föreståtts varulagret för julmarknaden och souvenirförsäljningen, en verksamhet som sorterar under programavdelningen.

KLÄDKAMMAREN

Skansens gossorkester har utrustats med nya blå uniformer och nya kaskar, varvid det emblem med en strålande sol som använts under jubileumsåret har förstorats och utnyttjats för orkesterns bandolärer och kaskar. Till »ståndspersonerna» i marknadsgatan har uppsytts 25 klänningar av 1840-talstyp, av allmänheten ofta kallade »Skansens nationaldräkt». Denna modell är praktiskt mycket lämplig men andra miljöer och gårdar får i allt större utsträckning dräkter från olika tidsepoker som ett komplement till de rena folkdräkterna. Mera fantasibetonade är givetvis de dräkter i 1890-talets sportdräktsstil som de 20 stallflickorna har försetts med: en grå vadmalskolt med killuva. Intressantast från Klädkammarens synpunkt var den utrustning som iordningställdes till Smålands-bröllopet Annandag pingst. Inte mindre än tre brudar kläddes i dräkter med robe och kjol och all den brudgrannlåt som hör den riktiga kronbruden till.

Klädkammaren har god hjälp av talrika gåvor av dräkter och klädesplagg från allmänheten och ett givande samarbete med »Små Smulor» som förser oss med äldre arbetskläder.

Utlåningsverksamheten är mycket vidsträckt med sändningar till Japan, Montreal i Canada, Thailand, Liberia, Bonn och Moskva för att ta några exempel. Vid jubileer och evenemang av skilda slag både i Sverige och Norge utnyttjas Klädkammarens samlingar. Även Statens Institut för Konsumentupplysning har för en utställning av klädvård använt rekvisita från våra förråd.

Under året har på Klädkammaren tjänstgjort assistent Hemlin, fröken Kings-Eriksson, fröken Frisk samt under kortare tid fröknarna Alma Åhlander och Kerstin Glans.

Konsulent har varit intendenten Hazelius-Berg.

Gösta Berg

UTGIVNA SKRIFTER

Från Skansen har utgivits:

Ingemar Liman och Albert Wiberg, Väla skola, Skrifter från Skansen 3. 114 s.

Sven B. F. Jansson, Skansens runstenar, Skrifter från Skansen 4. 60 s.

Friluftsmuseernas ställning i dagens samhälle. Symposium på Skansen 7—8 maj 1966 (stenciltryck). 32 s.

Verkställande direktören professor Berg:

Medieval Mouse Traps, i Studia Ethnographica Upsaliensia 26, s. 1—13.

Friluftsmuseer och kulturreservat, i Fataburen 1966, s. 7–22.

Etnologiska forskningsmetoder, i Uppsatser, Folklivsforskning (Studentlitteratur), s. 5–17.

Die Merkbücher auf Gotland, i Folk-Liv, tom 30, s. 48—62.

Karolinska matvanor. — Den borgerliga kulturen, i Den svenska historien 5, s. 272–275, resp. 6, s. 266–273.

Artur Hazelius utländska museistudier, i Utflykter i den svenska kulturhistorien (tillägnad H. Hansson), s. 23–30 (äv. i Fataburen).

Hummer, krabba och räkor, i Gastronomisk kalender, årg 8 (1968), s. 63—86.

Johannes Galejas märkebok och andra öländska märkeböcker, i Kalmar läns fornminnesförenings meddelanden 54, s. 23—24.

Friluftsmuseer och kulturreservat, i Friluftsmuseernas ställning i dagens samhälle. Symposium på Skansen 1966, s. 3–12 (stencil).

Artikeln Musslor, i Kulturhistoriskt lexikon för Sveriges medeltid, bd 12.

Sigurd Curman, i Dödsrunor utg. av Sancte Örjens Gille 7, s. 51–54.

Förord till Ingemar Liman och Albert Wiberg, Väla Skola (Skrifter från Skansen 3).

Från Bernhard Olsen till Axel Steensberg. Anmälan i Fortid og Nutid 23, s. 191–193.

Recensioner: Reinhard Peesch, Holzgerät in seinen Urformen. — Imre Holl, Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. — Göran Rosander, Herrarbete, i Rig, årg. 50, s. 31, resp 46—47 och 73—80.

Utgivit (tillsammans med C. Kempff och B. Furtenbach) Svensk släktkalender 18 och (tillsammans med S. O. Jansson) jubileumsskriften Skandinaviskt Museumsförbund 50 år (Stockholm 1965).

Medlem i redaktionskommittén för Rig (tillsammans med S. Svensson och M. Lagerquist).

Förste intendenten Biörnstad:

Tobaksodling på Julita, i Fataburen 1966, s. 55–64.

Svenska flaggans bruk, i Fataburen 1967, s. 43–56.

Redigerat Sven B. F. Jansson, Skansens runstenar. Skrifter från Skansen 4.

Intendenten Liman:

Figurristningar i Orsa, tillsammans med Bo Sommarström, i Fataburen 1966, s. 65–74.

Väla skola, tillsammans med Albert Wiberg, 114 s. Skrifter från Skansen 3.

Skansendansarnas Amerikaturné 1906–1907, i Fataburen 1967, s. 57–64.

Väla skola på Skansen, i Svenska Museer 1967: 1, s. 11—12.

Redigerat Friluftsmuseernas ställning i dagens samhälle. Symposium på Skansen 1966 (stenciltryck).

Förste intendenten Curry- Lindahl:

Djuren i färg – däggdjur, kräldjur, groddjur. 5:e uppl. 200 s. Almqvist & Wiksell, Sthlm.

Eurooppa. 2:a uppl. 302 s. Kirjayhtymä, Hfors.

Europa. 300 s. Editorial Seix Barral, S. A., Barcelona.

Nordens Djurvärld. 1—2. 2:a uppl. 464 s. Bonniers Förlag, Sthlm.

Padjelanta (tillsammans med B. Edholm, A. Falck och O. Rune), i serien Sveriges Nationalparker. 48 s. Kungl. Domänstyrelsen, Sthlm.

African avian geography, a dynamic synthesis, i Ecology, vol. 48, s. 884—895.

Afrika som foregangsland inden for naturbevarelsen, i Naturens Verden, s. 318–321.

Afrika som föregångsland i naturvård, i Naturens Värld.

A Survey of Opportunities for Ecological Research in the Democratic Republic of the Congo (tillsammans med W. Leuthold). Final Report to the Smithsonian Institution, Washington, on the U. S. Foreign Currency Program. Stencilskrift, s. 1–29 + bilagor (48 s.).

Behaviour and Taxonomy in Waterfowl, i Ecology, vol. 48, s. 174.

Congo elephants, i Animals, vol. 9, s. 546.

Deuxième Mission UICN au Congo (Kinshasa), février–mars 1967, i Bulletin UICN, Nouvelle Série, vol. 2, s. 17–18.

Ecology of Africa, i Ecology, vol. 48, s. 702–704.

Hotet mot rovfåglar och ugglor, i Sveriges Natur, tidskrift, årg. 58, s. 7–12.

I flygplan över Indien, i Utblick 1, s. 61—62. Uniskol, Lund.

Natur, folk och näringar, i Indien, s. 14–19. Evangeliska Fosterlandsstiftelsens Förlag, Sthlm.

Orientation of Salmon, i Ecology, vol. 48, s. 885–886.

Rapport à Son Excellence Alphonse Zamundu, Ministre de l'Agriculture du Congo, de la mission effectuée au Congo du 5 mai au 6 juin 1967 (Conférence tripartite de Goma, visites dans les Parcs Nationaux Upemba et Albert, Réserve de Chasse des Kundelungu, Réserve Intégrale du Kahuzi-Biega etc.). Stencilskrift, s. 1–8.

Recreation and wildlife research in tropical forests, i Proceedings of the XIV Congress of the International Union of Forestry Research Organizations. München 1967, s. 93–124.

Report No. 2 to the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources on a mission in the Congo (Kinshasa) including visits in the Albert and Upemba National Parks and other nature reserves. April 30–June 6, 1967, in cooperation with the Government of the Congo. Stencilskrift, s. 1–8.

Report on the Second Session of the ad hoc Working Party on Wildlife Management of the African Forestry Commission of FAO, held at Fort Lamy, 6–11 February 1967, on the invitation of the Government of Chad and followed by a study tour to the Zakouma National Park, 12–13 February 1967. Stencilskrift, s. 1–8.

Report to the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) and to the World Wildlife Fund (WWF) on the Intergovernmental Conference between the Congo, Rwanda and Uganda on National Parks and Tourism, held in Goma on May 7–12, 1967. Stencilskrift, s. 1–8.

Report to the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources on a mission in the Congo (Kinshasa) including visits in the Upemba National Park and other nature reserves in Katanga, February 22–March 9, 1967, by invitation of the Government of the Congo. Stencilskrift, s. 1–10.

Skogarna i nordväst, i Utblick 1, s. 324–326. Uniskol, Lund.

Symposium on Wildlife Management and Land Use. Nairobi, July 1967. IUCN Bulletin, New Series, vol. 2, s. 34.

Symposium sur l'Aménagement de la Faune et l'Utilisation des Terres. Nairobi, juillet 1967, i Bulletin UICN, Nouvelle Série, vol. 2, s. 34.

The Beaver, *Castor fiber* Linnaeus, 1758 in Sweden – Extermination and Reappearance, i Acta Theriologica, vol. 12, s. 1—15.

Vargen som viltvårdare, i Sveriges Natur, tidskrift, årg. 58, s. 118–121.

Vildmark åt alla, i Jakt och Jägare, årg. 27, nr 5, s. 45–47.

Världens hotade fauna, i Sveriges Natur, årsbok, årg. 58, s. 113–136.

2nd IUCN Mission to the Congo (Kinshasa), February/March 1967, i IUCN Bulletin, New Series, vol. 2, s. 17–18.

Recension i Sveriges Natur, tidskrift, årg. 58, s. 267.

Förste djurvårdaren Pinter:

Odling av akvariefisk. 290 s. Tidskriften Akvariets förlag, Göteborg.

Eierlegende Zahnkarpfen problematisch?, i Aqua-Terra, vol. 4, s. 43–47.

Ein Labyrintfisch baut ein Pflanzennest, i Aquarien und Terrarien, vol. 14, s. 372–373.

Hur man kan påverka akvariefiskarnas kvalitet vid odlingen, i Akvariet, vol. 40, s. 202–206.

Natürliche Nachzuchten mit Segelflossern (*Pterophyllum scalare*), i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, vol. 20, s. 291–294.

Nem gond többé az ikrázó fogas pontyok tartása és tenyésztése, i Búvár, vol. 12, s. 212–214.

Umweltfaktoren und Brutpflegeverhalten, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, vol. 20, s. 109–113.

Über einige Grundfehler bei der Aquarien-Fischzucht, i Aquarien und Terrarien, vol. 14, s. 342–345.

OFFENTLIGA UPPDRAG

Professor *Berg* har varit ordförande i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; vice preses i Kungl. Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning; verkställande ledamot i Vitterhetsakademiens Stjernsundsutskott; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i Nordiska museets nämnd; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot av Fideikommissnämnden; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i styrel-

sen för Nordiska institutet för folkdiktning i Köpenhamn; av Kungl. Vitterhetsakademien utsedd ledamot i Marinens museikommitté; ledamot i styrelsen för Sjöhistoriska samfundet; ledamot i styrelsen för Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm; ledamot i styrelsen för Medicinhistoriska museets vänner; av Vitterhetsakademien utsedd suppleant i Statens humanistiska forskningsråd; ledamot av ekonomidelegerade för Humanistiska fonden; ledamot av nämnden för Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond; ledamot i Nordiska rådet för antropologisk forskning; ledamot av förvaltningsutskottet i Kungl. Patriotiska Sällskapet; ledamot av styrelsen för Gastronomiska stiftelsen (tillhörande Gastronomiska akademien); ledamot av styrelsen för Stiftelsen Saxons Närkesarkiv; ordförande i kommittén för utgivande av Svensk släktkalender; ledamot i styrelsen för Föreningen för svensk kulturhistoria; medlem i den permanenta kommittén för anordnande av de internationella kongresserna för antropologi och etnografi; sekreterare i Museichefskollegiet i Stockholm.

Förste intendenten *Curry-Lindahl* har varit ordförande i en internationell expertkommitté gällande en naturvårdskonvention för Afrika; ordförande i en av Kongo, Rwanda och Uganda tillsatt expertgrupp gällande nationalparker och gränsproblem, Goma (Kongo); ordförande i Nimba Research Committee, Stockholm och Liberia; vice ordförande i Survival Service Commission, Morges (Schweiz); vice ordförande i International Commission on National Parks, Bryssel; vice ordförande i Société Belgo-Suédoise; sekreterare i International Council for Bird Preservation, London, och dess svenska sektion; styrelseledamot i World Wildlife Fund, Morges (Schweiz); styrelseledamot i International Wildfowl Research Bureau, Tour du Valat (Frankrike); styrelseledamot i Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles (UNESCO), Paris; styrelseledamot i Fondation Internationale Scientifique, Bryssel; styrelseledamot i Institut des Parcs Nationaux du Congo, Kinshasa (Kongo); styrelseledamot i Academy of Zoology of India, Agra; styrelseledamot i FitzPatrick Institute of African Ornithology, University of Cape Town, Kapstaden; styrelseledamot av Nordiska Oljeskyddsunionen, Stockholm; ledamot av International Ornithological Committee, Amsterdam; ledamot av Committee for Museums of Natural History of the International Council of Museums (UNESCO), Paris; ledamot av International Advisory Committee of the Friends of Africa in America, New York; ledamot av Conservation Committe of the World Wildlife Fund, Morges (Schweiz); rådgivare till Kongos regering (Kinshasa) i frågor ang. naturvård; research associate vid Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Lwiro (Kongo); research associate vid Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren; ledamot av Kungl. Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté; av Svenska naturskyddsföreningen utsedd ledamot av Svenska jägareförbundets överstyrelse resp. förtroenderåd; ledamot av Svenska naturskyddsföreningens styrelse och arbetsutskott; ledamot av Sveriges ornitologiska förenings styrelse och arbetsutskott; av Kungl. Vetenskapsakademien utsedd ledamot av Jakttidsberedningen; av Nordiska museet utsedd ledamot i styrelsen för Stiftelsen Blekinge naturvård; ledamot av Svenska turistföreningens publikationsnämnd; av Statens naturvårdsverk och Kungl. Vetenskapsakademien utsedd undersökningsledare för vertebratzoologiska undersökningar i Norrland; medarbetare i Svenska Dagbladet. Tillfälliga offentliga uppdrag redovisas under »Resor, kongresser och symposier m. m.», s. 233f.

STYRELSE

Stiftelsens styrelse hade under tiden 1/1—30/6 1967 följande sammansättning: presidenten Sture Petrén, utsedd av Kungl. Maj:t, ordförande; direktör Carl Albert Anderson, utsedd av Stockholms stad, vice ordförande; riksantikvarie Sven B. F. Jansson, utsedd av Kungl. Maj:t; professor Gösta Berg, utsedd av Nordiska museets nämnd; f. d. borgarrådet Gunnar Dalgren och borgarrådet Wilhelm Forsberg, utsedda av Stockholms stad; hovrättsrådet J. Nordenfalk, utsedd av Nordiska museets nämnd. Suppleanter utsedda av Kungl. Maj:t var Nordiska museets styresman Hans Hansson och direktör Arne Wickberg, av Stockholms stad författaren Per Anders Fogelström, arkitekten Jon Höjer och förbundsdirektör Bertil Lidgard samt av Nordiska museets nämnd landshövding Bengt Petri och överintendenten Åke Setterwall.

Under tiden 1/7—31/12 var sammansättningen: generaldirektör Nils Hörjel, utsedd av Kungl. Maj:t, ordförande; direktör Carl Albert Anderson, utsedd av Stockholms stad, vice ordförande; professor Gösta Berg, utsedd av Kungl. Maj:t; borgarrådet Nils Hallerby och förbundsordförande Bertil Lidgard, utsedda av Stockholms stad; fil. dr Hans Hansson och hovrättsrådet J. Nordenfalk, utsedda av Nordiska museets nämnd. Suppleanter, utsedda av Kungl. Maj:t var direktör Arne Wickberg och redaktör Roland Hjelte, av Stockholms stad borgarrådet Wilhelm Forsberg, direktör Morgan Abrahamsson och civilekonom Carl-Johan Ihrfors samt av Nordiska museets nämnd landshövding Bengt Petri och riksantikvarie Åke Kromnow.

Revisorer har varit under första halvåret departementssekreterare Sture Romanus, utsedd av Kungl. Maj:t; ombudsman Olle Eriksson, utsedd av Stockholms stadsfullmäktige; auktoriserade revisorn Sven Hagström; för andra halvåret departementssekreterare Sture Romanus utsedd av Kungl. Maj:t; lönesekreterare Enar Rundqvist, utsedd av Stockholms stadsfullmäktige; auktoriserade revisorn Gösta Markdahl.

BEFATTNINGSHAVARE VID ÅRETS UTGÅNG

DIREKTION

Verkställande direktör, professor Gösta Berg, 24[1]
Sekreterare fru Margit Schüssler, 64
Ekonomidirektör, tillika vice verkst. direktör, jur. kand. Karl-Erik Nygren, 62
Sekreterare fröken Kerstin Bäckström, 65

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Förste intendent fil. lic. Arne Biörnstad, 52
Intendent fil. lic. Ingemar Liman, 66
Kanslibiträde fru Berit Hertzberg, 65
Hantverkare Bror Eriksson, 46

NATURHISTORISKA AVDELNINGEN

Förste intendent Kai Curry-Lindahl, 54
Sekreterare fröken Harriet Morell, 57
Djurvårdarförman Albert Johansson, 39
Vice djurvårdarförman Sven Borg, 32
Vice djurvårdarförman Tore Glemmefors, 32

[1] Siffrorna anger året för inträde i institutionens tjänst.

Förste djurvårdare Roland Ackelman, 38
Förste djurvårdare Torsten Cellvander, 38
Förste djurvårdare Sven Åke Nord, 54
Förste djurvårdare Helmuth Pinter, 58
Förste djurvårdare Anders Wiklund, 57
Förste djurvårdare Henry Mähl, 65
Djurvårdare Ingvar Nylund, 66

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 1, PROGRAMVERKSAMHET ETC.

Intendent fröken Margareta Tullander, 37
Konsult direktör Georg Eliasson, 57
Assistent fru Barbro Sandin-Francke, 64
Kanslibiträde fru Ester Nilsson, 47
Press och reklam: fru Britt Stern, 65
Seglora kyrka: kantor Gustaf Hellblom, 51

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 2, VAKTHÅLLNING ETC.

Inspektör kapten Sten Blomquist, 66
Vaktförman Tore Bergsten, 41
Förste vaktmästare Einar Spångberg, 37
Förste vaktmästare Ivar Borgqvist, 33
Förste vaktmästare Karl-Erik Andersson, 56
Vaktmästare Sven Hörnfelt, 63
Vaktmästare Rune Kirsch, 64
Vaktmästare Folke Boqvist, 66
Vaktmästare Sten Carlsson, 66
Vaktstugan: fru Karin Persson, 55
Stallförman P. O. Södergren, 66

ALLMÄNNA AVDELNINGEN, SEKTION 3, KLÄDKAMMAREN

Assistent fru Maj-Britt Hemlin, 60
Biträde fröken Maria Kings-Eriksson, 42
Biträde fru Edit Frisk, 65

ADMINISTRATIONS- OCH EKONOMIAVDELNINGEN

Kamrer civilekonom Sam Hegnell, 38

Kassa och bokföring

Kassör fröken Inga-Stina Landström, 67
Kontorsskrivare fru Inga-Lisa Kjell, 42
Kontorsskrivare fru Elsa Forsman, 54
Kansliskrivare fröken Karin Frisk, 56
Kontorsbiträde fröken Inga-Lill Schöllin, 66

Expedition

Kontorsskrivare fru Karin Hagelin, 27

Avlöning och statistik

Kansliskrivare Arnold Zarén, 51
Kontorsskrivare Sune Berg, 36

Årskortsexpedition

Föreståndare fru Margit Land, 66

Inköp och förråd

Förrådsförvaltare Hans Nilsson, 31
Förrådsman Nils Pettersson, 36

Telefonväxel

Telefonist fröken Birgit Lindström, 39
Telefonist fru Helny Vala, 50

BYGGNADSAVDELNINGEN

Anläggningsarbeten

Byggmästare Bo Andersson, 67
Hantverkare Anders Petters, 30
Hantverkare Helge Sjöberg, 30
Hantverkare Erik Gjers, 32
Hantverkare John Gjers, 36
Hantverkare Helge Hafström, 63
Hantverkare Einar Johansson, 66
Hantverkare John Ahlström, 37

Park och trädgård

Trädgårdsmästare Edwin Arvidsson, 30
Trädgårdsförman Birger Moreau, 31
Trädgårdsarbetare Sigfrid Flodin, 37
Trädgårdsarbetare Axel Lundström, 56
Trädgårdsarbetare Leif Johansson, 66

Elverkstaden

Förste montör ingenjör Einar Levander, 29
Montör Philip Lundin, 31
Elektriker Börje L. Boman, 62

Värme, vatten, avlopp- och pumpanläggning
Maskinist Bror Brickman, 32
Bitr. maskinist Ola Landin, 67

Målarverkstad
Målare Erik Gudmunds, 42

Diverselaget
Parkarbetare Harry Holmqvist, 29
Parkarbetare Karl Otto Kimbratt, 67
Chaufför Anders Thonberg, 66

SKANSENS RESTAURANGER

Direktör Sture Håård, 51
Sekreterare fru Ulla Norgren, 67
Restaurangchef Carl-Gustaf Lindbohm, 36
Köksmästare Bo Spjuth, 48
Chefskonditor Arnold Magnusson, 48
Kamrer Gunnar Modin, 44
Bokföringschef Leif Book, 67
Lagermästare Birger Berg, 32

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1966

Styrelsen och verkställande direktören för Stiftelsen Skansen får härmed avgiva berättelse rörande stiftelsens förvaltning för år 1966.

Verksamheten har under året i huvudsak fortgått efter samma linjer som tidigare med bl. a. regelbundet återkommande visningar av kulturhistoriska byggnader, s. k. hantverksdagar i Stadskvarteret och s. k. landskapskvällar i olika kulturhistoriska anläggningar, folkdansuppvisningar samt underhållningsprogram från Sollidenscenen och kring Bollnästorget. Regelbundna föreställningar har under sommaren ägt rum på friluftsteatern.

Liksom tidigare kommer ytterligare uppgifter om verksamheten inom den kulturhistoriska och naturhistoriska avdelningen samt programavdelningen att lämnas i den årsberättelse, som tryckes i Fataburen 1967.

Med anledning av Skansens under året inträffade 75-årsjubileum anordnades den 8 maj Skansens jubileumssöndag, då Skansen besöktes av Konungen och Kronprinsen. I anslutning till jubileumsfirandet deltog inbjudna representanter för dess systerinstitutioner i de övriga nordiska länderna samt för Nordiska museet i ett symposium på Skansen om friluftsmuseernas egenart och framtid. Vidare anordnades under hösten en middag för Skansens personal med bl. a. medaljutdelning.

Tidningar och tidskrifter, television och radio såväl i Sverige som utomlands har i stor utsträckning uppmärksammat Skansens 75-årsjubileum.

En jubileumsbroschyr på svenska och engelska har utgivits.

Under året färdigställdes ett skolhus, som flyttats från Väla i Västergötland och återinvigdes i september.

Reparations- och underhållsarbeten har företagits i viss utsträckning, bl. a. avseende omläggning av tak å en del kulturhistoriska byggnader. Omläggning av ledningar för vatten och avlopp har verkställts ävensom vissa vägarbeten.

Genom Stockholms stads arbetslöshetsnämnd har ytterligare upprustningsarbeten utförts i form av statskommunala beredskapsarbeten, såsom dräneringsarbeten, stensättning, reparation av ytterstängsel m. m.

De i föregående styrelseberättelse angivna förhandlingarna med Kungl. Djurgårdens Förvaltning och Riksmarskalksämbetet beträffande bl. a. utvidgning av Skansens område österut för att möjliggöra anläggande av en ny frianläggning för hjortdjur har under året slutförts, tyvärr med negativt resultat. Då den

begärda utvidgningen sålunda icke kan komma till stånd ställes Skansen inför nödvändigheten att avveckla vissa anläggningar för de nordiska djuren och omdisponera det tillgängliga området så gott det går. Det pågående generalplanearbetet för Skansen har härigenom icke kunnat slutföras.

Besöksantalet har under året minskat. De fyra senaste årens besökssiffror utgör:

1963	1 740 120	personer
1964	1 777 455	»
1965	1 687 393	»
1966	1 580 603	»

Medeltalet anställda har, förutom restaurang- och kioskpersonal, uppgått till 145 personer.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkning.

Efter verkställda avskrivningar med anslagsmedel till ett belopp av 161 821:59 kronor och med egna medel till ett belopp av 176 962:45 kronor eller tillhopa 338 784:04 kronor samt reserveringar redovisas ett underskott av 1 202 454:91 kronor. Tillsammans med från år 1965 balanserat underskott å 62 510:61 kronor överföres till år 1967 ett sammanlagt underskott av 1 264 965:52 kronor.

I berättelsen ingår balansräkning för Stiftelsen Skansens fondförvaltning.

Verksamheten under år 1966 har, som framgår av vad här ovan anförts, resulterat i ett mycket betydande underskott. Den för år 1967 upprättade budgeten för stiftelsen utvisar ett beräknat underskott å 1 527 400 kronor. Situationen för stiftelsen är sålunda ohållbar, därest icke åtgärder skyndsamt vidtages för att åstadkomma en lösning av de ekonomiska problemen.

I skrivelse den 10 oktober 1966 till statsrådet och chefen för ecklesiastikdepartementet och till Stockholms stadskollegium har styrelsen med hänvisning till stiftelsens ogynnsamma ekonomiska utveckling anfört att stiftelsen i fortsättningen måste erhålla ekonomiskt stöd för att verksamheten skall kunna upprätthållas och hemställt att stiftelsens huvudmän, staten och Stockholms stad, måtte besluta att bevilja stiftelsen ett engångsbidrag av 2 millioner kronor som rörelsekapital för täckande av i första hand beräknat likviditetsunderskott, att utbetalas vid årsskiftet 1966/1967, vidare att föranstalta om en översyn av stiftelsens framtida ekonomiska läge samt att på grundval av resultatet av översynen pröva frågan om årliga driftsbidrag till stiftelsen.

I anledning härav har Kungl. Maj:t den 4 november 1966 uppdragit åt statens förhandlingsnämnd att upptaga de förhandlingar med Stockholms stad, som erfordras för att finna en ändamålsenlig lösning av stiftelsens ekonomiska problem. Målsättningen skall därvid vara att finna en sådan ansvarsfördelning i ekonomiskt hänseende, som svarar mot uppfattningen att det från statens synpunkt är av intresse att Skansens kulturhistoriska föremål och miljöer vårdas och bevaras.

Stockholms stadskollegium har den 14 december 1966 utsett en förhandlingsdelegation med uppgift att företräda staden vid förhandlingarna med staten angående Skansens ekonomiska problem.

Förhandlingarna mellan statens och Stockholms stads representanter, som påbörjats i januari 1967, är icke slutförda.

För att avvärja en likviditetskris för Skansen har stiftelsen av Stockholms stad erhållit kortfristiga förlagslån å tillhopa 1,5 millioner kronor, varav ett lån å 500 000 kronor i januari 1967 och ett å 1 million kronor i mars 1967.

Balansräkning den 31/12 1966

TILLGÅNGAR

Kassa, postgiro, banker		1 096 709:75
Diverse fordringar		
Fordringar enl. reskontra	442 082:15	
Fordran hos fondförvaltningen	79 884:23	521 966:38
Utlägg för vissa ändamål		
Zoologisk fältforskning		1 880:41
Varulager		404 095:91
Inventarier		201 712:—
Balanserade anläggningskostnader		30 000:—
Kapitaltillgångar		
Restaurangbyggnader	4 741 000:—	
Ekonomibyggnader	246 000:—	
Zoologiska anläggningar	405 000:—	
Cirkus	300 000:—	5 692 000:—
Vinst- och förlustkonto		
Balanserat underskott	62 510:61	
Tillkommer:		
Årets underskott	1 202 454:91	1 264 965:52
	Kronor	9 213 329:97

SKULDER

I förskott uppburna inkomster		
Årskort 1967		34 972:—
Diverse skulder		
Leverantörer	502 223:89	
Källskatt	346 311:—	
Upplupna skuldräntor	40 294:—	
Förskottsbet. inkomsthyror	15 240:—	
Pensionsavgifter	118 499:10	
Övriga skulder	59 351:16	1 081 919:15
Reserverat för olika ändamål		
Anläggningar och byggnadsunderhåll	647 045:51	
Zoologisk fältforskning	6 719:14	
Övriga ändamål	35 458:91	689 223:56
Intecknings- och reverslån		
Lån hos försäkringsbolag		2 359 675:—
Pensionsstiftelsen		242 704:60
Kapitalkonto		4 804 835:66
	Kronor	9 213 329:97

Vinst- och förlusträkning för 1966

INTÄKTER

Inkomster å verksamheten		
Skansen	1 827 102:44	
Cirkus och Novilla	92 799:02	1 919 901:46
Räntor		89 753:77
Intern ränta avs. Cirkus		123 826:—
Fondavkastning		37 906:95
Kommunala och andra anslag		236 454:—
Årets underskott		1 202 454:91
	Kronor	3 610 297:09

KOSTNADER

Löner och arvoden	3 443 662:77	
varav påförts underhålls- och anläggningskonton	1 023 377:10	2 420 285:67
Pensioner		232 841:—
Sociala avgifter och sjukomkostnader		321 193:27
Intern ränta avs. Cirkus		123 826:—
Räntor		120 311:40
Avskrivning å anläggningar		176 962:45
Skatter		15 803:—
Reserverat för byggnadsunderhåll Cirkus		199 074:30
	Kronor	3 610 297:09

Stiftelsen Skansens fondförvaltning
Balansräkning den 31 december 1966

TILLGÅNGAR

Värdepapper enl. bil. 1	584 570:99
Banker	16 521:34
Upplupna fondräntor	5 288:58
Kronor	606 380:91

SKULDER

Banker	169:91
Skuld till kassaförvaltningen	79 884:23
Fonder enl. bil. 2	526 326:77
Kronor	606 380:91

Stockholm den 20 mars 1967.

Sture Petrén
Gösta Berg
Wilh. Forsberg
J. Nordenfalk
Carl Albert Anderson
Gunnar Dalgren
Sven B. F. Jansson

Ovanstående balansräkning och vinst- och förlusträkning överensstämmer med Stiftelsen Skansens räkenskaper, vilka granskats på sätt angives i revisionsberättelsen av den 14 juni 1967.

Sture Romanus
Olle Eriksson
Sven Hagström

Bil. 1 a.

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1966

	Nom. värde	*Bokf. värde*	*Dekl. värde*
Aktier	286 950:—	293 964:—	663 108:—
Obligationer	206 262:90	194 771:99	179 032:—
Förlagslån	13 000:—	12 835:—	11 650:—
Inteckningslån	83 000:—	83 000:—	83 000:—
Kronor	589 212:90	584 570:99	936 790:—

Det bokförda värdet enl. ovan, Kr. 584 570:99, efter avdrag av värdereglerings-reserven, Kr. 10 369:43, enl. bil. 2 uppgår till Kr. 574 201:56. Deklarationsvärdet samma dag enl. ovan uppgår till Kr. 936 790:—.

Bil. 1 b.

Stiftelsens värdepapper förvaltas på följande sätt

	Nom. värde	*Bokf. värde*	*Dekl. värde*
Hos Stockholms stad			
Aktier	92 500:—	121 924:—	181 360:—
Obligationer	105 000:—	100 925:—	92 450:—
Förlagslån	4 000:—	4 155:—	3 510:—
Inteckningslån	83 000:—	83 000:—	83 000:—
	284 500:—	310 004:—	360 320:—
Hos Stockholms Enskilda Bank			
Aktier	8 600:—	11 990:—	15 055:—
Obligationer	36 262:90	28 846:99	28 082:—
Förlagslån	9 000:—	8 680:—	8 140:—
	53 862:90	49 516:99	51 277:—
Hos Sundsvalls Enskilda Bank			
Aktier	173 150:—	139 136:—	432 807:—
Obligationer	65 000:—	65 000:—	58 500:—
	238 150:—	204 136:—	491 307:—
Hos Skandinaviska Banken			
Aktier	12 200:—	20 909:—	33 386:—
I eget förvar			
Aktier	500:—	5:—	500:—
Totalt enl. ovan Kronor	589 212:90	584 570:99	936 790:—

Bil 2.

Stiftelsen Skansens fonder den 31 december 1966

Henrik Krooks fond	21 401:30
Peter och Malin Beijers fond	25 800:—
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000:—
Oscar Hirschs fond	25 000:—
Ebba Lindaus fond	20 000:—
Hilda Kumlins fond	25 975:17
Byggmästare A. G. Jansons fond	115 994:47
Constance Anderssons fond	50 000:—
Grosshandlare Teodor Ericsons fond	52 734:55
Jenny Maria Dahlqvists donation	121 353:58
Östgötagårdens fond	16 536:43
Grillska förnyelsefonden	11 161:84
Fondförvaltningens värderegleringsreserv	10 369:43
Kronor	526 326:77

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1966

I egenskap av revisorer i Stiftelsen Skansen får vi härmed lämna följande berättelse för år 1966.

Vi har tagit del av räkenskaper, protokoll och andra handlingar, som lämnar upplysning om Stiftelsens ekonomi, granskat årsredovisningen samt vidtagit de övriga granskningsåtgärder vi ansett erforderliga.

Räkenskaperna har detaljgranskats av Sven Hagströms Revisionsbyrå.

Räkenskaperna för Stiftelsens fria pensionsstiftelse har granskats utan anmärkning för år 1966.

Vi tillstyrker,

att den i årsredovisningen intagna av oss påtecknade balansräkningen per den 31 december 1966 fastställes samt

att ansvarsfrihet beviljas styrelseledamöterna och verkställande direktören för förvaltningen under den tid redovisningen omfattar.

Stockholm den 14 juni 1967.

Sture Romanus
Utsedd av Kungl. Maj:t

Olle Eriksson
Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

Sven Hagström
Auktoriserad revisor

Aspekter på tjugotalet

Man kan knappast undgå att märka hur tjugotalet på nytt blivit ett aktuellt decennium. Det har behandlats i litteraturen, belysts på utställningar i utlandet samt påverkat vårt nuvarande konsthantverk och mode. Frågan är om inte också andra företeelser i vår tid har paralleller till tjugotalet. Mönstret för vissa djupt liggande konflikter i det västerländska samhället är i många stycken principiellt detsamma då som nu. I denna årgång av Fataburen ägnas nästan alla uppsatserna åt tjugotalet. Sven Ulric Palme ger en översikt över samhällsförhållandena. Anna-Maja Nylén behandlar beklädnadsindustrin och modet. Olika aspekter på konsthantverk, arkitektur och heminredning ges av Marianne Olsson, Elisabet och Ove Hidemark, Per-Olof Olsson och Gregor Paulsson. Litteratur, musik och film slutligen skildras av Staffan Björck, Claes M. Cnattingius och Bengt Idestam-Almquist.

NORDISKA MUSEET 18:—